

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt XIV Sayı 1 Haziran 2012

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences

Vol. XIV Issue 1 June 2012

Sahibi / Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Rektör
Prof. Dr. Mustafa SOLAK

Editörler / Editors

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ
Prof. Dr. Ernest-Wolf GAZO
Prof. Dr. Kasım TURHAN
Prof. Dr. Mustafa ERGÜN
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY
Prof. Dr. Hakkı YAZICI
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ
Doç. Dr. Hilmi UÇAN
Doç. Dr. Şuayip ÖZDEMİR
Doç. Dr. Mustafa GÜLER
Doç. Dr. Celal DEMİR
Doç. Dr. Uğur TÜRKMEN
Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Arş. Gör. Aslıhan AKKOÇ, Arş. Gör. Elif Nagihan TÜRKÖZ

Haberleşme ve Koordinasyon / Contact

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ANS Yerleşkesi, Gazlıgöl Yolu 9. km., 03200/AFYONKARAHİSAR
Tel.: 0272 2281255/1226- **Belgegeçer:** 0272 2281288
e-posta: akusbder@aku.edu.tr **Web:** <http://www.sosbil.aku.edu.tr>

Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanan AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, alanında uluslararası indexler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir.

AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, ASOS, MLA, EBSCO SocINDEX, AKADEMİK DİZİN ve ULAKBİM tarafından indekslenmektedir.

SUNUŞ / PREFACE

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yayın faaliyetlerinden biri olarak yayın hayatını sürdüren *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, her yıl iki ayrı sayı ve bir cilt olarak okuyuculara ve sosyal bilim dünyasına hizmet vermektedir. Sosyal Bilimler Dergisi, 1999 yılından itibaren hakemli dergi statüsüne geçerek niteliksel gelişimini her yıl arttırarak sürdürmektedir. Hakemli dergi statüsüne geçtiği 1999 yılında çalışmalar bir hakemin değerlendirilmesine sunuluyordu, bununla yetinilmeyip daha sonraki yıllarda hakem sayısı üçe çıkarıldı. Yayınlanması için gönderilen yazılar, üç hakemin değerlendirmesine sunulduktan sonra, en az iki hakemin onayı ile yayına kabul edilmektedir.

Sosyal Bilimler alanında olması şartıyla hakem değerlendirilmesine sunulan çalışmalarda; öncelikli olarak alanında bir boşluğu dolduracak araştırmalara dayalı, özgün ve daha önce yayınlanmamış, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşleri ortaya koyan araştırma veya inceleme olması şartları dikkate alınmaktadır. Dergimize gelen yazılar, öncelikle yayın kurulu tarafından derginin belirlediği ilkelere uyup uymadığı değerlendirilmesi yapılmaktadır. Derginin yayın ilkelerine uygun olan yazılar bilimsel açıdan değerlendirilmesi için alanında uzman hakemlere gönderilmektedir. Dergimizde "kör hakem sistemi" uygulanmaktadır.

Yayın Kurulunun, değişik üniversitelerden belirlediği hakemlerden, şimdiye kadar beklentimizin üzerinde bir ilgi gördük. Titiz değerlendirmeleriyle derginin bilimsel niteliğine katkıda bulunmalarından ve yakın ilgilerinden dolayı her birine teşekkür ve minnet borçluyuz.

Dergimizde yayınlanan makaleler, *ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi)* ve *EBSCO SocINDEX, AKADEMİK DİZİN* tarafından indekslenmektedir. Böylece ulusal hakemli dergi statüsünden alanında uluslararası indekslerde taranan dergi statüsüne yükselmektedir. Ayrıca, ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı, dergimizi 2011 yılından itibaren taranmaya karar vermiş ve bu konuda ULAKBİM'le gerekli sözleşme imzalanmıştır.

Dergimizin XIV. Cildinin 1. sayısını değerli okuyucularımızın görüş ve değerlendirmelerine sunmaktan mutluluk duyuyoruz. Bu sayıda *Sosyoloji, Felsefe, Edebiyat, Tarih, Coğrafya, Ekonomi ve Turizm* alanlarında yazılmış makalelere yer verilmektedir. Bu sayıda yayınlanan çalışmalarını gerçekleştirenlere, yayına hazırlanmasında yardımcı olanlara ve dergimizin düzenli olarak yayınlanmasını sağladığından dolayı rektörlüğümüze teşekkür borçluyuz. Yeni sayılarımızda buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS		
Yılmaz YILDIRIM	Neo-Patrimonyalizm Yaklaşımına Karşı Yapılaşma Olarak Türk Modernleşmesi <i>Turkish Modernization as Structuration Against Neo-Patrimonialism Approach</i>	1
Fatma DORE	Güçlü Yapay Zekaya Karşı Çin Odası Argümanı <i>Against the Strong Artificial Intellingence the Chinese Room Argument</i>	23
Hakan ÖZDEMİR	Ulus Devlet Ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk <i>Nation State and Interaction of Nationalism and Globalisation: Irreplaceable Nation-State, Rising Nationalism</i>	39
Hilmi UÇAN	Batı Uygarlığı Karşısında Namık Kemal <i>Namık Kemal in the Face of Civilisation</i>	61
K. Haldun AKALIN	Yahve ve Kenan Tanrıları <i>Yahweh and the Gods of Canaan</i>	85
İhsan C. DEMİR	Yolsuzluğun Sosyo-Ekonomik Analizi: Ege Bölgesi Anket Çalışması <i>Socio-Economic Analysis of Corruption: A Survey in Aegean Region</i>	105
Mehmet A. ÖZDEMİR İsmail KERVANKIRAN	Afyonkarahisar İlinin Turizm Gelişimi ve Çekicilikleri <i>Tourism Development and Attractions of Afyonkarahisar</i>	123
Ayşe AYDIN	Hatay Meselesinin Çözümü Esnasında Başbakan Celâl Bayar'ın Faaliyetleri <i>The Activities of Prime Minister Celal Bayar during the Solution of Hatay Issue</i>	143
Hayrettin ERTAN İsmet KAYA	Konaklama İşletmelerindeki Çalışanların İş Motivasyon Düzeylerinin Demografik Ve Meslekî Özelliklerine Göre İncelenmesi <i>Investigating Employees' Work Motivation In Accommodation Establishments by Their Demographic and Professional Characteristics</i>	155

Hasan H. CEYLAN Serdar AYDIN	Organ Bağışına Sosyal Pazarlama Yaklaşımı: Üniversite Öğrencilerinin Organ Bağışına İlişkin Tutum ve Niyetleri Üzerine Bir Araştırma <i>Social Marketing Approach to Organ Donation: A Research on the Attitudes and Intentions of University Students about Organ Donation</i>	169
İsmet GÖÇER Abdullah Özdemir	2008 Küresel Krizinin Yayılma Süreci ve Etkileri: Seçilmiş Ülkeler için Ekonometri Bir Analiz <i>Spillover Process and Effects of 2008 Global Crisis: An Econometric Analysis for Selected Countries</i>	191
Paul KRUGMAN Çev. Ali POLAT	Ölçek Ekonomileri, Ürün Farklılaştırma ve Ticaret Yapısı <i>Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade</i>	211

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN ve YAZIM KURALLARI

1. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1999 yılından itibaren “Hakemli Dergi” statüsüne uygun; Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Yayın Kurulu kararıyla konulu Özel Sayı olarak da yayınlanabilmektedir.
2. AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, ağırlıklı olarak Sosyoloji, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe, Coğrafya ve Eğitim Bilimleri alanlarındaki bilimsel yazıları yayınlayan; ayrıca İktisadi ve İdari Bilimler, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Sanat Tarihi, Arkeoloji, İletişim Bilimleri, Dil Bilimi ve Güzel Sanatlar alanlarındaki bilimsel çalışmalara da yer veren hakemli bir dergidir.
3. Dergiye yayınlanmak için gönderilen yazılar, iyi tanımlanmış bir sorunsala dayanmalı ve başlıklar bu sorunsalla uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır. Çalışmada istatistiksel yöntem ya da yöntemler kullanılıyorsa, bunun gerekçesi belirtilmeli ve uygulama sistematığı en uygun şekilde verilmelidir.
4. Yazım dili Türkçe’dir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir. Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Editör Yardımcıları yapar. Yazım ve noktalamasında TDK İmlâ Kılavuzunun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır.
5. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özet ve kaynakça dâhil 6000 (yaklaşık 20 sayfa) sözcükten fazla olmamalıdır.
6. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulunduğu yazıları hakemlere (üç hakeme) gönderir, makaleler üç hakemin en az ikisinin oluruyla yayına kabul edilir. Yayınlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç (posta süresi dahil) 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir. Dergide “kör hakem sistemi” uygulanmaktadır.
7. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından Derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayınlanır.
8. Dergide yayınlanan yazıların, telif hakkı dergiye aittir. Sosyal Bilimler Dergisi, telif hakkı karşılığında yazarlarına iki adet dergi gönderir. Yayınlanmış yazının tamamının tekrar yayın hakkı, derginin iznine bağlıdır.
9. Dergimize gönderilen tercüme ve çeviri yazılar için, makale sahibinin yayın izni ve orijinal metin gereklidir. Ayrıca tercüme çalışmaları da telif çalışmaları gibi hakem onayına gönderilir.
10. Dergideki yazıların bilimsel ve idari sorumluluğu yazarına aittir.
11. Dergiye gönderilen yazılar dört nüsha (yazar isimleri bulunan bir ve yazar isimleri bulunmayan üç nüsha) olmalıdır. Ayrıca WINDOWS ortamında ve MS WORD’ün yeni sürümlerinde yazılmalıdır. Yazı içinde kullanılan grafikler WINDOWS ortamında açılacak bir grafik formatında, fotoğraflar da fotoğraf formatında gönderilmelidir. Dergiye gönderilen yazı, şekil ve fotoğrafların dijital kayıtları bir CD ile gönderilmelidir. Orijinal fotoğraflar yüksek kontrastlı ve ser karton olmalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalıdır. Şekil adı, şekil altında; tablo adı tablonun üzerinde yer almalıdır.

12. Yazının ilk sayfasında, Türkçe ve İngilizce olmak üzere, en az 100, en fazla 200 kelimeden oluşan özet, Türkçe ve İngilizce anahtar sözcükler (en az 3 en fazla 5 kelime) ve makalenin Türkçe (Türkçe başlık büyük harflerle ve 11 punto olarak yazılmalı) ve hemen altında İngilizce (İngilizce başlık İlk harfleri büyük olmak üzere 11 puntuyla küçük harflerle koyu ve italik yazılmalı) başlığı verilmelidir. Türkçe ve İngilizce özetler, çalışmanın amacını, yöntemini, kapsamını ve temel bulgularını kapsamalıdır.

13. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

14. Paragraf yazısı, ilk satır 1,25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı olmalıdır.

15. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5,5 cm, sol 4,5 cm, sağ 4,5 cm, cilt payı 0 olmalıdır.

16. Her başlık kendisinden önce gelen başlıktan 3 karakter içeride olmalıdır.

17. Dergiye gönderilen makalelerin hakemlere ulaştırılabilmesi için makale ile birlikte 3 adet orta boy zarf ve 10 YTL değerinde pul gönderilmelidir.

18. Referans vermede;

a) Göndermeler (referanslar) dipnotlar şeklinde değil, Harvard (Bağlaç) Sistemi olarak adlandırılan ve yazar soyadı (kurum ve rapor adı vs.), tarih ve sayfa numaralarının verildiği sisteme göre yapılmalıdır. *Örnek:* Eğer Baykan Sezer'e ait 1990 yılında yayınlamış bir kitabın 35. sayfasını makalenizde kullandıysanız, makalenin sonunda kaynağın tam kimliğini vermek şartıyla yazı içerisinde referans şöyle verilmelidir (Sezer, 1990: 35). Eğer gönderme DPT'nin 1994 yılındaki raporunun 48. sayfasına yapıyor ise şöyle verilmelidir (DPT Raporu, 1994: 48).

b) Yazarlar, konu ile doğrudan ilgili olmayıp makalede yer alması gerektiğine inandığı bilgileri, metin içerisinde ilgili sözcüğün sağ üst köşesine sıra numarası vererek, aynı numara ile **sayfa altına** 9 punto 1 satır aralığı ile dipnot olarak verilmelidir.

c) Tablo, Şekil ve Grafik gibi normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; EK Tablo: 1, EK Grafik: 3 ve EK Şekil: 7 gibi yazılmalı, EKLER, **metin sonunda KAYNAKÇA**'dan sonra verilmelidir. Bu göstergelere metin içerisinde yapılan göndermelerin mutlaka EK Tablo:1, EK Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

d) Makalenin sonunda yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenecek **KAYNAKÇA** kısmı bulunmalıdır. Kaynakçada sadece makalede kullanılan eserler yer almalıdır ve kaynakça, metin içerisinde verilen referanslar çerçevesinde aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

Örnek Kaynak Gösterme:

Kitaplar

1) *Tek yazarlı kitap:*

Kaynakçada: TUNA, Korkut. (1987), *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Metin içinde: (Tuna, 1987: 40-51)

2)İki yazarlı kitap:

Kaynakçada: SEN, Amartya and FOSTER, James. (1997), *On Economic Inequality*, Oxford: Clarendon Press.

Metin içinde: (Sen ve Foster, 1997: 40)

3)İkiden çok yazarlı kitap:

Kaynakçada: ALBERT, J.; REISS, Jr. ve BORDUA, David J. (1967), “Environment and Organization: A Perspective on the Police”, (Ed.),BORDUA, David J., *The Police: Six Sociological Essays*, London: Jonh Wiley and Sansine.

Metin içinde: (Albert vd., 1967: 89)

4)Derleme kitap:

Kaynakçada: İNALCIK, Halil. (2000), “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, (Ed.) E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay, *Global Yerel Eksende Türkiye*, İstanbul: Alfa Yayınları, ss. 593-616.

Metin içinde: (İnalçık, 2000, 594)

Kaynakçada: FEATHERSTONE, M.; LASH, S. and ROBERTSON, R. (Eds.), (1995), *Global Modernities*, London: Sage Publications.

Metin içinde: (Robertson vd., 1995).

Makaleler

1) Tek yazarlı makale

Kaynakçada: OKAY, M. Orhan. (2003) “Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı.3, ss.53-64.

Metin içinde: (Okay, 2003: 53-54)

Kaynakçada: COOKE, Philip. (1988), “Modernity, Postmodernity and the City”, *Theory, Culture and Society*, 5/2-3, June, pp. 475-492.

Metin içinde: (Cooke, 1988: 478)

2) İki yazarlı makale

Kaynakçada: GÖLE, Nilüfer and BENDIX, Reinhard. (1997), “Tradition and Modernity Reconsidered”, *Comparitive Studies in Society and History*, IX, no: 3, pp. 2-12.

Metin içinde: (Göle and Bendix, 1997: 5)

3) Aynı yazara ait birden fazla eser

Aynı yazarın aynı yılda yayınlanmış birden fazla eseri makalede kullanılmışsa eserler a,b,c, şeklinde sıralamaya tabi tutulur:

Kaynakçada: BAL, İdris. (2001a), “ABD’nin Orta Asya Politikasına Yön Veren İç ve Dış Dinamikler”, *Stratejik Analiz*, Sayı. 12, ss.59-66.

Metin içinde: (Bal, 2001a: 59)

Kaynakçada: BAL, İdris. (2001b), “Ortadoğu’da İstikrarsızlığa Yol Açan Faktörler ve PKK’nın Katkısı”, *Bilgi Toplum Dergisi*, Sayı.3, ss.195-207.

Metin içinde: (Bal, 2001b: 199)

Çeviri Eserler

Kaynakçada: LEWIS, Bernard. (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev.) Metin Kırathı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Metin içinde: (Lewis, 1991: 120)

Tezler

Kaynakçada: KARAKAŞ, Mehmet. 1997, *Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın Türkcülük Görüşlerinin Karşılaştırılması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Metin içinde: (Karakaş, 1997: 145)

Yazarı belli olmayan resmi, özel yayınlar, raporlar vb.

Kaynakçada: TÜRK OCAKLARI. (1927), *Türk Ocakları Üçüncü Kurultayı Zabıtları*, 1927, İstanbul: Kader Matbaası.

Metin içinde: (Türk Ocakları, 1927: 78)

Kaynakçada: TÜSİAD. (1994), *Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim, Bilim ve Teknoloji*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.

Metin içinde: (TÜSİAD, 1994: 81).

İnternet Kaynakları

Kaynakçada: HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI. (2000), "Aylık İstatistikler", <http://www.hazine.gov.tr/yayin.htm> (12.04.2004).

Metin içinde: (Hazine Müsteşarlığı, 2000)

Kaynakçada: YILDIRIM, Engin. "İktidar, Üniversite ve Aydınlar" Bilgi: Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, Yıl 2000, ss 1-11, <http://www.bilgi.8k.com/2000/yildirim.pdf> (29.05.2007).

Metin içinde: (Yıldırım, 2000: 2).

Haberleşme ve Koordinasyon

AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ANS Kampusu, Gazlıgöl Yolu 9. km., 03200 , AFYON

Tel: 0272 2281255 / 1360-1226 Fax: 0272 2281288

e-posta: akusbder@aku.edu.tr

Web: <http://www.sosbil.aku.edu.tr>

NEO-PATRİMONYALİZM YAKLAŞIMINA KARŞI YAPILAŞMA OLARAK TÜRK MODERNLEŞMESİ

Turkish Modernization as Structuration against Neo-Patrimonialism Approach

*Yılmaz YILDIRIM**

ÖZET

Neo-patrimonyalizm tezine göre, Türkiye’de kurumsal ve hukuksal modernleşmeye rağmen Osmanlı’dan devralınan güçlü devlet geleneği ve patrimonyal anlayış devam etmektedir. Dolayısıyla yaşanan değişim, modernleşme yerine, modernliğin tahrif edilmesi anlamında kullanılan neo-patrimonyalizm olarak adlandırılmaktadır. Neo-patrimonyalizm iddiası, modernleşmeyi devletin kurumsal ve siyasal projesi olarak ele almakta, bu süreçte sosyal aktöre ve onun yenilikçi, yaratıcı üretimlerine yer vermemektedir. Bu çalışma, modernleşme sürecinin öznesi olarak sadece devleti tanıyan, sosyal aktörün *eylemine* yer vermeyen neo-patrimonyalizm tezini, *metodolojik devletçilik* olarak tartışmaktadır. Metodolojik devletçiliğe karşın çalışma, Giddens’in yapılaşma teorisinin *dönüşlülük*, *eylemin amaçlanmamış sonuçları* ve *yapının ikiliği* gibi kavramlarını bir modernleşme yorumunda kullanmaktadır. Çalışma, metodolojik devletçiliğin aşamadığı, yapı-eylem, devlet-toplum, makro-mikro geçmiş-bugün ikiliklerini, modernleşmenin dönüşlülüğünün bileşenleri olarak incelemektedir. Bu dönüşlülük (modernleşme) sürecinde, sosyal aktörün kazandığı yaratıcı becerileri, modernleşmenin hem bir aracı, hem bir icracısı hem de sonucu olarak okuyan bir metodoloji sunumu gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Yapılaşma, Neo-Patrimonyalizm, Metodolojik Devletçilik, Türkiye

ABSTRACT

With regard to neo-patrimonialist perspective, despite the institutional and legal modernization in Turkey, the patrimonial mentality and strong statism inherited from Ottoman back never faded away and these characters are still alive. Therefore, the experienced change is considered as the distorted modernization called neo-patrimonialism not a real modernization. Neo-patrimonialism regards modernization as the

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, yyildirim@aku.edu.tr

institutional and political project of the state and ignores social agent with all its innovative, creative activities. This paper discusses neo-patrimonialist perspective, which sees the state as the mere actor and guide of modernization, excludes activities of social agent, as *methodological statism*. Opposed to methodological statism, this paper offers Giddens's structuration theory with its constituent concepts like reflexivity, unintended consequences of action and duality of structure as the interpretative tools of modernization. This paper analyzes the dichotomies structure-agency, state-society, macro-micro, past-today as the basic elements in reflexivity of modernization and claims that methodological statism can not transcend them. In this paper, an alternative methodology that considers creative acquisitions of the social agent in the process of this reflexivity (modernization) are both the tools, performers and consequences is presented.

Key-words: Modernization, Structuration, Neo-patrimonialism, Methodological Statism, Turkey

GİRİŞ

Toplumsal değişim, zorunlu olarak modernleşme ile özdeşleştirilemese de, Türkiye'nin geniş bir zaman diliminde yaşadığı her türden değişimin, kaçınılmaz şekilde modernleşme kavramı ile dolaysız bir ilişkisinin olduğu inkar edilemez. Bu durum, modernleşmeyi toplumsal değişimin bir yönü olarak görmenin ötesine geçmekte ve modernleşme, değişimin adı haline gelmektedir. Buna bağlı olarak yaşanan değişimi açıklamak isteyen sosyal teoriler, modern sosyal bilimi var eden modern "gerekliliklerin" sonucu olarak kurgulandığından, modernlik, değişimi değerlendirmekte bir ölçme ve değerlendirme standardı olabilmektedir. Türkiye'de yaşanan değişimi, modernleşme yerine modernleşmenin "tahrif edilmesi" olarak tanımlayan neo-patrimonyalizm kavramsallaştırmasının gerisinde de bu modern gerekliliklere ve standartlara bağlılık saklıdır. Klasik sosyolojinin ve bilhassa Weber'in ayrımlarının belirleyiciliğini devam ettiren patrimonyal ve neo-patrimonyal betimlemesi, Türkiye'nin geniş bir tarihsel ölçekte yaşadığı siyasal, sosyal ve ekonomik değişimi nitelendirmenin yanında, yargılamanın da kavramsal araçları olagelmektedir. Bu yaklaşıma göre Osmanlı'dan devralınan güçlü devlet geleneği, katı merkez-çevre kopukluğu, devletin ve toplumun beraber paylaştıkları otoriter zihniyet, sivil toplumun geriliği gibi patrimonyal yönetim anlayışının özellikleri olan unsurlar, geç Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşme uygulamalarının ruhuna

sinen bir zihniyeti yansıttığı gerekçesiyle, neo-patrimonyalizm kavramı şeklinde sorunsallaştırılmaktadır. Bu teorik iddiaya göre, Türkiye’de yaşanan değişim, modernleştirici elitlerin otoriter uygulamaları şeklinde yürütüldüğünden ve sosyal tabanla diyalojik bir ilişkiye dayanmadığından, klasik patrimonyal anlayış devam etmekte; bu yüzden de yaşanan değişim, modernleşme yerine neo-patrimonyalizm olarak adlandırılmaktadır.

Türkiye çalışmalarında temel çelişkileri ve gerilimleri, sosyal yapının devletle olan karmaşık ilişkinin bileşenlerine inmeksiz, kategorik bir devlet-toplum ikiliği ekseninde inceleyen bu teorik bakış, geniş kesimlerce kabul edilmekte, adeta hegemonik bir hal almaktadır. Bu çalışma, söz konusu teorik hegemonyanın, analizlerinin merkezine koyduğu ve eleştirdiği güçlü ve kadir-i mutlak devlet anlayışıyla, kültür ve zihniyet temelinde buluşuyor olmasını, *metodolojik devletçilik* olarak adlandırmaktadır. Metodolojik devletçilik, devletin *projesinde* içkin olan zihniyetin, sosyal bilimin toplum *kavramsallaştırmasında* tezahür eden şeklidir. Neo-patrimonyalizm tezinin içerdiği metodolojik devletçilik, bir yandan toplumsal farklılıktan ve toplumun sahip olduğu zengin kültürel ve iletişimsel donanımdan kaynaklı taleplere karşı duyarsız bir devlet geleneğinin eleştirisinin cazibesine kapılmakta; ancak diğer yandan devletin yaptığına benzer şekilde, sosyal teori kurulumunda toplumun sahip olduğu farklı iletişim öbeklerine ve kültürel çeşitliliğe duyarsız kalmakta, bunları yöntemine dahil etmemektedir.

Osmanlı patrimonyal yönetim geleneğinin Cumhuriyet döneminde neo- patrimonyalizm ve siyasal pozitivizm olarak tezahür ettiğini vurgulayan yığınla çalışma varken; bunun devamı niteliğinde görülebilecek patrimonyalizmin, Türkiye’deki sosyal bilim çalışmalarındaki izdüşümü olan metodolojik devletçiliğin sorunsallaştırılmaması önemli bir sorundur. Dahası, pozitivizmin sıklıkla eleştirildiği durumda bile, yapı analizlerinde devlet-toplum ikiliğine bağlılık devam etmektedir. Üstelik bu ikilikte, devletin antidemokratikliğinden yakınıp kültüralist ve “toplum yanlısı” okumalara yönelmek, ikiliğe bağlı kaldığı sürece metodolojik devletçiliğin diğer yüzü olabilir sadece. Şöyle ki, sosyal bilim metodolojisi, toplumu, devletin kurucu dışarısı ve kategorik ötekisi olarak tanımlayarak “devlete karşı toplum” ilkesine atıf yapmakla beraber; toplumun içerdiği, bağlamları çoğul iletişim öbeklerini ve ortaya çıkardığı yeni sosyal yapı alanlarını hesaba katmadığı sürece, ‘antidemokratik bir metodoloji’ olacaktır. Zira toplumun devletin sultanından kurtarılması ilkesi, sosyolojinin devletin sultanından kurtarılması ilkesinden ayrı düşünülemez.

Çalışma boyunca bir metodolojik devletçilik örneği olan neo-patrimonyalizm tezinin yaklaşımları, beslendiği kaynaklar ve temel argümanları tartışılacak ve akabinde, devlet-toplum ilişkisi ve bunun değişiminde çoğul nedenselliğe ve diyalojik üretkenliğe dayalı bir

metodoloji önerilecektir. Bu çalışma, Türkiye toplumunun yaşadığı siyasal-sosyal değişimi neo-patrimonyal modernleşme olarak okuyan metodolojik devletçiliğe karşı, Giddens'in *yapılaşma* teorisini bir modernleşme teorisi olarak sunmakta; bu çerçevede makro siyasal modernleşme ile mikro (gündelik yaşam, iletişim ve etkileşim süreçleri, kültürel ve benlik oluşum süreçleri) düzey arasındaki yapılaşmayı, teorik ve ampirik bulguları içerecek şekilde değerlendirmektedir. Bu amaçla, yapılaşma teorisinin *dönüşlülük*, *eylemin amaçlanmamış sonuçları* ve *yapının ikiliği* gibi öngörülere, Türk modernleşmesinin özgün pratikleri ile teorik ve operasyonel şekilde birleştirilecektir. Böylelikle, önerilen *yapılaşma olarak modernleşme* kavramsallaştırması yoluyla, devlet-toplum ilişkisi açısından geniş bir zaman ve uzam boyunca oluşan ilişki, anlayış ve pratiklerin şematik olmayan, dönüşlülüğe ve çoğul bağlamsallığa dayalı bir sunumu amaçlanmaktadır.

1. NEO-PATRİMONYAL MODERNLEŞME ANLATISI VE METODOLOJİK DEVLETÇİLİK

Türkiye'nin sosyo-politik yapısını ve bunun değişimini konu alan çalışmalarda altı çizilen güçlü devlet geleneği, siyasal merkez ile toplumsal çevre arasındaki kopukluk, toplumsal tabakalaşma sisteminin oluşumunda ataerkil zihniyetin ve statünün egemenliği, devlet ile toplum arasındaki ara yapıların/sivil toplumun gelişmemişliği, toplumsal değişimde modernleştirici elitlerin belirleyiciliği gibi özelliklere topluca bakıldığında; bunların Max Weber'in (1978) ideal tiplerinden *patrimonyalizm* kavramsallaştırması ile uyumlu olduğu belirtilmektedir. Patrimonyalizm, Weber'in geleneksel ve daha çok doğu toplumlarında görüldüğünü söylediği egemenlik (Herrschaft) türüdür. Weber'e (1978) göre büyük imparatorlukların çoğu, modern zamanların başlangıcına kadar ve ondan sonrada güçlü patrimonyal karakterlerini devam ettirmişlerdir.¹ Gelişkin bir devlet mekanizmasını gerektiren Osmanlı İmparatorluğu'nda da sistemin, Weber'ci terminoloji içinde bir "patrimonial officialdom" (kalıtsal kamusal yetki) olarak (Tekeli-İlkin, 1993:5)kurulduğu belirtilmektedir.

Patrimonyal otoritede ülkenin, üzerinde yaşayan insanlar dahil, bütünü ile liderin malvarlığı olarak düşünülmektedir. Böylece ortaya çıkan idare örgütü yahut bürokrasi, milletin ortak faaliyetlerin yürütülmesi için siyasal bakımdan örgütlenmesi sonucu doğmuş olmayıp, liderin kişisel yönetim aracıdır (Heper, 1977:36). Patrimonyal yönetici, bağımsız

¹ İmparatorluk sonrası yeni kurulan devletlerin siyasal kültürleri ve devlet toplum ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda patrimonyalizm ve neo-patrimonyalizm vurgusunun ağırlığı, Weber'in yaklaşımının Türkiye ile benzer tarihselliğe sahip olan ülkelerin gelişim dinamiklerini açıklamakta da etkili şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu konuyla ilgili detaylı bir çalışma için Bkz. Guenther Roth, "Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire-Building in the New States", Review, *World Politics*, Vol. 20, No. 2 (Jan., 1968).

ekonomik ve sosyal güçlerden hoşlanmamakta (Weber, 1978: II 02); yasama, yürütme ve yargı erkleri şefte toplanmakta (Demir-Acar, 1997: 181-182.), şefin otoritesini sürdürebilmesi, toprak sahipleri ile tımarlardan yararlanma hakkı tanıdığı memurlarını denetim altında tutabilmesine bağlı olmaktadır (Bozkurt-Ergun, 1998:202). Bunlara ilave olarak, yönetim tamamen kişiselleşmekte, hukuk ve mülkiyette keyfilik ağır basmakta, yönetilenleri yöneticiye karşı koruyan mekanizmalar bulunmamakta, yapıyı değiştirecek her türden hareketler bastırılmaktadır.

Ancak Weber, tüm ideal tiplerinde olduğu gibi, patrimonyalizmin de gerçekliğin birebir karşılığı olmadığını, gerçekliği anlamada bir soyutlama olduğunu belirtir. İdeal tip, gerçekliğin ampirik bilgisine ulaşmak için söz konusu olgunun ideal tiplere ne kadar uygun olduğunu anlamak için geliştirilmiş metodolojik bir inşadır. Buna göre, bir yönetim biçimi aynı zamanda patrimonyal, bürokratik ve yasal otorite özelliklerini içerebilir. Zira saf haliyle patrimonyal otorite hiçbir yer ve dönemde yaşanmamıştır (San, 1971:97). Weber'e göre sosyal bilimlerin temel amacı, "kültürel olarak anlamlı ve biricik" olguları bularak onların nasıl olup da meydana geldiğini araştırmaktır. Patrimonyalizm de bu bağlamda düşünülmeli gereken bir kavramdır (Dinler, 2003:19).

Ancak patrimonyalizm kavramsallaştırmasını Osmanlı-Türk siyasal ve sosyal yapısını açıklamakta kullanan yaklaşımların çoğu Weber kadar ihtiyatlı davranmamakta, bu kavramı gerçekliğin yerine koyabilmektedirler. "Patrimonyalizm kavramı Osmanlı'yı durağan bir toplumsal yapıdan ve her şeyi yönlendiren kadir-i mutlak bir devletten ibaret görmekte, 600 yıllık tarihi de tek bir çizgi halinde düşünmektedir. Oysa farklı tarihsel dönemlerde farklı toplumsal çelişkiler ve buna bağlı olarak farklı devlet politikaları oluşur" (Dinler, 2003:22). Örneğin Gerber'e (2004:246) göre, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla doğru bakıldığında, siyasal bakımdan önemli üç alana, padişahın mutlak gücünün erişemediği görülür. İlkinde, hiç değilse vatandaşlıkla ilgili olarak padişah, kör, keyfi bir despottan çok, adaletin sözcüsü ve bekçisi olarak karşımıza çıkar. İkincisinde, padişahın sosyal sistem içinde yerel özellikleri sindirmeye eğilimli olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Aslında pek çok yeni özerklik ortaya çıkmıştır. Son olarak, Osmanlı bürokrasisinin karmaşık ve büyüyen bir sosyal kurum olarak yükselişi, bu kurum içinde padişahın bile zapt edemeyeceği belirgin istekleri olan önemli grupların oluşmasına olanak sağlamıştır.

Osmanlı siyasal-sosyal araştırmalarında temel gerilimi, başka hiç bir ara sınıf gözetmeksizin, kategorik şekilde, yönetici grup olarak devlet ile reaya arasındaki çatışma olarak tanımlamak aslında sıkça yapılan bir hatadır (Haldon, 1993: 159). Bu hatanın, modernist sosyal bilimlerin ayrımlarına (gelenek-modernlik, dini-seküler, eski-yeni, cemaat-toplum) bağlılıktan kaynaklanan önyargılar ve çağdaş ampirik bulgulara yeterince bakmamaktan

kaynaklanan eski, ham metodolojilere dayalı genellemelere gidilmesi gibi nedenleri vardır. Bu çalışmada, söz konusu yaklaşımlardaki hatayı, *metodolojik devletçilik* olarak adlandıran bir problem sunumu tercih edilmektedir. Metodolojik devletçilik, Türk siyasal kültüründeki devletçi geleneğin, sosyal bilimlerde bir metodoloji olarak tezahür etmesi olarak tanımlanabilir. Metodolojik devletçilik, değişik sosyal ilişki ve pratiklerin geniş bir zaman ve uzam boyunca yayılan *nedensel çoğulculuğunu* hesaba katmanın zorluğu karşısında ‘devlete sığınma’ tavrıdır. Bir anlamda “her şeyi devletten beklemek” zihniyeti olarak eleştirilen anlayış, tarih ve topluma dair açıklamalarda da devlet merkezli analizlerin bolluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaklaşımlar, siyasal erkin sosyal dayanaklarını, yani devlet dışı hayatın karmaşık, heterojen ve farklı iletişim öbeklerinden oluşan biçiminin siyasal merkezle ilişkisini, kısaca, devletle aralarındaki *dönüşlülüğü* ve *yapılaşmayı* ihmal etmektedirler.

Patrimonyalizm kavramının kullanımında görülen bu metodolojik tavır, çağdaş sosyal yapı analizlerinde bir süreklilik teması olarak neo-patrimonyalizm şeklinde devam etmektedir. Başka bir ifadeyle neo-patrimonyalizm kavramsallaştırması, patimonyalizme ilave olarak söz konusu metodolojik devletçiliği, sadece sosyal yapı ve devlet-toplum ilişkisini incelerken değil; bunun değişimini ve modernleşme olgularını açıklarken de yansıtmaktadır. Zira patrimonyal devlet hem Osmanlı devletini tanımlama aracı olarak, hem de Cumhuriyet dönemindeki devletin Osmanlı devletiyle olan sürekliliğini (neo-patrimonyalizm) gösterme aracı olarak kullanılır. Ağırlıklı olarak siyasal modernleşme olgusunu açıklarken kullanılan yaklaşım, kurumsal yeniliklere atıf yaparken zihniyet sürekliliğini merkeze almakta; buna karşın kültür ve zihniyet alanındaki yeniliğin ve ileride gösterilecek olan *yapılaşmanın* içerdiklerini dikkate almayan bir model ortaya koymaktadır.

Neo-patrimonyalizm kavramı, Batı dışı toplumların modernleşme tecrübelerinin moderniteyi üretmek yerine onu tahrif ettiklerini ortaya koymak üzere S. N. Eisenstadt (1963) tarafından geliştirilmiş ve Türk sosyal bilim çevrelerinde yaygın olarak benimsenmiştir. Neo-patrimonyalizmi benimseyen yaklaşımlar genel olarak, II. Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar sosyal bilimlerde etkisi çokça hissedilen klasik modernleşme teorisinin, tüm toplumlar için geçerli, genel ve evrensel olduğu varsayımına bağlı, sosyolojiden ve ilerleme düşüncesinden beslenen modernlik anlayışını yansıtmaktadırlar. Modernleşmenin bu yorumu, “bilinen en yüksek uygarlık biçimi” (Harrison, 1988: 2) olarak kabul edilen Batı toplumlarında yaşanan ilerlemenin modernitenin yaygınlaşmasına paralel olarak evrensellik kazanacağı varsayımına dayalıdır. Marx’ın (1990: 91) “sanayileşme açısından daha ileri olan ülke, daha az gelişmiş olan ülkeye gelecekteki imajını gösterir” ifadesi, bu anlayışı özetler. Neo-patrimonyalizm bu

bakımdan modernleşme kuramının çizdiği ideal modernite imajının, Batı-dışı kültürlerde tam anlamıyla karşılık bulamadığı bir durumda olan biteni tanımlamak ve modernitenin evrenselliğinin meşruiyetini devam ettirebilmek için kullanışlı bir kavramsallaştırmadır. Neo-patrimonyalizm, modernliğin tahrif edilmesi, buharlaştırılması olarak tanımlandığında, modernitenin özüne inmek ve eleştirmek gereksiz ve gayri meşru hale gelebilmektedir. Böylelikle “kurulan yeni devletlerin siyasal kültürü, demokratikleşme ve ulus inşa süreçlerinde yaşanan sorunlar moderniteye değil, modernitenin yanlış okunmasına ve uygulanmasına” (Roth,1968:197) bağlanmaktadır.

Neo-patrimonyalizmin özelliklerini bu türden bir modernleşme kuramıyla uyumlu olarak ortaya koyan Nişancı'ya (2001) göre, neo-patrimonyalizm, a) geleneksel düzenin çözülüşü b) eski düzeni ikame edecek yeni ve daha tutarlı bir düzenin kurulamayışı (yeni oyunun kurallarının yerleştirilemeyişi) c) ataerkil zihniyetin modernliğin karşısında bir set oluşturması d) modernleştirici elitlerin modernleşmenin öznesi oluşları e) geleneksizleştirme unsurlarını ihtiva etmektedir. Bu özelliklerine ilave olarak Eisenstadt (1963: 74-76), "neo-patrimonyal rejimlerin patrimonyal rejimlerden daha otoriter olduklarını" belirtmektedir. Neo-patrimonyalizmin bu tespitlerini benimseyen yaklaşımları, Türk modernleşmesi sürecindeki devlet-toplum ilişkilerinin özelliklerini açıklayan çalışmalarda izlemek mümkündür. Örneğin Tachau'ya (1988:135) göre, aynen diğer batı-dışı toplumların modernleşme hareketlerinde olduğu gibi Türk modernleşme hareketi de modernliği değil, modernliğin çarpıtılması olarak nitelendirilebilecek olan neo-patrimonyalizmi netice vermektedir. Bu anlayışa göre, “modernite bir projeye, refleksiyona; modernizasyon ise bu projeyi, refleksiyonu mümkün kılan kurumsal-yapısal evrime işaret eder. Bu çerçevede ilave edilmesi gereken “başka bir yargıya göre, Batı-dışı toplumlar sadece modernitenin kurumsal altyapısıyla (modernizasyon) eklemlenebilmektedirler. Batılı olmayan toplumların, hangi adlarla adlandırılmış olursa olsun, yaşadıkları ya da maruz kaldıkları "modern" pratikler, tarihsel olarak asla ‘çağdaş’ pratikler olmamıştır” (Çiğdem, 2002,68). Bu yargıyı paylaşan Tourain'e (2004,341) göre ise Türkiye, Meksika, Hindistan ve İsrail gibi modernleşme sürecinde akılcı olmayan siyasal ve kültürel güçlerin egemen olduğu yerler, modernleşmenin “içten gelmediği” rejimlere örnektirler. Ward ve Rustow (1964: 5), devletin başını çektiği modernleşme hareketlerinin neo-patrimonyal örnekleri olarak, II.Mahmut, Rus Çarı Petro, Japon imparatoru Meiji'yi işaret etmekte, modernleşmenin adı geçen kişiler tarafından çoğu zaman otoriter bir üslupla yani demokratik olmayan yöntemlerle hayata geçirilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Söz konusu ülkelerdeki otoriter ve devletçi modernleşmenin sebebi olarak, modernitenin Aydınlanma'yla eş zamanlı yaşanmaması,

Aydınlanma kavramının bireyle ve toplumla değil devletle ilişkilendirilmesi (Melton, 1979:106), yani sonuç olarak, Batı'daki gibi organik değil, sonradan itici bir güçle gerçekleştirilmiş (Sugar, 1964: 147-148) olması gösterilmektedir.

Türkiye'de bir çok sosyal bilimcinin, aralarındaki farklı okuma biçimlerini de hesaba katmak kaydıyla, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan siyasal-sosyal modernleşmeyi ele alan çalışmalarında (Heper, 1973; 55; Sunar, 1974; Mardin, 1991; Çaha,2000; İnsel, 2001; Mahcupyan, 1997; Göle, 1997; Nişancı, 2002) neo-patrimonyalizm vurgusu dikkat çekicidir.² Bu yazarların Türk modernleşmesine dair sahip oldukları ortak varsayım, modernleşme ile beraber siyasal ve sosyal yapıda gerçekleştirilen değişimlerin formel düzeyde kalması, bunu izlemesi gereken zihni ve kültürel değişimin gerçekleşmemiş olması, güçlü devlet geleneği, katı merkez-çevre kopukluğu, modernleştirici elitlerin tepeden inme politikaları, yurttaşların siyasal süreçlere katılımına konan engeller süreklilik arz ettiği söylenen unsurlardır. Buna göre neo-patrimonyal zihniyet, "geleneksel yapılardan sıyrılarak modernitenin tezahürleri olan kurum, yapı ve hatta anlayışların içine nüfuz etmiş, onları işlevsizleştirmiştir. Modern Türkiye'de, kurumları itibarıyla Osmanlı'dan kopmasına ve tamamen farklı bir görüntüye sahip olmasına karşın bu kurumların işleyişine egemen olan anlayış ve zihniyet dünyası açısından geçmişle aslında bir süreklilik devam etmektedir. Bu modern kurumların gerçek işlevlerini yerine getiremediği anlamına gelmektedir. Bir bakıma onlar dışsal görünüşleri açısından modern olmakla birlikte gelenekselliklerini adeta haykırmaktadırlar" (Nişancı, 2002:123-124).

Heper (1977, 58), Türk yönetim geleneğinin Osmanlı patrimonyal geleneğinin devamı olduğunu, dolayısıyla Osmanlı toplum yapısının bugünkü toplumda da aksini bulan patrimonyal özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir. Göle (1997:25), hukukun üstünlüğü, anayasal partiler, ulusal egemenlik, açık seçimler gibi modernliğin kurum düzeyinde ve söylemsel olarak var olmalarına ve önemlerinin vazgeçilmez olarak sunulmasına karşın, otorite yapısının ve devlet-toplum dikotomisinin devam ettiğini belirtmektedir. Bu yönetim pratiği açıklamasının ideolojik betimlemesini yapan Köker'e (1995: 222-224) göre ise, Osmanlı düzeni nizam-ı alem, kanun-i kadim ve ataerkil zihniyette ifadesini bulurken, Türk "ideal düzenin" çerçevesini muasır medeniyet ve pozitivizm çizmiştir. Benzer şekilde Mahcupyan (1996: 135) da, Osmanlı'da din-gelenek ikilisinin bilgisi ve "idealist yansımacığa" dayanan doğal rehberlik, yönetimin özünü

² Söz konusu yazarlar arasında Mardin, kariyerinin ilerleyen aşamasında, Weber'ci "patrimonyalizmden Osmanlı yaşam dünyasına doğru" (1999:62) olarak adlandırdığı bir metodolojik tercihe yönelmektedir. Keza aynı çalışmasında "yapılaşma" anlayışını yansıtmaktadır.

teşkil ederken modernleşen Türkiye’de bilim, pozitivism ve jakobenlik yeni ideal düzeninin hem çerçevesini hem de içeriğini şekillendirmiştir. İktisadi hayatta neo-patrimonyalizmin varlığı konusunda Mardin (1991:198), Türk sosyal değişmesinin nihai ürününün bugün hala arka planında bir “Osmanlı” ögesine sahip bulunduğunu belirtmekte ve bugünün ekonomik sistemini, bu sistem kapitalizmin özelliklerini giderek artan ölçülerde içerse de kapitalizmden çok, geç yeni-patrimonyalizm olarak tanımlamaktadır. İnsel (1996), Cumhuriyet dönemi işadaminin devletle olan ilişkisini tanımlarken onu, kâğıt üzerinde Batı tipi bir hukuk sisteminden yararlınsa da maddi olarak yalnızca devletin üretim etkinlikleri içerisinde var olabilen özel bir iktisadi aktör tipi olarak tanımlar.

Genel olarak Türk siyasi kültüründe devletin gücü ve önceliği ve bunun sürekliliği hakkındaki varsayımı doğru olmakla beraber, neo-patrimonyalizm, metodolojik açıdan itinasız, ham ve eski yaklaşımlara bağlı çıkarımlara dayandırılmış bir kavramsallaştırma’dır. Bu yanılgıları maddeleştirmek gerekirse, *birincisi*; yukarıda gösterildiği üzere, Osmanlı-Türk toplum yapısını inceleyen çalışmaların dayanağı olan Weberci patrimonyalizmin, toplumun her hücreğine nüfuz eden güçlü ve kadir-i mutlak devlet otoritesi iddiasının çağdaş araştırmalar ışığında zayıflamasına karşın bunu olduğu gibi benimseyip bugünün sosyal yapı açıklamalarında sürdürmesi; *ikincisi*, modernleşme kuramının evrenselci ve batı-merkezci anlayışını benimseyerek, “neo-modernleşme” (Wagner, 1996) anlayışına yabancı kalan bir neo-patrimonyalizm resmi sunması; *üçüncüsü*, ironik bir şekilde, modernleşme sürecinde sosyal aktörlerin yorumunu ve yaratıcı pratiklerini hesaba katmayan “patrimonyal” bir metodolojiye (metodolojik devletçilik) dayanmasıdır.

Neo-patrimonyalizmin bu zayıflıklarının büyük resmini görmek için, üzerinde durulan konuların zaman-uzam matrisinde gerçekleşen değişimlerine bakmak gerekir. Genel olarak neo-patrimonyalizm soyutlaması ile tarihteki kültürel ve zihni süreklilikleri ele alırken, kültürel çalışmalar ve mikro sosyoloji ekolü gibi alanlarda yapılan çalışmalara yer vermeden, dolayısıyla tarihteki, sürekliliğin yanında *kültürel kırılma* ve *yeniden üretim* unsurlarını ve bunların gündelik hayat, benlik ve iletişim düzeylerindeki yansımalarını içermeyen genellemeler yapılmaktadır. Bir metodolojik devletçilik örneği olarak neo-patrimonyalizm iddiası, merkezden çevreye doğru dikotomik ve tek yönlü işleyen bir modernleşme yaşandığı yorumu yaparak, makro düzeyde devletin uygulamalarını modernleşmenin asal unsuru olarak tanımladığından, sosyal aktörün eylemi ile modernleşme projesinin öznesi olarak sunulan devlet arasındaki dönüşlülüğü göz ardı etmektedir. Diğer yandan otoriter ve ataerkil zihniyetin devletçilik algısının hem toplumda hem de siyasal seçkinlerde karşılık bulduğu kabulüne dayandığı için, modernleşme projesinin toplum katında nasıl olup da

projenin öznesi olan modernleştirici elitlerin öngörüsünden farklı sonuçlar verebildiğini açıklayamamaktadır. Neo-patrimonyalizmin “geleneksel düzenin çözülüşü” ve bunun yerine “geleneksizleşme” olarak adlandırılan durum tanımlaması da metodolojik ve yorumsal bir hatadır. Zira, Türkiye’de modernleşme süreci boyunca bu projeye ihtilafli ve gerilimli şekilde ilişki kuran sosyal ve kültürel grupların direnci, başlı başına hem sürekliliği mümkün kılan hem de modern bir seçenek olarak görülmelidir. “Modernliğin tahrif edilmesi ve buharlaşması” iddiası, söz konusu gerilimi ve bundan doğan alternatif okumaları modernlik-dışı göstermek ve böylelikle klasik modernleşme kuramına bağlılıktan kaynaklanmaktadır.

2. YAPILAŞMA³ TEORİSİ IŞIĞINDA TÜRK MODERNLEŞMESİ

Neo-patrimonyalizm tezinin, Türk modernleşmesini “modernliğin tahrif edilmesi, çarpıtılması” olarak takdim edişi, ironik şekilde, Weber’in entelektüel mirasının tahrif edilmesi, çarpıtılması yoluyla dillendirilmektedir. Türkiye’de patrimonyal/neo-patrimonyal devlet geleneği üzerine yapılan çalışmalar, patrimonyal otoriterliği ağırlıklı olarak bir devlet pratiği ve ideolojisi şeklinde ele almaktadırlar. Oysa, Weber’in (1978) diğer otorite ideal tiplerinde olduğu gibi patrimonyal otorite ideal tipinde de asıl ilgilendiği şey, yönetim biçimi ya da devletin özelliklerinden çok *meşruiyet* meselesidir: Yönetilenlerin, otoritenin temelini oluşturan inanç ve bağlılık tipleridir, sosyal aktörün siyasal eylem ve tutumudur. Bu durumda otoriter zihniyetten bahsedilecekse, yönetimin otoriterliğinden çok, (Weber’in yaptığı gibi) bu otoriterliğin sosyo-kültürel kaynaklarına eğilmek ve şu soruları yanıtlamak gerekir: Eğer güçlü devletçiliği ve otoriterliği besleyen temel unsur, sosyal aktörün sosyo-kültürel ve *zihni devletçiliği* ise; hem Osmanlı, hem Cumhuriyet döneminde merkez ile çevre arasında, çevrenin direncinden kaynaklanan ihtilaf ve çatışma nasıl açıklanacaktır? Cumhuriyet döneminde kurulan ve kültürel sürekliliği ve muhafazakarlığı temsil eden muhalefet partilerinin aldıkları geniş halk desteği neyle açıklanabilir? Asıl önemlisi, devletin modernleştirici uygulamalarına karşı toplum katında sürekli şekilde meydana gelen dirençten kaynaklanan alternatif modern “üretilimler” nasıl oluşabilmektedir?

Giddens’in (1992) *yapılaşma* teorisinden türetilen bir modernleşme okuması, neo-patrimonyal modernleşme kavramsallaştırmasının sunduğu şematik resmin yapaylığını göstermenin yanında, bu soruları cevaplamakta da verimli bir açılım sunabilecektir.

³ Yapılaşma (structuration) kavramı, yer yer “yapılanma” olarak çevrilmektedir. Kavram, dönüşlülüğü ve tamamlanmamışlığı ifade eden bir anlama sahip olduğundan, burada “yapılaşma” olarak kullanılacaktır.

Yapılaşma teorisi yoluyla, modernleşme süreci boyunca zaman-uzam matrisinde (devlet-toplum, Osmanlı-Cumhuriyet, gelenek-modernlik, yapı-eylem, makro-mikro) gerçekleşen değişimin alternatif bir yorumu mümkün olabilecektir. Bu amaçla Giddens'in *yapılaşma* (structuration) teorisini bir modernleşme teorisine tercüme ederek, neo-patrimonyal modernleşme yaklaşımının üstesinden gelemediği söz konusu zaman-uzam ikiliklerini aşmanın yanı sıra, nedensel çoğulculuğa dayalı bir metodoloji ortaya konabilecektir.

Giddens'in yapılaşma teorisi, sosyal bilimlerde, *zaman-mekan, yapı-aktör, makro-mikro, toplumsal bütünleşme-sistem bütünleşmesi* gibi "kadim" ikilikleri⁴ aşmak yoluyla toplumsal yapıyı ve değişimini incelemek için geliştirilen bir teoridir. "Giddens'in sosyal teoriye yaptığı katkının kalbi" (Franzen, 1992:151) olan yapılaşma teorisi, sosyolojinin bu ikiliklerden kaynaklanan "krizi" yüzünden ihtiyaç duyulan "sistemantik yeniden yapılanma" talebine binaen oluşturulmuştur. Zira bir tarafta insanı, mikro olguları ihmal edip, kurumların önceliğini savunup, yapı ve sınırlama gibi kavramları ön plana çıkaran yapısalcılık-işlevselcilik, öbür tarafta aktöre önem veren ama yapı, çatışma ve güç konularını ihmal eden yorumsamacı yaklaşımlar arasında sosyoloji iki ana kampa bölünmüştür (Yıldırım,1999:28). Yapılaşma teorisi, tam da söz konusu *yapı* ve toplumsal süreçler arasındaki ilişkiyi formüle etmek üzere geliştirilmiştir. Yapı kavramı sosyolojik düşüncede, zaman ve uzamın toplumsal pratikler aracılığıyla birbirine bağlanması sonucu oluşan ve bir dizgesellik arz eden özelliklere göndermede bulunur. Giddens'a göre: yapı kavramını, "*mikro*" ile "*makro*" arasındaki *karşıtlığı en iyi, bir arada bulunma bağlamlarındaki etkileşimin geniş zaman-uzam aralaşması dizgelerinde yapısal olarak nasıl içerildiğini -başka deyişle, böyle dizgelerin zaman-uzamın geniş bölümlerine nasıl yayıldığını- dikkate alarak yeniden kavramlaştırabiliriz. Bunu da en iyi biçimde, toplumsal bütünleşme ile dizge bütünleşmesi arasındaki bağlantı sorunu altında inceleyebiliriz. Yapılaşma kuramına göre, toplum bilimlerinin temel inceleme alanlarından birisi, bireysel yapının deneyimi ya da herhangi türden bir toplumsal bütünlüğün varlığı değil, zaman ve uzam boyunca sıralanmış toplumsal pratiklerdir. İnsanların toplumsal etkinlikleri, doğadaki kendi kendini üreten kimi unsurlar gibi, yinelenir niteliktedirler. Bu etkinlikler toplumsal yapanlarca yaratılırlar; yapanlar, kendilerini yapanlar olarak dile getirmek için kullandıkları araçlarla bu etkinlikleri sürekli olarak yeniden yaratırlar. Eyleyenler⁵, kendi etkinlikleri içinde ve*

⁴ Bu ikilikler, Layder'e (2006: 3) göre, toplumsal gerçekliğin bu farklı boyutları arasındaki ilişkiyi anlamak için en uygun yolları tespit eden ayrımlardır.

⁵ Burada yapılaşma anlayışı uyarınca "yapmak" yerine "eylemek" kelimesini kullanmak daha isabetlidir. Zira yapmak, eylemin sahibine/öznesine, eylemine dair bir tamamlanmışlık, dolayısıyla dönüşlülüğü olmayan bir eylemin faili gözüyle bakmayı ifade eder. Bundan farklı

kendi etkinlikleri aracılığıyla söz konusu etkinlikleri olanaklı kılan koşulları yeniden üretirler...Yapılaşma, yapıların süre ya da değişimini, dolayısıyla da toplum dizgelerinin yeniden üretimlerini yöneten koşullardır” (Giddens,1999:59-60).

“Sosyal yapılar insan eylemi tarafından oluşturulurlar ama aynı zamanda bu oluşumun ortamını da meydana getirirler” (Bryant,1992:141). Bu durum Giddens’in ‘yapının ikiliği’ fikridir ve onun teorisinde merkezi bir unsurdur (Slattery 2007:44). Şöyle ki, yapıyı kurallar ve kaynaklar olarak tanımlayan Giddens, eylemi belirleyen dışsal bir güç olarak yapı yerine, kuralları ve kaynakları koymaktadır. Aktörün eylemleri kurallardan ve kaynaklardan etkilenmektedir. Yapıyı oluşturan kurallar birbirine rakip yorumlara tabi olup, uygulamalarında sürekli dönüşüme uğrarlar. Giddens yapının yapısal setler olarak somut bir biçime büründüğünü iddia etmektedir (Giddens, 1999: 186’dan akt. Yıldırım, 1999:30). Bununla birlikte yapı kavramını Giddens, *kısıtlayıcı ve mümkün kılıcı* olarak; *bellek izleri, dolayısıyla üretildiği anda fiili gerçeklik kazanan soyut bir oluşum, süreç* olarak; *kurallar ve kaynaklar* olarak; *dönüşüm/dolayım ilişkileri* olarak tanımlar (Uca, 2010: 44).

Yapılaşma teorisinin önemli bir teşhisi de zaman ve uzam boyunca gerçekleşen “eylemin amaçlanmamış sonuçları”nın önemidir. Bir sosyal sistemin yapılaşması, sistemin kurallar ve kaynakların uygulanması aracılığıyla ve *amaçlanmayan sonuçlar* ortamında etkileşim içerisinde üretilmesi ve yeniden üretilmesidir (Giddens, 1999: 66). Bu bakımdan sosyal ve siyasal süreçler sürekli yinelenen bir *dönüşlülük* içerirler. Bu bakış açısı, hem yapının hem de eylemin süreci belirlemede tek başına baskın olamadıkları, dolayısıyla değişimin öznesi olarak adlandırılabilir bir failin varlığı varsayımının geçersizliğini göstermektedir. Zira, toplumsal eylemin kaynağı olan yapı gibi, yapının kaynağı olan eylem söz konusudur. Yapılaşma kuramı uyarınca, eylem akışı boyunca sürekli olarak yapanların öngöremeyecekleri sonuçların ortaya çıkmasının sebebi budur. Bu bakımdan yapı yerine “kaynak” kelimesi kullanıldığında, neo-patrimonyalizm yaklaşımındaki gibi, eyleme *vesile* olan şeyi, eyleme *neden* olan şey olarak göstermek hatasına düşülmeyecektir.

Yapılaşma kuramı ışığında modernleşmeye bakıldığında söz konusu *dönüşlülük, eylemin amaçlanmamış sonuçları* ve *yapının ikiliği* savı önemli bir açılım sağlayabilmektedir. Bu bakış açısı, modernleştirici elitlerin baskı, zorlama ve tehditlerine karşın, bu uygulamaların muhatabı olan sosyal aktörlerin söylemsel, siyasal ve kültürel “üretimlerini” de modernleşmenin

olarak “eylemek” kelimesi tercih edildiğinde, “kaynak” ve “kurallar” olarak yapının sağladığı imkan dahilinde hareket eden öznenin, yani eylemin sahibi yerine icracısı olan öznenin varlığı gösterilmiş olur. Ayrıca “eylemek” fiili, eyleme, tamamlanmamışlık ve dönüşlülük anlamı da katar.

asal unsurları olarak görebilmeyi mümkün kılmaktadır. Şöyle ki, merkezin otoriter modernleştirici uygulamaları, baskıcı olmakla beraber bu uygulamalar, birer “kaynak” (vesile) olarak aynı zamanda genel eğitim, kitle iletişim araçları, kamuoyunun gelişimi gibi araçları oluşturması sayesinde, toplumun gelişmeleri izleme ve denetleme düzeyini de geliştirmiştir. Bu, yapılaşma teorisinin eylemin amaçlanmamış sonuçlarının eylemin kendisinden daha belirleyici olmasına örnek teşkil eden bir durumdur. Modernleşme projesinin amaçlanmamış sonuçları, içerdiği politik, ideolojik amaçlardan daha belirleyici olmuştur. Proje kendi amacı doğrultusunda “makbul vatandaş”, “makbul toplum” hedeflemekte ise de, projenin muhatabı olan sosyal grupların bu projeyi kendileri için “makbul” hale getirmeleri işlemi son tahlilde önemlidir. Bu duruma çevrenin merkeze nüfuz etmesi ve onu ele geçirmesi zaviyesinden de bakılamaz, çünkü aynı şekilde eyleyenlerin kültürel ve zihni dünyası olarak çevrenin merkezi dönüştürmesi işi, çevrenin aktörlerinin amaçladığından farklı olagelmıştır. Fakat sonuç olarak bu dönüşlülük vasıtasıyla çevrenin önemli bir kültürel ögesi olan dinsel, kültürel “eylem”, modernleşme sürecinin nesnesi değil, organik bir parçası haline gelmiştir. Bu teorik temellendirmenin Türk modernleşmesindeki somut örneklerini ortaya koymadan önce, yapılaşma/modernleşme anlayışının açıklayıcı kapasitesini, neo-patrimonyal modernleşme yaklaşımı ile karşılaştıran aşağıdaki tablonun rehberliği aydınlatıcı olacaktır.

	Yapı	Eylem	Zaman	Uzam
Neo-Patrimonyalizm Olarak Modernleşme	Patrimonyal Zihniyet ve merkez-çevre kopukluğu & Kısıtlayıcı neden olarak yapı	Modernleştirici elitlerin ereksele eylemi & Proje olarak eylem (Öznenin eylemi)	Zihniyet sürekliliği, Kurumsal kırılma	Merkez ve çevrenin sosyal ve mekansal ayrışması
Yapılaşma Olarak Modernleşme	Kaynak ve kurallar olarak patrimonyalizm & Vesile ve olasılık olarak yapı	Projenin amaçlanmamış sonuçları olarak eylem & Dönüşlülük olarak eylem (Eyleyenin eylemi)	Zihni ve kurumsal açıdan <i>süreklilik, kırılma ve yeniden üretim</i>	Merkez ve çevrenin sosyal ve mekansal yapılaşması

Bu model, Tanzimat Dönemi modernleşme hareketlerine ve sonuçlarına uygulandığında, yapılaşma anlayışının izah kapasitesi kendisini gösterecektir. Şöyle ki, yapılaşma açısından bakıldığında Tanzimat'a olan muhalefet, toplumu, Fermanın amaçladığından daha fazla modernleştirmiştir. Başka bir ifadeyle Türk modernleşmesinin tarihi, Tanzimat kadar, Tanzimat karşıtlığı ile de başlatılabilir. Şöyle ki, Tanzimat reformları genel olarak bir üst yapı tanzimini, devletin kurumsal-idari yapısını güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Tebaaya verilen bir takım haklar, özünde devletin merkezileşmesi için toplumun devletle olan organik ve “patrimonyal” bağlantısını güçlendirmek amacı taşımaktaydı. Bununla beraber temel olarak yeni bir otoriter zümrenin, bürokrasinin güçlenmesi olarak merkezi iktidar yapısının yeniden tahkim edilmesi şeklinde başladı. Ancak bu yapılanma (yapılaşma değil), Tanzimat'a muhalif bir entelektüel grubun (Yeni Osmanlılar) doğuşuna ve bu grubun modernleşme projesini bambaşka bir mecraya taşınmasına (yapılaşmaya) *vesile* oldu. Gazeteciliğin ve yayıncılığın öncüsü olan Yeni Osmanlılar, *yanlış* ve *taklitçi* olarak düşündükleri böylesi bir batılılaşmayı kamusal tartışmaya açarak Osmanlı'da ilk kez bir *amme efkarının* (kamuoyu) oluşumunu sağladılar.⁶ Ayrıca bu yenilikler üzerine inşa olunan kamusal tartışma pratiği, Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in ilanına ve sonrasındaki canlı bir sivil toplumsal enerjiye de “kaynak” teşkil etti.⁷ Modernleştirici elitlerin devleti hedeflemesine karşın sivil toplumu hedefleyen bu düşünce akımı, modernleşme sürecinde son derece etkili oldu.⁸

Sivil toplum yaratma olarak işleyen bu durumun yapılaşma anlayışını destekleyen bir özelliğini Mardin şöyle açıklar: Modernleştirici elitlerin “bazıları, sivil kurumların Türkiye’de bulunmadığının ve bunun da kendilerini fikirlerini tatbik imkanı az olan bir sosyolojik yapı ile karşı karşıya bıraktığının farkındaydılar. Bundan dolayı gerek İttihatçılar gerek

⁶ Bu süreçte ulemeden ve eşraftan destek alabilmeleri (Mardin,2004), bu hareketin başka türden bir “modernleştirici elit” kategorisi olarak nitelenemeyeceğinin göstergesidir.

⁷ Oluşturulan kamuoyununun siyasal merkeze denk düşen *devletlu* bir uzamla sınırlı kaldığı ve toplumun geneline yayılmadığı iddialarına karşı, konu ile ilgili yeni bazı çalışmalar göstermektedir ki; basın ve yayıncılığın etkisi Anadolu şehirlerinin önemli bir kısmına, üstelik “okur yazar olmayan okurlara” kadar ulaşmış ve bunun siyasal sosyal sonuçları olmuştur. Bunlardan en önemlisi, esnaf, yeniçeri, ulema ve eşrafın, oluşan yeni kamuoyuna siyasal anlam girdisi sunmaya başlamalarıdır. Palmira Brummett, (2003), “İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm” adlı önemli çalışmasında, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da süreli yayınların kahvehane gibi yerlerde kitle karşısında yüksek sesle okunması ve bunun neredeyse bir meslek haline gelmesi yoluyla yayıncılığın etkisinin çevreye büyük oranda ulaşmasını ve sosyal etkilerini anlatır.

⁸ II. Meşrutiyet'in içinde yer alan bu akımlar, Cumhuriyet'in sosyal ve entelektüel ardağını oluşturmaktadır. Bu bakımdan Tunaya(1996), bu dönemi “Cumhuriyet'in siyasi laboratuvarı” olarak adlandırmaktadır.

Kemalistler bu “ara”yı temsil edecek kurumları (bankalar vs.), sınıfları (ticari ve endüstri burjuvazisi) ve yasaları (Cumhuriyetin medeni kanunu ve ticaret yasaları) temellendirmeye çalıştılar. İlginç olan ve kurumsal sosyolojinin üzerinde durması gereken gelişme “sivil toplum” kurucu olarak tanımlayabileceğimiz bu yeni yapıların uzun vadede zamanımızda Kemalistler tarafından değil, fakat dindar müslümanlar tarafından “zapdedilmiş” olduklarıdır” (1990:42). Bu durum, ekonomik hayatta devletin amaçlarıyla uyumlu sınıflarla devlet arasındaki neo-patrimonyal ilişkinin, yani zenginlik dağıtan *paternalist* ve *prebendal* uygulamaların öznesi olan devletin belirleyiciliğini ihlal eden önemli bir yapılaşma örneğidir. Kısaca devletin sivil toplum yaratmadaki amacına karşın, oluşan sivil, ara yapıların nihai işleyişi arasındaki gedik, yapılaşma kuramının konumlandığı uzamı oluşturmaktadır.

Benzer şekilde, Sultan II. Abdülhamit’i devirebilmek için oluşturulan “sivil” dinamiği arkalarına alan Jön Türkler, amaçlarına kısa vadede ulaşsa da, toplumun “modernleşen” bu sivil dinamiği bu kez, projenin amaçlanmamış sonucu olarak Birinci Meclis’teki *İkinci Grup* ve sonrasında *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası* (TCF) olarak ortaya çıktı. TCF, bir yanda amaçlanmamış sonuçlar olarak modernleşme iddiasına anlamlı bir örnek olabilmenin yanında, neo-patrimonyalizmin sunduğu, otoriter zihniyeti birlikte paylaşan devlet ve toplum imajının yanlışlığını da göstermektedir. Çünkü Yeni Osmanlılar gibi TCF’yi de var eden şey, otoriter modernleşmeye olan liberal ve muhafazakar bir tepkiydi. Bu bakımdan Tanzimat’ın amaçlanmamış sonucu olarak ortaya çıkan Yeni Osmanlıların liberal muhafazakarlığını, Jön Türk’lerin⁹ modernleşme projesinin amaçlanmamış sonucu olan TCF’nin liberal muhafazakarlığının izlemesi tesadüf değildir. Zira, TCF’de “...liberalizm ile muhafazakarlığı bağlayan şey, (Yeni Osmanlılar’da oluğu gibi) patrimonyal bürokrasinin himayesinde hüküm süren bir “memurlar oligarşisi”nin liberal eleştirisi ile “halk iradesi”ne dayalı ve devrimci olmayan (evrimci) bir reform sürecinin bütünleştirilmesi düşüncesidir. Nitekim, TCF’nin program ve beyanname’sinde; kuvvetler ayrılığı, halk egemenliği, devlet etkisinin sınırlanması, adem-i merkeziyet ve serbest ticaret ile radikal yenileşme yerine, tedrici gelişmenin vurgulandığı klasik liberalizmin ifadelerini buluyoruz” (Zürcher, 2003:152-153). TCF’yi neo-patrimonyal iddianın karşı argümanı yapan asıl önemli özelliği, kurulmasına ‘izin verilmiş’ koşullarında hesaplanmayan şekilde, bu protest ve liberal hareketin çok büyük oranda halk desteği alabilmesiydi.

TCF’nin, neo-patrimonyalizmin kültürel kopuş ve “geleneksizleşme” iddiasını çürütmeye yarayan göstergesel bir değeri de

⁹ Zürcher (2001), Jön Türk yönetimini, 1950’ye kadar olan dönem olarak tanımlar.

vardır. TCF, toplumun karşılaştığı radikal ve otoriter bir modernleşme uygulamasına karşı “kendi ben”ine dayanarak bir yanıt oluşturması bakımından, neo-patrimonyalizmin “geleneksizleşme” iddialarına ve buna benzer şekilde Türk Modernleşme’sini “sömürgeleşme”¹⁰ olarak gören yaklaşımlara önemli bir karşı argüman oluşturmuştur. Zira bu ve bunu tekrarlayan siyasal örnekler, yapılaşma/modernleşme anlayışının yapı-eylem ilişkisinde öngördüğü dönüşlülük ilkesinin benzerinin, zaman-uzam ilişkisinde de mevcut olduğunu göstermektedir.

Neo-patrimonyalizmin, kurumsal, hukuksal ve idari yeniliklere karşı yapılaşma anlayışını içermeyen durağan bir otoriter zihniyetin varlığına atıf yapan yaklaşımına karşı, Türk modernleşmesi sürecinde belirleyici önemleri gösterilen örnekler, geniş bir zaman dilimi içinde sosyal aktörün devletle kurduğu ilişkinin sadece siyasal pratikteki yenilikleri olarak değil, temelli bir zihniyet farklılaşmasının da kanıtları olarak görülebilir. Söz konusu değişimi sadece yeni sosyal yapı alanlarının ortaya çıkışı ve bunların devletle olan ilişkisindeki modern ve sivil pratikler olarak görmek eksik kalacaktır. Çünkü bunlara topluca bakıldığında, Osmanlı modernleşmesinin erken aşamalarından başlayarak gelişen yeni tutum ve algı formlarının pratiğe dönüşmeye başlaması şeklinde görmek gerekir. Bunlar, doğanın ve toplumun işleyişinde, dinin yanında kitabi ve (pozitif) ilmi bilginin öneminin yerleşmesi, patrimonyal anlayıştaki kişilere dayalı hiyerarşiye olan sadakatin yerini, tedricen formel olarak düzenlenmiş kurallara olan bağlılığa bırakması, reayadan tebaaya ve oradan da vatandaşa geçiş sürecinde, bu kavramların içerdiği türden insan algısının bu geçişe paralel olarak değişmesi olarak sıralanabilir. Bu değişimlere yapılaşma perspektifinden bakıldığında bunlar, yukarıda bahsedilen örneklerin oluşumunun hem *vesilesi* (kaynağı) hem de *sonucu* olarak görülmesi gereken gelişmelerdir. Buna karşı, neo-patrimonyalizmin, kurumsal değişimin yanında buna eşlik etmesi beklenen zihni değişimin gerçekleşmediği iddiası, mekanik ve dönüşlülük içermeyen bir toplumu varsayar ki, bu da yapılaşma anlayışı açısından hiç bir toplumun doğasına uygun olmayan “kukla bireyler toplumu” denebilecek bir toplum imajıdır.

SONUÇ

Türk siyasi kültüründeki güçlü devlet geleneği ile Türk sosyal bilim çevrelerindeki metodolojik devletçiliği bağlayan unsur, birincisinin sahip olduğu *toplum projesi* ile ikincisinin sahip olduğu *toplum*

¹⁰ Touraine (2004:349), “Modernleşme, kopmayı olduğu kadar sürekliliği de gerektirir. Eğer tam bir süreksizlik mevcutsa, bu durumda, modernleşme tümüyle dışarıdan, fetih yoluyla gelmiş demektir; bu durumda da, modernlikten çok sömürgeleştirmeden ya da bağımlılıktan söz etmek gerekir” derken, Türkiye’deki süreksizliği buna örnek olarak sunar.

kavramsallaştırmasının kültürel uyumudur. Bu anlamda neo-patrimonyalizm iddiasının doğru olabileceği husus, ironik şekilde, sosyal bilimcilerin etkinliklerinde patrimonyal devlet geleneğinin çekim gücüne kendilerini kaptırmış olmalarıdır. Bunun sonucunda modernleşmenin, kültürel yaşam dünyasının giderek çoğullaşan ve bu yolla giderek devletin sultasından sıyrılan yapı alanlarını ortaya çıkarmasına karşın, sosyal bilimlerdeki metodolojik devletçiliğin, neo-patrimonyalizm kılığında sürgit devam etmesi, sosyal teorinin, sosyal değişimin izini takip etmedeki başarısızlığına neden olmaktadır. Oysa, “kitlelerin modernleşme projesinden özne olarak dışlanmalarının rejimin tercihi olması; rejimin kendi istikrarını örgütlü bir katılıma değil, pasifize bir kitleye bağlı görmesi” (Sunar ve Sayarı, 1986: 114) şeklindeki yaklaşımlar, devlet-toplum ilişkisinin ve bunun değişiminin sadece bir yönünü gösteren eksik bir açıklamadır. Zira yapılaşma olarak modernleşme açısından yaşanan gelişmelere bakılınca, makro düzeyde devletin patrimonyal ve otoriter ideolojisinin ve pratiğinin varlığı ile buna halk katında ve özellikle gündelik hayatta, sosyal iletişim, etkileşim süreçlerinde ve benlik düzeyinde verilen karşılığın eşitlenmesi mümkün değildir. Devletle ilişkilendirilen patrimonyal anlayış bütünüyle doğru kabul edilse bile; çalışmada verilen, yapılaşma anlayışının *dönüşlülük, eylemin amaçlanmamış sonuçları* ve *yapının ikiliği* gibi vurgularını kanıtlayan önemli sosyolojik örneklerle topluca bakıldığında, söz konusu patrimonyal anlayışı bir zihni *yapı* yerine, projenin beklenmeyen sonuçlarına bir “kaynak” ve “vesile” olarak görmek ve modernleşme açısından önemini göstermede kullanmak daha doğru olacaktır.

Türkiye’de modernleşmenin önemli bir ayağını oluşturan yaşam dünyasının kültürel temellerinin, devletin projesi ile olan karmaşık ve üretken etkileşimini anlamak bakımından Giddens’in yapılaşma teorisi yanında önemli metodolojik ve teorik fırsatlar sunan çalışmalara daha fazla yer vermek gerekmektedir. Birkaç örnek vermek gerekirse Bahtin’in (1981) *Diyalojik İmgelem* (Dialogic İmagination) anlayışında söz konusu ettiği *çok-dillilik* ve *bağlamları sınırsız olan diyalog* kavramları, modernleşmenin baskın *diline* karşı onun *dillendirilme* biçimlerini öne çıkarmak için kullanılabilir. De Certeau’nun (1984) *Gündelik Yaşam Pratikleri*’inde (The Practice of Everyday Life) bahsettiği, sıradan insanın otorite ile olan ilişkisinde geliştirdiği *taktik* ve *oyunların* üretken potansiyelleri, yapılaşma anlayışını daha da zenginleştirecektir. Benzer şekilde Norbert Elias’ın (2004), son derece makro ölçekte gibi gözükken *uygarlık sürecini*, mikro-gündelik yaşam pratikleri (sosyo-oluşumsal, psiko-oluşumsal) düzeyinden hareketle açıklayan yöntemi, Türk modernleşmesinin “gizil güçlerini” anlamakta faydalı olacaktır. Bu yazarlar Türkiye’de iyi bilinmelerine karşın, bunların sunduğu metodolojik yeniliklerin son zamanlarda güç kazanan

kültürel çalışmalar ve sosyal tarih çalışmalarından derlenen ampirik bilgi ile buluşturulması işi, hala gerçekleştirilmeyi beklemektedir.

Sonuç olarak, sosyal, kültürel ve iletişimsel süreçleri baz alan tarihsel sosyoloji ve mikro sosyoloji metodolojisini ihmal eden metodolojik devletçiliğe karşı; yapı-eylem, makro-mikro, zaman-uzam ve genel olarak devlet-toplum yapılaşmasını esas alan bir modernleşme okuması üç bakımdan ufuk açıcudur: *Birincisi*, tarihi ve toplumu anlamada klasik sosyolojiye ve buna dayalı olan klasik modernleşme kuramına bağlı ayrımların sınırlılığından kurtulmayı mümkün kılmakta oluşu; *ikincisi*, bu ayrımların yanlışlığına vurgu yapan *alternatif* ve *çoklu modernlikler* teorilerinin, neyin alternatif neyin özgün olduğunu göstermeksizin oluşturdukları soyut ve teorik modernleşme iddialarına sosyolojik bir temel oluşturabilmesi; *üçüncüsü*, sosyal aktörün modernleşme süreci boyunca kazandığı beceriler yoluyla yaratıcı, özgün ve “modern” üretimler gerçekleştirme kapasitesini, modernleşmenin hem bir aracı, hem bir icracısı hem de göstergesi olarak sunabilmesidir.

KAYNAKÇA

- BAHTİN, Mihail. (1981), *The Dialogic Imagination, İngilizceye çev. M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, University of Texas Press.*
- BOZKURT, Ömer - TURGAY, Ergun. (1998), *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, Ankara: TODAİE.
- BRYANT, Christopher G. A. (1992), “Sociology without Philosophy? The Case of Giddens's Structuration Theory”, *Reviewe, Sociological Theory*, Vol. 10, No. 2
- ÇAHA, Ömer.(2000), *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları.
- ÇİĞDEM, Ahmet. (2003), “ Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon” , *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 3*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- De CERTEAU, Michel. (1984), *The Practice of Everyday Life*. Translated by Steven Rendall. University of California Press.
- DEMİR, Ömer, ACAR, Mustafa. (1997), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları.
- DİNLER, Demet. (2003), “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi” *Praksis*, 9 .
- EISENSTADT, Samuel N., (1963), *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, Princeton: Princeton University Press.

- ELIAS, Norbert.(2004), *Uygarlık Süreci*, Çev. Ender Ateşman, İstanbul: İletişim Yayınları
- FRANZEN, Mats. (1992), “Anthony Giddens and His Critics The Consequences of Modernity by Anthony Giddens”, Review, *Acta Sociologica*, Vol. 35, No. 2
- GERBER, Haim. (2004),“Osmanlı Sivil Toplum ve Modern Türk Demokrasisi”, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, Der, Kemal Karpat, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GİDDENS, Anthony. (1999), *Toplumun Kuruluşu*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- GÖLE, Nilüfer. (1997). "Otoriter Laisizm Ve İslamcı Politikalar: Türkiye'de Durum", *Yeni Türkiye*, Sayı: 18.
- HALDON, John F. (1993), *The State and Tributary Mode of Production*, Londra: Verso.
- HARRİSON, David. (1988), *Sociology of Modernization and Development*, Florence: Routledge.
- HEPER, Metin. (1973), *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- HEPER, Metin. (1977), *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik Ve Modernleşme /Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- İNSEL, Ahmet. (2001), *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, İstanbul: Birikim Yayınları.
- KÖKER, Levent. (1995). *Modernleşme, Kemalizm Ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LAYDER, Derek. (2006). *Sosyal Teoriye Giriş*, (Çev: Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul
- MAHCUPYAN, Etyen. (1997), *Osmanlıdan Post Moderniteye*, İstanbul: Yol Yayınları.
- MARDİN, Şerif. (1991), *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif. (1990), *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif. (2004), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- MARX, Karl. (1990), *Capital* Vl. , Ben Fowkes (İngilizceye çev.), London: Penguin Books.

- MELTON, James Von Horn. (1979), "From Enlightenment to Revolution: Hertzberg, Schlözer and The Problem of Despotizm in the Late Aufklärung, (ed.Hans Blom, John Laursen and Luisa Simmutti", *Control European History*, 12
- NİŞANCI, Ensar. (2002), "Neo-Patrimonyalizm ve Türk Siyasal Modernleşmesi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Say.5.
- NİŞANCI, Ensar. (2001), *Geleneksel Patrimonyalizmden Modern Neo-Patrimonyalizme*, İstanbul: Halic Üniversitesi Yayınları.
- ROTH, Guenther (1968), Personal Rulership, Patrimonialism, and Empire-Building in the New States: Reviewed work(s):Source: World Politics, Vol. 20, No. 2.
- RUSTOW, Dankward, A. ve WARD, E Robert, (1964),. "Political Modernization in Japan and Turkey", *Modernization and Politics*, Princeton University.
- SAN, Coşkun. (1971), *Max Weber'de Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, Ankara: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları.
- SLATTERY, Martin. (2007). *Sosyolojide temel fikirler*, Bursa: Sentez Yayıncılık,.
- SUGAR, Peter F. (1964). "Turkey", Ward, R.E. ve D. A. Rustow (der.), *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton: Princeton University.
- SUNAR, İ.- SAYARI, S. (1986), "Democracy in Turkey: Problems and Prospects", O'Donnell, G., P. Schmitter, L. Whitehead (der.), *An Introduction to Southern European Transition from Authoritarian Rule: Italy, Greece, Portugal, Spain and Turkey*, The John Hopkins University.
- SUNAR, İlkay. (1974), *State and Society in the Politics of Turkey's Development*, Ankara University of Political Science, Ankara.
- TACHAU, Frank. (1988), "Political Leadership in Turkey: Continuity And Change", *State, Democracy And Military in The 1980's*, Ed., Metin Heper, Ahmet Evin, Berlin: De Gruyter.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim. (1993), *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK Yayınları.
- TOURAİNE, Alain. (2004), *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TUNAYA, Tarık Zafer. (1996), *Hürriyetin İlanı*, İstanbul: Arba Yayınları.

- UCA, Onur. (2010), *Refleksif Sosyolojide Yapı Eylem Etkileşimine Yönelik Bir Örnek Olay Araştırması*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Mersin
- WAGNER, Peter. (1996), *Modernliğin Sosyolojisi*, Çev. M. Küçük, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- WEBER, Max. (1978), *Economy and Society*, London: University of California Press.
- YILDIRIM, Engin. (1999), “Anthony Giddens’in Yapılanma Teorisi” *Bilgi*, say. 1.
- ZÜRCHER, Erik Jan. (2003), *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZÜRCHER, Erik-Jan. (2001), “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları.

GÜÇLÜ YAPAY ZEKAYA KARŞI ÇİN ODASI ARGÜMANI

The Chinese Room Argument against the Strong Artificial Intelligence

*Fatma DORE**

ÖZET

Bu makalede, Amerikalı filozof John Rogers Searle'ün Çin Odası Argümanı olarak bilinen ünlü düşünce deneyi incelenmiştir. Argüman, Searle tarafından, işlevi; yapay zeka kullanmaya dayalı bilgisayarların, aslında bilinçli olarak düşünmediklerinin bir kanıtı olmak üzere geliştirilmiştir. Makalede, Çin Odası Argümanı'nın detaylarına girilmeden önce, Searle'ün muhalif olarak düşünce deneyini geliştirdiği Alan Turing'in Turing Testi'ne bakılmıştır. Makalenin son bölümü, Searle'ün görüşünün doğurabileceği etik etkiler temelinde, bilgisayar bilinçliliği üzerinde odaklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Çin Odası Argümanı, Turing Testi, yapay zeka, bilinçlilik, robot hakları.

ABSTRACT

This article is on the American philosopher John Rogers Searle's famous thought experiment known as the Chinese Room Argument. It was developed by Searle to be a proof that computers, which function using artificial intelligence, do not actually consciously think. Before examining the Chinese Room Argument in some detail, this article first looks at Alan Turing's Turing Test which Searle developed his thought experiment in opposition to. The final part of the article focuses on the ethical implications of Searle's position on computer consciousness.

Keywords: Chinese Room Argument, Turing Test, artificial intelligence, consciousness, robot rights.

* Dr., T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, dorefatma@gmail.com

GİRİŞ: Bilgisayar Teknolojisinde Büyük İlerleme

20. yüzyılın ortalarından (1940–1945) itibaren, geliştirilen ilk elektronik bilgisayarlar, büyük bir oda büyüklüğünde olup, çalışmak için yüzlerce modern kişisel bilgisayarın kullandığı güç miktarında enerjiye ihtiyaç duyuyorlardı. Hantal, ağır ve karmaşık olan bu makineler, kolay kullanıma pek elverişli değildi. Bilgisayar teknolojisi tarihi, 1970'lerin sonunda icat edilen “mikroçip” adlı elektronik cihaz ile tamamen farklı bir döneme girmiştir (Swaine, 2005). 5 mm'den de küçük bir silikon yapıya bastırılan ve binlerce transistor, direnç ve diğer devre elementlerini içeren bu entegre devre, modern bilgisayarların kalbini oluşturmaktadır. Son yıllarda bilgisayarlar giderek daha hızlı çalışan, küçülüp hafifleşen mikroçipler sayesinde şaşırtan gelişmeler göstermeye; belli alanlarda insan zekasıyla yarışmaya, hatta onu geçmeye başlamıştır.

Peki insan zekası, gerçekten de bilgisayar zekasının gerisinde kalacak mı? Bu soruya belli bir düzeyde “evet” denebilir. Nitekim “insana karşı makine” konseptinde ilk akla gelen örneklerden biri, dünya satranç ustası Garry Kasparov'un, IBM'in süper bilgisayarı **Deep Blue** ile yarışması olayıdır. 1996 yılında, adı geçen bilgisayarı yenen Kasparov, bir yıl sonra 1997'de, IBM tarafından güncellenen bu bilgisayara yenilmiştir (BBC News, 2003).

2008 yılının Şubat ayında, *Independent Gazetesi*'nde yayınlanan bir makalenin iddia ettiğine göre, yaklaşık 20 yıl içinde, artan bir hızla gelişen teknoloji sayesinde bilgisayarlar, insan aklını geçecektir. Makaleye göre, bilgisayarlar kendi aralarında iletişim kurma, kopyalama ve öğretmeyi öğrenmek suretiyle, insan zekasını çok geride bırakacaktır (Connor, 2008). Bu noktada, yakın bir zamanda, IBM'in bir başka süper bilgisayarı **Watson**'un, “jeopardy” adlı sözcük oyununa dayalı yarışma programında, insan hasımlarını yenilgiye uğratmış olduğu olay hemen akla gelebilir. Bir bilgisayar için oynaması çok kolay olmayan, kuralları oldukça karmaşık bir oyun olan “jeopardy”de, hem anahtar sözcükleri eşleştirmek gibi doğrudan hem de eş anlamlı, çok anlamlı (örneğin, “yüz” sözcüğünde olduğu gibi birden çok anlama gelebilen) ve istatistiksel içerikli daha karmaşık bir çok soruyu yanıtlayarak zafer kazanan **Watson**'un, birçok unsuru gözden geçirmesi gerekmiştir (Pepitone, 2011).

Aradan geçen yaklaşık on yıllık zaman göz önüne alındığında, bu iki bilgisayar arasındaki gelişme farkı önemlidir: **Deep Blue**, kuralları basit ve karmaşık olmayan, ancak oynanması yine de güç olan satranç oyununu öğrenmiş ve Kasparov'dan daha hızlı hareket ederek, onu yenmiştir. Oysa **Watson**'un selefine kıyasla başardığı şey, yeni bir oyun daha öğrenmekten çok farklıdır. İnsan diline özgü, kuralları açıkça belli olmayan, ima ve ironiye dayalı özellikler içeren bir oyunda, insana karşı başarı göstermiştir.

Acaba, insan bir gün gerçekten bilinçli makineler üretebilecek seviyeye ulaşabilecek mi ve bu makineler gerçekten insanın yerini alacak mı? Gelecekte bir robot düşünelim ki, eve geldiğimizde bize kapıyı açsın, oturup günümüzün nasıl geçtiğini ya da buna benzer sorular sorarak bizimle sohbet etsin. Bu varsayım altındaki sorumuz şu olacaktır: “Bu makine, tartışmasız olarak basit bir hesap makinesi ya da bir satranç programından tamamen farklı görünse de, bunlar, özünde gerçekten farklı şeyler midir?”

Son 50 yıldır, makinelerin -ki bununla kastedilen donanımlı sayısal bilgisayarlardır- düşünebilme becerisi üzerine tartışmalar sürüp gitmektedir. Söz konusu tartışmalar genel olarak, “Bilgisayar programı yüklenmiş bir makine düşünebilir mi?”; “İnsan eliyle yapılmış cansız bir şey, canlı ve duyarlı olan insan gibi düşünme özelliği kazanabilir mi?” gibi soruların çevresinde dönmektedir. Bu sorulara tereddütsüz bir şekilde “hayır” yanıtını veren John Searle’e (d. 1932) göre makineler, ancak bilince de sahip olduğu zaman insanın yerini alabilir. Bu anlamda süper bilgisayarlar ile elektrikli tost makineleri arasında hiçbir fark görmeyen Searle, bu düşüncesini “Çin Odası Argümanı” adlı alegorik anlatımda açıklamaya çalışır.

Bu çalışmanın konusu, bu argümanın detaylı olarak incelenmesidir. Ancak bunu anlamak için, öncelikle Searle’ün tartışmasını hangi nedenle geliştirdiğini bilmek gerekir. Searle, Çin Odası Argümanı’nda özellikle Güçlü Yapay Zeka kavramına, genel olarak da Turing makinelerine karşı bir tez yürütür. Bu nedenle, önce Turing’in sayısal bilgisayarlar hakkındaki görüşü açıklanacaktır. Çalışmada son olarak, Turing’in yanlış düşündüğünü iddia eden Searle’ün görüşünün, muhtemel etik hatta politik sonuçları üzerinde durulacak; bilgisayar bilinçliliğinin doğurabileceği bağlamda “haklar” konusuna bakılacaktır.

1. TURING TESTİ ve TAKLİT OYUNU

Makinelerin, düşünebilme özelliğine sahip olup olmadığını, “Turing Testi”ni başarıyla geçmelerine dayandıran matematikçi ve filozof Alan Turing (1912-1954), bunun için bilgisayarların biyolojik olarak insan ile aynı özellikleri paylaşmasını gerekli bulmaz (Rapaport, 2003: 164). Turing, 1950 yılında yayınlamış olduğu ünlü “Bilgisayar ve Zeka” (Computing Machinery and Intelligence) adlı yazısında şöyle demiştir: “Yaklaşık 50 yıl içinde, 10⁹ kapasiteli hafızayla üretilen bilgisayarlar, “Taklit Oyunu”nu o kadar iyi oynayacaklardır ki, ortalama bir sorgulayıcının, soru sorulduktan beş dakika sonra doğru kimliği bulma şansı %70’ten daha az olacaktır” (Turing, 1950: 442). Şimdi “Taklit Oyunu” ve “Turing Testi” açıklanacaktır.

Turing, yukarıda adı geçen makalesinin başında, “Bilgisayarlar düşünebilir mi?” diye sorar ve hemen ardından, böyle bir sorunun karmaşık sorunlar çağrıştıran bir nitelik taşıdığını belirterek, “Taklit Oyunu”

(Imitation Game) adını verdiği uygulamalı bir düşünce deneyi önermek suretiyle sorunun şeklini değiştirir.

Taklit Oyunu, her biri ayrı odalara yerleştirilmiş bir erkek (A), bir kadın (B), bir de kadın ya da erkek olabilen bir sorgulayıcıdan (C) oluşan ve sadece yazı ekranı aracılığıyla birbiriyle iletişim kurabilen üç unsur içermektedir. Bu oyuna göre, beş dakikalık görüşmeden sonra sorgulayıcının (C), vardığı sonuçtan tam olarak emin olamaması durumunda bile bilgisayar testi geçmiş sayılacaktır (Turing, 1950: 442).¹ Oyunda C'nin görevi, X ve Y bilinmeyenlerini kullanarak "X, A'dır (yani erkektir) ve Y, B'dir (yani kadındır); ya da bunun aksine "X, B'dir ve Y, A'dır" şeklinde karar vererek, A ve B'den hangisinin kadın olduğunu bulmaktır. Öte yandan, oyunda A'nın görevi, C'yi bir kadın olduğu konusunda yanıltmak; B'nin görevi ise, C'yi kendisine, yani zaten bir kadın olduğuna inandırmaktır (Turing, 1950: 443).

Şimdi Turing, oyunda sorgulayıcının haberi olmaksızın A'nın yerine geçirilen ve sorgulayıcıyı yanıltmayı başaran bir bilgisayarı tartışmaya başlar. Bu noktada "Bilgisayarlar düşünebilir mi?" sorusunun yerine şu soruyu sorar: "Acaba A'nın yerini bir bilgisayar alırsa ne olur?" ya da "Acaba, sorgulayıcının sadece insanlardan oluşan düzenekte varacağı yanlış karar sıklığı, bir bilgisayarla bir insandan oluşan yeni düzenekte varacağı yanlış karar sıklığı gibi mi olacak?" (Turing, 1950: 442). Turing'e göre bilgisayar, oyunu başarıyla oynamış olduğundan testi geçmiş ve "zeki" kabul edilmiş sayılacaktır.

Turing, "Bilgisayar ve Zeka" adlı bu makalede biri kuralları yukarıda açıklanan "Taklit Oyunu" olmak üzere iki test önermiştir. "Standart Turing Testi" olarak bilinen ikinci testin kuralları da, birincisinden çok farklı değildir. Her iki test de, genel olarak bir bilgisayarın bir insanı kandırması prensibine dayanmaktadır. Standart Turing Testinde, başından beri, sorgulayıcı karşısında biri insan diğeri bilgisayar olan bir düzenek kurulur. Burada da, doğal dilde ve yazı ekranı aracılığıyla gerçekleştirilecek görüşme sonucunda, sorgulayıcının bu kez, karşısındaki X ve Y'den hangisinin insan, hangisinin bilgisayar olduğunu bulması istenecektir (Sterrett, 2003: 79-81).

Bilgisayarların doğal dil kullanarak, bir insan tarafından kolaylıkla ayırt edilemeyecek derecede iletişim kurabildiklerine inanan Turing'e göre, Taklit Oyunu'nu başarıyla oynayabilecek şekilde yapılandırılmış bir bilgisayarın yapabildiklerinin, nihai anlamda bir insanın yapabildiklerine benzer olup olmadığını sormak anlamsızdır (Saygın vd., 2003: 28). Bu yorumu yaparken, makinelerin, insan gibi düşündüğü konusundaki şüpheli

¹Sorgulayıcının, "ortalama" bir insan olarak belirtilmesi, bu testin önemli noktalarından biridir. Nitekim Turing, bu testlerle insanlarla bilgisayarları zeka kapasitesi bakımından ölçmemektedir. Bilakis o, bilgisayarın, normal bir insanın yanlış düşünmesini sağlayabilecek bir düşünce simülasyonu gerçekleştirebileceğini göstermek istemektedir.

bakışları göz önüne aldığı anlaşılan Turing, öteki insanların düşünmesine dair bizimizin de, zaten tümevarımsal bir temele dayandığını belirterek, insanın düşünmesi konusunda soliptik bir tavır sergiler (Turing, 1950: 446).

Turing'in ortaya koyduğu test; beynin bir makine, makinelerin ise beyin oldukları varsayımına dayanmaz. Bununla beraber Taklit Oyunu, bilgisayarların herhangi bir oyun daha öğrenip öğrenmediği ile de ilgili değildir. Burada test edilen şey, olası bilgisayar etkinlikleri ile bilinen anlamda düşünme kavramı arasında bir bağ olup olmadığıdır (Moor, 1976: 250). Düşünmek bilme, imgeleme, değerlendirme ve karar verme gibi bilişsel bir süreci kapsar ve ortalama bir bilgisayar bunların tümünü gerçekleştirebilmektedir. O halde Turing için “düşünme” kavramının kullanım ve çağrışımları, hem insan hem de bilgisayarlar için eşit şekilde geçerlidir (Rapaport, 2003: 166). Nitekim bu oyun, bilgisayarların düşünebildiği hipotezini olumlayabilecek potansiyel bir tümevarımsal sonuç için güçlü kanıtlar sunmak anlamında önemlidir (Moor, 1976: 249). Sonuç olarak testten geçen bilgisayarların, tabii tutuldukları dolaylı ya da doğrudan çok geniş tabanlı ve detaylandırılmış bir konular silsilesinden başarıyla geçmek zorunda olmalarını, normal yetişkin bir insan düzeyinde düşünebildiklerinin kanıtı olarak gördüğü söylenebilir Turing, makine ile insan arasında bir çeşit kıyaslama yapar. Bilgisayarın yetişkin bir insanın aklını taklit etmesini, bir çocuğun aklının eğitilerek yetişkin akıl biçimini kazanmasıyla karşılaştıran matematikçi, bu kıyaslamada çocuğun beynini çok az mekanizma ve bir sürü boş sayfa ile nitelediği mağazadan yeni alınmış bir laptopa benzetir (Turing, 1950: 443-455; Saygın vd., 2003: 31-32).

Şüphesiz, testten başarılı olmakla bilgisayarın “zeki” olduklarının kanıtlandığına inanan Turing, bununla onların bilinçli de olduklarının kanıtlandığına dair bir yargıda bulunmamıştır (Saygın vd., 2003: 45-47). Yine de, Turing'e göre düşünme ile bilinç arasında bir tür ilişki olduğu söylenebilir (Turing, 1950: 447).

2. ÇİN ODASI ARGÜMANI: BİR DÜŞÜNCE DENEYİ

Turing Testini geçen bilgisayar için, “Ama o, gerçekten düşünmüyor; düşünme için bir Turing Testi'ni geçmekten daha fazla şey gereklidir” diyerek, Turing'in düşüncesine karşı çıkan Searle'e göre zeka sahibi olmak, sadece bilinçli olan varlıklarla sınırlıdır (Searle, 2004: 133). Bilgisayar bilimi ve yapay zeka konusunda, yakın zamanda yapılan çalışmaları zeki makineler yapma çalışmaları olarak değerlendiren Searle, “Sayısal bilgisayar bize insan aklının ve zekasının doğru bir tasarımını verebilir mi?” diye sorar (Searle, 1996: 16). Ancak ona göre bu mümkün değildir. Bu tezini, kendi deyimiyle bir düşünce deneyi dediği “Çin Odası

Argümanı” ile açıklamaya çalışır (Searle, 1996: 44-45). Searle’ün ilk kez 1980 yılında yazdığı “Akıllar, Beyinler ve Programlar” adlı yazısında dile getirdiği ve müteakip çalışmalarında da, hep kullandığı bu argüman, ne kadar karmaşık olursa olsun, bilgisayarların anlamaktan yoksun olduklarını, dolayısıyla asla düşünemeyeceklerini kanıtlama girişimidir.

Çin Odası Argümanı, İngilizceden başka dil bilmeyen bir kişinin tek başına bir odaya kapatılmış olduğu varsayımıyla başlar. Bu kişinin eline, üzerinde Çince semboller olan bir dizi kart ile bir İngilizce kurallar kitabı verilmiştir. Varsayım şöyle devam etmektedir: Odadaki kişi, kapı altından içeri atılan ve üzerinde Çince sorular yazan bir kağıdı alıp, üzerinde bu soruların Çince yanıtları olan bir başka kağıdı kapı altından dışarı atar. Sorulara verilen yanıtlar, ana dili Çince olan birinin ayırt edemeyeceği kadar kusursuzdur (Searle, 1980: 3).

Şimdi bu alegoride anlaşılması gereken en önemli nokta, odadaki kişinin, bu yazıların içeriğini hiçbir şekilde anlamamış olmasıdır. Kartlardaki sembollerin tanınması, tamamen biçimleriyle sınırlı olup, kart dizileri arasındaki bağdaştırma da kurallar kitabı yardımıyla sağlanmıştır. Dolayısıyla odadaki kişi, ne olup bittiğini bilmeden, sadece verilen kuralları izleyerek kendisinden istenen “hiçbir şey anlamadığı semboller”i elle manipüle etmiş ve bunu “farkında olmadan” yapmıştır.

Searle, bu argüman ile bir sistemin insanın bazı yetilerini mükemmel bir taklit (simulation) verecek şekilde bir program geliştirebileceğini gösterdiğini düşünür (Searle, 2004: 68). Ona göre, odanın dışındakiler için odadaki mükemmel Çince biliyor görünmesi ile Turing Testi’ni geçen bilgisayarın sorgulayıcıyı “yanılabilmiş” görünmesi aynıdır. Çince yazılı bu “bir dizi biçimsel sembolün diğer bir dizi biçimsel sembolle bağdaştırması” istenen kişinin, Searle’ün kafasında Turing Testi’ni geçen bilgisayar olduğu çok açıktır (Searle, 1980: 2). Bu bağlamda odadan içeriye gönderilen kartlar, “sorular”; odadan dışarı gönderdiği kartlar ise “soruların yanıtları” olarak kabul edilen semboller; “İngilizce kurallar kitabı” bilgisayar programı ve kitabı yazanlar programcılar olarak belirlenebilir.

“Biçimsel” (formal) ile, “sözdizimsel”i (syntax) kasteden Searle; sözdizimini, simgelerin belli kurallarla mantık kuralı çerçevesinde belirli bir yerleşim düzeni şeklinde tanımlar. Searle’e göre, Güçlü Yapay Zeka sadece anlamları olmayan simgelere ve sözdizimine sahiptir; o halde niyet taşıyan akılsal içeriklere sahip değildir; gerçekten zeki değildir ve gerçekten düşünmüyordur (Hauser, 2005: 1). Farzedelim ki der, odaya gönderilen notta “En sevdiğiniz renk nedir?” diye soruluyordur. Şimdi odadaki kişi, hem kendisine gelen hem de kurallar yardımıyla odadan dışarıya yollayacağı notta yazılı olan hiçbir şeyi anlamaksızın, “Mavi renk benim favorimdir, ancak yeşili de çok severim” dese, Çinceyi anlamış kabul edilecek ve Turing Testi’ni geçmiş sayılacaktır. Ancak sembollere anlam yüklenmeden bir dilin

öğrenilmesinin imkansız olacağına inanan Searle'e göre, bilgisayarlar kendi başlarına algılama, anlama, kavrama ve düşünme gibi özelliklerden yoksun olduklarından, Çinceyi ve bunun gibi öteki bilişsel formların hiçbirini anlayamayacaklardır (Searle, 1990: 26).

Çin Odası Argümanı ile "Güçlü Yapay Zeka" kavramına karşı olduğunu vurgulamış olan Searle, "Güçlü Yapay Zeka bizden, oda sıcaklığını düzenlemesi için kullandığımız duvara asılı bir "metal yığını"nın ve odadaki öteki birçok makinenin, tıpkı bizimki, eşlerimiz ve çocuklarımızınki gibi inançları olduğunu kabul etmemizi istiyor" diyerek, bu konudaki düşüncesinin altında yatan asıl endişini dile getirir (Searle, 1980: 7). Yapay zeka kavramını "Güçlü Yapay Zeka" ve "Zayıf Yapay Zeka" şeklinde iki gruba ayırması, Searle'ün genel olarak bilgisayarların zeki işler yaptıklarını tartışmadığı anlamına gelmektedir. Onun tartışmasının merkezine aldığı Güçlü Yapay Zeka, bir bilgisayar programının akıl da üretebileceğini ileri süren, özellikle Turing makinesinin savunduğu yaklaşımdır (Searle, 1996: 26). Searle; zihni, hesaba dayalı bir modele oturarak bir bilgisayar programı olduğu fikrini öne süren Güçlü Yapay Zeka yaklaşımlarını, asıl olarak zihinle ilgili bilinç ve niyetlilik gibi önemli şeyleri dışarıda bıraktığı için reddeder (Searle, 2004: 67-68).

Çin Odası Argümanı'nın özü oldukça basittir: Biçimsel bir bilgisayar programı işletilirken, dışta bulunan bir gözlemci bakış açısından odadaki kişi tek bir sözcük bile Çince anlamadığı halde, sanki Çince anlıyor gibidir. Bir başka ifadeyle, Çince düzenlenmiş bir Turing Testi'nde sembollerini anlayan ve bunu başarıyla geçen bir bilgisayarın doğal olarak düşündüğünü ileri süren Turing taraftarlarının aksine; Searle'e göre, programlanmış bir bilgisayar, geçerli girdi ve çıktılar sayesinde mükemmel bir Çince performansla testi geçebilse bile, Çince tek bir karakteri dahi anlamayacaktır. Öyleyse Çince anlamak için en uygun bir program bile Çince anlamayı sağlayamıyorsa, herhangi bir sayısal bilgisayarın da Çince anlaması olanaklı değildir (Searle, 1996: 45; Saygın vd., 2003: 44-45; Rapaport, 2003: 166-167). Demek ki, bir program çalıştırmakla bir bilgisayarın Çince anlaması sağlanamaz. Searle, tartışmasını yürütürken, belli tür ya da özellikte bir bilgisayarı tanımlamaz. Bu bakımdan bilgisayar teknolojisinde ileride mümkün olabilecek şaşırtıcı gelişmeler de bir önem arzetmez; Çin Odası Argümanı, Güçlü Yapay Zeka programlarına karşı genel geçer bir yanıt olmayı hedefler (Searle, 1996: 51).

Daha önce Turing'in, "Makineler düşünebilir mi?" diye bir soru sorduğu; ancak böyle bir soruyu belirsizlik içermesi açısından sakıncalı bulduğu; dolayısıyla sorunun şeklini değiştirdiğinden söz edildi. Buna benzer bir akıl yürütmeyi Searle de yapar. "Makine" sözcüğünün bir anlamda -yani belirli türden işlemleri yapabilen bir fiziksel dizge anlamıyla - hepimize uygulanabileceğini belirten Searle'ün bu noktada asıl canını sıkan

şey, “İnsan eliyle yapılmış olan bir şey düşünülebilir mi?” sorusudur (Searle, 1996: 49). Searle’ün buna yanıtı hazır: “Ancak nedenleriyle birlikte etkileri de kopyalanabilen, yani insanla aynı yapıda bir makine yapılabilirse, olasılıkla bu makine düşünebilecektir.” Şimdi sorunun, “Sayısal bilgisayar düşünebilir mi?” şeklinde olması gerektiğini belirten filozof, bu soruyu da, kesin bir “Hayır!” ile yanıtlar. Bunun nedeni ise; bilgisayar programının, tümüyle sözdizimsel olarak tanımlanabilir olması ve bu tanımın, anlamsız sembolleri anlamlı bir içerikle doldurmak demek olan düşünmeyi içermemesidir. “Anlamlı içerik” için “anlam” derken neyi kastediyorsak odur,” diyen Searle için; şimdilik yeterli kapasitede bilgisayar üretilmemiş olması hiç önemli değildir (Searle, 1996: 51); sonuçta, en iyi ihtimalle önümüze konacak olan makine, içinde beynin işlemlerinin bir hesaplamalı taklidinin (imitation) yapılabileceği, yani beyin işlemlerinin canlandırılabilceği bir dijital ortamdan ibaret olacaktır (Searle, 2004: 246-248).

Searle’e göre, zihin ile dünya arasındaki nedensel ilişkinin dile getirilebilmesi için, minimum düzeyde bile olsa sembollerin anlamının olması gerekir. O halde anlam için biçimsel sentakstan başka bir şey gereklidir ve bu “başka bir şey” onun deyişimiyle biyolojidir (nörofizyoloji). İnsan beyni ile ilgili olarak mühim olan, beynin formel bir yapıya sahip olması değildir; nitekim öyle bir biçimsel yapıyı herhangi bir şeye koyabilirsiniz, bu belli şekillerle bir araya getirilmiş bira kutuları topluluğu olsa bile... Asıl önemli olan şey, özel bir biyokimyadır. Beyin, kendine özgü biyokimyası ile belirli duygu ve düşüncelere neden olur. Öyleyse, zihinlerin içsel zihinsel içeriklerinin varlığını kanıtlayamadığından, programlar tek başına zihni oluşturamaz; çünkü bir program yalnızca sembolleri manipüle edebilirken, beyin aynı zamanda bu sembolere anlamlar yüklemektedir (Searle, 2004: 246; 1996: 26).

Gerçekten de Çince bilen dışarıdaki herhangi bir kişi, odadakinin (bilgisayar) “Çince anlamadığını” kavramakta güçlük çekecektir. Bu noktada, değişik tür ve düzeylerde anlamalardan söz edilebileceği için “anlama” ile ilgili yanlış düşünceleri bertaraf etmek gerektiğine dikkat çeken Searle, “Otomatik kapı, ışık gözü (fotoelektrik hücre) sayesinde ne zaman açılacağını anlar.” ifadesiyle, “İngilizce anlıyorum.” ifadesindeki anlamın aynı olmadığını belirterek konuya açıklık getirir: “Bilgisayarın (örneğin Almanca) anlaması, benim (örneğin Almanca) anlamamın daha azı ya da bir kısmı şeklinde betimlenemez; onun anlaması sıfırdır” (Searle, 1980: 4).

Searle, ileriki yıllarda Çin Odası Argümanı ile ortaya koymak istediği “Güçlü Yapay Zeka, yanıltır” yargısını, bir akıl yürütme modelinde sembolik olarak şöyle göstermiştir:

1. Aksiyom: Bilgisayar programları sözdizimseldir.

2. Aksiyom: İnsan zihni, anlamsal içeriklere sahiptir.
3. Aksiyom: Sözdizim tek başına anlam için yeterli değildir.

Sonuç: Programlar tek başına zihin oluşumu için kurucu nitelikte bir yeterliliğe sahip değildir (Searle, 1990: 27). Elbette, Searle'ün bu tanımları ve sınırlamaları, yaşadığımız dünya ile ilgilidir. Yoksa, başka bir dizgede, beynin kullandıklarından bütünüyle farklı, akıllı varlıkların var olabileceğini belirten Searle şöyle bir açıklama yapar: “Marslıların Dünya’ya geldiklerini ve onların akıllı yaratıklar olduğunu ve bunların kafatasları açıldığında içlerinde yapışkan, yeşil bir madde bulunduğunun keşfedildiğini düşünün. Bu madde, bilinç ve bütün öteki akılsal durumları üretiyorsa; o zaman onların beyinlerinin de insan beyindekilerle eşdeğerde rastlantısal güçleri olduğu düşünülebilir” (Searle, 1996: 58).

İlke olarak bir laboratuvar ortamında beynin nedensel güçlerini kopyalayarak yapay bilinç üretmenin mümkün olabileceğini ve birçok biyolojik görüngünün zaten yapay olarak üretildiğini belirten Searle'ün burada dikkat çekmek istediği asıl nokta; bilince neden olma yeteneği olan bir sistemin, aynı zamanda beynin nedensel güçlerini kopyalama yeteneğinin de olması gerektiğidir. Ancak bilinçli zihin durumları ve süreçleri diğer doğal görüngülerin sahip olmadığı özgün bir niteliğe, yani öznelliğe sahiptir (Searle, 2004: 126).

Akılsal durumların öznelliğini de; belirli türden biyolojik dizgeleri, yani insanın ve belirli hayvanların öznel özellikleri olan beyinlerinin oluştuğu biyolojik yaşamın basit bir gerçeği olarak açıklayan Searle, bu bilinç durumunu başkası tarafından “nüfuz edilemez” bir alan olduğunu belirtir. Bireysel bilinç durumlarına ulaşılabilirlik, Searle’e göre biyolojinin nesnel bir gerçeğidir (Searle, 1996: 19-21,34) ve makineler için mümkün olmayan düşünme ve anlama sürecini sağlayan bilinç, beynin doğal bir özelliğidir (Searle, 2004: 125). Bu anlamda Searle'ün, Çin Odası Argümanı, bilincin indirgenemezliğinin bir savunusudur (Prado, 2006: 31). Searle'ün burada yapmaya çalıştığı şey, “Anlamsız olan dünya, nasıl anlamı da içerebilir?” sorusunu, aslında bütünüyle farklı iki şey arasındaki ilişkinin anlaşılmasını hedefleyen bir akıl-beden sorununu çözümlenmeye çalışmaktır. Searle’e göre sorunun yanıtı oldukça basit, doğal ve gizemsizdir: Bu iki alandan birini yadsımak ya da birini ötekine indirgeme yaklaşımlarının tersine, meseleyi mide-sindirim sistemi ilişkisi gibi düşünmek gerekir (Searle, 1996: 18). Akıl-beden sorununun, çözümlenmesi karmaşık bir konu şeklinde algılanmasının nedeni olarak Searle, akılsal olguların dört belirgin özelliğini gösterir:

1. Bilinç
2. Niyetlilik
3. Öznellik

4. Aklın nedenselliği

Her şeyden önce bilinç, bir “madde” değil; bilakis tıpkı, sıvılığın suyun bir özelliği olması gibi beynin bir özelliği ya da niteliğidir (Searle, 2004: 139). Peki “Bilinçlilik nasıl mümkün olur?” Searle’e göre, bu bilinmezlik ancak beyinde olup biten süreçlerin anlaşılması ile giderilebilir. Her ne kadar bu süreçler tam olarak henüz anlaşılammış olsa da, bilinçliliği sağlayan bu süreçlerin genel özyapısının, nöronlar ve nöron modülleri arasında oluşan elektro-kimyasal alışverişlerin ve beynin öteki özellikleri anlaşılmalıdır ve bu yeterlidir (Searle, 1996: 32).

Zihnin en temel özelliği olan bilincin ayrılmaz parçası ise, niyetliliktir. Searle’e göre, niyetlilik belirli bir akılsal tipin içeriğinden kaynaklanır; çünkü görsel ve işitsel deneyimler, dokunma duyumu, açlık, susuzluk ve cinsel istek gibi niyetli hareketlerde devinim önce akıl tarafından düşünülür (Searle, 1996: 33-89). Searle, bilinçlilik ve özellikle niyetlilik kavramlarını (1) beyin, bilincin oluşmasının nedenidir (2); bilinç, niyetliliği sağlar, önermeleriyle birbirine bağlarken, arada boşluk bıraktığı öne sürülerek, dualist bir tavır içinde olduğu yönünde eleştirilmiştir (Hauser, 2005: 6). Kendisi de, farkında olduğunu itiraf ettiği bu boşluğu “Ancak bilinçli ve niyetli olan durumlara sahip olabilen varlık, niyetli durumlara sahip olabilir ve her bilinçdışı ve niyetli olan durum en azından potansiyel olarak bilinçlidir” ifadeleriyle kapatmaya çalışmıştır (Searle, 2004: 169).

Fiziksel dünya ile zihin arasında köprü kurarken, Searle’ün dayandığı temel, akılsal durumların özelliklerinden biri olan akılsal nedenselliktir. Bunu, “Düşünce gibi ağırlıksız ve cismi olmayan herhangi bir şey, bir eyleme nasıl yol açar?” sorusu doğrultusunda tartışır. Searle’e göre, “Düşünceler, ağırlıksız ve cisimsiz değildir. Bir düşüncemiz olduğu zaman, beyin etkinliğimiz sürmektedir. Beyin etkinliği ise, fizyolojik süreçler aracılığıyla bedensel devinime yol açar.” Bu nedenle, beynin özellikleri olması dolayısıyla akılsal durumlarımız iki düzeyde betimlenebilir:

1. Daha makro düzeyde akılsal terimlerle,
2. Daha mikro düzeyde bedensel terimlerle (Searle, 1996: 35-36).

Yani beyin aklın nedenidir, bununla beraber akılsal özellikler beynin mikro yapısında idrak edilir. Sonuç olarak, akıl ve beden karşılıklı olarak birbirini etkiler; ancak akılsal olgular beynin özellikleri olduğundan bunlar iki farklı şey değildir. Searle, akılsal durumların araştırılması söz konusu olduğunda, son adımın kafanın içine atılması gerektiğine inanır.

Çin Odası Argümanı’nda yürütülen; zihnin, biçimsel sembol işleme sürecinden başka bir şey olduğu tezi, bazı nörobilimcilerin laboratuvar kanıtları ile de destek görmüştür. Beynin çalışma süreci ile sayısal bilgisayarların kurala bağlı sembol işleme süreci arasında bir benzerlik olmadığını ifade eden bu bilim adamlarına göre beyin, akılsal davranışlar

sergilemenin merkezidir. Onlara göre, Searle'ün, ağrı ve diğer akılsal olguları beynin, hatta merkezi sinir sisteminin özellikleri olarak tespit etmesi önemlidir; çünkü bu, sinirsel işlevin mikro ve makro düzey arasındaki ilişki ayırımının anlaşılmasını gösterir (Freeman and Skarda, 1993: 116-117). Hemen belirtmek gerekir ki, onların bununla, Searle'ün özellikle makro-düzyetlilik ile beynin mikro-düzyet sinirsel süreci arasında kurduğu bağı destekledikleri sonucu çıkarılamaz. Burada önemli olan, sözü edilen nörobilimcilerin, Searle'ün beynin sayısal bir bilgisayar, daha da önemlisi, sayısal bilgisayarın insan beyni gibi olduğu düşüncesine karşı duruşunu desteklemiş olmalarıdır (Freeman and Skarda, 1993: 120-121).

Searle, insanın asıl düşünen parçasının beyin olduğunu açıkça ortaya koymak ister (Prado, 2006: 47). Beyindeki bilgiler daima öyle veya böyle bir duruma özgüdür. Örneğin düşünceye veya görmeye veya işitmeye veya dokunmaya özgüdür. Kognitif bilimin bilişe yönelik hesaplama modellerinde tanımlanan bilgi işlem düzeyi ise bir dizi girdi sembollerine tepki olarak bir dizi çıktı sembolleri elde etme sorunudur. Searle'e göre, görsel deneyim somut bir bilinçli olaydır ve belli elektro-kimyasal biyolojik işlemlerle beyinde üretilir. Bu olaylar ve işlemlerin biçimsel sembol hareketi ile karıştırmak, gerçekliğı model ile karıştırmak demektir. Dolayısıyla kognitif bilimde kullanılan 'bilgi' anlamında beyin, bir bilgi-işlem aygıtı olarak kabul edilemez (Searle, 2004: 275-277).

Bu noktada "taklit" (simulation) ile "kopya" (duplication) kavramlarını tartışan Searle'e göre, sayısal bilgisayarlardaki durum kopyalama değil, benzetimini yapmadır. Bir bilgisayarın, akılsal olgular üretecekse, bunu sadece biçimsel bir program çalıştırmakla yapmasının olanaksız (Searle, 1990: 29) olduğunu tekrarlayan Searle'e göre bu, Turing'in neden olduğu en önemli kafa karışıklığıdır. Ona göre Turing, tasarlamış olduğu test ile bir şeyin belli bir akılsal davranış sergilemesinin, o şeyin gerçekten akılsal bit sürece sahipmiş gibi düşünülmesine yol açmıştır. Bu bağlamda (1) sentaks, semantik değildir (2) taklit, kopyalama değildir, önermeleriyle tamamen radikal iki mantıksal doğru temeline dayandığı Çin Odası Argümanı ile Searle, "Güçlü Yapay Zeka"ya doğrudan saldırarak bu noktayı belirgin kılmaya çalışmıştır (Damper, 2004). İnsanın akılsal işlemler yaptığında gerçek anlamda düşünmekte olduğunu ve düşünmenin de, şu ya da bu düşünceyi üretmek anlamına geldiğini söyleyen Searle, insanların bu yetisiyle bilgisayarların yaptığı "sanki" akılsal süreçleri karıştırmaya eğilimini algılamacı anlayışa bağlar (Searle, 1996: 71). Açık ki, Searle'e göre Turing makinesi ya da "insan beyni simülatörü" olan herhangi bir sistem, anlam açısından başarısızdır; Güçlü Yapay Zeka anlayışının aksine, ne kadar zeki davranışlar sergiler görünürse görünsün bir bilgisayar, ancak program onun ne şekilde davranmasını kurgulamışsa o kadar davranışla sınırlıdır.

Sonuç olarak, Searle'e göre sadece sembollerle yapılan hiçbir işlem anlam garantisi vermez (Searle, 1990: 28). Çin Odası'ndaki kişi, bilgisayarda çalışan çeviri programı gibidir; başarılı bir çeviri gerçekleştirmesine rağmen, çevirisi yapılan ifadelerin içeriğini anlamamaktadır (Prado, 2006: 48). Bilgisayarların dil bağlamında yaptığı şey de, sadece sentaktik bir gösterimdir; dolayısıyla dilin anlam, yani semantik yönüyle hiçbir ilişkisi yoktur.

3. ROBOT HAKLARI

Şu ana kadar, Turing ve Searle'ün yapay zeka konusunda ortaya koyduğu görüşler incelendi. Turing, uygun girdi ve çıktılarla donatılmış bilgisayarların, Turing Testi'nden geçmekle zeki olduklarını kanıtladığını ileri sürmüştür. Searle ise, "bilgisayarların düşünebildiğini" ima eden bu yaklaşımın yanlışlığını dile getirmiş ve bunu Çin Odası Argümanı ile kanıtlamaya çalışmıştır. Genel olarak, Searle'ün yöntem ve açıklamalarıyla ortaya koyduğu tartışma daha güçlü görünmektedir.

Ancak bu başlıkta ele alınacak konu açısından, bu iki tartışmadan hangisinin daha güçlü olduğunu değil de, hangisinin doğru olduğunu bilmek doğuracağı sonuçlar nedeniyle önemlidir. Böyle bir elemelerde, Karl Popper'in (1902-1994) "yanlışlanabilirlik" ilkesine başvurulacak olsaydı, ne Turing ne de Searle'ün ortaya koymuş olduğu iddialardan biri doğru kabul edilemezdi. Popper'a göre bir hükmün bilimsel olması için bu hükmün ilke olarak yanlışlanabilir olması gerekmektedir. Aksi halde, konu hakkında bağlayıcı rasyonel bir tartışma mümkün değildir (Skirbekk and Gilje, 1971: 545). Dolayısıyla deneye tabi tutulamayacaklarından her iki tartışmanın da yanlışlanabilir özellik taşımadıkları açıktır. Bu durumda böyle bir eleme ya Turing Testi ya da bunun daha gelişmiş bir versiyonunun uygulanması ile olurdu. Ancak böyle bir durumda da, teste tabi tutulacak olan bir bilgisayar (ya da robot) olacağından, Searle yine olumsuz bir yanıt verecek, Turing ise, bilgisayarın testi geçtiğini tekrarlayacaktı. Bu tartışmalara yanlışlanabilirlik ilkesinin uygulanması için geçerli tek yol, robotun kendisine sormak olurdu, ki bu defa da, robotun vereceği yanıtın bilinçli mi yoksa bilinçsiz mi olduğu konusunda sürüp gidecek yeni bir uzlaşsız tartışma doğacaktı.

Şu halde, asıl konu, odamıza insan gibi davranan bir robotun girmesi, bizim onunla herhangi bir konuda diyaloga girmemiz ve robotun da anlaşılır yanıtlar vermesi gibi bir durumda, Turing'in "İşte bu bilinçli bir makinedir", Searle'ün ise "Hayır, o sadece bilinçli gibi görünen/davranan işlevsel bir metal yığınıdır" diyecek olmasıdır. Açıktır ki, bu tartışma, bir tarafın kazanabileceği bir tartışma değildir.

Bu konunun niçin önemli olduğuna gelince; bu, günümüzde insanların yerine çeşitli konumlarda robotların kullanıldığı² göz önüne alındığında, kısaca şöyle açıklanabilir:

1. Eğer makineler bilinçli ise, o halde onlar için “yaşamlı varlıklardır” denilecektir.

2. Eğer makinelerin bilinçsiz oldukları kabul edilirse, bu durumda onlar, sadece düşünemeyen birer araçlardır.

Bu bağlamda Descartes’i hatırlamak önemlidir. 17. yy’da Descartes, hayvanların ruhsuz otomatlar olduğunu düşünmüştür. Filozofun bu teorisine göre hayvanlar his ve duyu deneyiminden yoksun, bilinçsiz biyolojik makinelerdir (Descartes, 1968: 72-75). Descartes, hayvanların görünüşte havlayan ve miyavlayan, yiyen ve koşan halis robotlar olduklarını kanıtlamak için, üzerlerinde onları canlı olarak kesmek suretiyle bir takım deneyler de gerçekleştirmiştir (Grayling, 2005: 35, 159-160). Descartes’e göre, temel anatomik yapıları insaninkine benzer olsa da hayvanlar dahil, evrendeki her şey hareket yasalarına bağlı olup, bunun dışında herhangi bir amaç taşımaz. Bu anlamda tek başına insan bedeni de, hayvanlar ve diğer her şey gibi bir makineden farksızdır. Düşünme yetisine sahip olduğu için, sadece insan bu mekanizmanın dışında tutulmaktadır (Descartes, 1968: 65).

Kuşkusuz, insan açısından bir hayvanın acı çekip çekmemesi çok önemli olmayabilir; ancak hayvanlar açısından bunun önemi yadsınamaz. Aynı şekilde, robotların bilinçli varlıklar olup olmaması da, insanlar için önemli olmayabilir. Bilinçsiz bir robot, basitçe, bir tost makinesi ya da elektrik süpürgesi gibi insanların kullanımındaki bir araçtır. Ancak robotlar bilinçliyse ve insan için çalışmaya zorlanıyorsa, bu, onların tam anlamıyla “İnsana kölelik yapan bilinçli varlıklar” olduklarını gösterir. Güçlü Yapay Zeka taraftarları, bu ihtimali düşünmüşler ve konuyu gündeme taşıyarak, robotlar için yasal haklar arayışına girmişlerdir.³ Tabii ki, sırf programlanmış oldukları için bir robotun ya da robot grubunun hakları için insanlara yalvarır davranış sergilemesi de mümkündür. Örneğin, Japonya’da insana benzeyen robot **Geminoid F**, insan bir aktrist ile “Sayanora” adlı bir tiyatro oyununda aynı sahneyi paylaşmış ve seyirciyi duygusal olarak etkileyebilmiştir.⁴

² Bu konuda güncel bazı haberler için bk. Michael Fitzpatrick. “No, Robot: Japan’s Elderly Fail to Welcome Their Robot Overlords”, *BBC News*, Tokyo - 4 February 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/business-12347219>; Peter Singer and Agata Sagan, “Rights for Robots?”, *The Ethics of Life*, <http://www.project-syndicate.org/commentary/psinger57/English>, 2009-12-14;

³ Bu konuda güncel bazı haberler için bk. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/6200005.stm>; “Does Not Compute: IEET Readers Unsure About Robot Rights”, <http://ieet.org/index.php/IEET/more/4542>, Posted: Jan 28, 2011.

⁴ Detaylı bilgi için bk. “A Robotic Performance: Japanese Android Actress Geminoid F Appears on Stage Alongside Human in Play”, *Daily Mail Reporter*, November 2010,

Tabii, insan olma bakış açısından, bu konu olumlu ve olumsuz yönleriyle tartışılabilir. Turing'in iddiası ile Searle'un bunu yadsıyan tavırları bu bakımdan iyi anlaşılmalı ve üzerinde düşünülmalıdır. Aksi halde, insanoğlu ya mekanik bir köle sınıfı yaratmak ya da bilinçsiz varlıklara gereksiz yasal korumalar vermek gibi durumlarla karşı karşıya kalabilir. Bu düşünceler doğrultusunda toplumlar, elbette kendi tercihlerini yapacaklardır. Bu çalışma, bunun çok kolay olmadığını göstermeye çalıştı. Tartışması daha güçlü görünse bile, Searle'un tezinde haksız olma riskinin, Turing'in yaklaşımına göre daha ağır sonuçlar getirebileceği belirtildi. Nitekim Searle, Çin Odası Argümanı ile Turing'in "düşünebilen" makine varsayımının yanlışlığını etkili bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak Turing'in herhangi bir şekilde haklı olması ve bilgisayarların gerçekte bilinçli mekanik varlıklar olması durumunda, bunların bilinçliliğini reddetmek Searle'ü, robotlara karşı, bir çeşit 21. yy Descartes'i yapacaktır. Beyin ve biyolojik evrim tarihi paylaşımı nedeniyle, Searle'un, hayvanlarda da bir dereceye kadar bilinç olduğunu kabul ettiğini belirtmek gerekir.

Kısacası, eğer Searle haklı ise, yani makineler düşünemeyen araçlardan başka bir şey değilse, bu durumda bizim onlara davranış biçimlerimizin etik bir boyutu yoktur. Çünkü onlar, sıradan bir tost makinesi ya da bir araba fabrikasındaki robot kolundan farklı değildir. Dolayısıyla robot hakları söz konusu olmayacaktır. Ancak eğer bilinçli varlıklar iseler, bu durumda onların insanlara hizmet etmede kullanılması kölelik ve hayvanlara yapılan davranışlara benzer bağlamda bir takım tatsız etik sorunlar ortaya çıkacaktır.

SONUÇ

Bu çalışmada, yapay zeka konusunda etkili iki filozofun görüşleri gösterilmeye çalışıldı. Bu bağlamda Alan Turing'in bilgisayar zekası anlamında, makinelerde yapay zeka yaklaşımı ile, bu yaklaşımı "Güçlü Yapay Zeka" olarak adlandıran ve reddeden Searle'un, bilinçliliğe bakış açısı incelendi. Çalışmada öncelikle bilgisayarların öğrenme sürecini bir çocuğun eğitilmesi modeliyle karşılaştıran, dolayısıyla edindikleri deneyim ve kazanımlarla makinelerin de "düşünebileceğini" ima eden Turing ele alındı. Onun bu konuda önerdiği ve "Turing Testi" olarak adlandırılan ünlü yöntemi açıklandı. Ardından, temelde Turing'in yapay zeka anlayışına karşı gelen Searle'un ortaya koyduğu yaklaşıma bakıldı. Teknolojik anlamda ne kadar gelişmiş olursa olsun, hiçbir şekilde bilgisayarların insanla kıyaslanmasını kabul etmeyen Searle'e göre bilgisayarlar, sonuçta birer "metal yığını"ndan başka bir şey değildir. Searle'un bu tezini savunmak için

geliştirdiği bir düşünce deneyi olan “Çin Odası Argümanı”, yapay zeka alanında da en çok bilinen tartışmadır. Yukarıda bu alegorik tartışma geniş bir şekilde ele alındı.

Son olarak, birbiriyle örtüşmeyen bu iki yaklaşımın, muhtemel pratik sonuçlarına dikkat çekildi. Turing veya Searle’ün tartışmalarında haklı olmaları sonucunda insanların karşılaşılabileceği sorunlara ve bu doğrultuda robot haklarından bakıldı.

KAYNAKÇA

- BBC NEWS, (2003), “Kasparov Fights Computer to Draw”, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3263031.stm> (12 November).
- CONNOR, Steve. (2008), “Computers 'to match human brains by 2030””, <http://www.independent.co.uk/life-style/gadgets-and-tech/news/computers-to-match-human-brains-by-2030-782978.html> (16 February 2008).
- DAMPER, Robert I. (2004), “[The Chinese Room Argument--Dead but Not yet Buried](http://eprints.ecs.soton.ac.uk/9561)”. *Journal of Consciousness Studies* 11 (5-6):159-169, <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/9561> (28 Jan 2009).
- DESCARTES, Rene. (1968), *Discourse on Method and The Meditations* (Translated with an Introduction by F. E Sutcliffe), Penguin Books.
- FREEMAN, Walter J. and Christine A. SKARDA. (1993), “Mind/Brain Science: Neuroscience on Philosophy of Mind”, (Eds.), Ernest Lepore and Robert Van Gulick, *John Searle and His Critics*, UK: Blackwell.
- FITZPATRICK, Michael. “No, Robot: Japan's Elderly Fail to Welcome Their Robot Overlords”, *BBC News*, Tokyo - February 2011, <http://www.bbc.co.uk/news/business-12347219> (3 Feb 2011).
- GRAYLING, C. (2005), *Descartes*, London.
- HAUSER, Larry. (2005), “Searle’s Chinese Room Argument”, <http://host.uniroma3.it/progetti/kant/field/chinesebiblio.html> (12 Apr 2001).
- MOOR, James H. (1976), “An Analysis of the Turing Test”, *Philosophical Studies* 30, Holland: D. Reidel Publishing, ss. 249-257.
- PEPITONE, Julianne, (2011), “IBM's Jeopardy Supercomputer Beats Humans in Practice Bout”, http://money.cnn.com/2011/01/13/technology/ibm_jeopardy_watson/index.htm (January 14, 2011).
- PRADO, C. G. (2006), *Searle and Foucault on Truth*, New York: Cambridge University Press.

- RAPAPORT, William J. (2003), "How to Pass a Turing Test", (Ed.) James H. Moor, *The Turing Test: The Elusive Standard of Artificial Intelligence*, Netherlands: Kluwer Academic.
- SAYGIN, Ayşe Pınar; ÇİÇEKLİ, İlyas ve AKMAN, Varol. (2003), "Turing Test: 50 Years Later", (Ed.) James H. Moor, *The Turing Test: The Elusive Standard of Artificial Intelligence*, Netherlands: Kluwer Academic.
- SEARLE, John. (1996), *Akıllar, Beyinler ve Bilim* (Çev.) Kemal Bek, İstanbul: Say Yayınları.
- SEARLE, John. (2004), *Zihnin Yeniden Keşfi* (Çev.) Muhittin Macit, İstanbul: Litera Yayıncılık.
- SEARLE, John. (1990), "Is the Brain's Mind a Computer Program?" *Scientific American*, 262, no.1, 26-31.
- SEARLE, John. (1980), "Minds, Brains, and Programs", <http://cogprints.org/7150/1/10.1.1.83.5248.pdf>, ss. 1-19 (19 Aug 2001).
- SKIRBEKK, Gunnar and GILJE, Nils. (Eds.), (1971), *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi* (Çev.) Emrah Akbaş ve Şule Mutlu, İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları.
- STERRETT, Susan G. (2003), "Turing's Two Tests for Intelligence", (Ed.) James H. Moor, *The Turing Test: The Elusive Standard of Artificial Intelligence*, Netherlands: Kluwer Academic.
- SWAINE, Michael R. "Computers"; "The Microprocessors", *Encyclopaedia Britannica 2005 Ultimate Reference Suite CD*.
- TURING, A.M. (1950), "Computing Machinery and Intelligence", *Mind* 49, ss. 433-460.

ULUS DEVLET VE ULUSÇULUĞUN KÜRESELLEŞMEYLE ETKİLEŞİMİ: VAZGEÇİLEMİYEN ULUS DEVLET, YÜKSELEN ULUSÇULUK*

*Nation State and Interaction of Nationalism and Globalisation:
Irreplaceable Nation-State, Rising Nationalism*

*Hakan ÖZDEMİR***

ÖZET

Bu çalışmada ulus devlet ve ulusçuluğun küreselleşmeyle etkileşiminin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma tekniklerinden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle ulus devlet, ulusçuluk ve küreselleşmenin tarihsel gelişimine, daha sonra da ulus devlet, ulusçuluk ve küreselleşmenin etkileşimine değinilerek çalışma sonlandırılmıştır. Çalışmanın sonunda, küreselleşme sürecinde ulus devletin temel niteliklerinin birçok açıdan aşındırıldığı ve ulus devletin yeniden şekillendirildiği; ulusçuluğun da bu süreçte zayıflatıldığı tespit edilmiştir. Ancak buna rağmen, Kapitalist sermaye birikiminin varlığının ve devamlılığının sağlanması için ulus devletin yeni roller biçilen, yeni nitelik ve işlevler yüklenen, vazgeçilemeyen bir aktör olduğu; küreselleşme sürecinde ulusçuluğun da yükselen bir ideoloji olduğu sonucuna erişilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ulus Devlet, Ulusçuluk, Kapitalizm, Küreselleşme.

ABSTRACT

It is aimed, in this study, to reveal the interaction of nation-state and nationalism with globalisation. In this study, benefiting from historical and descriptive research methods; historical development of nation-state, nationalism and globalisation is initially dwelled upon and then the study is concluded by focusing on the interaction between nation-state, nationalism and globalisation. It is revealed as the conclusion of the study that essential characteristics of nation-state is impoverished in many aspects during the course of globalisation and that nation-state is reshaped and nationalism is

* Bu makale 20.04.2012 Tarihinde Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II'de sunulan "Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Akıbeti: Ulus Devlet Sonda mı, Vizyonda mı?" başlıklı bildiri den yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Öğrt. Gör., Bitlis Eren Üniversitesi Adilcevaz M.Y.O., ozdemirhakan44@gmail.com

weakened in due course. Despite this, however, it is concluded that nationalism is an irreplaceable actor which is ascribed new roles and attributed new functions and qualities in order to ensure the presence and permanence of capital accumulation and that also nationalism is a rising ideology during globalisation.

Key Words: Nation-State, Nationalism, Capitalism, Globalisation.

GİRİŞ

16. yüzyılda Batı Avrupa’da Kapitalizm ile birlikte tarih sahnesine çıkan, Fransız Devrimiyle yegâne devlet tipine dönüşen ulus devlet ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları olan küreselleşme sürecinde birçok yönden aşındırılmakta, ulus devlet dönüştürülmekte ve yeniden yapılandırılmaktadır. Ulus devletle paralel olarak Fransız Devrimi’nin sonucunda ortaya çıkan ulusçuluk da küreselleşme sürecinde, birçok etkenle zayıflatılmaktadır. Ancak küreselleşme sürecinde ulus devlet Kapitalist sermaye birikiminin varlığını ve devamlılığını sağlaması açısından vazgeçilemeyen bir aktör olarak birçok misyon yüklenmiştir. Ulusçuluk da çok sayıda nedenden dolayı günümüzde yükselen bir ideolojidir.

Bu çalışmanın temel amacı, ulus devlet ve ulusçuluğun küreselleşmeyle etkileşiminin ortaya konması olup, çalışma tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak sürdürülmektedir. Bu amaçla konunun tarihsel arka planına değinilerek, ulus devlet ve ulusçuluğun etkileşimi ele alınacaktır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Takip eden bölümde ulus devlet, ulusçuluk ve küreselleşmenin tarihsel gelişimi ortaya konacaktır. Bu bölümde ulus devlet ve ulusçuluğun doğuşundan günümüze kadar geçirmiş olduğu serüvene, küreselleşme konusundaki tartışmalar ışığında küreselleşmenin tarihsel gelişim sürecine değinilecektir. İkinci bölümde ulus devlet ve ulusçuluğun küreselleşmeyle etkileşimi çeşitli açılardan incelenecek ve çalışma sonuç kısmıyla tamamlanacaktır.

1. ULUS DEVLET, ULUSÇULUK VE KÜRESELLEŞMENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Tarihsel Gelişimi

“Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür,

simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgu” (Guibernau, 1997: 93) olan ulus devlet, 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Batı Avrupa’da kendini gösteren yeni toplumsal düzen olarak tanımlanabilen, yaşamın her alanında, ekonomide, politikada, düşüncede, bilim ve teknolojide, estetikte yepyeni oluşumları içeren Kapitalizm sürecinin bir ürünüdür (Şaylan, 2003: 33). Ancak ulus devletin tarihsel gelişim sürecini anlayabilmek için, ortaçağda Avrupa’da meydana gelen gelişmelere değinilmelidir.

Ulus devletin meşruiyet kaynağı olan ulusun oluşumu, ortaçağa kadar uzanmaktadır. Burada Avrupa’da ortaya çıkan ve ulus devlet oluşumuna katkıda bulunan devrimsel nitelikli üç gelişmeye değinmekte yarar vardır. Bunlardan ilki, ekonomik entegrasyon neticesinde devletin merkezi bir konuma yükselmesi; ikincisi bilimsel gelişmelerle desteklenen teknik uzmanlık ve bürokrasinin yükselişinin kaynaklardan yüksek verimlilikle yararlanması ve egemenliğini pekiştirmesi; üçüncüsü ise, kültürel alanda geleneksel kilise kökenli otoritelerin devlet egemenliği ve vatandaş eşitliği ekseninde gelişen bir dünyevi kurtuluş amacına dönüşmesi ve bu amaca hizmet eden bir entelejensiyanın güçlenerek devlet hakimiyeti altında kültürel bütünlük oluşturma çabasına dahil olmasıdır (Smith, 2002: 173-176).

Tarihi serüveni kısaca bu şekilde ifade edilen ulus devletin gelişim sürecini daha iyi idrak etmek için, ulus devletin tohumlarının atılmaya başladığı ortaçağa kadar gitmek gerekmektedir. Ortaçağda feodal (derebeylik) düzen olarak adlandırılan sistemde, soylular, rahipler (kilise), köylüler ve serfler şeklinde sıralanabilen sosyal sınıflar bulunmaktadır. Sınıfların keskin çizgilerle birbirinden ayrıldığı ortaçağda soylular ile Kilise (rahipler) ayrıcalıklı sınıfları teşkil etmektedir (Tanilli, 2010: 51-52). Temel üretim aracı olan toprağı elinde bulunduran soylular, serflerin yaptığı üretimden pay alarak geçinen bir sosyal sınıftır. Feodal sistemde sadece üretim araçları değil, aynı zamanda askeri güç de soylular arasında paylaştırılmıştır. Donanımlı askerlerden oluşan merkezi bir ordunun kurulması kral açısından maliyetli olduğundan, bu ihtiyaç feodal soylularca karşılanmaktadır. Bu durum soyluların bağımsız, hatta krala karşı hareket etmelerine olanak tanıdığı gibi, kralın mutlak egemenlik kurmasını da engellemiştir (Köktürk, 2011: 80). Feodal sistemin en önemli ve etkili sınıfı olan Kilise, bütün Hıristiyan dünyasına yayılmış bir örgüt olarak, amaçları doğrultusunda toplumun her alanına el atıp, eğitimden vergiye her türlü toplumsal ilişkiye müdahale edecek kadar muazzam bir güce sahiptir. Ayrıca bu dönemde Kilise dünyevi iktidar olan kralın papaya bağlı olmasını, Kilisenin emir ve direktifleri doğrultusunda hüküm vermesi gerektiğini savunmaktaydı (Çetin, 2002: 82). Feodal piramidin en alt ve en

geniş tabakasını özgür köylüler ve serfler oluşturmaktadır. Serfler toprağa bağlı köleler iken, özgür köylüler ise istedikleri yere gidebilen, belli bir ücret karşılığında feodal beylerin topraklarında çalışabilen sosyal sınıflardır. Serfler ve özgür köylülerin siyasal hakları bulunmamaktaydı (Aydemir ve Genç, 2011: 229).

İçerdiği sosyal sınıflar kısaca bu şekilde betimlenen Feodal sistem, Haçlı Seferleri ve kentlerin uyanışı şeklinde ifade edilen iki büyük olayla baştanbaşa değişmiştir. Haçlı Seferleri ve kentlerin uyanışı iktisadi faaliyet alanını coğrafi açıdan geliştirmiş, daha da yoğunlaştırarak çeşitlendirmiştir (Tanilli, 2010: 64). Haçlı Seferlerinin sonunda Avrupa uygarlıkları dokuma, cam ve deri işleme sanatını öğrenmiş, Doğu-Batı arasındaki ticaret gelişmiştir. Ayrıca Avrupa'da hayat standardının yükseldiği Haçlı Seferlerinin sonunda, skolâstik düşünce de zayıflamıştır.

12. ve 13. yüzyıllarda feodal üretim sisteminde ve ekonomik sistemde meydana gelen gelişmeler de Ortaçağ Avrupa'sının yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Feodal düzende önceleri serfleri toprağında belirli günler çalıştıran ve emek rant alan feodal beyler, daha sonraları bu rantı serflere bıraktığı belli bir topraktan ürün rant şeklinde alma yolunu tercih etmiştir. Ancak 12. yüzyıldan itibaren, Feodal dönemin son devirlerinde para ekonomisinin belirmesi üzerine feodal beylerin aldığı rant, para ranta dönüşmüştür. Bunun sonunda serfler ve köylüler daha fazla üretmeye ve kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde kentlerde bulunan ve sınırlı düzeyde üretim yapan lonca şeklinde örgütlenmiş olan zanaat erbapları, toplumdaki talep düzeyinde görülen artışa karşılık verememiş ve etkinliğini yitirmiştir. Bu gelişmelerin ardından daha bol düzeyde mal üretimi gerçekleşmiştir. Küçük yerleşme birimleri arasındaki ilişki düzeyinin çok düşük olduğu, seyahatin zor ve ticaretin sadece lüks mallarla sınırlı olduğu kendine yeterli ortaçağ ekonomisinde bir canlılık belirmeye başlamıştır. Bu dönemde serfler de kentlere kaçıp özgürleşmeye başlamıştır (Oran, 1997: 47-48). Genel olarak ekonomik yaşamda ticaretin canlandığı, iktisadi yapının değiştiği, köy ekonomisinden kent ekonomisine, tarıma dayanan bir ekonomiden küçük el sanatları ekonomisine geçilmiştir. Böylece iktisadi faaliyetlerin gerçek merkezi kentler olmuştur. Bu dönemde ticaretle uğraşmaya başlayan şehir halkı zenginleşerek burjuva sınıfını oluşturmuştur (Tanilli, 2010: 64).

13. yüzyılda parasal araçlarda görülen yayılma, ekilen alandaki genişleme ve nüfustaki artış toplumun dünyevileşmesine neden olmuş ve kilisenin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ve değişimler Kilisenin kültürel ve sosyal tekelinin kırılmasına neden olmuş ve Hıristiyanlığı yorumlayış şeklini de etkilemiştir (Çetin, 2002: 83). Bu gelişmeleri 15. yüzyılda Batı Avrupa da izlemiştir. Coğrafi keşiflerin yoğunlaştığı bu dönemde okyanuslar fethedilmiş, kentler ağırlık ve önem

kazanmış, o zamana kadar görülmemiş ölçüde zenginleşen yeni ve güçlü bir ticaret kesiminin toplumsal etkinliğinin ivme kazandığı görülmüştür (Şaylan, 2003: 34). Ticaretle uğraşanların yükselişe geçtiği bu dönemde, Avrupalılar bir başka önemli gelişmeyi kaydetmişlerdir: Kitap basımı. 1450’li yılların başında matbaacılığın Gutenberg’le başlayan öyküsü, 20-30 yıl sonra Avrupa’da bütün büyük kentlerde matbaacıların yaygınlaşmasıyla devam etmiştir. Artık kitaplar çok ucuz olduğundan, birçok Avrupalı okumayı öğrenmiş ve matbaacılar onlara istedikleri kitapları sunmak için var güçleriyle çalışmıştır. Matbaacılar dini kitapların yanında, Protestan reformcuların makalelerini, krallara usturuplu eleştirileri, tıp kitaplarını, seyahatnameleri, işadamları için kılavuzları, dünya ve güneşle ilgili kuramları da yayınlamıştır (Davis, 2010: 141). Matbaacılık alanında kaydedilen bu gelişmeler, düşünce dünyasında devrimsel nitelikli gelişmeleri beraberinde getiren Rönesans ve Reform Hareketleri ile Aydınlanma Hareketlerinin arkasında yatan temel dinamiklerden biridir. Aklın egemenliği biçiminde ifade edilen bu değişimlerin gerçekleştiği süreç içinde, insanın yüceltilmesi ve buna bağlı olarak görsel sanatların, müziğin ve edebiyatın değişiminin yanı sıra, bilim alanında da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle doğa ve evrenle ilgili temel kuramların ortaya atılışı, teknoloji alanında da baş döndürücü gelişmelere yol açmıştır (Şaylan, 2003: 35). Bu gelişmelerin sonunda, ekonomik ve toplumsal yapıda büyük değişiklikler gerçekleşmiş, bilim ve felsefe alanında özgürlük ortamına kavuşulmuştur. Bu da Kilisenin toplum içindeki konumunun sorgulanmasına neden olmuştur.

16.yüzyıldan sonra üretim düzeninin bozulmasına paralel olarak, soylular ve Kilise de zayıflamıştır. Bu dönemde Kilise ve krallar arasında din ve dünya işleri arasında baş gösteren çelişkiler neticesinde kilisenin otoritesi sarsılmaya başlamış ve kral ile Kilise arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır. Feodal düzende hukuksal güvencelerin ve ticaret olanaklarının sınırlı olmasından dolayı gelişemeyen burjuva sınıfı, bu savaşımında feodal beyler ve Kiliseye karşı kralları en aktif şekilde desteklemeyi tercih etmiştir. Çünkü burjuva sınıfı için, istediği asayiş ve ticaret yapacağı geniş ülkeyi sağlayacak güç kraldan başkası olamazdı. Kral da kendisine para ve paralı asker sağlayacak bu doğal ittifaka sıcak bakmıştır. Bu ittifakın neticesinde Avrupa’da Kilise güç kaybetmeye başlamıştır. Avrupa’nın din birliği ilkesi ve Kilisenin tek örgütlü yapısı bozularak, yerini krala boyun eğen ulusal Kiliselere bırakmıştır. Böylece Avrupa’da merkezi krallıkların güçlü olduğu bir döneme girilmiştir (Oran, 1997: 48-49). Bu dönemde ulus devletinin en çok vurgu yapılan niteliği ve temel unsuru olarak kabul edilen ulusal egemenlik anlayışının temelleri atılmıştır. Kilise, kral ve soylular arasındaki güç mücadelesi yapısal değişikliklere neden olmuş, merkezi düzeyde kurumsallaşmaya geçilmesi güçlü bir egemenlik anlayışının yerleşmesiyle

mümkün olmuştur (Şahin, 2006: 106). Bu egemenlik anlayışına göre egemen devlet; sınırlı bir bölge ya da bölgeler içerisinde yasa yapma ve bunların yürütülmesini faal biçimde uygulama, şiddet araçlarının tasarrufu üzerinde tekel güç olma, dahili siyasi veya idari hükümet biçimiyle ilgili siyasetleri kontrol etme ve gelirlerinin temeli olan ulusal ekonominin meyvelerini harcama kapasitesine sahip olan siyasi bir örgüttür (Giddens, 2005b: 366). Bu dönemde modern devletin ilk formu olan mutlakiyetçi monarşiler tarih sahnesine çıkmıştır. Mutlakiyetçi monarşiler, pazarın genişlemesi ile eşzamanlı bir gelişme göstermiş olup, pazar mekanizmasının işlerliği için kural birliği, kararlılığı ve iç barışın sağlanması gibi misyonları üstlenmiştir. Bu bağlamda modern devlet mutlakiyetçi formu içinde yasa ve düzen, etkin bir kamu finansmanı sağlamak ve ekonomi politikası olarak merkantilizmin uygulanması şeklinde üç temel işlevi üstlenmiştir. Bu işlevlerden ilki olan yasa ve düzen işlevi, mutlakiyetçi monarşilerin pazar mekanizmasının işlerliği için iç barışın sağlanması ve bu şekilde güvenli bir pazarın oluşturulmasını sağlar. İkincisi, profesyonelleşmiş ordu ve yargı hizmetlerinin verilmesi için etkin kamu finansmanının sağlanmasıdır. Üçüncüsü ise modern devletin kendi ulusal tüccarının üstünlük sağlaması için korumacı önlemlerin alınması ve gerekli askeri düzenlemelerin hayata geçirilmesini amaçlayan ekonomi politikasının uygulanmasıdır (Şaylan, 2003: 39-40).

Merkantilist dönemde kolonileşme ve gümrük korumaları dışında belli ticaret grubuna belli yöre ya da mal konusunda ticaret tekelleri sağlayan modern devlet, mutlakiyetçi formu içinde giderek kurumsallaşmıştır. Otuz Yıl Savaşları'nın ardından 1648'de imzalanan Westphalia Anlaşması ile Avrupa'daki uluslararası düzenin siyasi birimi haline gelmiştir. Böylece, modern devlet mutlakiyetçi formu içinde idari, adli ve iktisadi yapının merkezileşmesi sonucu devletin ulusal biçimde dönüşme sürecine gidilmiştir (Amin, 2007: 180).

Ancak bu süreçte güçlenen burjuva sınıfı, zamanla müttefiki olan kralı zararlı olarak görmeye başlamış, özgürlüğün (yani mülkiyetin) korunması misyonunun, yeni sınıfın öz iktidarına bırakılabileceğini savunmuştur. Bu da parlamenter demokrasiyle sağlanabilirdi. Bu arada “burjuva sınıfının iktidarı kraldan alması sırasında ortaya çıkan toplumsal sadakatin nereye yöneleceği ve tutunumun hangi odak noktasına dayandırılacağı” sorunu belirlemiştir. Daha önceki tutunum ideolojileri odak noktası olarak mistik (ataların ruhu), ilahi (tanrı) veya kişisel (kral) kavramları göstermeyi uygun bulmuştur. Ancak sanayi toplumu gibi son derece değişmiş, toplumsal ilişkilerin iç içe geçtiği ve gayri şahsileştiği bir forma dönüştüğü bir dönemde toplumsal sadakatin, bütün bireyleri içine alan bir ulus kavramına dayandırılmasından başka bir seçenek olası gözükmemektedir. Burjuva sınıfı da doğrudan doğruya kendisine

dayandıramadığı sadakat noktasını ulus kavramına teslim etmekte herhangi bir sakıncanın olmadığını düşünmüştür. Parlamenteoya sadece belli miktarda vergi verenlerin girebilmesinin öngörüldüğü bu yeni düzende, burjuva sınıfı en güçlü kendisi olduğu için, toplumda beliren meşruiyet gereksiniminin ulusçulukla doldurulmasını uygun bulmuştur (Oran, 1997: 48-50).

Mutlak bir iktidarla gelen feodal ve dini sadakat bağlarının yerini siyasal sadakat bağı olan ulusçuluğun alması, modern devletin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Buradan modern devlete geçmek için geriye kalan tek şey, devamlı ve mutlak olan bu egemenliği kişisellikten kurtararak soyut ve aşkın bir meşruluk temeline oturtmaktır. Bunun için de 1789 tarihli Fransız Devrimine kadar beklemek gerekirdi. Fransız Devrimi, dinin yerine meşruluk temelinden yoksunlaşan mutlak egemene, yeni bir meşruluk unsuru olarak “siyasal toplumu oluşturan fertlerin toplamından daha üst düzeyde süreklilik ve bölünmezlik unsuru içeren bir bütünsellik olarak” ulus kavramını kazandırır. Devlet yapısının modern ulus devlet adını aldığı Fransız Devrimi’nin (Erözden, 2008: 47-55) düşünsel etkileri, uluslaşma sürecini ve devletin merkezileşme eğilimlerini güçlendirmesi yönünde olması açısından burjuva sınıfının çıkarlarıyla örtüşmektedir. Prenslik ya da krallıklar arasındaki gümrük sınırlarının ortadan kaldırılması başta olmak üzere, ülkenin her yanında geçerli aynı yasaların ve yargı organlarının varlığı, iletişim ve dilde bir bütünlüğün sağlanması ve yönetimin tek merkezde toplanması gibi gelişmelerin kaydedildiği Fransız Devrimi, büyük ölçekli üretim gerçekleştirip, ürettiği malları ekonomik, politik ve yasal bütünlüğün sağlandığı bir pazarda satmayı arzu eden burjuva sınıfının çıkarlarıyla örtüşmektedir (Erdem, 2010: 50). Ayrıca Fransız Devrimi’yle ulus devletin önemli öğelerinden biri olan ulusal kimlik düşüncesi de oluşmaya başlamıştır. Fransız Devrimi esnasında burjuva sınıfı, devleti kendi meşruiyetine dayandırdığı halk kavramını tanımlamaya kalkıştığında, belirli bir toprak üzerinde ve daha sonra da sınırları kendinden önce belirlenmiş ve tarihsel süreçte birleşmiş topraklar üzerinde yaşayan ulus kavramına ulaşmıştır. Ulus devletlerin doğmasıyla birlikte ulusal sınırlar içinde yaşayan vatandaşların ulusal kimlikleri en önemli kimlik odağını oluşturmaya başlamış ve o zamana dek önemini koruyan dini ve etnik kimlikler eski işlevini kaybetmişlerdir. Devlet vatandaşlarını tek bir kimlik altında bir araya getirmeye yönelik politikalar izlemeyi tercih etmiştir (Şen, 2004: 133-134).

“Bir millete ve onun menfaatlerine bağlılıktan esinlenen ve milleti siyasal organizasyonun temel birimi kabul eden yaklaşım” (Yayla, 2005: 154) olarak ifade edilen ulusçuluğun ortaya çıkışı da ulus devletlerin ortaya çıkışıyla paralellik göstermektedir. Ulusçuluk da Fransız Devrimi’nin sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Gündoğan, 2002: 196). Jean Jacques Rousseau’nun yazılarından etkilenen devrimciler, 1789’da Kral XVI.

Louis'e karşı ayaklanmıştır. Modern ulusçuluğun babası sayılan Rousseau, hükümetin genel iradeye uygun olması gerektiğini savunmuştur. Böylece ulusçuluk krala itaat etmek yerine, vatandaş olma üzerinde durarak devrimci ve demokratik bir hareket olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan ulusçuluk toplumunda yükselen orta sınıflar ve burjuvazi tarafından da destek görmüştür. Bu sınıflar ulusal birlik isterken iktidarın sözleşmeyle düzenlenmesi ve anayasaya tabi olmasını desteklemiştir (Yılmaz, 2001: 196-197). Devrim ve Napolyon Savaşları boyunca, 1792-1815, Kıta Avrupa'sı, Fransız Devrimi'nden önemli ölçüde etkilenmiştir. Uzun süre devletler derlemesi şeklinde bölünmüşlük arz eden İtalya ve Almanya'da Fransız Devrimi'nden yayılan ulusçuluğun etkisiyle bir ulusal birlik bilinci doğmuştur. Ulusçu fikirler 19. yüzyılın başlarında, Grenada olarak bilinen ve günümüzde Kolombiya, Venezüella ve Ekvator'u kapsayan, aynı zamanda Peru ve Bolivya'da da şahit olunan İspanya yönetimine karşı isyan hareketlerine ev sahipliği eden Latin Amerika'ya da sıçramıştır. Ulusçuluğun yükseliş dalgası; Türkiye, Avusturya ve Rusya gibi çok uluslu imparatorlukların liberal ve ulusal baskılarla yüzleşmeleri sonucunda zayıflama sürecine girmelerine ve millet inşası dönemi olan 19. yüzyılda Avrupa haritasının yeniden çizilmesine neden olmuştur. 1861'de İtalya; daha önceleri 39 devletin birleşimi olan Almanya, Almanya-Fransa Savaşı'nın akabinde 1871'de birleşik bir devlet haline gelmiştir. 19. yüzyılın sonunda ulusçuluk; bayrak, ulusal marş, vatansever şiirler ve edebiyat, halk törenleri ve ulusal tatiller gibi sembollerin yaygınlaşmasıyla bir halk hareketine dönüşmüştür. Aynı zamanda ulusçuluk, uluslararası kuşku ve rekabet duygusunun uyanmasına ve dolayısıyla da 1914'te I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açmıştır (Heywood, 2011: 167-168).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta ve Doğu Avrupa'da ulus inşa süreçleri büyük ölçüde tamamlanmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda, ABD Başkanı Woodrow Wilson "ulusların kendi kendini yönetmesi" ilkesini savunmuştur. Bunun akabinde Alman, Avusturya-Macaristan ve Rus İmparatorlukları dağılmış; Finlandiya, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk olarak sekiz yeni devlet ortaya çıkmıştır. Bu yeni devletler, varolan ulusal ve etnik grupların coğrafyasına uygun olarak ulus devletler halinde tasarlanmıştır. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı ilk etapta çatışmaları körükleyen ulusal gerginlikleri çözmede başarısız oldu. Barış anlaşmasının şartlarının getirdiği bozgun ve hayal kırıklığı, yerini şaşkınlık, hırs ve acıya terk etmişti. Bu durum yayılmacı ve emperyal politikalar vasıtasıyla ulusal gururu tamir etme sözüyle iktidara gelen faşist ve otoriter hükümetlere sahip olan Almanya, İtalya ve Japonya'da varlığını gösterdi. Ulusçuluk bundan sonra da 1939'da İkinci Dünya Savaşı'na yol açmıştır (Heywood, 2011: 168-169).

20. Yüzyılın üç büyük dönüm noktasından biri olan I. Dünya Savaşı kadar, II. Dünya Savaşı ve Komünizmin Doğu Avrupa’da çöküşü (SSCB’nin dağılması), ulus kavramına siyasi organizasyon prensibi olarak önemli ölçüde değer atfedilmesine neden olmuştur. Şöyle ki, 1991 yılından bugüne 18 yeni devlet kurulmuş (bunlardan 14’ü SSCB’nin dağılmasıyla) ve bunlardan her biri ulusal devlet olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca 1989’da BM’ye üye olan 159 devletten sadece 15’inin 1910’da mevcut olması, bugün mevcut olan 65 Orta Doğu ve Afrika devletlerinden sadece 3’ünün 1910’da var olması gibi örnekler, 20. yüzyılda ulusal bağımsızlık arayışlarının yaygın olduğunu ve çok sayıda ulus devletinin farklı şekillerde hayat bulduğunu göstermektedir (Türköne, 2009: 646-647).

1.2. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi

“Ülkeler arasında karşılıklı iletişim, etkileşim ve bağımlılığın artması, ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin yoğunlaşması ve ulusal sınırları aşan evrensel bir hukukun ve kamuoyunun oluşması süreci” (Yayla, 2005: 96) olarak tanımlanan küreselleşmenin tarihsel gelişimine yönelik çok farklı görüşler bulunmakta olup, küreselleşme teorisyenlerince bu konudaki tartışmalar kesintisiz olarak sürmektedir (Cebeci, 2011: 374).

Küreselleşme konusundaki tartışmalar; aşırı küreselleşmeciler, kuşkucular (şüpheciler), ve dönüşümcüler şeklinde üçe ayrılmaktadır.

Aşırı küreselleşmecilerin yaptığı pek çok küreselleşme çözümlemesi devletlerin rolünde meydana gelen değişimlerle ilgilidir. Dünya ticaretinin hızla gelişmesinden dolayı, ülkelerin artık kendi ekonomilerini tek başına kontrol edemediklerini iddia eden aşırı küreselleşmeciler, ulus devletlerin ve politikacıların da değişken mali pazarlar ve çevresel tehditlerden dolayı ulusal sınırlarını aşan konuları kontrol etmekte zorlandıklarını ifade etmektedirler (Giddens, 2005a: 59). Piyasaların artık devletlerden daha güçlü olduğunun iddia edildiği bu görüşü savunanlara göre, devletlerin otoritelerinde görülen bu gerileme, diğer kurumlarla birliklerin ve yerel/bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması ile izah edilebilir (Yalçınkaya vd., 2012: 6). Aşırı küreselleşmeciler, küreselleşme sürecinin tarihsel gelişimini 15.-16. yüzyıl dolaylarından başlatarak incelemeyi yeğlemektedir. Küreselleşmenin aslında yeni bir olgu olmadığına benimsendiği bu görüşte, küreselleşmenin başlangıcı Rönesans ve Reformasyon hareketleri ile coğrafi keşiflerle yerkürenin tanınmasına kadar götürülmektedir (Kaymakçı, 2007: 7). Ulus kavramının doğduğu bu dönemi, 18. yüzyılın ortalarından başlayan ve 1870’li yıllara kadar süren üniter devletler düşüncesi çerçevesinde önemli yer değişikliklerinin gözlendiği ikinci evre izlemiştir. Bu dönemden sonra 1872-1920 yılları arasını kapsayan, küreselleşmenin yükseliş gösterdiği ve modernlik

sorununun belirdiği üçüncü dönem gelmekte olup, bu dönemi 1920'li yılların ortalarında beliren ve 1960'lı yılların sonlarına kadar süren, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler'in kurulduğu dördüncü dönem izlemiştir. 1960'lı yılların sonunda başlayan ve günümüze kadar devam eden beşinci dönemde ise küresel kurum ve hareketlerin sayı ve etkinlik düzeyinde artış gözlenmiştir (Cebeci, 2011: 379-380).

Kuşkucular ise, küreselleşmenin dünyadaki iktisadi ilişkilerde ciddi bir yeniden yapılandırmaya yol açtığı şeklindeki görüşlere karşı çıkararak, ulus devletlerin dünya iktisadi faaliyetleri üzerindeki egemenliğinin sürdüğüne, ulussuzlaşma veya piyasaların küreselleşmesi gibi kavramların dünyadaki mevcut iktisadi durumun marjinal bir yorumu olarak değerlendirildiğine vurgu yapmaktadırlar (Fıkırkoca ve Kalemci, 2011: 180). Küreselleşme karşıtı olan kuşkucular, eski çağlara nazaran ülkelerin birbiriyle ilişkilerinin günümüzde daha çok yaygınlaştığını kabul etmekle birlikte, küreselleşmenin geçmişine bakarak geçmiş dönemlerde de önemli düzeyde para ve mal hareketlerinin olduğunu ileri sürmektedirler (Yalçınkaya vd., 2012: 6). Küreselleşmeyi insanlık tarihinin başlangıç tarihine kadar götüren kuşkucular, İ.Ö. 10000-3500 yılları arasındaki dönemi küreselleşmenin erken dönemi olarak kabul etmekte olup, bu dönemi İ.Ö. 3500 ile İ.S. 1500 yılları arasını kapsayan yazının bulunduğu ve tekerleğin icat edilmesiyle küreselleşmeyi destekleyen buluşların yapıldığı modern öncesi dönem izlemektedir. Bu dönemden sonra gelen 1500-1750 yılları arasını kapsayan Aydınlanma ve Rönesans arasındaki dönemi ifade eden erken modern dönem gelmiştir. Erken modern dönemi ise, 1750'den sonra beliren daha çok dünyanın diğer bölgelerinden kaynaklanan düzenli malzeme ve kaynak akışı ile beslenen Batılı Kapitalist işletmelerin öneminde artışların gözlemlendiği modern dönem izlemiştir (Cebeci, 2011: 376-378).

Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda daha orta bir tavır takınmayı yeğlemektedir. Küreselleşmenin son zamanlarda modern toplumları biçimlendiren bir dizi değişimin arkasındaki asıl güç olarak görüldüğü bu yaklaşımda, küresel düzenin gittikçe şekil değiştirdiği, ancak birçok örüntünün günümüzde de mevcudiyetini koruduğu anlayışı savunulmaktadır (Giddens, 2005a: 59). Küreselleşmenin modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı toplumsal, siyasal ve iktisadi değişimlerin arkasındaki ana siyasal güç olarak kabul edildiği bu yaklaşımda; ulusal hükümetlerin otoritelerini ve güçlerini yeniden yapılandırıldığı kabul edilmekle birlikte, hem Aşırı Küreselleşmecilerin egemen ulus devletinin sonunun yaklaştığı iddiaları, hem de Kuşkucuların hiçbir şey değişmedi tezi reddedilmektedir (Esgin, 2001: 189-190, aktaran; Kaya, 2009: 11). Bu çalışmada da küreselleşmenin tarihsel gelişimini açıklamak için, dönüşümcü yaklaşım benimsenmiştir.

Dönüşümcüler küreselleşmenin tarihsel gelişimi hakkındaki incelemelerini, 1960 sonrasındaki gelişmeler çerçevesinde yapmayı, tarihsel değerlendirmelerini 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren beliren teknolojik gelişmelerin yansımaları çerçevesinde gerçekleştirmeyi yeğlemektedirler (Cebeci, 2011: 381). 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gittikçe belirginleşmeye başlayan küreselleşme olgusunun arka planında, Kapitalizmin 1970’li yıllarda yaşadığı son yapısal kriz ve S.S.C.B.’nin çözülmesi ile ilgili gelişmeler yer almaktadır. Kapitalizmin 1970’lerde yaşadığı krizden çıkılması için, 1980’lerden itibaren Neo-liberalizm olarak adlandırılan politikalar uygulanmaya başlamıştır. Bu politikalar doğrultusunda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi için ekonomide devlet müdahalesinin kaldırılmasını öngören düzenlemeler geliştirilmiştir (Akca, 2005: 4-5). Küreselleşme olgusunu teknolojiye ve dünya telekomünikasyon sisteminde meydana gelen gelişmeler de tetiklemeye başlamıştır. Haberleşme uydularının 1960’lı yılların başında yaygınlaşması, uluslararası haberleşmenin gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır. Bu tür iletişim sistemlerinin küreselleşme süreci üzerinde şaşırtıcı düzeyde etkisi olmuştur (Giddens, 2005a: 214). Ayrıca, 1989’da Avrupa’da beliren bir dizi dramatik devrimle meydana gelen ve Sovyetler Birliği’nin 1991’de çözülmesiyle Sovyet Tarzı Komünizm sona ermiştir. Böylece Kapitalizmin karşısındaki alternatif düzen tehdidi de ortadan kalkmıştır. Bu tehditten kurtulan Kapitalizm, yaşadığı küresel bunalımdan yeniden yapılanma sürecine girerek kurtulmanın yollarını aramıştır. Yeni dünya düzeni olarak adlandırılan bu süreçte gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini de dahil olmak üzere bütün dünyanın, pazar ekonomisinin egemenliği altına girdiği gözlenmiştir (Şaylan, 2003: 214). Küreselleşme sürecine uluslararası ve bölgesel yönetim mekanizmalarında görülen gelişmeler de ivme kazandırmaktadır. Bu mekanizmalar vasıtasıyla sermaye kolayca dolaşabilmektedir. Bu süreçte ürün ve faktör piyasaları liberalleşerek dünya ekonomilerinin bütünleşmesine ve tek pazar haline dönüşmesine neden olmuştur. Sürekli yenilenen teknoloji ve uygulama aşamasında bu yeniliklerin ortaya çıkardığı üstünlüklerin doğurduğu rekabet beraberinde yüksek sermaye birikimi gereksinimlerini doğurmuştur. Bu sürecin doğal sonucu olarak firma birleşmeleri ve daha da önemlisi çok uluslu firmaların sayısında artışlar gözlenmiştir (Yalçınkaya vd., 2012: 21-22).

2. ULUS DEVLET VE ULUSÇULUĞUN KÜRESELLEŞMEYLE ETKİLEŞİMİ

Yukarıda yer alan tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, ulus devlet ve küreselleşmenin köken olarak Kapitalist sermaye birikimiyle ilişkilendirilmeden ele alınamayan, Kapitalizmin devamı ve farklı aşaması olan kavramlar olduğu sonucuna erişilmektedir. Ancak aralarındaki bu

köken birliğine rağmen, küreselleşme ile ulus devlet arasında bir gerilimin olduğu yadsınmaz (Şaylan, 2003: 316-317).

Ekonomik boyutu olan bir ideoloji olarak küreselleşme, toplumlar ve devletler için ulusallık konusunda bir krizin yaşanmasına neden olmaktadır. Küreselleşme süreci ile beliren yeni koşullar, ulus devlet yapılarının işlev ve konumlarında aşınmalara neden olmaktadır. Küreselleşme süreci, ulus devleti yıpratmış koşullara uymaya zorlamakta, dönüştürmekte ve baskı altında tutmaktadır. Şirketleri geliştirmek, devleti küçültmek, serbest ticareti özendirmek, devlet desteğini kırmak gibi argümanları kullanan ve olumsuz çağrışımlara sahip ulusçuluk ve korumacılığa karşı tam olarak bayrak açmış durumda olan küreselleşme; bütüncül bir dünya (pazar) kurgusuna vurgu yapmasına rağmen, bölgesel ve yerel süreçleri de gündeme getirmek suretiyle ulusal boyutun aşındırılmasını (Ayan, 2010: 78), IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların ve ulus-ötesi sermayenin etki ve müdahalesini benimseyen bir süreçtir (Yalçınkaya vd., 2012: 21).

Bu süreçte ulus devlet erki iki boyutta aşılmıştır. Bu boyutların ilkini, ulus devletin ekonomi alanındaki yetkilerini giderek uluslararası kurumlara devretmesi teşkil etmektedir. Bunun bir ayağını uluslararası, neredeyse küresel ölçekte üyesi olan örgütler çerçevesinde alınan kararlar oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Dünya Bankası, IMF, OECD ve GATT gibi örgütler burada başat rol üstlenmiştir. İkinci ayağı ise bölgesel anlaşmalarla kurulan bölgesel işbirliği anlaşmaları oluşturmaktadır. Bu boyutlardan ikincisini, yerel yönetimlerin giderek güçlendirilmesi, merkezi devlet olanaklarının, yetki ve sorumluluklarının kendi içerisinde yer alan alt birimlere devredilmesi teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle bu boyutu, yerel yönetimlerin mali, idari ve ekonomik düzlemde giderek özerkleşmesi ve merkezi devlete bağlılığının azaltılması şekillendirmektedir (Kazgan, 2009: 18-19).

Küreselleşme süreciyle yerel yönetimlere ve belediyelere verilen önemin küresel düzeyde giderek artmasına; AB'nin Maastricht Anlaşması hükümleri arasında yer alan bölgeselleşmeye yönelik maddeler, kalkınma ajansları, bölgesel mikro krediler, bölgesel teşvikler örnek gösterilebilir (Bahçekapılı, 2009: 122).

Uluslararasılaşan sermayenin küreselleşme süreci içindeki rasyonellik anlayışı kâr maksimizasyonu, pazarın denetlenmesi, teknolojik denetim gibi ekonomik değişkenleri içermektedir. Ancak ulus devletin rasyonellik anlayışı her zaman bu değişkenlerle çakışmaz, çoğu kez farklılaşmalar meydana gelmektedir. Bu farklılaşmalar kaçınılmaz olarak ulus devletin yukarıda da ifade edildiği gibi, aşılmasına neden olmuştur. Uygulama alanında beliren zengin ve gelişmiş ülkeler arasındaki bütünlük ve genellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir şekilde

görülen mikro ulusçuluk (etnik, mezhepsel, bölgesel ve dinsel temelli) eğilimlerindeki artışlar bu oluşumun uygulamadaki yansımaları olarak kabul edilebilir (Şaylan, 2003: 317-318). Küreselleşme sürecinde ilk bakışta küreselleşmenin mantığına ve küreselleşme sürecine aykırı gibi görünen ve hatta bir çelişki olarak nitelenebilecek olgusal bir durum yaşanmaktadır. Çünkü bir yandan evrensel değerler ve hukuk sisteminden ve kültürden bahsedilmekte, diğer yandan da farklı tekil ve yerel olanlar gündeme taşınmaktadır. Böylece de alt kültür grupları ve mikro ölçekli, etnisiteye dayalı ulusçuluk eğilimleri güç kazanmaktadır. Bu eğilimler, tek bloklu olduğunu iddia eden ve üniter bir yapıya sahip olduğunu savunan ulus devlet ve onun ulusçuluk anlayışında çatlaklar yaşanmasına yol açmaktadır (Gündoğan, 2002: 201). Küreselleşme sürecinde post modern söylemlerle güçlendirilen mikro-ulusçuluk akımlarının yanı sıra, çok uluslu şirketlerin ve mali finans kaynaklarının da etkisiyle ulus devletlerin ekonomilerini yönetme ve serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde yeniden yapılandırılmalarına direnme kapasitelerinde azalmalar (Giddens, 2005a: 52) ve sosyal politikalar konusunda görülen zayıflamalar ulus devletin egemenlik alanının sarsılmasına neden olmaktadır.

Küreselleşme sürecinde IMF ve Dünya Bankası gibi finansal kuruluşlar tarafından, kendilerine ağır borçlu olan ülkelere doğrudan, ülkenin siyasi ve idari yapısını dönüştürecek baskılar yapılmaktadır. Bütçe harcamalarından tasarruf edilmesi gerekçesiyle devlet teşkilatının küçültülmesi, böylece memur sayısının azaltılması bunun bir ayağını oluşturmaktadır. Diğer ayağını ise, merkezi devletin güçlü olduğu, dışarıya karşı direnme gücünün bulunduğu durumlarda eyalet sistemine dayalı federal yapıya benzer siyasal yapılar oluşturma çabası teşkil etmektedir. Burada ise, ulus devletin güçsüzleştirilip dış dünyaya karşı direnme gücünün ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Kazan, 2009: 149).

Küreselleşme sürecinde uluslararası hukuk alanında da birçok gelişme kaydedilmiştir. Ekonomi, insan hakları ve çevrenin korunmasına ilişkin yeni uluslararası hukuksal düzenlemelerin birçoğu Türkiye'nin de dahil olduğu çok sayıda ülke tarafından kabul edilmekte ve ulusal mevzuatlarına dahil edilmektedir. Ayrıca bu bağlamda ulus devletin hukuk alanındaki bazı yetkilerini uluslararası kuruluşlara devrettiği görülmektedir. AB'ye üyelik kapsamında uygulanması gereken Kopenhag ve Maastricht kriterleri ile GATT ve Dünya Ticaret Örgütü kapsamında imzalanan anlaşmalar ve yapılan hukuksal düzenlemeler bu bağlamda ele alınabilir (Bahçekapılı, 2009: 136).

Ayrıca bu süreçte, ulus devletin insan hakları, demokrasi, ticaret hukuku ve doğal çevreyi koruma gibi alanlardaki yetki ve sorumluluklarının da uluslararası kuruluşlarca denetlenmesi eğilimi giderek artmaktadır. Hatta bir dizi uluslararası sivil toplum örgütleri dahi, ulus devletlerin bu alandaki

uygulamalarını sorgulama yolunda bazı işlevler üstlenmiş ve bu konulardaki otoriteyi sahiplenmeye başlamıştır (Krugman, 1995: 191-192, aktaran; Kaymakçı, 2007: 10).

Küreselleşme, ulus devletlerin ahenk ve birliğini de farklı şekillerde etkilemektedir. Küreselleşme sürecinde, küresel pazarlar, kitlesel tüketim, kitle iletişimi ve turizmi gibi olgular, kitle kültürünün (esas olarak ABD ve AB ülkelerinin kontrolünde) standart ürünlerinin dünya ölçeğinde yayılmasına veya bunlarla ilişki kurulmasına neden olmaktadır. Bu süreçte yaratılan tek kültür cilası sadece dünyanın uzak bölgelerini kaplamamakta, aynı zamanda Batıda bile ulusal farklılıkları tesviye etmekte ve böylelikle ulusal geleneklerin güçlü profillerinde yavaş yavaş bulanıklaşmalar görülmektedir (Milner, 1995: 1-22, aktaran; Habermas, 2008: 13).

Yaşanan tüm bu gelişmeler ulus devletin sonu tartışmalarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak tarihsel gelişimine bakıldığında, ulus devletin Kapitalist sınıfla yakından bağlantılı olduğu görülmektedir (Akca, 2005: 5). Şüphesiz Kapitalist dünya ekonomisi oldukça iyi örgütlenmiştir; ancak buna rağmen ulus devlet gibi bir partneri yok etmeyi veya çökertmeyi göze alabilecek kadar cesur bir sistem değildir (Habermas, 2008: 11). Çünkü ulus devlet, bir kurum olarak Kapitalizmin devamı ve gelişimi için çok sayıda işlevi yerine getiren hayati öneme sahip olan bir mekanizmadır. Bunların başında etnik ya da dinsel kimliği ne olursa olsun, ülke vatandaşlarının olanaklar ölçüsünde diğer ülkelerin saldırısına karşı güvenliğinin, ülke içinde bireylerin, toplumsal sınıfların ya da dinsel alt grupların birbirleri karşısında hukuksal eşitliğinin, adaletin ve güvenliğin sağlanması gibi roller gelmektedir. Ekonomik alanda da sermayenin rahatça dolaşımı ve gelişmesi için; güvenli bir pazarın oluşturulması, ekonominin büyümesi için gerekli ortamın yaratılması, ekonomik yaşamın sürdürülmesinde ihtiyaç duyulan mübadelelerin düzenlenmesi ve hesapların kolaylaştırılması için para arzının ve kurumlarının düzenlenmesi, bu bağlamda makro istikrarın sağlanması (Kazgan, 2009: 318), hukuksal altyapının oluşturulması ve hukuksal güvencelerin sağlanması, dünya ekonomisine açılım için ön şart olan toplumsal risk dengelemesinin sosyal güvenlik sistemleri vasıtasıyla sağlanması gibi bir dizi rol gelmektedir (Breuer, 1998: 300, aktaran; Koçdemir, 2004: 155-456).

Küreselleşme olarak nitelendirilen hızlı ve kapsamlı tüm değişikliklere rağmen ulusun yerine ikame edilecek başka bir meşruiyet zemini günümüzde bulunmamakta ve henüz belirmemektedir. Ayrıca kolektif kültürel kimlik, kolektif irade ve ulusal sınırlar doktrini gibi ulusçu prensiplerin günümüzde kısmen aşınmasıyla birlikte, ulusal egemenlik ve kimliğin en geçerli uygulamalar olarak bu unsurlarla yeniden şekillendiği, ulusçuluğun ideoloji ve hareket olarak varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir. Tüm bunlardan moderniteden farklı yeni

toplumsal yapılanmanın, sanayi çağının, toplum biçimi ulusun içerik değiştirmesiyle meydana getirdiği ulus devlet modelinin küreselleşmeyle oluşan şartlarda da varlığını sürdürecektir dinamikleri yapısında barındırdığı sonucuna erişilmektedir (Şahin, 2006: 194).

Bu süreçte ulus devletlerin devletlerarası anlaşmalarla uluslararası yönetim biçimleri oluşturup sürdürmek yoluyla ‘üzerinde’; kendi hudutlarında merkezi, bölgesel ve yerel yönetimler arasındaki, ayrıca sivil toplumda kamu tarafından tanınan özel yönetimler arasındaki güç ve otorite ilişkilerin anayasal açıdan düzenlenmesi yoluyla da ‘altında’ yeni güçler belirmesi söz konusudur. Yani küresel niteliklerle tanımlanan günümüzde ulus devletler, yönetim sanatının en büyük ve etkili uygulayıcısı olarak hala merkezi bir konuma sahiptir (Hirst ve Thompson, 2003: 225, aktaran; Akça, 2005: 248).

Küreselleşme sürecinde ulus devlet en azından kuzeyin zengin ülkeleri ile güneyin yeni sanayi ülkelerinde, dünya piyasaların gereklilikleri karşısında çaresiz kalmamış, aksine birçok açıdan öncekine nazaran çok daha güçlü ve icra kabiliyetine sahiptir. Ulus devlet, daha fazla vergi toplamakta, uluslararası ve bölgesel sermaye piyasalarında daha etkin ve faal olmakta, daha fazla görevi üstlenip yerine getirmektedir. Günümüzde ulus devletin baskı gücü azalsa da fertlerin, örgütlerin ve işletmelerin devletin kamu hizmetleri ve tesislerine bağımlılığında artış gözlenmiştir. Devlet görevlilerinin türü ve nitelikleri kısmen değişmiştir, ancak devletin düzenleme yeteneği ve bu tür faaliyetlerin kapsama alanı da artmıştır (Koçdemir, 2004: 459).

Bu argümanlar göz önünde bulundurulduğunda ulus devletin sona erdiğini söylemek olanaksızdır. Çünkü bir kurumun hayatiyetini kaybettiğine kanaat getirmek için, ancak rakip kurumların onun işlevlerini daha iyi bir şekilde yerine getirme yeteneğinde olması gerekmektedir. Ancak AB gibi ulus devleti tarihe gömeceği iddia edilen oluşumların dahi, ulus-üstü seviyede yeni bir meşruiyet odağı yaratma potansiyeline sahip olmadığı görülmektedir. Çünkü günümüzde Avrupa kimliğinin tek tarif edici ögesi yabancılara kapalıdır. Eğitim, askerlik, demokratik katılım gibi uluslaşma vasıtalarından yoksun bir AB’nin ulus yaratması olanaklı değildir. Şayet bu başarılı olsa dahi, dünyada istisna olacak bu birliğin yeni bir süper ulus yaratmak ve Avrupa ulusçuluğu doğurmak dışında bir sonuca erişilemeyecektir (Koçdemir, 2004: 455-458).

Günümüzde de ulus devlete atfedilen önem gittikçe arttığı gibi, ulusçuluk da yeniden bir yükseliş göstermektedir. Ulusçuluğun gösterdiği bu yükselişin ardında yatan birçok neden bulunmaktadır. Ulusçuluk, günümüzde hiçbir siyasi sistemin fertler arasında onun kadar kuvvetli ve ona rakip olabilecek düzeyde bir dayanışma bağı yaratamaması ve bir ulusun çıkarlarını onun kadar koruyamamasından dolayı yükselmektedir.

Ayrıca uzun süre kendisine büyük ümitler bağlanan Enternasyonal Marksist Sosyalizmin, 21. yüzyılı göremeden bütün dünyada trajik bir şekilde çökmesi neticesinde bütün evrensel Sosyalist ülkelerin kendi ulusçuluklarına dönmesi, ulusçuluk tezlerinin doğruluk testi olarak büyük bir etki uyandırmıştır. Bunun dışında devletleri bir tek küresel otoriteye boyun eğdirmeye yönelik küreselleşmenin bütün ulus devletleri hedef alan bir eğiliminin ulusların beka ve hürriyetine açıkça saldırı niteliği taşımasından dolayı, ulusçuluklar üzerinde kısırtıcı bir etki uyandırmıştır. Ayrıca küreselleşmenin ülkelerin servetlerini talan etmesi ve dünyadaki ülkeler arasında gelir dağılımı dengesini tehlikeli bir şekilde bozuşu da her ülkenin servetinin yalnız kendi ulusal yönetimlerince idare edilmesinin olanaklı olabileceğini göstermekte olup, bunlar ulusçuluklar üzerinde yükseltici bir etkiye neden olmuştur (Hocaoğlu, 2008: 43-44).

Günümüzde toplumdaki tehdit algılaması da ulusçu akımların yönünü belirleyen önemli bir etkidir. Tehdit algılaması güçlüyse veya tehdit olarak kabul edilebilecek etkenler fazlaysa ulusçuluk eğilimleri de yükselmektedir. Örneğin: Türkiye’de Kıbrıs-Rum tehdidi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki bölücülük tehdidi, yoğun göçün kentlerin dokusunu değiştirmesinden kaynaklanan güvenlik tehdidi, küreselleşmenin ve uluslararası sermaye hareketlerinin neden olduğu tehditler, AB’ye üyelik sürecinde yapılan köklü değişimlerin sancılarında kaynaklanan tehditler ulusçu eğilimlerin yükselmesine neden olmaktadır. Aynı şey diğer ülkeler için de geçerliliğini korumaktadır (Şafak, 2006). Küreselleşme sürecinin getirdiği etkilere bağlı olarak, krizlerle birlikte ekonomik açıdan yoksullaşmanın artması ve yaşam standardı düşüşünün geniş anlamda kitlesel bir nitelik kazanması, daha önceki dönemlerle durumunu karşılaştıran söz konusu geniş kitlelerde, ulus devletin tekrar güçlendirilmesi yoluyla daha önceki ekonomik olanaklarına yeniden ulaşabilecekleri sanısına yol açmaktadır. Bununla birlikte ulusal kabul edilen ekonomik tesislerin ya da geniş arazilerin yabancılara satılması, yabancılar iş bulurken kendileri işsiz kalanların sayısının günden güne artması gibi ekonomik nedenler, birçok ülkede ekonomik ulusçuluğun artmasına neden olmuştur (Karyelioğlu, 2012: 163). Örneğin: Ulusal şirketlerin yabancılara eline geçmesi tehdidi ile karşı karşıya kalan Fransa, bu tür tehditleri önlemek için özel bir yasa çıkarmayı yeğlemiştir. Küreselleşmenin lokomotifini olarak addedilen ABD’de 2005’te petrol şirketlerinin Çinlilere satılmasına engel olunması amacıyla ciddi girişimlerde bulunulmuştur (Şafak, 2006). Dünyanın bugünlerde yaşadığı küresel kriz döneminde de birçok ülkede ulusçuluk duygularında büyük ölçüde artış olmuştur. Özellikle Avrupa ülkelerinde ortak bir para biriminin kabulünden sonra ulusçuluğun giderek zayıflayacağı beklenirken, tam tersi olmuştur (Erçel, 2012). Avrupa’da ekonomik kriz ırkçılığı tetiklemiştir.

Ancak bunun yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı olarak algılanmaması gerekmektedir. “Düne kadar yabancılar dışarı diyenler, İslamofobi’yi köpürtenler, şimdi dertlerimizin sebebi AB’dir demeye başlamıştır. İnsanlar artık ‘bizim paramızla neden Yunanlılar kurtarılıyor’ veya ‘onlar bizim paramızla rahat yaşarken, biz zor geçiniyoruz, bu nasıl adalet?’ gibi soruları daha yaygın ve yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır” (Özcan, 2012: 32). Bu gelişmeler neticesinde Avrupa’da sol akımlardan ziyade, aşırı sağ tepkiler yükselmiş, ulusçuluk ve ulus devletinin önemi artmıştır. İktisadi açıdan aşırı biçimde pazar ekonomisi taraftarlığının, aynı zamanda sosyal devletten ziyade paternalist, himayeci bir devlet beklentisinin yüksek olduğu Avrupa’da, paternalist devlet anlayışı ulus devlet beklentisini de yükseltmektedir (İnsel, 2002). Ayrıca son zamanlarda, tamamına yakını koalisyonlarla yönetilen Avrupa ülkelerinde artık ulusçu ve ırkçı partiler bu koalisyonlarda kilit parti konumuna yükselmiştir. Bu partilerin desteğini almadan hükümet kurmak neredeyse olanaksızdır (Özcan, 2012: 32).

SONUÇ

Tarihsel gelişim sürecine bakıldığında ulus devlet, ulusçuluk ve küreselleşmenin Kapitalizmin devamı ve farklı aşamaları olduğu görülmektedir. Modern devletin ilk formu olan mutlakiyetçi monarşilerden günümüze kadar Kapitalist birikim sürecinde devlet aygıtına farklı roller biçilmiş ve Kapitalizm devlet aygıtını amaçları doğrultusunda şekillendirmiştir. Şöyle ki, mutlak monarşiler döneminde egemen devlet yapısı teşkil edilmiş, devlete yasa ve düzen, etkili bir kamu finansmanı sağlamak ve ulusal tüccarların korunmasını amaçlayan merkantilizmin uygulanması rolleri yüklenmiştir. Daha sonra da burjuva sınıfı kendi özgürlüğünü kısıtlayan, müttefiki olan kralı zararlı görerek devre dışı bırakmıştır. Bu süreçte beliren meşruiyet gereksinimini ise ulusla karşılamıştır. Devlet yapısının modern ulus devlet adını aldığı Fransız Devrimi, burjuva sınıfının çıkarlarıyla örtüşecek şekilde devletin merkezileşme eğilimlerini güçlendirmiş ve vatandaşları bir kimlik altında bir araya getiren politikaların izlenmesine yol açmıştır. Ulusçuluk da Fransız Devrimi’nin sonunda ortaya çıkmış, Fransa’dan Kıta Avrupa’sına, oradan da birçok ülkeye sıçramış, Avrupa haritasının yeniden çizilmesine, iki dünya savaşına yol açmıştır. 20. yüzyılda da ulus kavramına siyasi organizasyon prensibi olarak önemli düzeyde değer atfedilmiştir.

Ekonomik, siyasi ve kültürel boyutları olan küreselleşme süreci, ulus devletinin egemenlik, ulusal kimlik, ülkesel, siyasi, toplumsal, idari ve hukuki bütünlük şeklinde sıralanabilen temel niteliklerini büyük ölçüde etkileyen, aşındıran, ulus devleti değiştiren ve yeniden şekillendiren bir olgudur. Küreselleşme sürecinde ulus devlet erki uluslararası kurumlar ve yerel yönetimler, çok uluslu şirketler ve diğer aktörlerce aşındırmakta olup,

ulus devletin idari ve siyasi yapısı dönüştürülmekte, güçlü merkezi yapısı yıpratılmaktadır. Ulusçuluk da alt kültürler, mikro ulusçuluk eğilimleri ve başta ABD ve AB ülkelerinin kontrolünde şekillenen ve yayılan kitle kültürüyle zayıflatılmaktadır. Ancak Kapitalizm, ulus devlet gibi bir partneri yok etmek istememektedir. Çünkü Kapitalist birikim sürecinin devamlılığı için ulus devlete birçok yasal, kurumsal ve altyapısal işlev yüklenmiştir. Ulusal kültür ve egemenliğin en geçerli uygulamalardan sayıldığı günümüzde, ulus devlet düzenleme yeteneği ve kapsama alanı sürekli olarak genişleyen merkezi bir konumda olan ve yerine ikame edilecek rakip bir kurum bulunmayan eşsiz bir aktördür. Günümüzde ulusçuluk ideolojisi de ulusçuluğun en güçlü meşruiyet kaynağı ve sosyal yapıstırıcı olması, S.S.C.B.'nin çökmesinden sonra evrensel Enternasyonal Sosyalist ülkelerin kendi ulusçuluğuna dönmesi, tehdit algılamaları, ekonomik kaygılar, dünyada sol akımların zayıflamasıyla aşırı sağ tepkinin yükselmesi, yaşanan ekonomik krizler, Avrupa'da hükümetlerde koalisyonların yaygınlaşması, ulusçu ve ırkçı partilerin koalisyonlarda artan rolünden dolayı yükselmektedir.

Sonuç olarak ulus devlet ve ulusçuluğun küreselleşmeyle etkileşiminin ortaya konmasının amaçlandığı bu çalışmada; ulus devlet, ulusçuluk ve küreselleşmenin, Kapitalist birikim süreciyle yakından bağlantılı olduğu, küreselleşme sürecinde ulus devletin temel niteliklerinin birçok açıdan aşındırıldığı ve ulus devletin yeniden şekillendirildiği; ulusçuluğun da bu süreçte zayıflatıldığı görülmektedir. Ancak, ulus devlet Kapitalist sermaye birikim sürecinin varlığının ve devamlılığının sürdürülmesi için kendisine yeni roller biçilen, yeni nitelik ve işlevler yüklenen, henüz rakip bir kurumu olmayan yegâne bir aktördür. Ulusçuluk da küreselleşme sürecinde her ne kadar zayıflatılsa da birçok etkenden dolayı sürekli olarak gündemde tutulan, önemli ve etkili bir olgudur. Bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda günümüzde ulus devletin vazgeçilemeyen bir aktör olduğu, ulusçuluğun da yükselen bir ideoloji olduğu sonucuna erişilmektedir.

KAYNAKÇA

- AKÇA, Zümrüt. (2005), *Ulus-Devlet ve Küreselleşme İlişkisi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- AKÇA, Gürsoy. (2005), "Postmodernite ve Ulus Devlet", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 7, Cilt. 2, ss.232-257.

- AMİN, Samir. (2007), *Avrupa Merkezçilik*, (Çev. Mehmet Sert), İstanbul: Çivi yazıları Yayınevi.
- AYAN, Ergin. (2010), “Küreselleşme-Ulus Devlet Karşıtlığının Gerçeklikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 3, Cilt. 14, ss. 75-87.
- AYDEMİR, Cahit ve GENÇ, Sema Yılmaz. (2011), “Ortaçağın Sosyoekonomik Düzeni: Feodalizm”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 36, ss. 226-241.
- BAHÇEKAPILI, Cengiz. (2009), *Küreselleşme Sürecinde Güçsüzleşen Ulus Devlet*, İstanbul: Derin Yayınları.
- CEBECİ, İpek. (2011), “Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı. 4, ss. 359-384.
- ÇETİN, Halis. (2002), “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, Sayı. 3, Cilt.1, ss. 79-96.
- DAVIS, James C., (2010), *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikâyesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ERÇEL, Gazi. (2012), “Kriz Milliyetçilik Duygularını Artırıyor”, <http://www.haberturk.com/yazarlar/gazi-ercel/716744-kriz-milliyetcilik-duygularini-artiriyor> (17.02.2012).
- ERDEM, Habip Hamza. (2010), *Devlet-Ulus'un Sonu*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- ERÖZDEN, Ozan. (2008), *Ulus Devlet*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- FIKIRKOCA, Ali ve KALEMCİ, R. Arzu. (2011), “Küreselleşme ve Makro-Kuramsal Teori: Bir Literatür Taraması”, *İç, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Sayı.13, Cilt. 2, ss.177-198.
- GIDDENS, Anthony. (2005a), *Sosyoloji*, (Çev.) Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GIDDENS, Anthony. (2005b), *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev.) Cumhuriyet Atay, İstanbul: Devrin Yayıncılık.
- GUIBERNAU, Montserrat. (1997), *Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, (Çev.) Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- GÜNDOĞAN, Ali Osman. (2002), “Devlet ve Milliyetçilik”, *Doğu-Batı*, Sayı: 21, ss. 193-206.
- HABERMAS, Jürgen. (2008), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev.) Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları.

- HEYWOOD, Andrew, (2011), *Siyasi İdeolojiler*, (Çev.) Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan), Ankara: Adres Yayınları.
- HOCAOĞLU, Durmuş. (2008), “Milliyetçiliğin Küresel Çapta Yükseldiği Bir Çağda Yeni Milliyetçilik”, *Yerli Düşünce*, Sayı. 1, ss. 40-45.
- İNSEL, Ahmet. (2002), “Aşırı Sağ Tepki Olarak Yükseliyor”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/148372.asp> (13.01.2012).
- KARYELİOĞLU, Selim, (2012), “Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri”, *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 137-169.
- KAYA, Mehmet. (2009), “Küreselleşme Yaklaşımları”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı. 13, ss. 1-16.
- KAYMAKCI, Oğuz. (2007), “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, (Ed.) Oğuz Kaymakçı, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, Bursa: Ekin Kitabevi, ss.1-14.
- KAZGAN, Gülten. (2009), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KOÇDEMİR, Kadir. (2004), *Milli Devlet ve Küreselleşme Anlamı Değişen Sınırlar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KÖKTÜRK, Abdullah. (2011), “Modern Öncesi Devletin Yönetim Anlayışı”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 13, ss. 73-97.
- ORAN, Baskın. (1997), *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- ÖZCAN, Zafer, (2012), “Hasta Adam Avrupa”, *Aksiyon*, Sayı. 886, ss. 26-33.
- SMITH, Anthony D. (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çev.) Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, Ankara: Dost Kitapevi.
- ŞAFAK, Erdal, (2006), “Milliyetçi Rüzgâr”, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2006/03/14/Milliyetci_ruzg%C3%A2r (12.02.2012).
- ŞAHİN, Köksal. (2006), *Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlete Bakış*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- ŞAYLAN, Gencay. (2003), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- ŞEN, Y. Furkan. (2004), *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*, Ankara: Yargı Yayınevi.

- TANILLI, Server. (2010), *Uygarlık Tarihi*, İstanbul: Yeni Gün Habercilik Basın ve Yayıncılık.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er. (2009), "Ulus-Devlet ve Milliyetçilik", (Ed.) Mümtaz'er Türköne, *Siyaset*, İstanbul: Opus Yay., ss. 631-666.
- YALÇINKAYA, M. H.; ÇILBANT, C. ve YALÇINKAYA, N. (2012), "Küreselleşme ile Yeniden Şekillenen Ulus-Devlet Anlayışı", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı. 8, ss. 1-26.
- YAYLA, Atilla. (2005), *Siyasî Düşünceler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.
- YILMAZ, Aytekin. (2001), *Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Ankara: Vadi Yayınları.

BATI UYGARLIĞI KARŞISINDA NAMIK KEMAL

Namık Kemal in the Face of Civilisation

*Hilmi UÇAN**

ÖZET

Tanzimat dönemi bir buhran, bir geçiş dönemidir. Osmanlı/İslam uygarlığı Batı'nın sanayi devriminden sonra büyük bir kriz yaşadı. Tanzimat fermarı ile doruk noktaya ulaşan bu kriz Osmanlı'yı kimlik bunalımına itti. Namık Kemal, Osmanlı'nın içine düştüğü bunalımı bir geri kalmışlık, bir tür tembellek, Batı'nın yaşadığı sanayi devrimini iyi izlememe sorunu olarak algılar ve uygarlıktan ne anladığını, krizden nasıl çıkılması gerektiğini açıklamaya çalışır. 'Medeniyet' sözcüğüne yüklediği anlam, daha çok teknolojik gelişmedir. Namık Kemal, sentez önerisinde bulunan bir Osmanlı aydınıdır. Doğu/Batı sentezini ister. Ne var ki Batı'yı olduğu gibi taklit etmek istemez. Batı'nın daha çok tekniğini almaktan yana görüş bildirir. Onun medeniyet ve medeniyeti oluşturan bakış açısı, teknik, yönetim biçimi, şehircilik, mimari gibi olgular hakkındaki görüş ve önerileri bugün de benzer şekilde sürdürülmektedir. Biz bu yazıda, Namık Kemal'in uygarlıktan ne anladığını ve bu bağlamda bunalımdan çıkış için çözüm önerilerini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Sözcükler: Namık Kemal, Tanzimat, Uygarlık

ABSTRACT

The Tanzimat Era was a period of depression and transition. The Ottoman/Islamic civilisation experienced tremendous crisis after the Industrial Revolution of the West. Reaching its culmination with Tanzimat (The Rescript of Gülhane), this chaos plunged Ottomans into an identity crisis, which cannot be compared with those previously suffered. Namık Kemal views the crisis into which Ottomans fell as a matter of underdevelopment, a kind of laziness, and an underestimation of the Industrial Revolution which the West was enjoying, and explains how he interprets the term "civilisation" and how to get out of the crisis. The meaning he assigns to "civilisation" is mostly technological development. He is an Ottoman intellect advocating a synthesis; favouring a synthesis of East and West. However, he is reluctant to imitate the west as it is. He holds the opinion that they should at large adopt the technology of the West. His

* Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

opinions about civilisation and its pillars, as well as his ideas and proposals about key concepts like technology; government, urban planning, and architecture are similarly maintained today. This article seeks to describe Namık Kemal's interpretation of "civilisation" and, within this context, his resolutions for finding an outlet out of this depression.

Key Words: Namık Kemal, Tanzimat, Civilisation

GİRİŞ

Sağlıklı iletişim kuramamanın önemli bir nedeni sözcük ve kavramlara farklı anlamların yüklenmesidir. Sözcüklerin, sözlük anlamları yanında bir de duygusal değerleri vardır. Uygarlık ve medeniyet sözcüklerinin duygusal değerleri de farklıdır. *Uygarlık* ve *medeniyet* sözcükleri arasında bir seçim yapıp mutlaka birini veya diğerini öne çıkarmak yanlış olabilir. Her iki sözcüğü de yerli yerinde kullanabiliriz.

Medeniyet sözcüğünün çağrıştırdığı anlamlar, bu sözcüğün karşılığı olarak kullandığımız 'uygarlık' sözcüğünden daha zengindir. 'Medeniyet' sözcüğünde 'medine' (=şehir) anlamı var ve bu sözcüğün karşıt anlamlısı 'köy'dür. Uygar sözcüğünün çağrıştırdığı karşıt anlam ise 'barbar'dır. 'Barbar' sözcüğü de eski Yunancada, Yunan olmayanlara verilen addır: Yunan olmayanlar, Yunanca konuşmayanlar 'barbarlar'dır. Günümüzde ise barbar sözcüğünün ilkel, vahşi, her türlü kötülüğü yapabilecek olan insan anlamları var. Osmanlı, Tanzimat ile birlikte barbar olmayanları, başka bir deyişle, kökenleri eski Yunan'a dayalı Batı uygarlığını bir örnek, bir kılavuz olarak almak istemiştir.

Uygarlaştırmak fiilinin karşılığı olan *civiliser* sözcüğünün bir kişiyi daha kibar, daha terbiyeli duruma getirmek anlamı var. Bu fiilin eşanlamlı karşılıkları olarak da iyileştirmek, ıslah etmek (améliorer); evcilleştirmek (approvoiser); güzelleştirmek, parlatıp cilalamak (polir) ve eğitmek (élever) fiilleri var. Bu anlamda, Robinson Cruose, Afrikalı Cuma'yı 'uygarlaştırma'ya gider. Uygarlaştırmak, aynı zamanda sömürgeleştirmek anlamını da içerir.

Uygarlığın karşılığı olarak kullanılan *civilisation* sözcüğünün, bir toplumun 'dinsel, entelektüel, sanatsal, bilimsel, teknik birikimlerin tümü' anlamı var. *Civilement* sözcüğünün karşılığı olarak kullanılan *medeni* sözcüğünün de *kibarca*, *nazıkçe* anlamları var. Başka bir deyişle *medenileşmek*, *civilisation* sözcüklerinin duygusal anlamları olumludur. Uygarlık, uygarlık düzeyi, uygar bir toplum olmak sözlerinden anlaşılan, ilk

akla gelen anlam ise Batılı olmak, Avrupalı olmak, Avrupa'daki insanların sahip olduklarına sahip olmak, özellikle teknolojik olanakları edinmek anlamlarıdır. Medeniyet sözcüğünün daha sıcak ve bizim dünyamıza daha yakın bir duygusal değeri ve çağrışım gücü var. Uygarlık sözcüğünün zihinlerimizde çağrıştırdığı anlam sadece Batı uygarlığının varlığıdır.

Medeniyet, bir toplumun dünyaya bakış açısının somutlaştırılmasıdır; dünyayı, nesnelere anlamlandırma biçiminin bir yaşantıya dönüşmesidir. Medenileşmek, şehirleşmek, bedevilikten, göçebelikten kurtulmak, bir nizam, düzenli bir yaşama kavuşmaktır. Uygarlaşmak ise, sözcelimi Avrupalı, Amerikalı gibi olmak anlamlarını daha çok çağırıştır. Bu anlamda medeniyet, taklit olanı değil özgün olanı çağırıştır.

İnsanoğlunun her zaman 'iyi yaşamak', 'refah içinde yaşamak' gibi bir isteği olmuştur. Şehirleşmek, medenileşmek kavramlarında insanın dünya nimetlerinden daha çok yararlanmak, daha iyi yaşamak gibi anlamları da vardır. Bu isteğin gerçekleştirilmesi İslam medeniyetinde bir araç iken Batı uygarlığında bir amaç durumuna getirilmiştir. İki uygarlık arasındaki temel fark budur.

Bu sözlük anlamlarından sonra şu sorunun sorulması gerekiyor: Kim medenileştirecek? Nasıl medenileştirilecek? Bir toplum neye göre, hangi değer yargılarıyla, hangi bakış açısıyla medenileştirecek ya da medenileşecek?

1. BUNALIMIN KÖKENLERİ

Batı uygarlığı kendi kökenlerini antik Yunan'da arar. İslam medeniyeti ise kökenlerini Müslümanlar tarafından Altın Çağ olarak kabul edilen Saadet Asrı'nda bulur. "İslam medeniyeti, sonuna kadar etrafında teşekkül ettiği kendi altın çağına, asr-ı saadete bağlı kalmıştır" (Tanpınar, 2001: 23). Bu bağlılık somut olarak Tanzimat Dönemi'nde kırılmaya başlar. 'Düzenlemeler' anlamına gelen Tanzimat ile artık göğsünü ve gözünü Batı'ya çevirmiş, kalbi ikileme içinde olan bir aydınlar zümresi vardır. Çoğu Tanzimat aydını, aydınlanma çağına olan minnet borcunu dile getirir veya sentezden söz eder. Yeni Osmanlılardan, Namık Kemal'in *İbret* gazetesi'nden arkadaşı Ebuzziya Tefvik, "kendi insanlık şerefini nefsinde duyup anlamış hiçbir ulus yoktur ki, kendisini Fransız milletine şükran borcu ile borçlu bilmesin" (Ebuzziya, 2006: 65) diyecek kadar ileri gider. Osmanlı bu anlayışla kendisine, Tanzimat ile yeni bir nizam vermeye çalışır. Verilecek yeni nizam imparatorluğu parçalayabilirdi veya bütünlüğü koruyarak sağlıklı bir çıkış yoluna götürebilirdi. Sonuç, doğrusu, çok da açık bir şekilde kestirilemiyordu.

Osmanlının, inancından kaynaklanan bir gururla Avrupa'yı her zaman küçümsemesi, Batı'nın maddi alanda yaptığı atılımları gözden kaçırmaması pahalıya patlıyordu. Batı'da yaşanan sanayi devrimi nedeniyle gözler kamaşacak ve bu şaşkınlık, yerini aşağılık duygusuna bırakacaktır. Askerî alandaki yenilgiler bu duyguyu daha da pekiştirmiştir. Batı dünyası da bu duyguyu anlamakta gecikmez. "Tuna boyunda 70-80 bin Osmanlının 7-8 bin düzenli Moskof askerine mağlup olduğu Avrupa tarafından görülünce (...) Avrupa'nın Osmanlı devletine olan bakışı doğal ve zorunlu olarak değişmiştir" (A.Mithat, 2004: 58). Bundan sonra Osmanlı toprakları, Batı'nın kendi aralarında paylaşabilecekleri topraklardır. Namık Kemal, Osmanlının yıkılış nedeni açıklarken "killet-i rical, killet-i mâl, killet-i asker, killet-i esbâb, killet, killet, killet, her şeyde killet, bunun menşei de istibdâd-ı hükûmet" (Donbay, 1992: 207) der. Ahmet Mithat Efendi ise, Osmanlı'nın esas yıkılış nedenini 'killet' olarak değil, sanayi devriminin gözden kaçırılışını değil, "ahlak bozukluğunun herkese yayılması" (A.Mithat, 2004: 39) olarak görür. Gerçekten de Osmanlı'nın çöküşü, "sadece XIX. yüzyıl Batı üstünlüğünün bir ürünü değil; ondan daha önceki bir çöküşün getirdiği bir aşamadır" (Berkes, 2010: 300).

Sonunda görüldü ki "Tanzimat'ın verdiği müsaadeler hakikatte imparatorluğun parçalanmasına kadar gidecek bir iç krizin tohumlarını" (Ülken, 1966: 63) da saçmıştı; aydınımızı, düşünce dünyamızda içinden çıkılmaz ikilemlere düşürmüştü. Şu yargıyı çok rahat söyleyebiliriz: Tanzimat Dönemi kadar, şaşkın, kararsız kaldığımız, savrulduğumuz bir dönem yoktur. O dönemde evlerde bir yanda piyano, bir yanda ut; bir yanda şark köşesi diğer yanda İngiliz koltuk takımı görülebilir. Mimaride de artık oval bir görünümünden köşeli, çıkıntılı, sivri, dikey bir görünüme geçilmektedir. Başka bir deyişle hem içte hem dışta, ruhlarda ve düşüncelerde, yaşam biçimlerinde bir ikilem, bir bunalım başlamış, kimi zaman gülünç denecek durumlara düşülmüştür. Avrupa'ya kendimizi beğendirme çabası, Tanzimat'tan bu yana süren bir çabadır. Şöyle bir yargı doğru bir yargıdır: "Tanzimatçılar, Tanzimat ve ona müteferri olan yalan yanlış nizamât ve ca'li ve hakiki bir takım ıslahat namıyla Avrupa'yı tatyib etmekten başka bir şey düşünmediler" (Berkes, 2010: 297).

Osmanlı modernleşmesi, bu nedenle otokratiktir, tepeden inmecidir. Tanzimat'la birlikte "hükümdar mutlakıyetçiliğinin yerini, Bab-ı Ali mutlakıyetçiliği almıştır. Bu yüzden ortaya çıkan rejim eski Osmanlı rejiminden daha da aşağı seviyededir" (Berkes, 2010: 288). Osmanlı/İslam uygarlığının dönüşümünde adından sıkça sözü edilen, kendilerini 'Türkistan'ın evlad-ı şebabı' olarak adlandıran Yeni Osmanlıların (Jeune Turc) tamamının da aynı düşüncede olduğu söylenemez. Kimisi için, bugünün dilini o güne götürürsek, laik; kimisi için de sentez yanlısı

denilebilir. Sözelimi Şinasi laikler arasında; Namık Kemal sentezciler arasında sayılabilir.

Ne yârdan ne serden vazgeçen celalli, “levent edalı şiirleri”yle (Tanpınar, 2000: 227) tam bir mücadele adamı olan Namık Kemal bu dönemin en dikkate değer simalarındandır. Namık Kemal’in devrimci bir yanı yoktur; Şinasi gibi radikal önerilerde bulunmaz. İslam medeniyetine, İslam fihhına bağlılığını bildirir; ama yenileşmeyi de önerir. Duygusal, romantik yanıyla Yeni/Eski kavgasında Yeni’nin kazanmasına büyük bir katkıda bulunur. “Yeni’nin Eski’ye galebesini en çok ve en çok Namık Kemal’e medyunuz. Muasırları içinde hiçbiri, Yeni Edebiyat’ı bütün saltanatıyla hâkim yapmak hususunda Namık kemal kadar müessir ve onun kadar faydeli olamamışlardır” (İ.Habib, 1340: 148). Şimdi Namık Kemal ve içinde yaşadığı dönemdeki aydınların Batı uygarlığını nasıl anladıklarına geçebiliriz.

2. NAMIK KEMAL VE AVRUPA UYGARLIĞI

Tanzimat bir devrim değil, adı üstünde bir düzenlemedir. Devrim, Tanzimat’ın mirası ile yapılan Cumhuriyet döneminde yaşanacaktır. Tanzimat aydınına yakıştırılabilecek sıfat, söylenebilecek söz, devrimci değil, muhafazakâr/reformist sıfatlarıdır. ‘Yeni’ sıfatı, ‘Yeni Osmanlı’ tamlaması da Tanzimat aydınına yakışan bir sıfat ve tamlamadır. Yenidirler, çünkü reformcudurlar. Bu bağlamda Namık Kemal de bir devrimci değildir. Geçmişine bağlı, geri kalmışlığa reçete bulmaya çalışan bir Tanzimat aydınıdır.

Tanzimat aydını, Batı’da var olan, beğendiği ne kadar kurum ve kural varsa bunun aslında Hazret-i Peygamber ve Raşit Halifeler döneminde var olduğunu dile getirmiştir. Bu dönemdeki aydınlar parlamentonun, demokrasinin, adaletin, eğitimin, mimarinin, bürokratik ilişkilerin, düşünebildiğimiz her güzelliğin Asr-ı Saadet’te var olduğunu iddia ederler.

Namık Kemal’in Batı uygarlığına duyduğu hayranlık, aslında, Avrupa’nın maddi alanda yaptığı ilerlemeleridir. Bu hayranlık bütün Tanzimat aydınına bir sıfat olarak yakıştırılabilir. Bu dönem aydınımızın Batı’daki sanayi devrimini görmesi, şaşırması, küçümsediği Batı’yı gereğinden fazla büyütmesine, bir telaşa kapılmasına neden olmuştur. Osmanlı’nın üzerine yürüyen bir Avrupa vardır ve geri çekilmek, yok olmak korkusu bütün yürekleri kaplamıştır. Tanzimat, böyle bir korkunun, bir panik havasının sonucudur. Bunun sonucu olarak, o dönemde şu sorulara yanıt bulunmaya çalışılır: ‘Batı uygarlığını nasıl taklit ederiz? Nasıl batılı oluruz?’

Namık Kemal 25 yaşlarında *Tasvir-i Efkâr*’da başyazardır. 1867-1870 yılları arasında 3 yıl Avrupa’da kalan Namık Kemal, Avrupa ile Osmanlı’yı karşılaştırır. Yirmi yedi yaşında Paris’tedir ve Londra’da önce

Muhbir sonra da *Hürriyet* gazetesinde yazar; otuz iki yaşında da İstanbul'da *İbret* gazetesinde başyazardır; bu gazetede görüşlerini dile getirir. Namık Kemal de dönemindeki diğer birçok aydın gibi, kendi değer yargılarımızdan vazgeçmeden nasıl batılı olunabileceği üzerinde düşünür.

Namık Kemal her şeye karşın Osmanlı'dır. "Garp felsefesi ile hemen hiç alakası yoktur denilebilir; bir yazısında kendisini Sokrat'a benzetmesine rağmen, (...) o Müslümandır ve XVIII inci asır feylesoflarının ve fikrî hareketinin getirdiği şeyleri, İslam dininde, şeriatla ve fıkhla arayacak kadar Müslümandır" (Tanpınar, 2000: 229). Doğuludur, inançlarından, yaşam biçiminden vazgeçmek istemez. "Hele kim ne derse desin, biz eski Osmanlıların yamalı abasını Avrupalı dostlarımızın kuyruklu setresine tercih edenlerdeniz" (N.Kemal, 2005: 506) der.

Namık Kemal tam bir mücadele adamıdır. Her insan gibi yanlışları sayılabilir ama yaptıklarında içtendir. 'Vatan'ını sever, 'vatan' izleği onun en önemli izleğidir. İçten insanların daha çabuk inanmak daha çabuk kanmak gibi zayıf yanları da vardır. Namık Kemal de başkalarına çabuk inanır ve inandığını eyleme dönüştürür. II.Abdülhamit, onun bu yanını vurgulayarak "çevresinde toplananlar onu kışkırtıyorlar, diledikleri gibi kullanıyorlardı. Hapsettim, sürgün ettim ama muhabbetimi bir gün bile eksiltmedim" (Bozdağ, 1975: 49) der. Bu düşüncelerle kendisine Midilli'de iken 'Balâ' rütbesini veren de II.Abdülhamit'tir.

Ne var ki ilerleme ve kalkınma mitosu onun da gözünü kamaştırmış, aklını karıştırmıştır. 4 Kasım 1872 tarihinde *İbret* gazetesinde, *Hürriyet* ve *Hadika* gazetelerinde yayınladığı makalelerde Avrupa, Şark, Batı, medeniyet kavramıyla özdeşleştirdiği teknik, ilerleme, kalkınma, demokrasi, parlamento, adalet, özgürlük, vatan ve benzeri kavramlarla ilgili düşüncelerini dile getirir. Diğer Tanzimat aydınları gibi kendi medeniyetini kural, kavram ve kurum olarak Batı uygarlığının kurallarına, kurumlarına benzetmek ister, Batı'dan aldığı ödünç kavramların aslında kendi medeniyet anlayışlarında var olduğunu ileri sürer. Şimdi uygarlık kavramının içini dolduran bu olgular üzerinde durabiliriz.

3. KURALLAR-KURUMLAR-KAVRAMLAR

Bir uygarlığın işleyişinde kurallar, kurumlar ve kavramlar belirleyici öğelerdir. Bir uygarlığa mensubiyeti olan kişilerin özgürlük, aile, dünya, ahiret vb. kavramlarla ilgili algıları o uygarlığın yapısını örecektir. Sözgelimi, 'hürriyet' anlayışı Batı'da farklı, Doğu'da farklıdır. Doğu insanı hırslı, tamahkâr bir insanı özgür değil, köle olarak kabul eder; bağlı, evli olmayı, itaati, uyumu, kanaat sahibi olmayı... önceler; 'serbest' (başı bağlı, evli) olanlar şehre kolayca girerler. Protestan ahlakında ise insanın bağımsız, hırslı olması esastır. Biz 'hürriyet' kavramını, önce "serbestî" sözcüğü ile

karşılamaya çalışmışız. Serbestî sözcüğünün de ‘başı bağlı’, başka bir deyişle ‘evli’, zararsız, sorumluluklarını idrak etmiş kişi anlamları var. Bu kavram tutmayınca ‘hürriyet’ kavramını bulmuşuz. Namık Kemal’i büyüleyen kavramlardan biri olan ‘*hürriyet*’ kavramı, *liberté* sözcüğünün karşılığı olarak dilimize, uygarlığımıza girmiştir. Ne var ki *liberté*, *liberal* kavramları, Batı’da, ekonomik anlamları da olan sözcüklerdir: Devletin işine girmediği ekonomik bir yapı da bu sözcüklerle açıklanır. Doğu kültüründeki ‘*hür*’, ‘*hürriyet*’ kavramlarıyla *libre*, *liberté* kavramları birbirinden farklı kavramlardır.

Avrupa karşısındaki geri kalmışlık psikolojisine kadar sözgelimi, parlamenter sistemden, ‘şuray-ı ümmet’ten (Meclis), ‘şuray-ı devlet’ten (Danıştay) hürriyetten, cumhuriyetten... söz edilmez. Batı’ya gözler dikildikten sonra bu kavramlar gündeme getirilir, ‘bizde de var’ söylemi oluşturulur. ‘Aslında bizde de var’ psikolojisi ile oluşturulan bir söylem biçimiyle kurallar, kurumlar aktarılmaya çalışılır.

Farklı uygarlıkların yılların birikimiyle oluşturduğu bu ve benzeri kavramlar, toplumsal belleği, toplumsal yaşamı ve bir bakış açısını oluşturur. Her uygarlığın durduğu ve baktığı, olayları yorumladığı bir yer, bir bakış açısı vardır. Namık Kemal, Doğu insanının algı dünyası, dünya görüşü ile Batı’yı gözler, gözlemlerde bulunur, karşılaştırmalar yapar. Batı’yı çok iyi tanıdığı söylenemez. Avrupa’nın Şark’ı tanımadığını düşünür. Gözlemlerinde çoğu zaman bir şairdir, romantiktir.

Medeniyet sözcüğü Tanzimat’tan önce yok; Tanzimat ile birlikte var ve medeniyet, medenileşmek denilince akla gelen Batı’dır. Namık Kemal salt medeniyet kavramı üzerinde de düşünür, ardından medeniyet kavramının içini dolduran kavramlar üzerinde yazılar yazar; düşüncelerini dile getirir. Sorular sorar, sorularına yanıt arar. Sonuçta, medeniyete karşı çıkılmayacağını ironik bir dille anlatır:

Vücudu ısıtmakta Fransız çuhasının âdi abaya ne rüçhanı olabilir? Medeniyet insanı milyonlarla altına malik edermiş. Altın ihtihayı mı ziyadeleştirir, hayatı mı çoğaltır? Medeniyet mermerden masnu’ saraylar peyda eylermiş. O kadar metîn binalar ecele mi medhal bırakmaz? Hastalığı mı men eder? (...) Medeniyet telgrafi icad eylemiş, yanbaşındaki odada geçen ahvâli bilmeyen biçareye göre Amerika’nın vukûâtını öğrenmeye çalışmakta ne mâna vardır? Bu tür bir mantıkla medeniyete karşı çıkmak, ona göre, ‘ecel-i kazaya katillerden, haydutlardan ziyade mu’în olmaktadır. (...) Medeniyet hayat-ı beşerin kâfilidir.’ (N.Kemal, 2005: 359).

Namık Kemal, medeniyet kavramına biraz sanat biraz da ‘tanzimat’; ‘hüsn’ ve ‘intizam’; ‘letafet ve mamuriyet’ anlamları verir; insanın güzelliklere layık olduğunu, ‘hüsn-i intizama mâil’ olduğunu söyler:

“İnsanın sa’y ü fikr ile dünyada izhar ettiği bunca bedâyi’ öyle bir parça ekmek yemek ve topraklarda yuvarlanıp uyumak için yaratılmış bir mahluk ol(ma)dığına burhhan-ı kâfidir. (...) Tabiat-ı beşer hüsn-i intizama mâildir”. Yapılan binalar kargir olursa “letafet ve mamuriyetle birkaç karn evlâda” kalacaktır. Hasta olan bir kişinin doktora gitmesi ve ilaç almak için paraya muhtaç olduğunu belirttikten sonra, hastanın “köşe başlarında dükkân açan Mağribîlere okutarak ve koluna pamuk ipliği bağlayarak mı iade-i sıhhate çalışsın” (N.Kemal, 2005: 359) diye sorar.

Namık Kemal, İslamiyet’in **cumhuriyet** olduğuna inanır. “İslamiyet ilk doğuşunda bir nevi cumhuriyet değil miydi?” (Ülken, 1966: 142) diye sorar. “Allah’ın himayesinde olan constitution’un beka ve şerefine” inanır. “Ben olsam” der, “yeryüzündeki meşrutî devletlerden birinin esas nizamlarını örnek alırdım. Gülhane hattını ve müsavat fermanını meydana kordum. Bunlarda zaman ve âdetlerimize göre değişiklikler yaptırarak esas nizamlarımızı kurardım” (Ülken, 1966: 143-44). Namık Kemal, Fransız anayasasını örnek olarak gösterir. İngiltere ile Almanya’da Namık Kemal’in deyimiyle “zadegan” vardır, bize örnek olamaz. Bize hukuk açısından örnek olacak ülke ve **anayasa** Fransız anayasasıdır. Fakat bunu örnek alabilecek bir kabiliyetimizin olup olmadığını sorar. Yanıt olumludur: Alabiliriz, “hatta biz bugün Fransa’dan daha liberal bir esas nizamla idare olunuruz” (Ülken, 1966: 144).

Namık Kemal, Londra’yı medeniyetin örneği olarak alır. Bu kentte gördüğü kurumlarla kendi ülkesinde var olan kurumları karşılaştırır. Fransa’daki sistemden çok İngiliz sistemine hayrandır. Ona göre güzellikleri, akla durgunluk verecek güzellikleri görebilmek için dünyada birçok beldeyi dolaşmaya gerek yoktur; Londra’yı görmek, Londra’yı ibret nazarıyla, dikkatle incelemek yeterlidir:

Bütün memâlik-i mütemeddineyi dolaşmaya ne hacet. İnsan yalnız Londra’yı im’ân-ı nazarla (dikkatle) temaşa eylese göreceği bedâyi’ akla veleh getirir (durgunluk verir). Londra “enmuzec-i âlem (âlemin örneği) denilse mübalağa değildir. Ruy-i arzda mevcut olana asar-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hazırayı ancak Londra kadar gösterebilir. Binaen alyh biz de misal olarak onu ihtiyar eyledik. (...) Bu “nazenin-i dil-rüba-yi temeddün” karşısında “bedâyi’-pesent olan gönüller”in bu uygarlığa karşı “meftun olmamak ihtimalin haricindedir (N.Kemal, 2005: 212-213).

Bu nedenle kendisi de Londra’yı “misal olarak ihtiyar” eder. Namık Kemal’e göre, Londra’daki parlamento binası, aynı zamanda adaletin büyüklüğünün somut, cisimleşmiş şeklidir.

Parlamento binasındaki üç yüz dört yüz ‘mebus’un her biri ulusun hizmetindedir; ulusun geleceğe yönelik güzelliklerini düşünmektedirler.

Bunların dayandığı kitle ise belli bir fikir etrafında bir araya gelmişlerdir ve bu kendi aralarındaki “mübahese” o kadar “edibane”dir ki kavga ve gürültü olmadığı gibi “sıkıca bir öksürük sesi bile işitilmez”; sükûnetle birbirlerini dinlerler. Parlamento kanun yapar. Bunları uygulayacak olan hakimler ise davalı ve davacıya karşı bir baba şefkatinden (şefkat-i übüvvet) daha şefkatlidirler, adaleti gözetirler. Fakir olanlar için de bedava vekil ve yardımcıları vardır. Bu vekiller için “bir haklı davayı kazanmak, etek dolusu altın kazanmaya tercih” edilmektedir. Öyle ki mahkemede hiç kimse en azılı, en alçak bir katile bile “efendi sözünden aşağı bir tabir ile hitap veya işaret edemez”. Hiç kimse zor kullanmayı ve şiddeti, memurların vazifesi olarak veya doğrunun açığa çıkarılmasının aracı (izhâr-ı hak vesâiti) olarak kabul edemez” (N.Kemal, 2005: 213).

Meclisin oluşumunda köylüler nasıl bir konumda yer alacaklar? Bu soruya Namık Kemal’in verdiği yanıt olumludur: Köylüler “değerli insanları” tanıyacaklar ve seçeceklerdir. Dış münasebetlerde ise “erbab-ı hâl ve akdın oyuna” (Ülken, 1966: 145-46) başvurulmalıdır.

Namık Kemal, yayınladığı makalelerde “eski ailede ana, baba ve çocuk münasebetini, çocuğun yetiştirilme tarzını tahlil ve tenkit ederek, buna karşı modern batı ailesinin çocuk yetiştirme ve aile mutluluğu noktasından üstünlüğünü” (Ülken, 1966: 38-39) vurgular.

Namık Kemal’i hayran bırakan bir başka kurum da **okullardır**. Namık Kemal Batı’daki ortaokullarda “üç dört lisan” okutulduğunu söyler ve bu okullarda bizdeki sıbyan mekteplerinde okutulan “elifba, yazı, amal-i erbaa (dört işlem), mebadi-i itikat (itikada giriş) dersleri bulunmaz”; bulunmamasının nedeni de bu okullara “bu tür mukaddematı bilmez çocuklar”ın gelmemesidir; çocuklar bunları daha okula gelmeden öğrenmektedirler. Namık Kemal’in gözlemine göre herkes okumaktadır. On, on iki yaşlarındaki çocukların ellerinde gazete vardır; öyle ki “gemilerindeki tayfalar boş vakit buldukça, mesela riyaziyatın kuvve-i cazibe (yer çekimi) kanunları gibi en amik mesailini (derin meselelerini) mütalaaya uğraşır. (...) Dükkânlarında yazıcı görülür ki faraza Almanya hükemasının hikmet-i hukuk hakkında olan fikirlerini muhakemeye kalkışır” (N.Kemal, 2005: 214).

Müzeler ise canlı, cansız bütün varlıkları bir araya getiren kurumlardır. Bu kurumlarda insanoğlunun hayal gücü, güzel sanatların en olgun örnekleri “bir yere içtima eylemiş gibi görünür”. Namık Kemal Batı’daki hayvanat bahçelerini de Nuh’un gemisine benzetir. “Sefine-i Nuh henüz Tufan’dan kurtularak oracıkta karaya vasil olmuş da derununda her ne mevcut ise kenara uğramış tasavvurunda bulunur”. **Rasathanelerinde** ise insan yüce âlemlerin, “bir avalim-i ulviyenin seyrine çıkmış” (N.Kemal, 2005: 214) gibidir. Namık Kemal gördüklerini anlatırken abartılı bir dil kullanır:

“**Kütüphanelerine** girilse her lisandan iki-üç milyon kitap ve onları bulmak için hemen allame-i her-fen vasfına lââyık yüzlerce hafız-ı kütüb mevcuttur. Ashab-ı mütalaa ise en hâli vakitte sekiz yüz kişiden noksan olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar ve on sekiz yaşında kızlar bulunur”. Hatta, Batı iyi incelenirse “hicab ve hayretten mürekkeb bir hâl” (N.Kemal, 2005: 215) ortaya çıkacaktır.

Bunları nasıl yapmışlar? Biz bunları neden yapamadık?” soruları şaşkınlığı, göz kamaşmasını ortaya koyan sorulardır. Namık Kemal’in yaşadığı dönemde Osmanlı **mimarisi** henüz yataydır, dikey duruma, apartman şekline dönüşmemiştir. Avrupa’da gördüğü yüksek binalar da Namık Kemal’in dikkatini çeker ve onu kendine hayran bırakır; bu yüksek binalar için Namık Kemal ‘İstanbul kadar şahane bir saray’ benzetmesi yapar:

Avrupa’nın “servet ve mamuriyetini, nazarlar ihatadan ve tasavvurlar tasvirinden acizdir. Yalnız şehir içinde mevcut olan ve her biri milyonlarla altın kıymetinde bulunan ebniye-i ‘âliye (yüksek binalar) yan yana getirilse İstanbul kadar şahane bir saray teşekkül eder” (N.Kemal, 2005: 215).

Namık Kemal, Avrupa’nın **pazarlarından** söz ederken de son derece şaşkıncıdır. Pazarlardaki bütün cevherler, doğadaki defineler, hazineler bütün dünyadan yağmalanmış da Avrupa’ya getirilmiş gibidir. Namık Kemal’in bu cümlesindeki hayretini dile getirirken kullandığı “yağmalanmış” saptaması doğru bir saptamadır. Batı ekonomisi diğer dünya ülkelerinin yer altı ve yerüstü zenginliklerinin Avrupa’ya taşınmasıyla oluşturulmuş bir ekonomidir. Bugün bile dünyanın öbür ucunda sömürgeleştirdikleri ülkeler vardır. Altınlar, mallar, ham maddeler Afrika ve diğer ülkelerden Avrupa’ya taşınmaktadır. Öyle ki, Namık Kemal’e göre, Times nehrinin kenarındaki depolara gidilse, her gün gerçekleştirilmekte olan ithalat ve ihracat gözlenirse, med cezir olayı gibi, dünyada ne kadar ürün varsa Londra’ya dökülmekte, insanoğlunun ne kadar üretimi, imalatı varsa buradan dağılıp gitmekte olduğu görülecektir. Namık Kemal abartılı anlatımını sürdürür: Londra’da daima kantarlarla tartılarak devrolunmakta bulunan altının çokluğu düşünülse, insanın aklına, neredeyse bu altının ağırlığından dolayı adanın batacağı, yok olacağı gibi vehimler gelir. Ticaret ilişkilerinde ise Avrupa’da bir güven ve emniyetin varlığından söz eder: Ticari işlemlerin durumu, ticari ilişkilerde son derece büyük bir güven, bir “emniyet” vardır. Öyle ki şirketlerin milyonlarla ifade edilen mal varlıkları, kıymetli evrakı “üçer beşer yüz kuruşluk aylıklı kâtiplerin” eline, “emanetine” bırakılmıştır. Ham maddelerin işlenmesiyle bağlantılı olarak teknik, teknoloji, Tanzimat döneminin bütün aydınlarını etkilediği gibi Namık Kemal’i de etkiler. **Fabrikaları** görülse, “dehşetten vücutta tüyler ürperir. (...) *İbret*’in sekizi büyüklüğünde bir gazeteden bir saatte iki yüz bin nüsha basar”. Abartısını

iyice artırır ve “bir matbaada eli bin amele istihdam olunduğu”nu dile getirir. Otelleri de öyledir. Namık Kemal, “saraylara gıpta-resâ olacak (imrendirecek) surette **oteller**”in varlığından söz eder ve bu otellerin “içinde üç bin âdem”in yattığını, “sofralarında dört bin kişinin yemek yiyebildiğini” (N.Kemal, 2005: 215-216) söyler.

Namık Kemal’e göre **refah düzeyi** sadece Londra’da, İngiltere’de değil Fransa’da Almanya’da, İsviçre’de, hatta Amerika’da öylesine yüksektir ki dul bir kadın yetimler okuluna “üç yüz bin altın” hediye etmektedir; “kundura boyası yapan bir âdem, vasiyetnamesinde fukaraya yirmi bin lira” bırakmaktadır. Çocuklar ise o kadar sağlıklıdır ki 1 yaşında olmasına rağmen, insan, bu çocuğun “kanının safvetine nazaran başka bir nev’den doğmuş veya başka bir âlemde” yetiştirilmiş duygusuna kapılır. Dahası **hayvanlar** da o kadar iyi yetiştirilir ki “bir öküz bin iki yüz okka, bir koç, üç yüz kıyye (okka)” gelmektedir; “karpuz kadar armut” üretilmektedir. Avrupa’daki üretimle ilgili bu abartılı sözlerden sonra, Namık Kemal, bizim de “imal eylememiz”den, üretimden söz eder. “Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım... Ellerimiz tutmaz mı oldu? Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım” çağrısını yapar (N.Kemal, 2005: 217-18).

Batı’nın, adaletini, eğitimini, meclisini, kütüphanelerini, ticaretini, caddelerini, mimarisini hemen hemen bütün kurumlarını bu derece övgülere boğan Namık Kemal bir hedef de belirler: “İstanbul’u Londra veya Rumeli’yi Fransa hâline getirmek” (N.Kemal, 2005: 219). Hatta bir adım daha atmalıyız: Mademki biz Avrupa’ya daha yakınız, “Garb’ın envâr-ı maarifini en evvel iktibas eyledik”, öyleyse, “Asya’da bulunan ihvanımızı bu nimetten hisseyâb etmeyi” mutlaka düşünmeliyiz. Bunu yapmazsak “sinn-i rüşümûze müterettib olan bir büyük vazifede bir büyük kusur etmiş” (N.Kemal, 2005: 85) oluruz. Ne var ki aynı dönemde, Namık Kemal’in Londra’ya gittiği yıl olan 1867 yılında “iş yerlerinde, fabrikalarda zor bir hayat vardır... Doğru dürüst bir kanalizasyon sisteminden yoksun olan Londra’nın açık kanallarından gelen kokular insanı rahatsız ettiğinden, konaklarda oturanlar kapı ve pencerelerini sımsıkı kapamak zorundadırlar. Romantik şair “ne sınıf çatışmalarının farkındadır ne de Thames’ten yükselen kokuların” (Meriç, 1978: 254).

Görülüyor ki diğer Tanzimat aydınlarında olduğu gibi, Namık Kemal’in de gözünü kamaştıran, onu abartılı yargılara götüren Batı’daki sanayi devrimidir; bizde olmayan makinelerin varlığıdır. Bu söylenenlerden hemen anlaşılacaktır ki Namık Kemal, uygarlıktan kalkınmayı, üretim ve tüketimi anlamaktadır. Yaşadığı dönemin insanlarını bir çalışma seferberliğine, Batı’nın üretim felsefesine uygun bir üretim seferberliğine çağırılmaktadır. Günümüzde de kendisini izleyenler, ahlak olarak Batı’ya benzememekten, ama Batı’nın fennini almaktan söz edeceklerdir.

Namık Kemal **yasama, yargı yürütme** ile ilgili olarak kuvvetler ayrılığına inanır: “Kuvay-ı hükümet ifta ve kaza ve icra veya tabir-i âharla teşrî’ ve hükm ü tenfiz şubelerine tabiî münkasem olduğundan o inkisâmı idame etmek dahi yalnız umumun değil ayrı ayrı her ferdin hakkıdır” (N.Kemal, 2005: 124). J.J.Rousseau’nun toplumsal sözleşmesi ile biat kurumu arasında özdeşlik görür. Yönetme erkinin gücünü toplumdan alması gerektiğini düşünür:

Bir saltanat-ı hâssa hiçbir vakit, hiçbir kimsenin tabiatından infikâk edemez. Hiçbir vakit hiçbir kimseye terk olunamaz. Hiçbir vakit, hiçbir kimse o istiklâlden biat gibi, intihab gibi, tevkil gibi mevcut olan vesâitin birine tatbiken bir salâhiyet-i mahsusa iktisab eylemeden veya o salâhiyete nail olanlar tarafından ikinci derecede bir mezuniyet almadan bir fert veya bir aile veya bir şirket veya bir heyet namına icra-yı ahkâm etmekte haklı olabilmek ihtimalin haricindedir (N.Kemal, 2005: 124).

Namık Kemal, kuvvetler ayrılığı ilkesine böyle dikkat çektikten sonra, hukukun kaynağının da ahlak değil din olduğunu söyler. Ona göre Allah’tan korkmayan adam fırsat bulursa, ahlak kurallarından değil, cezalardan bile korkmaz. “Voltaire’in haşa, Vacib (Tanrı) mevcut olmasa idi icad etmek lazım gelirdi” sözü de Namık Kemal’e göre hukukun kaynağının ahlak değil din olduğunu beyan için söylenmiş bir sözdür” (Kuntay, 2010: 485). Başka bir deyişle Namık Kemal, hukukun sekülerleşmesini istemez. Ona göre fıkıh kuralları, yüzyılların ürünüdür ve İslam ümmetinin ortak malıdır. Bu nedenle bu kurallar sadece hukuk kuralları olmaktan öte bir şeydir. “Cihanda İslamiyetten başka bir mezhep var mıdır ki ihsan* adle teşrik ederek (adaletle birleştirerek), ahlakı vazife-i hukukiye (hukuksal yükümlülükler) hâline getiren başka bir din var mıdır?” (N.Kemal, 2005: 309) diye sorar.

Batılı mantığa göre ihtiyaçların sınırı yoktur. Namık Kemal’e göre de insan var olanla yetinmemeli, **kalkınmak** için çalışmalıdır. Ona göre insanın ihtiyaçları yalnız arzın yetiştirme gücü (kuvve-i nabite) ile sınırlandırılmaz. Onu olsa olsa medeniyetin hazâin-i iddihârı (birikmiş hazineleri) isti’âb edebilir (kapsayabilir). Uygarlığın hazinelerinden yararlanılmalıdır. Bu birikimden yararlanmamak bir bakıma ölümü, yok olmayı kabullenmek demektir. Ona göre, “medeniyetsiz yaşamak ecelsiz ölmek kabilindedir.” Uygarlaşmak için de Çinlilerin sülük kebabını yemek gerekmez; Avrupalıların dansına, evlenme usulünü (usul-i münakehat) taklit etmeye ihtiyacımız da yoktur. Kendi ahlakımızın gereklilikleri uygarlık ürünlerinin dal budak salmasına fazlasıyla yetecektir. Namık Kemal,

* “İhsan, Rabbim beni görüyor diye inanmaktır; ihsan, adaletin icraatından ibarettir.” İhsan kavramı hakkında bkz. İ.Çetin, **Mufassal Medeni Ahlak**, Isparta: Dilara Yay. 2008, s.402, 626.

medeniyetten ‘**nafia**’yı, bayındırlığı anlar. Uygarlığın değerini artırmak istiyorsak (tervic-i medeniyet) bayındırlık gerçeklerini (hakaik-i nafia) nerede bulursak benimsememiz gerekir (N.Kemal, 2005: 360-61).

Namık Kemal, İslam’da eksiklik görmez; İslam’a yapılan her saldırının da karşısında olur. E.Renan’ı “gevezelik” yapmakla, “maskaralık”la, “cehl-i sırf” (N.Kemal, 1962: 31-58-62) olmakla suçlar; onun, İslamiyet meselelerinde, edindiği yalan yanlış bilgilerden hareketle konuştuğunu söyler. Namık Kemal’e göre Batı, Osmanlı’yı “bazı dostlarımızın müfteriyatından (iftiralardan)” ancak tanıyabilmektedir. Hammer, D’Hosson gibi batılı tarihçileri eleştirir. Üç beş kelime Fransızca öğrenerek adalet ve bilgeliğin en olgun sonucu olan İslam’ı cahilce ve edepsizce alaya kalkışanları” kınar. Bunlara bakılarak “ahkâm-ı diniyenin oyuncak suretine” getirildiğini söyler:

Birkaç nev-heves üç beş kelime Fransızca öğrenmekle adl ü hikmetin zübdetü’l kemâli olan İslâmiyeti cahilâne ve bî-edebâne istihzaya kıyam etmiş. Ona bakılarak ahkâm-ı diniye oyuncak suretinde tutulmak isteniyor (N.Kemal, 1962: 62-63).

Namık Kemal, Avrupa’nın Şark’ı bilmediğini söyler. Cemil Meriç ise, “zavallı Namık Kemal! (..) Hakikatte Avrupa’yı tanımayan bizdik, tanımayan ve uzun zaman tanımayacak olan. Mağlubiyetimiz, geniş ölçüde bu gafletin eseri”dir (Meriç, 1979: 46) der. Gerçekten de bugün bile her iki uygarlığı kuran düşünsel kökenleri yakından bildiğimizi söylemek zordur. Bu nedenle, Tanzimat ve sonrasında sadece hayranlıkla Avrupa’ya bakan, kurtuluş için yunanileşmekten, din değiştirmekten söz edecek kadar sıradanlaşan bakış açıları da olmuştur. Cemil Meriç’in şu dikkati göz ardı edilemez: “Her medeniyet kendine has değerleri gerçekleştirerek insanlığın ortak hazinesini zenginleştirir. Bir medeniyet başka bir medeniyeti bütün unsurlarıyla benimseyemez” (Meriç, 1974: 104).

İbret gazetesindeki *İbret* adlı makale Namık Kemal’in bakış açısını çok iyi yansıtır. Bu yazıda Batı’dan alınacak ibretleri sıralar. Batı’yı gören, Batı’daki maddi kalkınmadan gözleri kamaşan Namık Kemal, övgülerine bir sınır koymaz, abartılı bir şekilde Batı’yı anlatır. “Buhar sayesinde insan, sehhar (büyücü) gibi denizde yürüyor, karada uçuyor. Seyyal-i berkiye (elektrik akımı) kuvvetiyedir ki âdem sahib-i keramet gibi hem tayy-i zaman hem kasr-ı mekân ediyor” (N.Kemal, 2005: 47). Namık Kemal ve Tanzimat aydınının gözünde Fransız devrimi, aydınlanma felsefesi, buharlı makine, tıp, mühendislik, teknik, resim, mimari... biçimsel her görüntü güzeldir.

Diğer bütün Tanzimatçılarda olduğu gibi, Namık Kemal’i de büyüleyen, görüldüğü gibi, Batı’nın güncel yaşamda yakaladığı “pratik faydalar” ve “maddi avantajlar”dır (Mardin, 1996: 354). Namık Kemal’in ilk

övdüğü, öykünmemizi istediği öğeler Batı'nın maddi uygarlığını oluşturan öğelerdir: Londra'daki binalar, makineler, matbaalar... Bu büyü Namık Kemal'i, Tanzimat'tan bu yana -günümüzde de yinelenen- muasır medeniyet seviyesini yakalamak gibi bir hedefin belirlenmesini, siyasi bir liberalizmi beraberinde getirir. Bazı değerlerden şüphe duyulur. Bazı boyunduruklardan kurtulup daha serbest bir yönetim, daha serbest ekonomik politikalar öngörülmeğe başlanır. Öyle ki yeryüzüne adaleti yaymakla, köleliği kaldırmakla övünen bir uygarlığın mensupları, adaleti Batı'da aramaya, Batı'dan getirmeye çalışırlar. Kaldı ki kendi uygarlıklarının adalet hakkında söylediklerinde değişen bir şey yoktur; değişen, insandır; insanının dünyayı algılayış, anlamlandırma biçimidir.

Kalkınamama sorunu Namık Kemal'in temel sorunudur. Bu sorunu çözmek için sorular sorar; sorularına yanıtlar arar. Bugünkü liberal ekonomi anlayışı ile örtüşen önerilerde bulunur. “Bir fabrikamız yok. Mülkümüzde sanat ne ile ileri gider? Bir **şirket tesisine** muvaffak olamadık. Ticaret böyle mi terakki bulur? Bir Müslüman **bankası** var mı? Beynimizde servet nasıl vücuda gelir?” (N.Kemal, 2005: 48). Namık Kemal küçük küçük paraların bir araya getirilerek çocukların okutulabileceğini, bu çocukların “bir fabrika olmazsa ufacık bir destgah (tezgah) peyda” edeceklerini; buradan “kazandıkları para ile ufacık bir şirket, onun karı ile de ufacık bir banka teşkiline iktidar hasıl” (N.Kemal, 2005: 48-49) edebileceklerini söyler. Namık Kemal, bugüne gelişi çizgisine de işaret eden bir başka liberal tutum örneğini şu çarpıcı sözleri ile verir:

Biz her ne arzumuz var ise husulünü ibtida hükümetten ve olmaz ise Cenab-ı Hak'tan bekliyoruz. Hiç şüphe edilmemek iktiza eder ki bir hükümet halkın ne pederidir ne hocasıdır ne vasisidir ne lalasıdır. (...) Kabiliyat-ı tabiiyemizi meydana çıkarmak istersek biz de şahrah-ı medeniyette kendilerini ve kendilerini olmazsa izlerini görmekte olduğumuz akvamdan ibret alalım. Biraz da nefsimizi veli ve vasi ihtiyacından vareste bilelim. (N.Kemal, 2005: 49)

Namık Kemal'e göre “Batı liberal siyaset felsefesi, özünde, ‘gerçek’ İslami yönetim esaslarıyla uyum hâlindeydi. Hatta sadece uyumdan da söz edilemezdi, çünkü zaten klasik İslam, bütün bunları da ihtiva etmekteydi” (Koçak, 2001: 246-47).

Aydınlanma felsefesinin temelinde var olan **determinist mantık**, olgucu mantık, neden-sonuç ilişkisi Namık Kemal'i de etkilemiştir: “Kanun-ı tabiat hükmünce her illet bir diğerinin eseri, her eser bir diğerinin illetidir” (N.Kemal, 2005: 48). Bu tür akıl yürütme biçimi, ‘yoktan hiçbir şey var olmaz’ mantığının, matematik aklın (ration) gereğidir. Batı deyince akla gelen maddi kalkınmadır, yaldızlı, lüks bir yaşamdır.

Namık Kemal Batı uygarlığına, ‘uygarlık hazineleri’ne hayrandır; hayrandır ama olduğu gibi Batı’yı da kabul etmez. Ona göre güzeli ve çirkini belirleyen kaynak şeriattir: “Hüsn ve kubhu şeriat tayin eder” (N.Kemal, 2005: 55); “iyi hükümet, dinî hukukun, yani Şeriat’ın siyasî arzularını yerine getiren hükümettir.” (...) Dahası, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası, “gerçekte İslami olan fikirlerin ve müesseselerin yeniden hayata geçirilmesi”dir (Mardin, 1996: 322-356). Başka bir deyişle Namık Kemal, deyiş yerindeyse Batı uygarlığını İslamileştirmek ister; “İslâmiyeti medeniyet-i hazıra ile imtizaçtan beri” (N.Kemal, 2005: 142) görmez. Batı’yı taklit etmek, Batılı değerleri almak ister ama ‘islamileştirerek’ almak ister. Namık Kemal bir yanıyla Osmanlıdır; diğer yanı Batı’da yaşanan sanayi devriminin büyüsunün etkisindedir. Bu nedenle Osmanlı’dan, kendi gelenek ve medeniyetinden vazgeçmek istemez; bir sentezi arar.

4. SENTEZ ARAYIŞI

Namık Kemal sentez arar. İslam’dan vazgeçemez. “Arzuladığı şeyin, İslam’ın altın çağında var olan ideal bir İslam devletinin ideal uyumu olduğunu ifade” eder. “Namık Kemal’in bu uyum fikri, aynı zamanda, (a) İranî-Moğol sınıflar teorisinin, (b) Aydınlanma fikirlerinin ve (c) İslam hukukçularının fikirlerinin bulunduğu bir odak oluşturduğu için ilgi çekicidir” (Mardin, 1996: 322-339-340).

Toplum ile devlet arasında, Batı ile Doğu arasında bir uyum nasıl sağlanacaktır? Bir kaba koyulan farklı yoğunluktaki iki sıvı gibi, bu uyumun nasıl sağlanacağı sorusu gündemden düşmeyecektir. Namık Kemal’den sonra da uygarlıkla ilgili bu sorular bugün de sorulmaya devam etmektedir.

Namık Kemal, Doğu ile Batı’yı bir noktada buluşturmaya, “Şark ve Garb’ın fikr-i kemal ve bîkr-i hayalini izdivaç ettirmeye” (N.Kemal, 2008: 45) çalışır. Batı’yı izlemek, Batı’nın tekniğini almak ister. “Ahlâkını, etvârını (tavırlarını), güftârını (sözlerini), mişvârını (hareketlerini)” tamamen değiştirmiş “fesli frenk” (N.Kemal, 2005: 507) olmayı kabullenmez. Batılılaşmayı moda, balo, saç tasarımı, eldiven, palto... olarak kabul edenler için ‘fesli frenk’ der. Osmanlı olarak kalmak, Batı’dan seçerek almak ister.

Doğu toplumları için medenileşmek ile batılı olmak aynı anlamda kullanılan sözcükler. Osmanlı-İslam Uygarlığı da kendi değerlerini koruyarak nasıl Batılılaşım sorununu yaşamıştır. Batı’daki siyasal sistem ile İslam uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Namık Kemal bu anlayışın sözcüsü gibidir. ‘Batı’da olanlar aslında İslam’da var’ mantığının Tanzimat örneğidir. Kendi uygarlığından vazgeçmeden ‘batılı’ olmak, Batı uygarlığı içinde yer almak ister.

Bu şaşırtıcı derecede eklektik siyasi teori çabası, ilk olmak bakımından dikkate değerse de, güncel siyasetle ilgili organik bağları

açısından ve kendisinden sonra gelecek tutarlı siyasi düşünce geleneksizliğine temel olması bakımından manidardır. Namık Kemal, geleneksel Osmanlı/İslam siyasi felsefesini, Batılı bir teorik çerçeve içinde sunarken, aslında, geleneksel olanı modern bir kap içinde sunmanın çabası içindedir (Koçak, 2001: 249).

Avrupa'daki yeni sistem ile Tanzimat'ın getirdiği yenilikler birbirine benzer. Namık Kemal, biz bunları kendi adımıza istemeliyiz, çünkü bunlar kendi Fıkh'ımızda vardır anlayışına sahiptir. E.Renan, din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılmamasını "insaniyetin şimdiye kadar tahammül eylediği zincirlerin en ağırı" (N.Kemal, 1962: 52) olarak görür; bu anlayışın özgürlüğü, ilerlemeyi engelleyeceğini düşünür. Namık Kemal ise savunmacı bir refleksle Grek-Romen kültüründeki kurullarla İslam fıkhının çelişmediğini ileri sürer. Batı'yı karşı savunmasını, tıpkı bugün yapılan savunmalar gibi kurar. Ruhban sınıfının tutarsız davranışları nedeniyle, 'rûhâniyyâtın siyâsiyyâtın' ayrılmasının Batılılarca en önemli 'inkılap'lardan sayıldığını; "rûhban gürûhunun, salâhiyetçe dinen muayyen bir dâireye ircâna ihtiyaç" duyulduğunu; İslam uygarlığında sözgelimi Saint-Barthlemy gibi bir "katl-i'âm"ın olmadığını, engizisyon mahkemelerinin kurulmadığını söyler. Bu savunmaya şu sözleri de ekler: Bizim hukukumuzla, nikâh uygulamaları dışında "muamelat ve ukubat" açısından Roma ve Avrupa hükemasının ortaya koyduğu 'kavaid' arasında esaslı bir ihtilaf gösterilemez (N.Kemal, 1962: 52).

O zaman şöyle bir soru sormak gerekmez mi? Batı uygarlığı ile /Osmanlı/İslam uygarlığı arasındaki fark nedir? Herhangi bir uygarlığın dünyayı algılayış biçimi o uygarlığın iktisadını, ekonomisini, mimarisini ve benzeri uygarlık alanlarını belirlemez mi? Sözgelimi iktisat anlayışı marifet anlayışından, irfan kavramından ayrılabilir mi?

Doğu ve Batı'nın öncelikleri farklıdır. İslam uygarlığının temellerinde yer alan tevekkül, dayanışma, yardımlaşma, kanaat, ahiret, kadere rıza, dünyanın geçiciliği, özgürlük vb. kavramlar ve algılar, Batı uygarlığının temellerinde yer alan hırs, bireysellik, özgürlük, ahlak, dünya ahiret kavramları ile çelişir. Temelde böyle bir çelişme varken, devletin çöküşü ile İslam'ın çöküşünü bir tutmak ve yeni bir uygarlık ve yaşam biçimi aramak beyhude bir çabadır. Her uygarlık kendi değerlerinden beslendiği ölçüde tutarlıdır ve özgündür.

Liberalizm de kapitalizm de sosyalizm de büyüme/ilerleme/kalkınma ideolojisinin sistemleşmiş şekilleridir. Adını andığımız ekonomik anlayışlar istekleri/ihtiyaçları diri tutmaya çalışan anlayışlardır. Bu istekleri diri tuttıkları ölçüde varlıklarını sürdürürler. Bu sitemlerin dinamiği de zaafı da aynı ideolojinin, büyüme ideolojisinin içinde yer almalarıdır. Batı, krize düştükçe, sürekli bu ideolojisini restore ederek varlığını sürdürmeye çalışıyor.

Doğu'da ve Batı'da birçok düşünür aklın niteliği üzerinde düşündü, görüşler ileri sürdü. Batılı akıl, insan nefsinin hiç bitmeyen isteklerini karşılama çabasının adıdır; dünyaya bu pencereden bakar; bu bakışla dünyayı evirir, çevirir, dönüştürür. Akıl, nesnel akıl hazzı, çıkarı öngörür; insanın her şeyi kendine tahsis etmesini emreder. Rasyonelleşmeyi, dünyayı elde etmeyi, zapt etmeyi önerir. Ne var ki bu akıl (ration), hakikati, doğruyu bulmanın, bilginin tek dayanağı değildir.

Namık Kemal'in ve Tanzimatçıların unutmaması gereken ilke şu idi: Bilgelikten, irfandan yoksun üretilecek bir proje insana esenlik getiremez. İnsanlığın, bilgelikten yoksun, daha çok üretim daha çok tüketim diyen hazzı bir anlayıştan; sadece bu uğurda planlamalar yapan, daha çok sermaye istif eden kuram ve sistemlerden, uygarlık anlayışından kurtulması gerekir. Paranın kalpte değil cepte olması gerektiğini, yerli yerinde harcanan hiçbir kuruşun savurganlık olmadığını; gereksiz yere kör kuruşu harcamanın ise savurganlık olduğunu bilen; evreni egemenliği altın almaya değil, evrenle kaynaşmaya, ahenk içinde yaşamaya çalışan insanlardan oluşan bir toplumun daha mutlu olacağı açıktır.

Batı, kendisinin bu düşünce biçimi, akıl yürütme yöntemi üzerinde de düşündü, özeleştiri yaptı. Sözelimi, *Küçük Güzeldir* dedi Schumacher; *Sahip Olmak ya da Olmak* dedi Erick Fromm; alternatif çözümler aradı F.Capra. *Akıl Tutulması*'ndan söz etti Max Horkheimer. Batı'da hiçbir ideolojinin ölüm pahasına savunulacak kadar değerli olmadığından; dinin, birçok kültürel değerden sadece biri durumuna indirgenmesinden ve 'hadım edilmesi'nden söz edildi. Osmanlı-İslam medeniyetinin akıl tanımı ise Batı uygarlığının yaptığı tanımdan farklıdır: Akıl, doğru ile yanlış ayırt eden melekedir; doğru ve yanlış son durumda kalp ile ayırt edilir.

Çağdaş batı uygarlığı donukluğu, tereddüdü, 'her şey olabilir'i bir yaşam biçimi durumuna getirdi. Bir tereddüt felsefesi kurdu. Bu felsefeden bir enerji, bir sinerji oluşturmaya çalışıyor. Biz ise Tanzimat ile birlikte 'başka bir şey olabilir'i bile düşünemedik; batılı olmaya kararlıyız. Özeleştiriler, varsayımlar Batı'nın neden ve nasıl taklit edilmesi gerektiği üzerinden yapılıyor. Nasıl taklit edelim? Nasıl bazı inançlarımızı başkalarına, Batı'ya uydurabiliriz? sorularına yanıt aranıyor. Nesnel akli dinin yerine koyup düşünüyoruz.

Tanzimat aydınları, kendi tarihinden, kendi uygarlığından, kendi dünya görüşünden şüphe etti. Öyle ki 'eski olan her şey kötü' idi. Düne kadar övülen değerler Batı ile yüz yüze gelince hemen eleştirildi; çöpe atılmak istendi. Yüzyılların birikimi, tarihsel bellek birdenbire reddedilmeye çalışıldı: Geçmişte ne varsa kötüdür; tarihselcilik yanlıştır; tarihe bakarak içinde yaşanan gün açıklanamaz... denildi. Tanzimatçıları arasında Namık kemal bıçak sırtında duran bir aydındır. Eskiden vazgeçmek istemez ama Londra ve Paris de onun için vazgeçilmezdir. Ne var ki salt ne yeni ne eski

iyi idi. Tarih, toplumsal bir bellektir ve uygarlıkların test uzamıdır. Bu noktadan hareketle şöyle bir saptamada bulunabiliriz: Modernist düşüncelerin tarih içinde bir dayanağı yoktur, başka bir deyişle hepsi de yenidir; test edilmemiştir. O zaman nasıl modern olana ‘iyi’ sıfatı verilebilir?

İlerlemek, kalkınmak, büyümek sözcükleri büyümlü sözcüklerdir. Doğu’suyla Batı’sıyla çağımız insanı hep şu soruyu sordu: Nasıl daha çok büyüyebiliriz? Maddi/ekonomik büyümeyi nasıl sürdürebiliriz? Bu soruya yanıt aramanın getirdiği bir sonuç olarak siyasal, kültürel planlamalar da ‘daha çok refah, daha çok kalkınma’ sloganı üzerine kuruluyor; ‘beş yıllık kalkınma planları’ yapılıyor. Uygarlık anlayışlarını bu zeminde kuran; Namık Kemal’in ve Tanzimatçıların ruhsal tutumlarını ‘ilerleme’ kavramı çerçevesinde dışa vuran, Namık Kemal’e ‘müdafaaame’ yazdıran bir başka özdeyiş, bir başka slogan da şudur: ‘Din, terakkiye mani değildir!’ Bu sloganın perde arkasında da büyüme ideolojisi vardır. Yaklaşık 200 yıldır İslam dünyası bilime, ilerlemeye, kalkınmaya, modernizme, büyümeye karşı olmadığını kanıtlamaya çalışıyor. Ne olduğunu değil, ne olmadığını gösterme çabası, bir savunma psikolojisidir. Namık Kemal’in uygarlık algısı da böyle bir savunma psikolojisi içindedir.

Şunun unutulmaması gerekir: Osmanlı/İslam medeniyeti kanaat; anamalcı Batı uygarlığı ve ekonomisi ise hırs kavramı üzerine kuruludur. Kârdan başka bir amacı olmayan bir mantık Doğu’yu anlayamaz. Batılı bir mantıkla hareket eden bir Doğu insanı da Namık Kemal gibi, sürekli şu soruları soracaktır: “Niçin tank yapamadık? Niçin kalkınamadık? Niçin muasır medeniyet seviyesine ulaşamadık? Niçin geri kaldık?..” Muasır medeniyet seviyesi denilen seviye, Avrupa’nın belirlediği seviye, Batı’nın geldiği bugünkü noktadır. Osmanlı/İslam medeniyetinin temelinde yer alan İslam, kendisine hiçbir zaman Batı’nın belirlediği gibi bir hedef belirlememiştir. ‘Kalkınmak’, ‘refah düzeyini yükseltmek’ gibi birinci sıraya konulan bir hedefi olmamıştır. Ernest Renan’ın, geri kalmışlığın nedeni olarak gösterdiği İslam, Namık Kemal için yüce bir değerdir ve ‘terakki’ye mani değildir. Renanvari sorulacak her sorunun yanıtı İslam’dan vazgeçmek ya da İslam’ı Batılılaştırmak gibi bir sonuçla sonuçlanacaktır.

Başka uygarlıklardan ödünçler alarak krizin içinden çıkılmaz. Çünkü kriz, bizim kendi uygarlığımızın ürettiği bir kriz değildir. Batı’ya sadece aktaran değil, irdeleyen, taklit değil tahlil eden ve tahkike ulaşan bir duruş gereklidir. Her uygarlık, insanın varlık nedenini açıklamaya çalışır ve bu açıklama çerçevesinde uygarlığını kurar. Sezai Karakoç da uygarlığı, insanın varlık nedenini sorgulayarak açıklar ve şöyle der:

İnsan ancak Tanrı’yla varolur. Bu bakımdan insanın ideali ve amacı, ilahi kaynaklıdır. Bu amaç, Tanrı’nın istediği yaratık olmaktır. **Medeniyet** de insanın bu amacını, en üstün planda gerçekleştirmesi, onu sürekli kılması faaliyetleri ve bunun anıtlaşması, kurumsallaşması ve kalıcı kılınmasıdır. Bu

yüzdendir ki biz, medeniyetin en gerçek anlamını ve kaynağını vahiyde buluyoruz; öbür medeniyet türlerinden ayırmak için buna vahiy medeniyeti, hakikat medeniyeti diyoruz (Karakoç, 1986: 10).

Namık Kemal'in, son anlarını yaşadığı Osmanlı/İslam uygarlığı, özünde, ahiret bağlantılı bir ahlak anlayışını hukuk normları hâline getirmiş, insana hukuksal yükümlülükler yüklemiştir. Bu bakış açısı, polisten önce yaratıcının kendisini gözlediğini düşünen bir zihinsel yapıyı işaret eder. Bu zihinsel yapının ortadan kalkması somut cezai yaptırımları, sıkı bir denetim kurumunu gerektirmiştir. Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar bu kurumu/kurumları Batı'dan ya olduğu gibi ya da sentezleyerek almayı önermişlerdir. Bu kurumları aktarırken endişeleri de vardır; bu kurumsal değişiklikler sonucu azınlıkların öne geçebileceği endişesini de tartışır. Ama endişeye gerek yoktur. Çünkü, ona göre “fıkıh, belagat bizde iken azınlıklar bize üstün” olamayacaktır. Bu güvenle konuşan Namık Kemal “azınlık vatandaşların hak eşitliğini kabul” etmemiz gerektiğini, “şeriatın umumun eşitliğini kabul” ettiğini; “akıl ve felsefenin de umumun eşitliğini” (Ülken, 1966: 150) istediğini dile getirir.

SONUÇ

Namık Kemal'e göre medeniyet “rahatlıkta (confort) olgunluk anlamına gelir” ve bunu yani “medeniyeti fazla görmek, insanın yaratılışını Allah'a fazla görmek gibi bir şeydir. Bir de insanın hakkı ve maksadı yalnız yaşamak değil, hürriyetle yaşamaktır. Medenî milletlere karşı medenî olmayan kavimler hürriyetlerini koruyamazlar” (Ülken, 1966: 141-42). Namık Kemal'in birçok makalesinde ileri sürdüğü bu tür görüşlerin varıp dayandığı yer kalkınma, teknoloji, ilerleme düşüncesidir. Başka bir deyişle Namık Kemal, teknolojik gelişmeyi medeniyet kavramıyla eşitler. Teknolojik açıdan gelişmemişsen, sanayin yoksa özgür olamazsın. Avrupa bu konfora, konforda olgunluğa ve rahatlığa ulaşmıştır; bizim de ulaşmamız gerekir. Batı uygarlığının aksayan yönleri varsa sözgelimi fuhuş yaygınsa, Namık Kemal fuhşun da ortadan kaldırılmasını ister. Çünkü ona göre, “prostitution (fuhuş) medeniyetin zatî arazlarından değil, tatbikinin kusurlarındandır. Konforda olgunluk tarifine bu hâlin men'i de girer” (Ülken, 1966: 142). Uygarlık bir bütündür ve bu tür düşünce biçimi, bir tür kısır döngüdür.

Yeni Osmanlılar hareketini, ilk aydın muhalefeti olarak da niteleyebiliriz. Namık Kemal ve dönemindeki diğer aydınlar, bütün mücadelelerini meşruti bir idareye geçiş için yapmışlar; bu amaç için yazılar yazmışlardır; Batı karşısında mağlup olmuş savaşılar olarak savunma refleksleriyle hareket ederler. Tanzimat'tan bu yana, bir savunma refleksiyle ‘dinin terakkiye mani olmadığı’ kanıtlanmaya çalışılıyor. Namık Kemal,

deyiş yerindeyse, muhafazakâr bir meşrutiyetçidir. Muhafaza etmeye çalıştığı ‘fıkıh’tır, İslam hukukudur; meşrutiyetçidir, Batı uygarlığında var olan kurumları ülkesine taşımak ister.

Namık Kemal’in önerdiği siyasal değişiklik önerilerinin temelinde aydınlanmacı Fransızlar vardır. Osmanlı’ya taşımak istediği kurumlar aydınlanma dönemi düşüncesinin Batı’ya ve bütün dünyaya sunduğu kurumlardır. Böyle bir duvara yaslanıp güç almaya çalışan, böyle bir çizgi içinde yenileşmek, Batı uygarlık düzeyine ulaşmak isteyen Namık Kemal, kurallar konusunda değil -çünkü ona göre kuralların kaynağı fikihtir- kurumlar konusunda “Batı’dan gelen siyasî fikirlere göre hamle yapmak” ister. Bu nedenle “geleneğe kökten hücum edenlerle olduğu kadar, Batı fikirlerini beğenmeyen gelenekçilerle” (Ülken, 1966: 151-52) de anlaşamaz.

A.Toynbee Batı uygarlığına karşı mücadele eden insanlığın durumunu *Zelaot* ve *Herodian* kavramları ile açıklamaya çalışır. *Zealot*, Roma’ya karşı geleneğe sarılıp savaşmayı öne çıkaran Musevi anlayıştır. *Herodian* ise Romalılar gibi olup, onlara benzeyip, onları taklit edip, onların silahlarıyla silahlanıp, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşip Batı ile savaşan anlayışa verdiği addır. Ülkemiz, Namık Kemal ve Yeni Osmanlılarla birlikte, Tanzimat’tan günümüze kadar Batı uygarlığına karşı herodian bir tavrı benimseyen bir anlayışla yönetilmiştir. Herodian devrimlerden özgün bir uygarlık anlayışının doğması düşünülemez. “Zira Batı ile İslam’ın ilk karşılaşmasından itibaren doğalarına aykırı davranmakla suçladığımız bu Türk ‘herodian’ları, Batılı bir milletin veya devletin kopyasını Türkiye’de üretmeye çalışıyorlar. Amaçlarını biliyor olsak bile, yine de bu amaca ulaşmak için sarfettikleri bu kadar emeğe, zahmete değip değmeyeceğini merak etmekten kendimizi alamıyoruz” (Toynbee, 1980: 189).

Bu bağlamda yapılan uygarlık tartışmaları, Batı’nın teknolojisini alalım, ahlakını almayalım şeklindeki tartışmalar, siyasal, sosyal tartışmalar, kayıkçı tekerlemeleri gibi *Zealot* ve *Herodian* çarpışması olarak kabul edilebilir. Arada önemli bir fark var: *Zealot* ve *Herodian* anlayış, her ikisi de Roma’ya karşı savaştı. Bizdekiler ise kendi içinde de savaştı; birbirlerini yok etme yarışına girdi.

Biçimsel, kurumsal temelde bir başka uygarlığı taklit etmek o uygarlığı edinmek anlamına gelmez. Uygarlık, divan-ı hümayun yerine bâb-ı âli demek, ordunun adını değiştirmek, şalvar, çarık vb. yerine fes, pantolon, ceket, redingot giymek; İtrî, Dede Efendi yerine Mozart’ı dinlemeye çabalamak, orkestralar kurmak, mızıkay-ı hümayun kurmak değildir. Uygarlık, bir duruş, bir tavırdır; bir uslamlama biçiminin somuta dönüşmesidir ve bir bütün olarak algılanmalıdır. Kendi inancı, kültürü ve geleneği üzerine kurulu bir uygarlık atmosferi bulamayan bir ulus, bir toplum, bir ümmet özgün ürünler, bütün dünya tarafından takdir edilen dahiler yetiştiremez. Özgün olmak, kendi sesini yankılandırmaktır. Uygarlık

da kendi yaslandığı değerleri yansıttığı ölçüde özgündür. Namık Kemal gelenekten kopmak istemez; bir sentez arar; Batı'nın tekniğın alalım der.

Batı uygarlığını oluşturan insanlar seçkin, seçilmiş, masum insanlar değildirlere; yanlışları, doğruları, katliamları ile insandırlar. Aşağılık duygusu, Avrupalı gibi; Batılı gibi olamamak kaygısı Doğu insanını küçültecek bir duygu ve kaygıdır. Eğer bir uygarlık anlayışımız, bu uygarlığa bağlı bir duruşumuz yoksa başkalarının ağına düşmek kaçınılmazdır. Uygarlıktan sadece teknik ve teknoloji, ilerleme ve kalkınma anlaşılamaz. Bu kavramın içeriğini Tanrı, doğa, varlık, topyekûn bir evrenin anlamı, anlamlandırılması ile ilgili düşünsel öğeler oluşturur.

Osmanlı-İslam medeniyetinin model asrı Tanpınar'ın deyişle 'altın çağ, asr-ı saadet'tir; temel sorunu/hedefi ise büyüme/sanayileşme, teknolojik olanaklara ulaşmak birincil hedef değildir; Tanzimat'la birlikte bu hedef belirlenmiştir. Bu bakış açısıyla Tanzimat döneminden bu yana refah, kalkınma, ilerleme, yaşamı kolaylaştırma ilk amaç durumuna gelmektedir. Oysa İslam uygarlığında ilk amaç bu değildir. İktisat, devlet, ahlak, aile, kalkınma, ilerleme vb. bütün kavram, kural ve kurumlar marifetin, bilgeliğın hizmetinde olduğu sürece değerlidir. Doğru soru sormak, düşünmenin, çıkış yoluna ulaşmanın ilk kurallarındandır. Namık Kemal, kargaşanın zirveye ulaştığı, yanlış yapma riskinin büyük olduğu, adına Tanzimat dediğimiz dönemde en sağlıklı düşünen aydınlardan biridir.

Namık Kemal Batı ve Batı uygarlığı hakkındaki görüşleriyle kendi zamanını ve günümüzü etkileyen önemli bir Tanzimat dönemi aydınıdır; Osmanlıdır ve Batı'yı her şeyiyle kabul etmez. "Namık Kemal kayıtsız şartsız şeriatçı ya da doğucu olmadığı gibi, kayıtsız Batıcı da değildir. Tutucu 'eski'lerle, taklitçi 'yeni'ler arasında açılan uçurumun tehlikeleri üzerinde durur" (Berkes, 2010: 300). 'Eski'yi de 'yeni'yi de eleştirir. Ona göre "danslar, modalar, fılanlar memalik-i İslâmiyenin kapısından bile içeri" girmemelidir. "Avrupa'da taklit namıyla iğtinama (ganimet olarak alınmaya) lüzum görünen şeyler fûnûn ve sanayie münhasır" (N.Kemal, 2005: 541) kalmalıdır. Onun için medeniyet, Batı'nın fenni ve tekniğidir. Ne var ki teknolojiyi de bir aklın, bir düşünce biçiminin, bir uslamlamanın doğurduğu; "toplum hayatının düzenlenmesinde insan aklının egemenliğine ve tatmin yollarının seçiminde nefsin eğilimlerine üstünlük tanımının doğal sonucu" (Özel, 1977: 17) olduğu da unutulmamalıdır.

Batı'nın bu teknoloji algısı Namık Kemal'de ve izleyicilerinde uygarlık olarak algılanmıştır. Namık Kemal, kendi uygarlığının değer yargılarını temel olarak kabul eder. Devletin İslamiyet üzerine kurulmuş olduğunu; esasta bir değişikliğin (tegayyür) olması devletin varlığının tehlikeye (muhatara) atacaktır. Ona göre, devletimizin uzun ömürlü olması (muammer) olması isteniyorsa, İslam'a bağlı kalınması gerekir; kurtuluş için "ilaçların en müessirinin" bu anlayışın olduğunu söyler (Donbay, 1992: 60-

61). Ne var ki o dönemin mağlup aydınlarındaki ruhsal tutumun bir yansıması olarak teknolojiyi medeniyet olarak anlamış, açıklamış, sentez önerilerinde bulunmuş, Doğu'nun ve Batı'nın 'fıkr-i kemal ve bikr-i hayalini izdivaç' ettirme önerisini getirmiştir.

KAYNAKÇA

- A.MİTHAT EFENDİ. (2004). *Üss-i İnkılâp I*, (Haz.Tahir Galip Seratlı), İstanbul: Selis Kitapları.
- BERKES, Niyazi. (2010). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 15.baskı, İstanbul: YKY.
- BOZDAĞ, İsmet (Haz). (1975). *Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, 3.baskı, İstanbul: Kervan Yay.
- DONBAY, Ali. (1992). "Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesindeki Makaleleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniv.Sos.Bil.Enst.
- EBUZZİYA TEVFİK. (2006). *Yeni Osmanlılar*, İstanbul: Pegasus Yay.
- HABİB İ. (1340). *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- KARAKOÇ, Sezai. (1986). *Düşünceler I*, İstanbul: Diriliş Yay.
- KOÇAK, Cemil. (2001). "Namık Kemal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C:1, İstanbul: İletişim Yay.
- KUNTAY, M.Cemal. (2010). *Namık Kemal II*, İstanbul: İş Bankası Yay.
- MARDİN, Şerif (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay.
- MERİÇ, Cemil. (1974). *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: Ötüken Yay.
- MERİÇ, Cemil. (1978). *Mağaradakiler*, İstanbul: Ötüken Yay.
- MERİÇ, Cemil. (1979). *Bu Ülke*, İstanbul: Ötüken Yay.
- N.KEMAL (2005). *Namık Kemal, Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri I*, (Haz.Nergis Y.Aydoğdu-İ.Kara) İstanbul: Dergâh Yay.
- KEMAL Namık. (2008). *Önsözler*, (Haz. H.Sazyek-E.Sazyek), Ankara: Akçağ Yay.
- KEMAL Namık. (1962). *Renan Müdâfaanamesi*, Ankara: Millî Kültür Yay.
- ÖZEL, İsmet. (1977). "Bir Medeniyet Kurmak", *Düşünce Dergisi*, Sayı: 7 (Ekim).
- TANPINAR, A.Hamdi. (2001). *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 9.baskı, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

- TANPINAR, A. Hamdi. (2000). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (Haz. Z. Kerman), 6.baskı, İstanbul: Dergâh Yay.
- TOYNBEE, Arnold. (1980). *Medeniyet Yargılanıyor*, İstanbul: Yeryüzü Yayınları
- ÜLKEN, H.Ziya. (1966). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Selçuk Yayınları.

YAHVE ve KENAN TANRILARI

Yahweh and the Gods of Canaan

*K. Haldun AKALIN**

ÖZET

Antik İsrailoğullarının tarihi, dinler arası çatışmanın klasik bir örneğidir. İsrailoğulları M.Ö. 1.200'lü yıllarda Kenan diyarına yerleştikleri zaman, Kenan halkları arasında yaygın olan Baalizm ile karşılaştılar. Asırlarca İsrailoğullarının ilahı ile Kenan diyarının ilahlarına tapınma yan yana gerçekleşti. Dindar bir kral olarak bilinen Saul, oğullarından birisine Jonathan (Yahve Bahşeder) ve diğerisine de İshbaal (Baal'in adamı) isimlerini vermede bir sakınca görmemiştir. Baal tapınması giderek İsrailoğullarında bağımsız ve saldırgan bir dinsel hareket halini alırken, aynı anda gerçekleştirilen İsrailoğullarının antik ilahına tapınmanın karşısında gelişmesini sürdürmüştür. Bu andan itibaren İlyass ve hemen sonra Elişa, Baal tapınmasına karşı çok gayretli bir mücadeleye giriştiler. Sonraki 600 yıl boyunca Yahveizmin taraftarları, Baalizmin İsrailoğulları yaşamına ve düşüncesine girmesine engel olmak için vahşetle sonuçlanan muharebelere giriştiler. Eski Ahit, İsrailoğullarında Baal tapınanlarının tamamen ortadan kaldırıldığını ve kökünün kazındığını açıkça bildirmektedir. Baalizmin kazanacağı bir zafer, Doğu ve Batı uygarlıklarının biçimini kökten değiştirebileceği gibi dünya tarihinin akışının da bambaşka bir yöne girmesine neden olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yahve, Baal, Eski Ahit

ABSTRACT

The history of ancient Israel provides a classic example of religions in collision. When the Israelite tribes settled in Canaan about 1.200 B.C., they encountered the Baalism of the Canaanite inhabitants of the land. For centuries the god of Israel and the gods of the Canaanites were worshipped side by side. Such a pious king as Saul thought it nothing wrong to name of his sons Jonathan (Yahweh Gives) and another Ishbaal (Man of Baal). The cult of Baal became an independent, aggressive religious movement in Israel, parallel with and in opposition to the worship of the ancient god of Israel. Thereupon Elijah and after him Elisha vigorously contended against

* Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye Meslek Yüksek Okulu, haldunakalin@oku.edu.tr

Baal worship. For the next 600 years the supporters of Yahwism fought a desperate battle to check the inroads of Baalism into the life and thought of Israel. The old Testament reported as having extirpated the worshippers of Baal in Israel. A victory for Baalism would have radically altered the shape of eastern and western civilization, and the course of world history.

Key Words; Yahve, Baal, Old Testament

GİRİŞ

Özellikle, ruhsallığa yabancı kalmış ve ruhsal alemin melek-cin-cennet-cehennem vs., gibi enstrümanlarından da yoksun kalmış Tevrat'ın tesirleriyle, Eski Ahit, İsrailoğullarının tanrısı Yahve'yi (ya da Yehova'yı) ruhsal niteliklerle donatmadığı gibi, rakibi olan Baal'i de sadece oyma taştan ya da tahtadan yapılmış put olarak tanıtmıştır. Eski Ahit'in hemen her bölümünde, *“İlahlarını simgeleyen putları yakacaksınız; üzerlerindeki altına, gümüşe göz dikmeyecek, bunları kendinize ayırmayacaksınız; öyle ki, tuzağa düşmeyesiniz, bu putlar Tanrınız rab'bin gözünde iğrençtir; bu iğrenç şeyleri evinize getirmeyeceksiniz, yoksa siz de onlar gibi yok olursunuz, onlardan çok nefret edecek, tiksineceksiniz; çünkü onlar yok olmaya mahkûmdur”* (Kutsal Kitap, 2004; Yasanın Tekrarı 7:25-26) gibisinden daha pek çok ifadeye rastlamak mümkündür. Oysa puta tapılan hemen her yerde, tapılan oyma taş ve tahtalar olmamış, putlarla sembolleştirilmiş ruhlar (cinler) olmuştur. Tanrıların isimleri, övülerek ya da ruhlara atfedilen kudretleri anılarak sürekli tekrar edilmiş, yani ruhları çağırılmıştır. Puta tapınma ruha tapma özünde ve temelinde gerçekleşmiş olmasına rağmen, Kutsal Kitap'ın 1.264 sayfalık Eski Ahit kısmında, sadece altı paragrafında bu putperestlik gerçeğini yansıtan, *“kim cincilere, ruh çağıranlara akıl danışır, bana ihanet ederse, ona öfkeyle bakacak, halkımın arasından atacağım”* (Kutsal Kitap, 2004; Levililer 20: 6), içeriğindeki cümlelere rastlanılmıştır. Bu altı ifadeden özellikle birinde, *“babası Hizkiya'nın ortadan kaldırdığı puta tapılan yerleri yeniden yaptırdı, Baallar için sunaklar kurdu, tanrıça Aşera'yı simgeleyen sütunlar diktirdi, gök cisimlerine taparak onlara kulluk etti, tapınağın iki avlusunda gök cisimlerine tapmak için sunaklar yaptırdı, oğullarını Ben-Hinnom Vadisi'nde ateşte kurban etti, falcılık ve büyücülük yaptı, medyumlara ruh çağıranlara danıştı”* (Kutsal Kitap, 2004; 2. Tarihler 33: 3-6) ifadesinde, Baal tapınmasını ruh çağırma esasıyla aktarmış olan Eski Ahit, hemen her sayfasında içeriğinden ya da ruhsallığından kopuk bir halde puta taparlığı öne çıkartmış, putperestliği taş ya da tahtadan yapılmış puta tapmakla

sınırlamıştır. Yoksun kaldığı ruhsallık içeriğinin bir sonucu olarak Eski Ahit'in putperestliğe bakış açısı da, bu nedenle, yarım ve yanlış olmuştur. Ne Yahve ve ne de Yahve'nin peygamberleri, putperestliğin temelini ya da içeriğinin ruhsallık olduğunu fark edemedikleri veya açıkça ruhçuluğu yadsıdıkları için, Yahve ile peygamberlerinin putperestlik algıları, belki de en iyi, Yeremya tarafından betimlenmiştir. *"Rab'bin sana ne söylediğini dinle, ey İsrail halkı, ulusların yolunu öğrenmeyin, gök belirtilerinden yılmayın, ulusların töreleri yararsızdır, ormandan ağaç keserler, usta keskiyle ona biçim verir, altınla ve gümüşle süsler, çekiçle ve çivilerle sağlamlaştırırlar, yerinden kılmıdamasın diye, salatalık bostanındaki korkuluk gibidir putları, konuşamazlar, onları taşımak gerek çünkü yürüyemezler, onlardan korkmayın, zarar veremezler, iyilik de edemezler kötülük de"* (Kutsal Kitap, 2004; Yeremya 10: 2-5).

Eski Ahit'in şeytanının Baal olmasına rağmen, tanrı (ruh) ile putu arasında bir bağlantı kurulmamış veya insan suretindeki oyma putun (Baal) gerisinde çok kudretli ruhsal bir gücün (tanrının) var olduğu inancına Eski Ahit'de pek rastlanılmamış, Baal tahtadan ya da taştan oyulmuş putlara tapmakla sınırlı tutmuştur. Hemen hemen aynı cümlelerle, *"seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkararak Tanrının Yahve benim, Benden başka tanrın olmayacak; kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sulara yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın; putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın, çünkü Ben, Tanrının rab, kıskanç bir Tanrı'yım, Benden nefret edenin babasının işlediği günahın hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım"* (Kutsal Kitap, 2004; Mısırdan Çıkış 20: 1-5) tarzında tekrar edilmiştir. Adı Baal de olsa oyma taşın ya da tahtanın duymadığını ve görmediğini, bilmediğini ve hiç bir kudretinin olmadığını, her insan bildiği halde; putun karşısına geçip diz çökerek tanrının (ruhun) ismini sürekli tekrar etmesinin, niteliklerini övmesinin, tanrı ruhunu can sunarak (kurban) çağırmasının tek nedeni veya tek anlamı olabilir, bu da, her şeyi bilen-gören-duyan ve her şeye de gücü yeten ruhun çağırılmasıdır. Tıpkı bir insan ya da oyma bir put gibi eli-ayağı-sırtı-gözü-burnu-ağzı olduğu yazılan Eski Ahit'te Yahve, ruh olmadığı için, putu da olmamıştır. Zira, putperestliğin temeli gereği, Tanrı, eğer ruh ise; her zaman ve her yerde, mutlaka, tapılacak bir putu ya da bir bedeni (yani tanrının oğlu, tanrı anası, babası) olmuştur. Oysa Yahve, ruh değildir; eliyle ve ayağıyla, ağzıyla ve burnuyla insan görünümlü olduğu gibi; öfkesiyle ve sevgisiyle de, insani duygularla donatılmıştır. Gözde peygamberi İbrahim ile üç adamdan biri olarak kuzu kavurma yiyen, Peniel'de hatırlı peygamberi Yakup ile güreş tutan fakat onu yenemeyen, canlı adam Yahve'nin; eli ve ayağı, sırtı ve burnu yoktur da dememiş olan Musa'nın ve diğer peygamberlerinin tanrısı, ruh olmadığı halde; gittiği her diyarda, Baallerde tapılan, tahta ve taş suretin ve görünümün gerisindeki yerel bir ruh (tanrı)

olmuştur. Eski Ahit'in bazı yerlerinde, Yahve ruhunu gönderdi, Yahve ruhu ona konu bilge oldu veya ümitsiz savaşta zafer kazandı gibisinden sayısı yirmiye ulaşmayan cümlede sözü edilen Yahve'nin ruhu; ile, Platon tarafından formüle edilen ve bedenlere hayatı sunan Eski Mısır'da rağbet edilen ruh anlayışı arasında hiç bir benzerlik bulunmamaktadır.

Ruh olmayan Yahve'nin eli ve ayağı olsa da yüzünü göstermediği için putunun yapılmasına izin vermediği belirtilen Eski Ahit'ten Yeni Ahit'e geçildiğinde, ruhsallık içeriğindeki veya temelindeki putperestliğin gerçek betimlenmesiyle karşılaşılmaktadır. *“Putu sunulan kurban etinin bir özelliği mi var, ya da putun bir önemi mi var, hayır, yok! Dediğim şu: putperestler kurbanlarını Tanrı'ya değil, cinlere sunuyorlar; cinlerle paydaş olmanızı istemem.”* (Kutsal Kitap, 2004; 1. Korintliler 10: 19-20) Hristiyanlara göre Baal, tam anlamıyla görünmez bir hale gelmiş, putu yok olmuş, ruh olarak bedenlere girmiş ve kan ile bütün bedeni dolaşmış, kalplerinde olanı bilmiş, yüreklerine fesatlık saçmış, içindeki ikinci olmuştur, insanları ayartarak yoldan çıkartmıştır. İncillerdeki, *“Bu adam cinleri, ancak cinlerin reisi Beelzebub'un gücüyle kovuyor”* (Matta 12: 24) ifadeyle, Hristiyanlıkta, bütün kötü ruhlarla hükmeden üstün bir güç haline gelen Baal; *“eğer şeytan şeytan'ı kovarsa, kendi içinde bölünmüş demektir”* (Matta 12: 26) ifadesiyle doğrudan şeytanın kendisi olmuş, *“her kim göksel egemenlikle ilgili sözü işitir de anlamazsa, şeytan gelir, onun yüreğine ekileni söker götürür”* (Matta 13: 19) ifadesiyle de, şeytan olarak Baal'in insanın içine girdiği yüreğindeki ve zihnindeki olanı bildiği ve her şeye hükmettiği öne sürülmüştür. Şeytan kimliğiyle giderek hristiyanlıkta şehvetin ve servetin tahrikçisi veya sembolü haline gelen Baal; *“hiçbir uşak iki efendiye kulluk edemez, ya birinden nefret edip öbürünü sever, ya da birine bağlanıp öbürünü hor görür; siz hem Tanrı'ya, hem Mammon'a (paraya) kulluk edemezsiniz”* (Luka 16: 13) ifadesinde de, zenginlik ilahı Mammon olarak tanıtılmıştır. Kenanlıların erkek tanrısı olan Baal, Hristiyanlık'ta, İsa'nın ruhunun karşıtı ve düşmanı olan ruh halini almış; İsrailoğulları arasında Baallere tapılmasına öncülük eden Etbaal'in kızı İzebel'i şeytanın ruhuna sahip isyankar bir büyücü olmanın ötesinde, İsa'ya düşman olan şeytanın kendisi olarak görmüştür. İzebel'deki bu ruhun, İsa'nın bedenine düşman en güçlü şeytan veya kötü ruh olduğuna, şehveti öne çıkartarak erkekleri ayarttığına inanan Hristiyanlar; şeytanı erkek olarak Baal ve kadın olarak da İzebel'in şahsında tanımış, para tamahkarlığını Baal'e tapmak ve şehvet düşkünlüğünü de İzebel'e tapmak olarak görmüşlerdir.

1. KENAN DİNİNİN ÇEKİCİ GÜCÜ

Doğadaki fenomenlerin çok çeşitliliği ve birbirleriyle asla uzlaşamaz olan zıtlığı, onları bir varlık veya yokluk mücadelesi içine sürüklediği gibi, bunlar üzerinde yer aldığına inanılan ilâhların varlığına

bağlanılan bazı algılamalara da yol açmıştır (Finkelstein 1960; 118). Artık dünyadaki bu fenomenlerin gerisinde bazı üstün güçler aranıyor, sayısı giderek arttırılan bu ilâhların birbirleriyle olan ilişkilerindeki karmaşıklığa da bir düzen getirilmek isteniyordu. Her bir ilâhın, diğerine göre farklı bir fenomen üzerinde etkili veya belirleyici olduğuna inanılmaya başlanınca; örneğin Kenan diyarındaki Baalizmde olduğu gibi, doğadaki ilâhi gücün açığa çıkmasına odaklaşmış olmasının sonucu çok ilâhlılık kaçınılmaz bir hal alıyordu (Kadushiss 1956; 106). Her biri doğadaki fenomenlerden biri üzerinde etkili olan gücü ifade etmek üzere cisimlendirilmiş farklı ilâhların tümüne birden inanma gibi bir eğilim Kenan diyarındaki Sami uluslarına hakim olunca, bütün bu ilâhlara birden tapınılan ve içinde bulundurulan tapınakların da açılmasına neden olunmuştur. Yahve, İsrailoğullarının Tanrısı olarak göklerin ilâhı konumundayken; Baal ise, karaların ve özellikle de toprağın bereketi üzerinde etkili olan yeryüzünün ilâhı durumundaydı. Ancak, Kenan diyarının kültürünü belirleyen ve Baal tapınmasından da daha önce ortaya çıkmış olan bu kült biçimi; yerleşik kent yaşamına geçişle ve toprak asilzadeliliğinin ortaya çıkışıyla çok yakından ilgiliydi.

Sadece Yahve'nin iradesiyle ve gücünü İsrailoğullarına açıkça sergilemesiyle Mısır'dan çıkışın gerçekleşmiş olmasına rağmen; İsrailoğullarının ilk yıllarında, diğer ilâhların varlığı veya gücü bir anda ret edilmemiş, yerleşen kültlerden de hemen vazgeçilmemiştir. Kutsal metinlerde Yahve'den başka ilâh olmadığı ve İsrailoğulları içinde de asla hoş görülmeceği açıklıkla bildirilmiş olmasına rağmen, halk yine Baal tapınmalarına ve ağaçlıklar altındaki Aşera'nın cinsel ayinlerine katılmaktan asla vazgeçmemiştir. Yalnızca Yahve'ye tapınılması gerektiği ve Onun diğer ilâhlarla asla eş tutulmayıp onların tamamının terk edilmesinin zorunlu olduğu isteminin pekiştirilmesinin yanında, suret tasvirleri olmaksızın bir tapınma tarzını da beraberinde getirmiş olması; sadece Yahve'ye atfedilecek olan şekilsel betimlemeleri men etmekle kalmamış, fakat bununla birlikte, elleriyle yapılan tüm ilâh tasvirlerinin reddedilmesini de sağlamıştır.

Baal ile Yahve arasında ortaya çıkan karşılaşmanın kökeninde, dinler arasında var olan fikir ayrılıkları ve zıtlıklar bulunmaktadır. İsrailoğullarının geçmişteki tarihi biraz irdelendiğinde, başlangıçta Yahve dininin tek başına ülke içinde ekseriyet sağlamamış ve diğer dinler arasında yer almış olduğu derhal dikkâtleri çekmektedir. Yahve, asırları kapsayan uzunca bir dönem boyunca, İsrailoğullarının tek tanrısı olma mücadelesini ulusların tanrılarına özellikle de Kenanlıların Baallerine karşı peygamberleri aracılığıyla vermiş olduğundan; Baal/Yahve karşılaşmasıyla, dinler arası çatışmasının en klâsikleşmiş örneğiyle öne çıkmaktadır. İsrailoğulları, yaklaşık olarak M.Ö. 1.200 yılları sırasında Kenan diyarına geldiklerinde, burada daha önceden ikâmet etmiş olan yerli halkların

Baalizmiyle karşılaşmışlardır (Oesterly 1930; 94). Kenan diyarına geldikten 600 yıl kadar sonraki zaman dilimi içinde, Yahve'ye inanan İsraili dindarlar; Baalizmin İsrailoğullarının yaşama ve tapınış tarzına, düşünce ve dinsel yorumlarına karışarak onları yoldan çıkarmaması için, esaslı bir mücadele içine girmişlerdir (Albraight 1968; 18-19). Baalizm ile Yahveizm arasındaki bu mücadelede halkın yöneliş biçimi, Yahve ile Baal'in güç gösterisindeki başarısına bağlı kaldığı için, bir ölçüde nasıl sonuçlanacağı önceden belli olmayan şansa kalmıştı. Bugünkü görüş ufkunda, Baalizmin zaferi elde etme olasılığının gerçekleşmesini düşünecek olursak; yalnızca Batı uygarlığının değil, fakat bununla birlikte Yakın Doğu uygarlıklarının da bütünüyle farklı bir biçim alacağını, çok değişik tarihsel bir eğilim içine gireceğini öngörmek, hiç de zor olmayacaktır (Finkelstein 1960; 124).

Kenan diyarındaki insanlar tarafından benimsenmiş olan Baalizmin belki de en önemli özellikleri; batıl itikatların ve de hurafelerin en aşırı şekilde etkisine açık olmak, cinsel zevke aşırı düşkünlük göstermek, basit törenlerle cinsel ilişkiyi serbest halie getirmiş olmak şeklinde özetlenebilir (Hooke 1938; 21). Ayınleri sırasında cinsel ilişkiyi serbest bırakması, fuhşu toplumun neredeyse tüm katmanlarında yaygınlaştırması; kişileri Baalizme çeken en önemli güdüyü oluşturmuştur. İsrailoğulları arasından da, Baalizmin bu çekiciliğine kapılarak, Baallere yönelerek Yahve'yi terk eden pek çok kimse bulunmaktaydı (Albraight 1968; 51). Baallere cinsel güdüyle bu şekilde kendini kaptıranlardan başka; Yahveyle ilgili tasavvurlarında Baal'e yaklaşan, Yahve'yi Baallerin özellikleriyle düşleyen İsrailoğulu hiç yok da değildi. Baalizm, İsrailoğullarının kültürel yaşamlarına o denli nüfuz etmişti ki, İlyass, sonunda, *'Ben, yalnızca Ben kaldım'* (Kutsal Kitap, 2004; I. Krallar 19: 14) diye Yahve'ye feryat etmek zorunda kalmıştı (Oesterly 1930; 97). Nitekim, *"Ahab, İlyasın yaptığı her şeyi, bütün peygamberlerini nasıl kılıçla öldürdüğünü İzebele bildirdi. İzebele, İlyasya ulak gönderip dedi: Yarın bu vakitlerde senin canını bunlardan birinin canı gibi etmezsem ilâhlar bana böylesini ve daha ziyadesini yapsınlar. İlyas, bir mağraya girdi, orada geceledi, işte ona Rabbin sözü geldi. Rab ona dedi: İlyas, burada ne işin var? İlyas, Orduların Tanrısı Rab için çok kıskanç oldum, çünkü İsrailoğulları senin ahdini bıraktılar, senin mezbahlarını yıktılar ve senin peygamberlerini kılıçla öldürdüler; ben, yalnız ben kaldım, almak için canımı arıyorlar."* (Kutsal Kitap, 2004; I. Krallar 19: 1-4) ifadesiyle, Yahve, peygamberi İlyas'ya Baal'e diz çökmemiş, alını tapınağında yere sürmemiş ve mabut olarak öpmemiş yedi bin inananının olduğunu bildirerek, güven vermiştir (Hooke 1938; 24). Dinsel bir güdüyle halk arasında fuhşun yaygınlaştırılması sonucunda, ahlâksızlığın açıkça dini duygular içinde yer alması, tinsel kültürün içine sızması; İsrailoğullarına bağlılık duyan gerçek dindarların tahammül

edebilecekleri bir olgu olamazdı (Albraidt 1968; 54).

Yarı göçebe bir yaşam süren İsrailoğulları arasında, Baalizmin bu denli bağıllıkla yaygınlaşmış olmasının ve cinsel ilişkiye dayanan törenlerin bu kadar büyük bir istekle cezbedicilik kazanmasının nedeni, tarımsal uğraşı sırasında bereket beklentisi ve bolluk umudu olabilir (Finkelstein 1960; 42). Ancak daha sonra, İsrailoğullarının bir ulus özelliğine kavuşması ile birlikte, krallarının çok faal bir şekilde Baalizmi desteklemeleri, Baal ayinlerini halk arasında yaygınlaştırmak istemeleri; kendi dinsel ideolojilerini Kenan diyarındaki ulusların Baalizmiyle özdeş kılmak suretiyle, bu yabancı komşu uluslarla daha kolay bir şekilde askeri ve ticari anlaşmaları yapmak, ittifakları kurmak gayretine dayandığı ölçüde; düşünsel yaklaşma sonucunda gerçekleşen bu birleşmeler yoluyla, kralların kendi saltanatlarını dışardan güvence altına alma isteğinin bir sonucu da olabilir (Hooke 1938; 27). Halk arasında serbest cinsel ilişkiyi gerektiren Baal törenleri ne ölçüde çekiciyse; yöneticiler açısından da düşünsel özdeşlik sonucu oluşacak uluslar arası birleşmelerle sağlanan taht güvenliğini sunan Baalizm de o ölçüde zorunluydu. İsrailoğulları arasında Baalizmin çekiciliğini açıklayan bu irdelemeler; Baalizmin ilkel bir din olmadığı halde, şehre özgü bir yaşamın ahlâken bozulmasının sonucu olarak ortaya çıkmış olabileceği olasılığını beraberinde getirmektedir (Albraidt 1968; 55). Tapınanları arasına bağıllığı da sunmuş olan Baalizm, bu kişilerin kendi sosyal ve fiziksel çevreleriyle yakın bir etkileşim içine girmelerini de zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, Yahve ile Baal arasındaki bu kıyasıya kapışma, Kenan diyarının ilkel dini olarak algılanan Baalizm ile İsrailoğullarının geliştirilmiş dini olarak yorumlanan Yahveizm arasındaki fikir ayrılığından ibaret olarak görülmemeli; bundan daha çok, çatışmanın gerisinde, birbirine zıt bir şekilde oluşturulmaya çalışılan yaşama tarzı içindeki insanların birbirlerine olan davranışlarının yattığının fark edilmesini zorunlu kılmaktadır (Finkelstein 1960; 47). İsrailoğullarının dünya görüşleri, Kitab-ı Mukaddes'e dayanmakta, Eski Ahit de denilen bu kutsal metinlerdeki yorumlar üzerine kurulmaktadır. Eski Ahitten başka Baalci dünyayla ilgili bir kaynağın olmadığı düşüncesi araştırmacılar arasında geçerlilik kazanmışken; Akdenizin doğu sahillerinde ve Sidon'un 140 mil kuzeyinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Ras esh Shamra'nın, İsrailoğullarının Eski Ahid yorumlarıyla benzerlikleri taşıdığı, gözler önüne serilmiştir (Oesterly 1930; 103).

Günümüze kadar gelen bu kazı çalışmaları sonrasında, eski zamanlarda Ugarit olarak bilinen görkemli bir kentin açığa çıkarılması sağlanmıştır (Pitchard 1950; 55). Bu dönemin başlamasından çok kısa bir süre önce, Tunç devri sırasında, M.Ö.1550 ile 1200 yılları arasında, İsrailoğulları Kenan diyarına yerleşmişler ve burada köklü bir kültürle

karşı karşıya kalmışlardır. Bir liman şehri olan Ugarit, son derece verimli tarımsal sahalarla çevrili olup, deniz ticareti yapan çok varlık sahibi sakinleri de bulunmaktadır (Paton 1910; 33). Ugarit kentinin sakinleri, Kenan diyarındaki Filistinliler olup, dinleri de bir çeşit Kenan dini olan Baalizmden başka bir şey değildi. Ugarit tacındaki kıymetli mücevherler, kralının oturduğu görkemli saraylar; bu ülkenin yarattığı uygarlık ölçüsünde sakinlerinin refah içinde yaşadıklarını kanıtlar niteliktedir. Ugarit kenti kazıları sayesinde ulaşılan tabletler, Kenan diyarının diniyle ilgili en gerçekçi ve en temel belgeler niteliğini taşımaktadır. Ulaşılan saray belgeleri, ilâhları Baal'in maceraları ve başarıları hakkında çok ayrıntılı bilgileri içermektedir. Bu saray belgelerine ilâveten ayrıca kentin çeşitli yörelerinde ulaşılan tabletlerde; Baalci dünyanın bakış açısının ve Baallere tapınan sakinlerinin yaşama biçimlerinin ayrıntısıyla bilinmesi, mümkün olmuştur. Ugarit tabletlerinden edinilen Baal hakkındaki bulgular ile İsrailoğullarının kültürel kayıt belgesi halinde de yorumlanan Eski Ahid arasında yapılan bir kıyaslama sonrasında; Baalizm ile Yahveizm arasında köklü bir farklılığın bulunduğu, Kenan diyarında bu iki dinden birinin diğerine galip gelmesinin tamamıyla inanılan ilâhın kudretini açığa çıkartmasına bağlı kaldığı, anlaşılmaktadır (Finkelstein 1960; 51).

Baalizm ile Yahveizm arasındaki köklü ayrılığın ve hatta zıtlığın nedenleri, yedi temel özellikte toplanabilir. Her iki dinin taraflarının, ilâhi arayış şekilleri; ilâhi gücün, bir Tanrıda mı toplandığı yoksa birkaç ilâhi varlık arasında mı dağıtılmış olduğu; bu ilâhi gücün, evreni nasıl kurmuş olduğu; kitapla ilgili edebi ve törensel yanının, nasıl oluşturulmuş bulunduğu; mevcut yaşanan dünya düzenini, nasıl kurduğu; bu dünya düzenini işler bir halde tutabilmek için, hangi dinamikleri içerdiği; ve nihayet, kurulmak istenilen bu dünya düzeni kapsamında inananlarının birbirleriyle uyumlu olmalarını sağlamak için, neleri şart koşmuş olduğu gibi konular üzerinde odaklaşmaktadır. Bu yedi temel bakış açısından, Baalizm ile Yahveizm birbirleriyle kıyaslandığında, gerçekten de, her iki dinin birbirine taban tabana zıt olduğu sonucu, derhal benimsenilir bir görüş haline gelmektedir (Pitchard 1950; 81). Yahveizm, kitaba dayanan bir dindir ve sadece tek Tanrı olarak Yahve'ye tapınma üzerine kuruludur. *“Yahudilikte Tanrı birdir, yaratılmamıştır, ölü-sonu yoktur, yücedir, her şeyi bilendir, bütün varlıkların Rabbidir. Alemlerin yaratıcısı ve sahibi de O'dur. On emre göre Tanrının adını boş yere ağzına almayan Yahudiler, Haşem ve Rab anlamında Adonay'ı kullanmaktadır. Varlığına ve birliğine inanılan Tanrı, görülemezdir, resim ve heykeli yapılamamaktadır. Bununla beraber ona yorulmak, güreşmek, dinlenmek gibi insani nitelikler atfedilmektedir. Tanrı'nın en sevgili milleti de Yahudi milletidir. Tanrı, onları seçmiş ve onlarla Sina'da ahitleşmiştir. Bu ahitleşme, Hz. Musa'nın şahsında İsrailoğulları ile olmuştur. Tanrı'nın birliği Tevrat'ta şöyle ifade*

edilmektedir : “Dinle ey İsrail, Tanrınız Rab, bir Tanrıdır. Bu Tanrı, kendisinden başka bir tanrıya ibadeti yasaklayan, sadece kendisine ibadet edilmesini isteyen kıskanç ve aynı zamanda da haksızlık etmeyen, sadık ve doğru bir Tanrıdır. Yahudilikte: Tanrı oğulları, göklerin ordusu, Tanrının danışmanı, savaşçılar, mukaddesler, mesajcılar, ruhlar, gözcüler, gökte oturanlar gibi melek terimine paralel bazı tanımlar yer almaktadır. Belli bir dönemden sonra Yahudilerin inanç dünyasında değişim olmuş ve bazı güçler reddedilmiştir. Reddedilen güçler arasında melek de vardır. Bu da İşıya Kitabı’nda yer alan “Rab, benim benden başkası yoktur, benden başka Allah yoktur” (İşıya 45: 5) ifadesine bağlanmaktadır. Bu ifade üzerine şerubim ve serapim şekli altında var olan bazı güçler yok olmuştur. Yahudi Kutsal Kitabı’nda, Daniel Kitabına kadar, ahret İnancı hakkında açık ifadelere pek rastlanmamaktadır. Yahudiler, bedeninin toprak olacağını ancak ruhun yaşamaya devam edeceğine inanır. Buna göre, dünyada yaşanan hayat, bir sonraki yaşam için yapılan hazırlıktır. Tanrı, insanları aydınlatmak için, Nebiler görevlendirmiştir. Peygamberlere iman, Yahudilerin son peygamber olarak kabul ettiği Malaki ile sınırlıdır ve bir daha peygamber gelmeyecektir. Peygamber, vahye aracılık etme, kendilerine emanet edileni olduğu gibi nakletme, Tanrının öğretilerini /sözlerini insanlara doğru olarak iletme ile görevli aracıdır.” (Küçük, Tümer, Küçük, 2009; 298-301)

2. İLAHİ İLHAMIN KONUMU

Her iki dinin doğası irdelenmek istendiğinde, ister istemez, inananları ilâhi ilhama nasıl erişmektedir gibi bir soruyla karşılaşmaktadır. Kenan diyarının eski inanç biçimi, Baalizmde ilâhi ilhama ulaşma yolu, doğadaki güçlerin ve fenomenlerin farkına varılması sayesinde sezinlendiği için, yanıtı kolaylıkla bulunabilmektedir. Baalizmdeki ilâhların isimleri de, araştırmacıları kolaylıkla bu sonuca götürmektedir (Finkelstein 1960; 72). Kullanılan, Mot; bulutların sürücüsü, Baal; en yüce ilâh olarak Bull Ell. Bull Ell ilâhı, doğal bir fenomenin yapısında var olan gücün kişiselleştirilmiş bir imgelemi olduğundan; tüm doğal fenomenler, bu ilâhın gücünü açığa çıkartan ilâhilik özelliğini kanıtlar bir nitelik taşımaktadır. Gerçekten de Yahveizm ile Baalizm arasındaki en çarpıcı farklılık; genel olarak eski Yakın Doğu dinlerinde olduğu gibi, Yahveizmin ilâhi ilhamın açığa çıkartılması üzerine kurulu olduğu halde; Baalizmin ise, doğanın fenomenleri içinde kendilerini gösteren ilâhlara dayanmış olmasıdır. Halbuki Baalizmin tam tersine Yahve, esas olarak kendisini tarihte açığa çıkartmış olan bir ilâhtır (Oesterly 1930; 62). Özellikle de Eski Ahit, İsrailoğullarının Tanrıya yönelik davranışları ile Tanrı iradesi arasında çok sıkı bir bağ kurmuş, bu sebep-sonuç ilişkisi içinde yasaya uygun olmayan veya Yahve'nin buyruğuna ters düşen

fiillerin cezalandırılacağına inanılmıştır (Hooke 1938; 107). Elbette ki günümüzün modern bilimsel yaklaşımları, insan davranışlarının doğa üstü tesirlerini tümüyle reddetmekte; deprem, sel vs. gibi afetlerin olduğu kadar toplum içinde yayılan salgın hastalıkların nedenini yine aynı olgunun yapısında aramaktadır (Albraitght 1968; 92). Ancak Eski Ahid'in içerdiği tarihsel düşünce; İsrailoğullarının Yasasıyla kıyaslanılan olumlu ya da olumsuz yargıdaki davranışları ile Yahve'nin ödüllendirici ya da cezalandırıcı iradesinin açıklanılması üzerine kuruludur. Nitekim “*Tanrının önünde durdular. Yeşu, bütün kavme dedi: İsrailoğullarının Tanrısı Rab böyle diyor, Musa ile Harunu gönderdim, Mısırın ortasında yaptığım şeylerle onu vurdum, sonra sizi çıkardım. Atalarınızı Mısırdan çıkardım, denize geldiniz, Mısırlılar Kızıl Denize kadar cenk arabalarıyla ve atlılarıyla atalarınızın ardından kovaladılar. Onlar Rabbe feryad edince, Mısırlılar ile sizin aranızda karanlık koydu, onların üzerine denizi getirdi ve onları örttü. Mısırdan yaptığım şeyleri gözleriniz gördü. Sizi Erden ötesinde oturan Amoriler diyarına getirdim, sizinle cenk ettiler, onları elinize verdim, onların memleketini mülk olarak aldınız ve önünüzde onları helâk ettim. Yeşu dedi, Öyleyse şimdi aranızda olan yabancı ilâhları atın, yüreğinizi İsrailoğullarının Tanrısı Rabba meylettirin. Kavim, Yeşu'ya, Tanrımız Rabbe kulluk edeceğiz ve onun sözünü dinleyeceğiz dedi.*” (Kutsal Kitap, 2004; Yeşu 24: 1-18) ifadesi, Yahve'nin İsrailoğulları tarihinde açığa çıkartmış olduğu kudretinin ayrıntılarını özetlemektedir (Kadushiss 1956; 49).

İsrailoğullarının İbrahim ile birlikte başlayan tarihleri, Yahve ile yapılan ahit temelinde dinselleşmekte; İbrahim'in Kenan diyarına göç edip vaat edilmiş topraklara yerleşmesiyle de, İbrahim'in tanrısı Yahve'den seçilmiş halkın tanrısı Yahve'ye geçilmektedir. İsrailoğullarının tarihi, bireysel davranışları ile ilâhi irade arasında kurulmuş olan bir sebep-sonuç bağıntısına dayanmış olduğundan; Yahve, bu tarihsel ilerlemenin her anında hükmedici ve yargılayıcı olarak, nedensel hakimiyetini sürdürmektedir (Albraitght 1968; 94). Özellikle de, ‘*atanız İbrahimi ırmağın öte tarafından aldım*’, ‘*Musa ile Harunu gönderdim*’, ‘*atalarınızı Mısırdan çıkardım*’, ‘*onları elinize verdim ve onların memleketini mülk olarak aldınız, önünüzden onları helâk ettim*’ (Kutsal Kitap, 2004; Yeşu 24 : 2) şeklindeki ifadeler, Yahve'nin İsrailoğulları tarihindeki etkin rolünü açıklayan çarpıcı ayrıntılardır. Mısır'dan çıkış üzerine odaklanmış olan bu gibi olaylar, İsrailoğullarının bir ulus haline gelme sürecindeki doğum öyküleridir (Paton L.B. 1910; 67). Yahve'nin bir ulus yaratması ve kendisine kesin olarak bağımlı kılması hakkındaki Eski Ahid'deki bu öyküler, aslında, İsrailoğullarının kültürel yaşamları üzerinde biçimlendirici bir tesirde bulunmuştur (Finkelstein. 1960; 82). Biçimlendirici etki yapan bu gibi öykümsel olaylar; İsrailoğullarının yaşama tarzlarında, ulus haline

gelmelerini sağlayan gelenekleri dinmelerine yol açmış, kurumsal bir yapılanmaya yöneltmiştir (Oesterly 1930; 65). Böylece biçimlendirici olaylar, öyküsel bir halde nesillere anlatılmış olsa dahi, İsrailoğullarının bir ulus olmalarına yol açan kültürel yapının esas doğasını, anlamını ve gücünü içermiştir. Yeşu'nun, “*eğer Rabbe kulluk etmek gözünüzde kötü ise, atalarınızın kulluk ettikleri ırmak ötesindeki ilâhlara mı, yahut, memleketlerinde oturduğunuz Amorilerin ilâhlarına mı, kime kulluk edeceğinizi bu gün seçin*” (Kutsal Kitap, 2004; Yeşu 24: 15) sorusu, Yahve'nin kendisini diğer bütün ilâhlardan farklı tuttuğunun bir kanıtı olduğu kadar, İsrailoğullarına geçmişini anımsatarak karşılaştıkları asırları kapsayan zorluk ve esaret günlerinde Yahve'nin gücünün kendileriyle beraber olduğunu bildirme maksadını da taşımaktadır (Albraight 1968; 97).

Yahve'nin gizli gücünün, İsrailoğulları zor günlerinde kurtarıcılık sonucuyla açığa çıkmasını sağlayan bu biçimlendirici olaylar, aslında, Yahve'nin diğer işlerinin kanıtı olarak da değerlendirilmiştir (Finkelstein 1960; 84). Böylece, yaratılışla, insan neslinin dünyaya inişiyle, Nuh tufanı ile ilgili çok önceden olduğu bildirilen olaylar, biçimlendirici bir içeriğe kavuşmuşlardır. Davud'un yıldızının parladığı ve Süleyman'ın hükümlerinin etkinliği dönemleri, monarşinin kurulması, tapınağın tamamlanması, İsrail'in ve Yehuda'nın işgal edilmesi; İsrailoğullarını uyaran ve yasaya uymalarına yönelten biçimlendirici olayların birer sonuçları olarak ayrıntısıyla kültürel dokuya işlenmiş ve yalın olarak nesillere aktarılmıştır (Kadushiss 1956; 52). Biçimlendirici olayların, uzun bir zaman dilimi içinde olsa da birbiri peşi sıra izlemiş olması, İsrailoğullarının Yahvesiyle kurmuş olduğu bu sebep-sonuç ilişkisinin birer tarihsel ders olarak nesillere aktarılması; bunların her birinin şüphe götürmez bir şekilde Yahve'nin işi olduğunu vurgulamakla birlikte, Yahveden başka hiç bir kimsenin bunlara gücü yetmediğini açıklıkla inananlarına bildirme maksadını da taşımaktadır (Finkelstein 1960; 92). Eski Ahid'in Tanrı'nın gücünü bildirerek Ona inanmalarını sağladığı bu işlevi, birbiri peşi sıra gelen peygamberlerinin mesajlarıyla gerçekleştirmiştir. Tanrının peygamberleri, İsrailoğullarının ulus olma sürecinin gerektirdiği çok uzunca bir süre içinde ortaya çıkan peygamberleri olduğu gibi; bazen Sodom ve Gomorra üzerine kükürt ve ateş yağdırmadan önce, Tanrının burayı harap edeceğini Lut'a ve İbrahim'e önceden bildiren melekleri de bulunmaktaydı (Kadushiss 1956; 54). “*İki melek akşamleyin Sodom'a vardılar. Lut kentin kapısında oturuyordu. Lut, erkenden kalkıp yolunuza devam edersiniz dedi. Melekler, olmaz, dediler. Adamlardan biri, Lut'a, kaç canını kurtar, arkana bakma, dedi. Ancak Lut'un peşi sıra gelen karısı dönüp geriye bakınca, tuz kesildi.*” (Kutsal Kitap, 2004; Tekvin 19: 1-29) Gerçekte, İsrail peygamberleri, kendilerini çok ender olarak “*Tanrının habercisi*” işlevinde tanıtmışlar; bunun yerine, belirli bir görevi yerine

getirmekle gönderilmiş "Tanrının hizmetkârları" (Albraight 1968; 103) olduklarını bildirmişlerdir.

"Bana Rabbin şu sözü geld : Ana karnında sana şekil vermeden önce seni tanıdım, sen doğmadan önce seni takdis ettim, seni milletlere peygamber ettim. Ben de dedim: Ah, ya Rab Yahve! İşte, ben söz söylemek bilmiyorum, çünkü çocuğum. Rab bana dedi: Ben çocuğum deme, çünkü kime seni gönderirsem gideceksin, sana emrettiğim her şeyi söyleyeceksin. Onların yüzünden korkma, çünkü seni kurtarmak için ben seninle beraberim. Ve Rab bana elini uzattı, ağzıma dokundu, Rab bana dedi: İşte sözlerimi senin ağzına koydum, bak, bu gün milletler üzerine ve ülkeler üzerine, kökünden sökmek ve yıkmak için, helâk etmek ve yok etmek için, bina etmek ve dikmek için seni koydum. Bana Rabbin sözü, Yeremya, sen ne görüyorsun diye geldi. Ben, bir badem dalı görüyorum dedim. Rab, bana, iyi gördün, çünkü ben sözümün üzerinde, onu yapmak için uyanık bekliyorum. Bütün kötülüklerinden ötürü onlara karşı olan hükümlerimi söyleyeceğim, çünkü beni bıraktılar, başka ilâhlara buhur yaktılar, kendi ellerinin işine tapındılar. Ve sen belini kuşat da kalk, sana emredeceğim her şeyi onlara söyle; onlardan yılma, yoksa seni onların önünde ben yıldırırım. İşte, bütün diyara karşı, Yehuda krallarına karşı, kâhinlerine karşı ve ülke kavimlerine karşı, bu gün seni duvarlı bir şehir, demir bir bilek ve tunç bir duvar ettim. Seninle cenk edecekler, fakat sana güçleri asla yetmeyecek; çünkü seni kurtarmak için, ben seninle beraberim, Rab diyor. Yahve Yeremya'ya şöyle seslendi, bütün insanlığın Tanrısı Rab Benim, var mı yapamayacağım bir şey, bu yüzden Rab diyor ki, bu kenti Kıldaniler ile Babil kralının eline vermek üzereyim, onu ele geçirsin. Kenti de damlarında Baal'ın onuruna buhur yakıp başka ilahlara dökmelik sunular sunarak beni öfkeliendirdikleri evleri de yakacaklar." (Kutsal Kitap, 2004; Yeremya 1: 4-15, 32: 27-30) Bu ifadelerle, Yeremya, kendi görevinin bilincine varmış, gelecekteki bütün olayların aslında Tanrı iradesine göre şekillenmesine kesinlikle inanmış olan, bir peygamber örneğidir (Finkelstein 1960; 93). Yahve, sözünü önceden söylemekte ve sonra da gerçekleşen olaylar olarak bunları gerçek kılmaktadır. Yahve'nin peygamberi ise, sözün söylenmesi ile gerçek kılınması arasında kalarak, bir ölçüde kendi görevinin delillerini de sunmuş olmaktadır (Kadushiss 1956; 57).

Yahve'nin bu şekilde gücünü ve varlığını açığa çıkartarak İsrailoğullarına nasihatte bulunması, Baalizmle olan farklılığının da bir yönünü ortaya koymaktadır. Zira İsrailoğulları dini, kendilerini bir ulus haline getirme zinciri içinde Tanrı gücünün açıkça fark edilmesi gerçeği üzerine konuşlandırılmıştır. Oysa Baalizm, doğrudan insan deneyiminin ötesinde ilâhların gücüyle gerçekleştiğine inanılan biçimlendirici olaylar üzerine konuşlandırılmıştır (Oesterly 1930; 71). Ancak, Yahveizm ile Baalizm arasında kesin zıtlıkların olduğunu belirtmek, aralarında hiç

bir ortak yanlarının bulunmadığını öne sürmek de değildir. Baal destanları tanıtılmasa da, İsrailoğullarının kendi kaynaklarından edinilen bulgulara göre; Kenan diyarındaki bu uluslar da, ilâhlarının olayların akışını değiştirmek maksadını güderek kişilerin işlerine doğrudan müdahale etmekte olduğuna inanmaktaydılar (Finkelstein 1960; 95). “Kaçın, canınızı kurtarın ve çöldeki ulgün ağacı gibi olun. Çünkü kendi işlerine ve hazinelerine güvendiğin için sen de alınacaksın. Kemoş kendi kahinleri ve reisleriyle beraber sürgüne çıkacak. Rabbin söylediği gibi, helâk edici her şehrin üzerine gelecek ve hiç bir şehir kurtulmayacak, vadi yok olacak ve ova harap olacak. Moaba kanat verin de uçup gitsin; onun şehirleri de virane olacak, onlarda oturan kalmayacak. Rabbin işini gevşeklikle yapan lânetli olsun; kılıcını kandan alıkoyan lânetli olsun. İsrail evi güvendikleri Beytelden nasıl utandılsa, Moab da Kemoşdan öyle utanacak. Bundan dolayı Moab için yüreğim ney gibi inliyor, Kir-heres erleri için yüreğim ney gibi inliyor, bundan dolayı arttırdığı malı yok oldu. Vay sana ey Moab! Kemoşun kavmi yok oldu; çünkü oğulların sürgün olarak alındı ve kızların esirliğe götürüldü.” (Kutsal Kitap, 2004; Yeremya 48 : 6-10, 13, 46) Bu ifadeyle, Moab kralı Mesha, ulusunun, İsrail kralı Omri'nin ellerinde bozguna uğramasının sebebini, Moab diyarının Baal'i olan Kemoş'a bağlamaktadır. Zira, Kemoş da tıpkı Yahve gibi, ordularının komutanına emirler vermekte olduğu, sonradan yapılan kazılarla çıkarılan tabletlerle açıkça görülmüştür. (Finkelstein 1960; 99) “Kemoş, benim önümde İsrail kralını sürüyordu. Savaşın her seferinde Kemoş'un emirleriyle karşılaşıyordum. Kemoş, bana, hep ileri demekteydi.” (Anet 5, 11, 19, 30) ifadesi, Mesha'nın İsrail'e karşı giriştiği savaşı da anlattığı anıtta ortaya çıkmıştır. Ölü denizdeki eski bir krallık olan Moab'ın doğusundaki Dhiban'da bulunmuş olan bu anıt taş, Kemoş'un tıpkı Yahve gibi orduların komutanına emirler vermekte olduğunu tanıtlayan daha pek çok savaşları da anlatmaktadır (Paton 1910; 81).

Baal ilâhlarının, tarihteki olaylara karışmış olduğunu tanıtlayan pek çok örneğe, kazılarla ulaşılan tabletlerde karşılaşılmıştır (Kadushiss 1956; 71). Nitekim Keren kralının destanında, ilâhlar ile insanlar arasındaki karşılıklı etkilenmelere rastlanılmıştır. Keren kralı, karısının ve oğlunun ölümüyle perişan olmuş bir halde El'i ziyarete gider, yazgısında uğradığı bu kötü günleri iyiye dönüştürmesi için yakarır. Keret, hastalığa düşünce, El, Shataget ismindeki bir ilâheyi kendisine yollar ve böylece durumuna müdahale eder. Keret'in hastalığı sırasında oğulları, babasının tahtını ele geçirmek için eyleme yeltenirler (Oesterly 1930; 76). Keret, ilâhlara dua ederek, hainin kafasının ezilmesini diler. Mısırlılara ait olan bir başka destanımsı öyküde de, Wen Amon M.Ö. 1100 yıllarında, ilâhi iradeyi bildiren peygambere özgü bir kehanete tanıklık etmiştir (Kadushiss 1956; 74). Mısırlı Wan Amon, odun satın almak için Fenike'ye gider,

ancak Byblos kentinde bir ay süreyle alıkonulur. Çünkü kralın uşaklarından biri, kehanette bulunarak, ilâhların bir yabancıyı Byblos'a getireceğini önceden bildirmiştir. Bu kehanet, Wen Amon'un ilâhi bir koruma altına girdiği ve güvenliğinin de garanti edildiği şeklinde bir kanının yerleşmesine neden olur. Baalizm de, Eski Ahid'in özünü oluşturan, Yahve'nin tarihsel olayların oluşumuna doğrudan ve kesin bir şekilde müdahalede bulunduğu düşüncesini bütünüyle benimsemektedir.

Baalizmin olduğu kadar, Yahveizmin de kabul görmesi; gerek Yahve'nin ve gerekse de Baallerin, zor anlarında gücünü açığa çıkartmalarına ve sonuç sağlayıcı yargısını kanıtlanmasına bağlıdır. Nitekim, “*Gökler Tanrının izzetini beyan eder; gök kubbesi ellerinin işini ilân eyler*” (Kutsal Kitap, 2004; Mezmurlar 19:1) gibisinden Eski Ahid'de yer alan pek çok ifade, Yahve'nin olaylar üzerindeki etkisini kanıtlar niteliktedir (Kadushiss 1956; 78). Yahve ile Baal arasında geçen bu mücadele dikkâtle irdelendiğinde, esas çekişme konusunun genel olarak dinler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığı; olaylar üzerinde etkinlik kurma savaşı, bu iki dinin ilâhlarını karşı karşıya getirmiş olduğu; özellikle de, Yahve'nin İsrailoğulları tarihinde açığa çıkartmış olduğu gücüyle biçimlendirici olaylarla bir kültürü yaratması, böyle bir çatışmayı zorunlu kılmıştır (Finkelstein 1960; 113). Ancak her iki dinin biçimlendirici olaylar üzerinde etkili olmada, Yahveizm Tanrının doğadaki açığa çıkışını benimsemiş olsaydı ve Baalizm de tarihteki ilâhi gücünü de öne sürerek etkinliği bir başka ilâha bırakmış olsaydı; bu iki din arasındaki çatışma, belki de bu kadar şiddetli geçmeyecekti (Kadushiss 1956; 82). Farklı kültürleri yaratan biçimlendirici olaylar üzerindeki ilâhların etkinlik kurma mücadelesi, her iki dini birbirine zıt bir hale getirmiştir. Özellikle de, Yahve'nin kendinden başka bir ilâh tanımamış olması, evreni ve bu kâinattaki her şeyle birlikte insanı da yaratmış olduğunu açıkça bildirmesi, her iki dinin bir araya gelmesini olanaksız kılmıştır (Finkelstein 1960; 114).

3. YAHVE/BAAL ÇEKİŞMESİ

Tek Tanrıcılık ya da çok ilâhlılık arasında kalan böyle bir çatışma, ister istemez ilâhlar arasındaki bir mücadeleye de yol açmıştır. Kitabı Mukaddes'de bu çekişme, şöylece anlatılmaktadır; “*İlyas, bütün kavme yaklaşıp, dedi : Ne vakte kadar iki tarafa toplayacaksınız? Eğer Yahve, Tanrı ise onun ardınca yürüyün ve eğer Baal ise onun ardınca yürüyün. Rabbin peygamberi olara ben, yalnız bir ben kaldım; fakat Baalin peygamberleri dört yüz eli kişidirler. Bize iki boğa verilsin, kendileri için bir boğa seçsinler, onu parçalara ayırsınlar, odunların üzerine koysunlar, fakat ateş koymasınlar. Ben de, öbür boğayı hazırlayacağım. Odunları üzerine koyacağım, ateş koymayacağım. Siz ilâhınızın ismini çağırın, ben*

de Yahve'nin ismini çağıracağım. Hangi Tanrı ateşle cevap verirse, Tanrı odur. Bütün kavim cevap verdi; bu söz iyidir, dedi. İlyas, Baalın rahiplerine dedi : Bir boğayı kendiniz için seçin ve önce onu hazırlayın, çünkü siz çokluksunuz; ilâhınızın ismini çağırın, fakat ateş koymayın. Kendilerine verilen boğayı hazırladılar ve sabahtan öğleye kadar, 'Ey Baal, bize cevap ver' diye Baalın ismini çağırdılar. Fakat ses yoktu, cevap veren yoktu. Yaptıkları mezbahanın etrafında sıçraştılar. Öğleyin İlyas onlarla eğlenip dedi: 'Yüksek sesle çağırın, çünkü o bir ilâhtır, ya dalgındır yahut helâdadır, ya yolculuk ediyor, belki de uykudadır da uyandırmak gerek 'Yüksek sesle bağırdılar, usullerine göre üzerlerinden kan akıncaya kadar kılıçlarla ve kargılarla kendilerini yaraladılar. Öğle vakti geçince, akşam takdimesi arz olunduğu vakte kadar rahiplik ettiler; fakat ses yok, cevap veren yok, kulak asan da yoktu. İlyas, bütün kavme 'yanıma yaklaşın' dedi. Bütün kavim, onun yanına yaklaştılar. Rabbin yıkık mezbahını onardı. 'Senin adın İsrail olacak' diye kendisine Rabbin sözü gelmiş olan Yakub'un oğulları sıptılarının sayısına göre, İlyas on iki taş aldı. O taşlarla Rabbin ismine mezbah yaptı. Mezbahın çevresine iki ölçek tohum alacak kadar bir hendek yaptı. Odunları dizdi, boğayı parçalayıp kesti, odunların üzerine koydu. Su ile dört küp doldurun, yakılan takdimenin üzerine ve odunların üzerine dökün. Su mezbahın çevresine aktı, hendeği de doldurdu. Akşam takdimesi arz olunacağı zaman, peygamber İlyas yaklaştı, 'Ey İbrahimin, İshakın ve İsrail'in Tanrısı Rab, bu gün bilinsin ki, İsrail'de sen Tanrısın ve ben senin kulunum. Bütün bu şeyleri senin sözünle yaptım. Bana cevap ver, ya Rab, bana cevap ver, bu kavim bilsinler ki, ya Rab sen Tanrısın ve onların yüreğini sen geri çevirdin. Rabbin ateşi düştü, yakılan takdimeydi, odunları, taşları ve toprağı yiyip bitirdi, hendekte olan suyu yaladı. Bütün kavim gördü, yüz üstü düştüler, dediler: 'Yahve Tanrıdır, Yahve Tanrıdır'. İlyas onlara dedi: Baalın peygamberlerini tutun, onlardan kimse kaçıp kurtulmasın. Onları tuttular, İlyas onları Kışon vadisine indirdi ve onları orda boğazladı." (Kutsal Kitap, 2004; I. Krallar 18: 21-40).

Yahveizm ile Baalizm arasında geçen mücadele, yalnızca dinlerin ilgi alanlarının farklılığından kaynaklanmamakta; fakat esas olarak, ilâhi gücün tek bir Tanrıda mı toplanmış olduğunun yoksa çeşitli ilâhlar arasında mı dağıtılmış bulunduğunun belirlenmesi üzerinde odaklaşmaktadır (Kadushiss 1956; 103). İnsan varlığının sürdürülmesi için en uygun ortamı sağlayan doğal dünya, kendi içinde çok çeşitli türden fenomenleri bir araya getirmekle kalmamış, aynı zamanda da birini diğerinin karşısına çıkararak sonu gelmeyen bir mücadele içine atmıştır. Böyle olunca da, bu farklı fenomenlerden biri için yararlı olan kayırma, diğerleri için tehlikeli ve yıkıcı bir sonuç doğurmaktadır. Her biri doğadaki fenomenlerden biri üzerinde etkili olan gücü ifade etmek üzere

cisimlendirilmiş farklı ilâhların tümüne birden inanma gibi bir eğilim Kenan diyarındaki Sami uluslarına hakim olunca, bütün bu ilâhlara birden tapınılan ve içinde bulundurulmuş tapınakların da açılmasına neden olunmuştur (Paton 1910; 95).

Oysa Yahveizmin tarihsel doğası, çok ilâhlılığı kesinlikle reddetmektedir. İsrailoğulları, bir ulus olarak dinsel kültürünü oluştururken, yalnızca tek bir Tanrıya bağlanma zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Özellikle de, yalnızca tek bir Tanrı'ya inanma zorunluluğu, aşağıdaki ifadelerle açıklanmıştır. Zira, Mısır'daki o esaret ve kölelik halinden kurtuluş, yalnızca ve yalnızca Yahve'nin iradesi sayesinde gerçekleşmiştir, o mucizevi günlerde bir başka ilâhın rolü olmamıştır (Kadushiss 1956; 104). “*Seni Mısır diyarından, esirlik evinden çıkaran Tanrın Yehova benim. İsrail çocukken onu sevdim, oğlumu Mısırdan çağırdım. Peygamberler ne kadar onları çağırdılarsa, onlardan o kadar uzağa gittiler. Baallara kurban kestiler ve oyma ilahlara buhur yaktılar. Kavmim benden döneklik etmeğe meyyaldir, Yüce Olana çağrılıyorlarsa da kimse onu yükseltmiyor. Mısır diyarından bir kuş gibi, Aşur diyarından bir güvercin gibi titreyerek gelecekler.*” (Kutsal Kitap, 2004; Çıkış 20: 2 , Tesniye 5 : 6 , Hoşea 11 : 1-2, 7). Sadece Yahve'nin iradesiyle ve gücünü İsrailoğullarına açıkça sergilemesiyle Mısır'dan çıkışın gerçekleşmiş olmasına rağmen; İsrail'in ilk yıllarında, diğer ilâhların varlığı veya gücü bir anda ret edilmemiş, yerleşen kültürlerinden de hemen vazgeçilmemiştir. Kutsal metinlerde Yahve'den başka ilâh olmadığı ve İsrailoğulları içinde de asla hoş görülmeceği açıklıkla bildirilmiş olmasına rağmen, halk yine Baal tapınmalarına ve ağaçlıklar altındaki Aşera'nın cinsel ayinlerine katılmaktan asla vazgeçmemiştir (Zion 1951; 6).**

Nitekim, Mısır'dan çıkışla birlikte indiğine inanılan on emrin ilk ikisi “*Karşımda başka ilâhların olmayacaktır, kendin için suret yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve ibadet etmeyeceksin*” (Kutsal Kitap, 2004; Çıkış 20: 3-5) ifadesiyle, çok ilâhlılığa karşı kesin red tavrın alınmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle de, “*hiç bir suret yapmayacaksın*” ifadesiyle Kenan diyarındaki tüm ilâhların ve bu suretlere ibadet tarzını içeren cinsel törenlerinin reddedilmesi kaçınılmaz olmuştur (Kadushiss 1956; 116). Artık, “*onların mezbahlarını yıkacaksınız, dikili taşlarını parçalayacaksınız, Aşerlerini keseceksiniz. Çünkü başka ilâha secde kılmayacaksın, çünkü ismi kıskanç olan Rab kıskanç bir Tanrıdır. Diyarda oturanlarla ahdetmeyecin, onların ilâhlarına bağlı kalarak zina*

** “M.Ö. 935’de Hz. Süleyman’ın vefatından sonra ülke Kuzey ve Güney’e ayrıldı. Kuzey’in kralı Yerobeam’dan sonra Omri kralı oldu (M.Ö. 878-871). Onun yerine oğlu Ahab geçti. Ahab, Fenike prenslerinden İzabel ile evliydi. Hükümdarlığı sırasında (M.Ö. 871-852) karısının da etkisiyle putperest Baal kültürünü hakim kılmaya çalıştı. Hz. İlyass, Baal putuna karşı halkını korumaya çalıştı.” Ayrıntı için E.Sarıkcıoğlu, 2000, syf 234

etmesinler, onların ilâhlarına kurban kesmesinler, biri seni davet ettiğinde onun kurbanından yemeyesin, onların kızlarından oğullarına almayasın, onların kızları kendi ilâhlarına bağlı kalıp zina etmekle, senin oğullarını kendi ilâhlarına bağlı kılarak senin oğullarına zina ettirmesinler. Kendin için, dökme ilâhlar yapmayacaksın.” (Kutsal Kitap, 2004; Çıkış 34: 13-17) Kenan diyarının ilâhları, yeryüzünün, göğün ve denizlerin doğal güçleri olarak sunulmakta olduğundan, ilahlarla tasvir edilmekteydi. Oysa, “*Rab şöyle diyor: Milletlerin yolunu öğrenmeyin, gök âlâmetlerinden yılmayın, çünkü onlardan milletler yılar. Çünkü kavimlerin âdetleri boş şeydir, çünkü ağacı ormandan keserler, balta ile üstat ellerinin işidir. Gümüşle ve altınla onu süslerler; çivilerle ve çekiçlerle onu pekiştirirler de yerinden kılmıdamaz. Tornacı işi, hurma ağacı gibidirler, söz söylemezler, onları taşımak gerektir, çünkü yürüyemezler. Onlardan korkmayın, çünkü kötülük edemezler, onlarda iyilik etmek de yoktur. Senin gibisi yoktur ya Rab.”* (Kutsal Kitap, 2004; Leviller 20: 22-24)

SONUÇ

Diri bir insan görünümünde de olsa Yahve, İlyas'ın ettiği o kadar dua ve yakarışlara sağır kalmış, Tevrat'ta bildirildiği haliyle bulut içinde ikide bir yere inerek Musa'yla yüzyüze görüştüğü gibi İlyas'la konuşmamış veya buluşma çadırında kendisine ayrılan en kutsal yerde perde gerisinden buyruklarını haykırmamıştır. Yahveizmin bu ölüm kalım anında Yahve, kendisini hiç göstermemiş, veya canlı bedeninden ses çıkartmamıştır. Musa zamanında sırtını gösteren ve insan görünümündeki Yahve'nin sunak yerine iniş yaptığına veya görüldüğüne dair hiçbir belirti ya da hiçbir iz olmadığı halde, gökten düşen ateşle sununun ve sunaktaki odunların yanması, Yahve burada imanıyla Baaller mağlup olmuştur. Şayet bu gösteride Yahve geldi ve sunağı yaktı şeklinde bir izlenim seyircileri üzerinde uyanmamış olsaydı, ya da, bu yarışmadan Baal tarafı galip çıkmış olsaydı; bu gün, İsraililerin dini diye bir din olmayacaktı, tıpkı İkhneton gibi tektanrıcılığın bu ikinci versiyonu sonuçsuz kalmış olacaktı. İsraililerin dininin yola devam ederek günümüze kadar ulaşan tektanrıcı uzantılarıyla yayılması bakımından ayakta kalmasında bir dönüm noktasını oluşturan Baal /Yahve karşılaşmasından sonra, Yahveizm İsrailoğulları arasında varlığını ve etkinliğini korumuş; Yahve Baallerle kıyasıya girdiği mücadelesine devam etmiştir. Ne var ki, Eski Ahit'teki imanlı Yahve taparları bile Baal takılı isimleri (Ish-baal = Baal'in kulu) aldığı gibi; Yahve'nin kendisi bile, kadın sembolü Aşera'yla birlikte tapılan Baallerden biri olarak kendisini görmeye başlamıştır (Hoşea 2: 16-20).

Yahve kadar Baal de, kendi yolunda devam etmiştir. Her yerde Kenan diyarında olduğu gibi Aşera sembolleri altında fuhuş yapılarak tapılmamış, Baallere bu tarz tapınma İsrailoğullarını de kapsayan Kenan'a

özgü bir düşkünlük olarak kalmıştır. Bir insan biçimindeki putu tahtaya ya da taş a oyulmuş da olsa, gücüne ve varlığına iman edilmiş çok çeşitli yöresel ruhlar da Baal adıyla çağrılır olmuş, Baal putlarının yanındaki sunaklarda kesilen kurbanlarla tapılır olmuştur. Böylece yüceler yücesi El'in oğlu olan Baal, Kenanlı bir bereket tanrısı olmasının çok ötesine geçmiş, sınırları aşarak Suriye'den Yemen'e varıncaya kadar çok geniş bir coğrafyada etkili olan en güçlü yöresel ruhlara Baal adıyla ve putuyla tapılır olmuştur. Başlangıçta yaratılmış bir ruh (tanrı) da olsa Baal, giderek tüm ruhlara hükmeden yüce bir güç (rab = efendi = sahip) olarak anılmaya başlamış, rüzgara ve fırtınaya olduğu kadar yağmura ve toprağa da hükmeden bir bolluk ve bereket tanrısının çok ötesinde bir güç olarak tapılmıştır. Arabistan'da Hubel (Hu Baal = yüce Baal) ismiyle tapılmış, Afrika'da Hannibal (Baal'in gözdesi) gibi Baal kökenli isimlerle anılmıştır. Mesela, yabancı put Hubel'e, çok güçlü yerel bir ruhun çağrımında ya da eşliğinde tapılmıştır. Zira hemen her yerde Baal ya da put tapınması, düşmemesi için yere çakılan kazıklara ipe bağlanan putlara tapma olarak değil de, putperestliğin dayandığı taştan-tahtadan oyma tasvirler altında cinlere (görünmezlere = ruhlara) tapınma içeriğinde gerçekleşmiştir. Oyma put sunaklarına kurban kesilerek ruhlar sunulurken; esas olarak tapılan ruhun, bu putun içinde barındığına veya çevresine gelerek ruhunun çağrıldığından ve ruhuna tapıldığından haberdar olduğuna iman edilmiştir. Böylece Baal tasvirlerine (ya da putlara), yerel ruhların (cinlerin) gücüyle, Kenan diyarı dışındaki bu geniş coğrafyada hayvan kesiminin yanında çocuk kurban edilerek tapılmaya devam etmiştir.

Sadece Baallere tapılan diyarlarda değil de putlara tapılan hemen her yerde, putperestliğin görünen yüzünü putlar oluştururken, temel dayanağını da ruhlar oluşturmuş; tapılan ve yakarılan görülen put değil, puta çağrılan ruh olmuştur. Korkulan, saygı beslenen, yakarılan, tapılan, görmez-duymaz-konuşmaz oyma put olmamış; bu puta girdiğine ve barındığına veya putun üzerine konduğuna ve sunak yanında durduğuna inanılan ruh (cin) olmuştur. Her ruha bir oyma put tasvirinde tapılmış, ruhun bu putta tapınak açtığına inanılmış, putlara da ruhlara verilen isimlerle yakarılmış ve seslenilmiştir. Elbette hiç kimse taştan ya da tahtadan oyma bir put olarak Baal'den, iyilik de kötülük de ummamış, ya da, bu oyma taşın veya tahtanın duyduğuna ve gördüğüne hiç ihtimal vermemiş; fakat Baal putunun önünde ruh olan kendi yöresel Yüce-İlahının ismini sürekli tekrar etmiş, ruh olan ve putta tapınak açtığına inanılan bu Yüce-İlaha yüklediği üstün kudretleriyle övmüş, kısacası oyma taş a ve tahtaya değil ruh olan ve her şeye kadir olan Yüce-İlaha yönelmiş, yakarmış ve seslenmiştir. Taştan ve tahtadan putlar önünde hayvanlar kesilmiş, Baal putları önünde çocuklar kurban edilmiştir; ancak, bu canlar oyma taş a veya tahtaya (yani puta) kurban edilmemiş; ismiyle çağrıldığında geldiğine ve övüldüğünde hoşnut

olduğuna, bedene olduğu kadar taşa ve tahtaya da girdiğine, her şeyi duyup gördüğu kadar her şeye de kadir olduğuna inanılan ruhlara (cinlere) bu kurbanlar sunulmuştur. Sonuç olarak, Baal/Yahve karşılaşmasından sonra her iki tanrı da yükselmesine hiç ara vermeksizin devam etmiş; gittiği her yerde Baal putları o yörenin tüm cinlere hükmeden ve hepsinin de üzerinde olan en güçlü tek ruhunun (Yüce-İlahın) tapınağı halini alarak diğer tüm putların üzerindeki tek put konumuna ulaşırken; Yahve de, bir taraftan İsrailoğullarının tek tanrısı olarak kabul görürken, diğer taraftan da tek yaratıcı ve tek tanrı namıyla yükselişe geöen tektanrıci dinlerin örnek ilahı ve tek temeli haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- ALBRIGHT, William F. (1968). *Yahweh and the Gods of Canaan: A Historical Analysis of Two Contrasting Faiths*, New York.
- FINKELSTEIN, Louis. (1960). *The Jews: Their History, Culture and Religion*, New York.
- HOOKE, Samuel H. (1938). *The Origins of Semitic Ritual*, New York
- KADUSHISS, Max. (1956). *The Rabbinic Mind*, New York.
- KİTABI Mukaddes şirketi (2004). *Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit*, İstanbul.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, TÜMER, Güney. (2009). *Dinler Tarihi*, Ankara
- OESTERLEY, W.O. (1930). *Hebrew Religion: It's Origin and Development*, London.
- PATON, Lewis B. (1910). *The Early Religion of Israel*, Boston
- PRITCHARD, James B. (1950). *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, New York.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem. (2000). *Başlangıötan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta.
- ZION, Rabbi B. Rabbi, (1951). *The Wisdom of Talmud: A Thousands Years of Jewish Thought*, New York.

YOLSUZLUĞUN SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ: EGE BÖLGESİ ANKET ÇALIŞMASI

Socio-Economic Analysis of Corruption: A Survey in Aegean Region

*İhsan Cemil DEMİR**

ÖZET

Özellikle gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir sorun olarak kabul edilen yolsuzluk olgusu, kamusal gücün ve kamusal kaynakların özel çıkar elde etmek için kötüye kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. Yolsuzluk düzeyini resmi verilere dayanarak tespit etmenin mümkün olmaması nedeniyle, ülkelerin yolsuzluk düzeyleri algı ölçümleri ile belirlenmektedir. Bu çalışma, teorik bilgiler eşliğinde, yolsuzluk algısını ve bu algıya etki eden temel faktörleri belirlemek amacıyla vergi mükellefleri üzerinde Ege Bölgesi'nde gerçekleştirilen bir anket çalışmasından elde edilen verilerin analizinden oluşmaktadır. Yapılan analizlerde, örnek kitlenin yolsuzluk algısı bir hayli yüksek bulunmuştur. Bu algıya etki eden faktörler içinde kamusal harcamalar, vergi yükü, kurumsal kalite, demokrasi düzeyi, vergi ahlakı, siyasal iktidarın algılanma şekli, şeffaflık ve yürürlükteki cezalar en belirgin olanlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Kamu Maliyesi, Yolsuzluk Algısı, Yolsuzlukla Mücadele.

ABSTRACT

Corruption, accepted as a serious problem especially for developing countries, is defined as abusing public force and public sources for gaining private benefit. Since it is impossible to confirm the level of corruption on the basis of official data, countries' corruption levels are determined by measuring the perception of corruption. This paper consists of a survey on taxpayers which is conducted in Aegean Region and empirical analysis of this data which is implemented for determining the perception of corruption level and basic determinants of this perception, accompanied by theoretical framework. According to the results of analysis, the perception of corruption level of sampling unit is very high. The most evident factors which affect this perception are public expenditures, tax burden, institutional quality, level of democracy, tax morale and perception of political government, transparency and current legal penalties.

* Yrd. Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, icdemir@aku.edu.tr

Key Words: Corruption, Public Finance, Perception of Corruption, Control of Corruption.

GİRİŞ

Yolsuzluk olgusu özellikle gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Bu sorunla mücadele için çok yönlü araştırmalar ve düzenlemeler yapılmakla beraber, yolsuzluğun toplumsal algısına neden olan faktörleri belirleyen çalışmaların yeterli düzeyde olduğunu iddia etmek zordur. Ülkelerin yolsuzluk düzeyini ölçmek amacıyla, başta Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) olmak üzere, Dünya Bankası ve IMF gibi örgütler tarafından periyodik çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan çalışmaların tamamına yakını yolsuzluk algısını ölçen çalışmalardır. Çünkü, bir ülkedeki yolsuzluk düzeyini resmi verilere dayanarak belirlemek mümkün değildir.

Ülkemizde yolsuzlukla ilgili çalışmaların son yıllarda ivme kazandığı ve bu çalışmalarda genellikle Uluslararası Şeffaflık Örgütü verilerinin kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu örgüt tarafından Türkiye için yapılan yolsuzluk ölçümlerinde hangi faktörlerin kullanıldığı ve bu faktörlerin yolsuzluk endeksinin oluşumundaki etki düzeyleri açıklanmadığından, yolsuzlukla ilgili çalışmalarda kişi başına milli gelir, büyüme, demokrasi düzeyi, şeffaflık gibi standart veriler faktör değişken olarak kullanılmaktadır. Oysa yolsuzluk gibi bir fenomenin toplumsal algısına etki eden çok sayıda faktörün olduğu kabul edilen bir gerçektir.

Öte yandan, yolsuzluk algısının oluşumunda etken grupların başında vergi mükellefleri gelmektedir. Çünkü, vergi mükellefleri toplumda ekonomik faaliyetlerin odağında yer almakta ve yolsuzluğun toplumsal algısının oluşmasında algılanan kesim olarak önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum ve sosyologların “algılanan ne ise, gerçek de odur” yargısı dikkate alınarak, yolsuzluk algısı ve bu algıya etki eden demografik, kurumsal, ekonomik ve sosyo-kültürel birtakım faktörleri belirlemek amacıyla vergi mükellefleri örneklemini ile bir anket çalışması yapılmıştır.

Bu makale, yolsuzluk kavramı ve yolsuzluk algısının teorik arka planı eşliğinde, yapılan anket çalışmasından elde edilen verilerin istatistiksel analizinden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, teorik olarak yolsuzluğun sebepleri ve sonuçları ana hatlarıyla incelenmiştir. İkinci bölümde, yapılan alan araştırmasının amacı ve yöntemiyle ilgili detaylara,

üçüncü bölümde ise, araştırmadan elde edilen bulgular eşliğinde yapılan analizlere ve çıkan sonuçlara yer verilmiştir.

1. YOLSUZLUK KAVRAMI VE YOLSUZLUK ALGISI

Yolsuzluk kavramı, özellikle 1980’li yıllardan başlayarak kamu yönetimi, siyaset bilimi, iktisat, maliye, hukuk ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin pek çok alanının ilgi odağı haline gelmiştir. Yolsuzluğun ekonomik maliyetlerinin büyüklüğü ve ülke ekonomisine verdiği zararlar, ekonomistlerin bu alana yoğunlaşmalarında önemli bir etken olmuştur (Tanzi ve Davoodi, 2000:3). Yolsuzluk konusunda çalışan bilim adamlarının karşılaştığı sorunların başında işlevsel, sistematik ve bütün toplumlar için geçerli bir yolsuzluk tanımının olmaması gelmektedir. İçinde barındırdığı unsurlar ve yolsuzluğu belirleyen faktörlerin çeşitliliği nedeniyle bütün bilim adamlarının üzerinde uzlaştığı bir yolsuzluk tanımı geliştirilememiştir (Morgan, 1998:7). Dünya Bankası bu durumu, yolsuzluğun kompleks bir kavram olmasına bağlamaktadır (World Bank, 1997:8). Çünkü ülkeden ülkeye, kültürden kültüre yolsuzluk algısı değişebilmektedir. Bazı toplumların yolsuzluk olarak kabul ettiği davranışlar veya uygulamalar, bir başka toplum tarafından yolsuzluk olarak algılanmayabilmektedir. Bu nedenle Paldam (2002), ülkelerin yolsuzluk seviyelerinin, çeşitli kültürel özellikleri dikkate alan karma bir ekonomik-kültürel model ile açıklanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Literatürde çok çeşitli yolsuzluk tanımları olmakla birlikte, Dünya Bankası, IMF, Uluslararası Şeffaflık Örgütü gibi birçok kuruluşun ve bilim adamının, Michael Johnston tarafından yapılan tanımı kullandığı görülmektedir. Johnston (1998) yolsuzluğu, kamusal gücün ve kamusal kaynakların özel çıkar elde etmek için kötüye kullanılması olarak tanımlamaktadır. Yolsuzluk kavramının değişik tanımları incelendiğinde, üç önemli unsurun ön plana çıktığını görmek mümkündür. Bunlar, kamusal güce sahip bir görevli, kamusal gücün kötüye kullanımı ve kamu görevlisinin elde edeceği maddi veya maddi olmayan çıkardır (Akçay, 2001:9).

Yolsuzluk, negatif dışsallık yayan kamusal kötülük (public bad) olarak da nitelendirilmektedir. Kamusal kötülükler ve negatif dışsallıklar genel olarak kamu ekonomisi tarafından incelenmektedir. Bu yönüyle yolsuzluğu, toplumun tamamına maliyetler yüklediğinden, bölünemeyen kamusal mallar içinde değerlendirmek ve yolsuzlukla mücadeleyi de bireylerden ziyade toplumsal işbirliği ile yürütmek gerekmektedir (Çelen, 2007:23). Bununla beraber, yolsuzluğu sadece kamusal yetkiye veya güce bağlı olarak ortaya çıkan bir olgu şeklinde değerlendirmek pek mümkün değildir. Nitekim, son yıllarda özel kesim yolsuzluklarının da sık sık dile

getirildiğini görmek olasıdır. Finansal piyasalarda görülen usulsüzlükler, banka hortumlamaları, spekülasyonlar, manipülasyonlar, içerden bilgi sızdırmalar gibi durumlar özel kesim yolsuzluklarına örnek gösterilebilmektedir.

Yolsuzluk kavramı ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle birlikte değerlendirilmektedir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından periyodik olarak ölçülen ve yayınlanan yolsuzluk endeksleri incelendiğinde, ülkelerin gelişmişlik düzeyi arttıkça yolsuzluk algısının azaldığı görülmektedir.

Tablo 1: Bazı Ülkelerde Yolsuzluk Düzeyleri

Ülke/Yıl	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996
Arjantin	2,9	2,8	2,5	2,5	2,8	3,5	3,5	3,5	3	2,81	3,41
Avustralya	8,7	8,8	8,8	8,8	8,6	8,5	8,3	8,3	8,7	8,86	8,6
Avusturya	8,6	8,7	8,4	8	7,8	7,8	7,7	7,7	7,5	7,61	7,59
Azerbaycan	2,4	2,2	1,9	1,8	2	2	1,5	1,5	3,9		
Belçika	7,3	7,4	7,5	7,6	7,1	6,6	6,1	6,1		5,25	6,84
Malezya	5	5,1	5	5,2	4,9	5	4,8	4,8	5,3	5,01	5,32
Meksika	3,3	3,5	3,6	3,6	3,6	3,7	3,3	3,3	3,3	2,66	3,3
Hollanda	8,7	8,6	8,7	8,9	9	8,8	8,9	8,9	9	9,03	8,71
Y. Zelanda	9,6	9,6	9,6	9,5	9,5	9,4	9,4	9,4	9,4	9,23	9,43
Nijerya	2,2	1,9	1,6	1,4	1,6	1	1,2	1,2	1,9	1,76	0,69
Norveç	8,8	8,9	8,9	8,8	8,5	8,6	9,1	9,1	9	8,92	8,87
Filipinler	2,5	2,5	2,6	2,5	2,6	2,9	2,8	2,8	3,3	3,05	2,69
Polonya	3,7	3,4	3,5	3,6	4	4,1	4,1	4,1	4,6	5,08	5,57
Portekiz	6,6	6,5	6,3	6,6	6,3	6,3	6,4	6,4	6,5	6,97	6,53
Romanya	3,1	3	2,9	2,8	2,6	2,8	2,9	2,9	3	3,44	
Rusya	2,5	2,4	2,8	2,7	2,7	2,3	2,1	2,1	2,4	2,27	2,58
Singapur	9,4	9,4	9,3	9,4	9,3	9,2	9,1	9,1	9,1	8,66	8,8
G. Afrika	4,6	4,5	4,6	4,4	4,8	4,8	5	5	5,2	4,95	5,68
İspanya	6,8	7	7,1	6,9	7,1	7	7	7	6,1	5,9	4,31
İsveç	9,2	9,2	9,2	9,3	9,3	9	9,4	9,4	9,5	9,35	9,08
İsviçre	9,1	9,1	9,1	8,8	8,5	8,4	8,6	8,6	8,9	8,61	8,76
Tayland	3,6	3,8	3,6	3,3	3,2	3,2	3,2	3,2	3	3,06	3,33
Türkiye	3,8	3,5	3,2	3,1	3,2	3,6	3,8	3,8	3,4	3,21	3,54
Ukrayna	2,8	2,6	2,2	2,3	2,4	2,1	1,5	1,5	2,8		
İngiltere	8,6	8,6	8,6	8,7	8,7	8,3	8,7	8,7	8,7	8,22	8,44
ABD	7,3	7,6	7,5	7,5	7,7	7,6	7,8	7,8	7,5	7,61	7,66

Kaynak: Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi, 2007.

Not: En fazla yolsuzluk:0, en düşük yolsuzluk:10

Tablo 1 incelendiğinde, gelişmişlik düzeyi görece olarak diğer ülkelere göre düşük olan Arjantin, Azerbaycan, Nijerya, Filipinler, Rusya ve Ukrayna gibi ülkelerde yolsuzluk düzeyinin yüksek; buna karşın, gelişmiş olarak kabul edilen Avustralya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Singapur, İsveç, İsviçre ve İngiltere gibi ülkelerde yolsuzluk düzeyinin oldukça düşük olduğu dikkat çekmektedir.

Yolsuzluk kavramı son yıllarda üzerinde sıklıkla durulan bir kavram olmasına rağmen, bir ülkedeki yolsuzluk düzeyinin tespit edilmesi o kadar kolay gözükmemektedir. Şöyle ki, resmi kayıtlara yansımış yolsuzluk olaylarına bakarak yolsuzluk düzeyinin belirlenmesi yeterli değildir. Bu durum, resmi kayıtlara yansımayan yolsuzlukların tespit edilmesinin imkânsızlığı ile birlikte değerlendirildiğinde, bir toplumdaki yolsuzluk düzeyini kesin bir şekilde belirlemenin güçlüğü daha iyi anlaşılmaktadır. Bu nedenlerden dolayı, yolsuzluk ölçümlerinde genellikle algı endeksleri kullanılmaktadır. Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yayınlanan yolsuzluk endeksleri de çeşitli alan araştırmalarından üretilen anket verileri şeklinde, oldukça karmaşık algı ölçümlerine dayanmaktadır (Mauro, 1995:682-684). Bununla birlikte, bir toplumdaki yolsuzluk algısını birincil derecede kamuoyuna yansıyan yolsuzluk olaylarının sıklığı ve boyutlarının belirlediğini ifade etmek de mümkündür (Sayan ve Kışlalı, 2004:8).

Yolsuzlukla ilgili literatür incelendiğinde rüşvet, rant kollama, irtikap, zimmet, hırsızlık, patronaj, adam kayırmacılık, nepotizm (akraba kayırmacılığı), kronizm (eş-dost kayırmacılığı), nüfuz istismarı (clientilism), siyasal kayırmacılık, bilgi sızdırmacılığı ve logrolling (oy ticareti) başlıca yolsuzluk türleri olarak sayılmaktadır (Altuğ, Çak, Şeker ve Bingöl, 2009:20).

Yolsuzluk, kamu yönetimi açısından kaynak kullanımında etkinsizlik, kamusal hizmet üretiminde maliyet artışı, kamusal hizmet sunumunda adaletsizlik, kalite düşüklüğü ve verimsizlik gibi olumsuz sonuçlar doğurmaktadır (Şeker, 2008:98). Yolsuzluğun özellikle özel sektör yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde negatif bir etki oluşturduğu ve yatırımları azalttığı birçok araştırmada ortaya konmuş bir veridir (Akçay, 2001; Asiedu, 2004; Başar, 2004; Demirtaş ve Akçay, 2006; Larrain ve Tavares, 2004). Bu yönüyle yolsuzluğun, toplam vergi gelirlerini azalttığını belirtmek de yanlış olmayacaktır. Ülke ekonomisi açısından bakıldığında yolsuzluk, toplam vergi gelirlerini azaltmakta ve buna bağlı olarak ekonomik büyümeyi yavaşlatmaktadır. Girişimciler açısından ise ilave bir vergi gibi kabul edilmekte ve girişim kabiliyetini sınırlandıran bir unsur olmaktadır (Mauro, 1998:12).

Yolsuzluk olgusu, kamu mali yönetimi açısından da oldukça önemli bir sorundur. Vergi gelirlerini ve kamusal harcamaların etkinliğini azaltmasının yanı sıra, kamusal harcamaların sosyal hedeflerinin gerçekleşmesi önünde de

ciddi bir engel olarak kabul edilmektedir (Hillman, 2004:1067). Toplumun önemli bir bölümü yolsuzluğun giderek yaygınlaştığını düşündüğünde, devlete ve kurumlarına olan güven azalmakta ve vergi ödeme konusunda ciddi dirençler oluşabilmektedir. Büyük fedakarlıklarla ödenen vergilerin karmaşık ve karanlık ilişkiler içinde kaybolduğunu düşünen vergi mükelleflerinin vergi ödeme konusundaki içsel motivasyonları azalmaktadır. Bu durum, denetimlerin yetersizliği ve yüksek maliyeti ile birlikte değerlendirildiğinde, kamu mali yönetimi açısından önemli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, toplumun vergiye gönüllü uyumunu sağlamak, kamu mali yönetiminde ve vergi politikalarında başarı sağlamanın, dolayısı ile vergi kaçakçılığını azaltmanın en doğal yolu olarak kabul edilmektedir (Torgler vd., 2008:314-315). Vergiye gönüllü uyumu sağlamak için de öncelikle toplumdaki yolsuzluk algısını azaltmak gerekmektedir. Yolsuzluk algısının azalması toplumun vergi ahlakının yükselmesine, vergi ahlakının yükselmesi de yolsuzluğun azalmasına neden olmakta ve böylece birbirlerini destekleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Bahsedilen nedenlerle, toplumda yolsuzluk algısını etkileyen temel faktörlerin tespit edilmesi ve bu faktörler üzerinden politikalar geliştirilmesi kaçınılmazdır. Zira, yolsuzlukla ilgili literatürde çok önemli bir yeri olan Daniel Treisman'ın da belirttiği gibi, yolsuzluk algısına sebep olan faktörler ve bunların toplumdaki yapıya ilişkin olarak henüz çok az şey bilinmektedir (Treisman, 2000:400). Yapılan araştırmalar algı ölçümlerine dayandığı için, elde edilen yolsuzluk skorları subjektif niteliklidir. Ancak, böyle bir fenomeni tamamen objektif verilere dayanarak tespit etmek de günümüz koşullarında mümkün değildir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Aktif, beyannameli gelir vergisi mükellefleri ile yürütülen bu çalışmanın temel amaçları, vergi mükelleflerinin yolsuzluk algı düzeylerini tespit etmek, bu algıya neden olan temel faktörleri belirlemek ve kamu mali yönetimi açısından yolsuzluk algısını azaltabilecek öneriler geliştirmektir. Bu amaçla mükelleflerin öncelikle yolsuzluk algı düzeyleri tespit edilmiş ve çeşitli değişkenlerin bu algıya etkilerini test etmek amacıyla ordered probit regresyon modelleri oluşturulmuştur.

Araştırma Ege Bölgesi genelinde, küme örnekleme yöntemi (cluster sampling method) kullanılarak ve yüz yüze anket tekniği ile yürütülmüştür. Araştırmada ulaşılan örneklemin mekansal dağılımı Tablo 2'de görülmektedir.

Tablo 2: İllere Göre Faal Gelir Vergisi Mükellef ve Örneklem Sayıları

İl	G. V. Mükellef Sayıları*	Örneklem Sayısı	%
İzmir	117.043 (46.5%)	310	41.3
Denizli	21.861 (8.7%)	65	8.6
Afyonkarahisar	12.200 (4.9%)	46	6.1
Uşak	7.477 (3.0%)	50	6.7
Aydın	23.730 (9.4%)	92	12.3
Manisa	28.206 (11.2%)	77	10.3
Muğla	30.921 (12.3%)	60	8.0
Kütahya	10.129 (4.0%)	50	6.7
TOPLAM	251.567 (100%)	750	100

*Kaynak:http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/AIGMS/2008/TABLO_2.xls.htm (Erişim:21/01/2010).

Araştırmanın ana kütlesi itibarıyla 0,05 güven aralığına göre ulaşılması gereken minimum örneklem sayısı 384'tür (Saunders vd. 2000:156). Araştırmada 750 örnek ile yüz yüze anket yapıldığı için, istatistiksel olarak nicel geçerlilik sağlanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular STATA programında bir veri seti haline getirilmiştir. Elde edilen verilerden, bağımlı değişken olarak yolsuzluk algı düzeyi kullanılmak üzere, demografik değişkenlerden oluşan temel bir ordered probit regresyon modeli oluşturulmuştur. Daha sonra modele sırasıyla diğer bağımsız değişkenler (kamusal harcamalar, sübjektif vergi yükü, kurumsal kalite, demokrasi, vergi ahlakı, siyasal iktidar, saydamlık ve yürürlükteki cezalar) entegre edilmiştir. Bu metodun uygulanma sebebi, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin hassasiyetini ve bu ilişkinin nasıl değiştiğini her adımda görebilmektir. Son olarak değişkenlerin modele nicel etkilerini görmek için her bir regresyon eşitliğinin marjinal etki testleri yapılmıştır.

3. ELDE EDİLEN BULGULAR

Araştırmada, yolsuzluk algı düzeyini belirlemek amacıyla mükelleflere “Ülkemizde yolsuzluk düzeyi yüksektir.” ifadesine katılma düzeyleri sorulmuş ve 5’li Likert ölçeğine göre belirtmeleri istenmiştir. Maddeye katılım frekans dağılımları Tablo 3’te görülmektedir.

Tablo 3’te görüldüğü gibi, ankete katılan mükelleflerin yolsuzluk algı düzeyleri oldukça yüksektir. Mükelleflerin %86,7’si ülkemizde yolsuzluk düzeyinin yüksek olduğu fikrine katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 3: Yolsuzluk Algısı Frekans Dağılımları

	Frekans	%	Kümülatif %
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	28	3,7	3,7
Katılmıyorum (2)	22	2,9	6,6
Ne Katılıyorum, Ne Katılmıyorum (3)	49	6,7	13,3
Katılıyorum (4)	183	24,5	37,8
Kesinlikle Katılıyorum (5)	466	62,2	100,0
Toplam	748	100,0	

Ortalama: 4,3984, St. Sapma: 0,9845

Araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirlik analiz değerleri şöyledir:

Cronbach's Alpha: 0,7806

Düzeltilmiş Alpha: 0,7769

Tablo 4/I: Yolsuzluk Algısına Etki Eden Faktörler

Yöntem:O.probit	Model-1			Model-2			Model-3			Model-4		
	Katsayı	z-İstat.	Marj.	Katsayı	z-İstat.	Marj.	Katsayı	z-İstat.	Marj.	Katsayı	z-İstat.	Marj.
Değişkenler	0.032	0.25	0.020	0.014	0.10	0.005	0.029	0.22	0.011	0.011	0.08	0.004
Yaş (30-49)	0.219	1.33	0.084	0.213	1.28	0.082	0.214	1.27	0.082	0.208	1.24	0.080
Yaş (50-64)	0.605**	2.43	0.237	0.468*	1.95	0.184	0.489**	2.03	0.191	0.383	1.60	0.149
Yaş (65+)	-0.246**	-2.19	-0.094	-0.243**	-2.13	-0.093	-0.228**	-1.98	-0.087	-0.230**	-1.98	-0.087
Erkek	0.007	0.06	0.003	0.016	0.13	0.006	0.018	0.14	0.007	0.054	0.43	0.020
Evlü	-0.151	-1.21	-0.056	-0.188	-1.49	-0.069	-0.209*	-1.67	-0.076	-0.249**	-2.00	-0.090
İşçi-Memur	-0.035	-0.84	-0.013	-0.030	-0.72	-0.011	-0.006	-0.13	-0.002	-0.018	-0.43	-0.007
Eğitim	0.027	0.42	0.010	0.042	0.67	0.016	0.047	0.75	0.018	0.048	0.73	0.018
Gelir Düzeyi	0.220***	4.19	0.083	0.201***	3.88	0.075	0.188***	3.53	0.071	0.167***	3.03	0.062
Kamu Harcaması				0.256***	4.98	0.096	0.258***	4.98	0.097	0.240***	4.55	0.090
Vergi Yüktü							-0.170***	-2.67	-0.064	-0.168***	-2.60	-0.063
Kurumsal Kalite										-0.212***	-4.53	-0.079
Demokrasi												
Gözlem sayısı		748			747			745			744	
χ^2		.0000			.0000			.0000			.0000	
R ²		0.1271			0.1492			0.1556			0.1733	
Durbin-Watson		1.917			1.898			1.923			1.955	

Not: Bağımlı Değişken: Yolsuzluk Algısı. Referans Gruplar. Bayan, Serbest Meslek-Esnaf, Bekar-Boşanmış.

Anlamlılık Düzeyleri: * 0.05 < P < 0.10, ** 0.01 < P < 0.05, *** P < 0.01, Marj.: Marjinal Etki.

Tablo 4/II: Yolsuzluk Algısına Etki Eden Faktörler

Yöntem: O. Probit	Model-5			Model-6			Model-7			Model-8		
	Katsayı	Z-İstat.	Marj.	Katsayı	Z-İstat.	Marj.	Katsayı	Z-İstat.	Marj.	Katsayı	Z-İstat.	Marj.
Değişkenler												
Yaş (30-49)	0.080	0.59	0.030	0.080	0.59	0.030	0.100	0.74	0.037	0.099	0.73	0.037
Yaş (50-64)	0.274	1.60	0.105	0.272	1.60	0.104	0.299*	1.77	0.114	0.295*	1.74	0.112
Yaş (65+)	0.461*	1.81	0.180	0.513**	2.04	0.200	0.525**	2.00	0.205	0.540**	2.08	0.211
Erkek	-0.267**	-2.28	-0.101	-0.270**	-2.30	-0.102	-0.210*	-1.78	-0.079	-0.236**	-2.00	-0.089
Evlü	0.051	0.39	0.019	0.054	0.42	0.020	0.035	0.26	0.013	0.024	0.18	0.009
İşçi-Memur	-0.189	-1.50	-0.068	-0.197	-1.57	-0.071	-0.186	-1.48	-0.067	-0.210*	-1.67	-0.075
Eğitim	-0.010	-0.25	-0.004	-0.006	-0.13	-0.002	-0.023	-0.53	-0.008	-0.021	-0.47	-0.008
Gelir Düzeyi	0.072	0.12	0.027	0.068	1.04	0.025	0.060	0.88	0.022	0.063	0.91	0.023
Kamu Harcaması	0.169***	3.11	0.063	0.167***	3.07	0.062	0.160***	2.91	0.059	0.152***	2.78	0.056
Vergi Yüğü	0.281***	5.24	0.104	0.273***	5.04	0.101	0.277***	5.09	0.102	0.266***	4.80	0.098
Kurumsal Kalite	-0.256***	-3.82	-0.095	-0.366***	-5.06	-0.135	-0.391***	-4.24	-0.144	-0.404***	-4.28	-0.149
Demokrasi Düzeyi	-0.223***	-4.71	-0.083	-0.216***	-4.47	-0.080	-0.204***	-4.09	-0.075	-0.198***	-3.97	-0.073
Vergi Ahlakı	-0.408***	-4.85	-0.151	-0.392***	-4.60	-0.145	-0.316***	-3.51	-0.117	-0.421***	-4.05	-0.155
Siyasal İktidar				-0.148***	-2.93	-0.055	-0.145***	-2.81	-0.054	-0.143***	-2.74	-0.053
Şeffaflık							-0.167***	-3.46	-0.062	-0.156***	-3.21	-0.057
Ceza Sistemi										-0.105***	-2.14	-0.039
Gözlem Sayısı		743			743			741			740	
X ²		.0000			.0000			.0000			.0000	
R ²		0.1927			0.1992			0.2094			0.2130	
Durbin-Watson		1.925			1.893			1.913			1.916	

Not: Bağımlı Değişken: Yolsuzluk Algısı. Referans Gruplar. Bayan, Serbest Meslek-Esnaf, Bekar-Boşanmış.

Anlamlılık Düzeyleri: * $0.05 < P < 0.10$, ** $0.01 < P < 0.05$, *** $P < 0.01$, Marj.: Marjinal Etki.

Yolsuzluk algı ölçümleri periyodik olarak yapılmakla beraber, ülkelerin yolsuzluk algı düzeylerine etki eden faktörlerin detaylı bir şekilde analiz edildiği çalışma sayısı sınırlıdır. Yaptığımız araştırmada toplumdaki yolsuzluk algısını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkileyen faktörler ve bu faktörlerin etki düzeyleri belirlenmiştir. Elde edilen veriler kullanılarak yapılan regresyon analizlerinin sonuçları özet tablo haline getirilmiştir (Tablo 4/I ve Tablo 4/II).

Analiz sonuçları demografik faktörler, kurumsal faktörler, ekonomik faktörler ve sosyo-kültürel faktörler şeklinde dört gruba ayrılarak yorumlanmıştır.

3.1. Demografik Faktörler ve Yolsuzluk Algısı

Araştırmada yaş, cinsiyet, medeni durum, meslek grubu ve eğitim faktörleri demografik değişken olarak kullanılmıştır. Bu değişkenlerden sadece cinsiyet faktörünün, yolsuzluk algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu görülmüştür. Buna göre erkekler, yolsuzluk düzeyini bayanlara göre daha yüksek algılamaktadırlar. Benzer şekilde 65 yaş ve üzerindeki mükellefler yolsuzluk düzeyini genç insanlara göre daha yüksek algılamaktadır. Ancak, diğer yaş grupları itibarıyla anlamlı bir ilişkinin olmadığı ve modele yeni değişkenler eklendikçe yaş gruplarının anlamlılık düzeyinin zayıfladığı görülmektedir. Diğer demografik faktörler olan medeni durum, mesleki durum ve eğitim seviyesi ile yolsuzluk algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Eğitim seviyesi, sosyolojik olgularda etken faktör olarak öngörülmeyle beraber, eğitim seviyesinin sosyal olaylar üzerindeki etkisini net olarak belirtmek her zaman mümkün olmamaktadır. Şöyle ki, çalışma konumuz olan yolsuzluk algısı açısından bakıldığında, eğitim seviyesi arttıkça yolsuzluk konusundaki farkındalığın da artması beklenmektedir. Ancak, eğitim seviyesi arttıkça insanların yolsuzluklara bulaşabileceği alanları keşfetme olasılığının artabileceği ve böylece yolsuzluk algı düzeyini düşük ifade edebileceği de ayrı bir öngördür. Nitekim, sosyal olaylar üzerine yapılan araştırmalar incelendiğinde, eğitimle ilgili birbirinin tersi sonuçların elde edilmiş olduğu dikkat çekmektedir¹. Yaptığımız analizlerde

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Braithwaite ve Ahmed, 2005; Dubin, Graetz ve Wilde, 1990; Torgler, 2004.

yolsuzluk algısı açısından eğitim seviye grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

3.2. Kurumsal Faktörler ve Yolsuzluk Algısı

Yolsuzluk olgusunun kendisi bir kurumsal faktör olarak kabul edildiği için, diğer kurumsal faktörlerden etkilenme düzeyinin belirlenmesi son derece önemlidir. Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yaptığı yolsuzluk ölçümlerinde ve diğer birçok çalışmada kurumsal faktörlerin özellikle dikkate alındığını görmek mümkündür (Lavalley, 2008:345 ve Pinto, 1992:1837). Yaptığımız çalışmada kurumsal faktör olarak kurumsal kalite, demokrasi, şeffaflık ve ceza sistemi kullanılmıştır. Regresyon modeline adım adım bu faktörler ilave edildiğinde kurumsal faktörlerin modelin her adımında yolsuzluk algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı, negatif etkilerinin olduğu görülmektedir (Tablo 4/I ve 4/II).

Yolsuzluk algısı ile kurumsal faktörler arasındaki ilişki açısından en etken faktörler, kurumsal kalite algısı ile demokrasi düzeyi algısıdır. İlişkinin yönünün negatif olması, kurumsal faktörlerdeki pozitif algı arttıkça, yolsuzluk algı düzeyinin azaldığı anlamına gelmektedir.

Analizlerde kullanılmak üzere yasama, yürütme ve yargı erklerine duyulan güven düzeylerinden oluşan kurumsal kalite algısı ölçülmüştür². Bu algı, vatandaşlar ile devlet arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek bakımından önemlidir. Devlete ve kurumlarına olan güven duygusunun bir ifadesi şeklinde kabul edilen kurumsal kalite arttıkça, yolsuzluk algısının azalacağı teorik olarak öngörülmektedir (Treisman, 2000:403). Yaptığımız analizlerde, teorik yargıları doğrular nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Devletin erklerinin algılanma şeklinin, toplumun değer yargılarının oluşumunda ne derece etken olduğu gerçeği bir kez daha açık bir şekilde görülmüştür.

Diamond ve Plattner (1993)'in belirttiği gibi, demokrasi düzeyi arttıkça toplumdaki yolsuzluk algısının azalması beklenmektedir. Demokrasi algısı ile sosyolojik olgular arasında olması beklenen bu yönde bir ilişki, yaptığımız analizlerde yolsuzluk algısı açısından da geçerlilik kazanmıştır. Analiz sonuçlarına göre toplumdaki demokrasi seviyesi arttıkça yolsuzluk algısının azaldığı görülmektedir.

Yolsuzluk algısı ile şeffaflık (transparency) arasında beklenen negatif yönlü ilişki yaptığımız araştırma sonuçlarıyla da ortaya konmuştur. Regresyon analizi sonuçlarına göre, şeffaflık algısı arttıkça yolsuzluk algısı önemli derecede azalmaktadır (Tablo 4/II). Bu durum Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün tespitlerine de uygun olup, dünya genelinde yolsuzluk üzerine

² Bu endeks için Cronbach's alpha değeri 0,71; ortalama 3,2478'dir.

yapılan çalışmaların artmasının en önemli sebeplerinden birisi olarak, hesap verilebilirlik (accountability) olgusunun önem kazanmasına vurgu yapılmaktadır (Torgler, 2004:9).

Toplumdaki yolsuzluk eğilimini azaltan en önemli faktörlerden birisi de yakalanma risk düzeyi ve cezalardır. Kuşkusuz bu durum, ülkedeki yasal sistemin etkinliği ile yakından ilgilidir. Bir ülkenin hukuk düzeninin yolsuzluk üzerindeki etkisi iki yönlü olarak cereyan etmektedir. Birincisi; hukuk düzeninin, yolsuzluk karşısında gerek ekonomik yaşamı ve gerekse kamusal düzeni koruyucu düzenlemeleri hangi ölçüde içerdiği, ikincisi de toplumdaki yasal kültürdür (Treisman, 2000:402). Her iki unsurun da yolsuzluğu engelleyici normlar içermesi, yolsuzluğun maliyetinin toplumda yüksek algılanmasına ve ülkedeki yolsuzluk düzeyinin azalmasına katkı sağlayacaktır. Toplumda yolsuzlukların üzerine gidildiği ve gerekli cezaların verildiği görüldüğünde yolsuzluk algısı azalacaktır (Polinsky ve Shavell, 2001:8). İtalya’da yürütülen temiz eller (mani pulite) operasyonundan sonra toplumda yolsuzluk algısının azaldığının tespit edilmesi bunun en güzel örneklerinden birisidir (Kugler vd. 2005:1640).

Yaptığımız araştırmada, cezaların yeterlilik düzeyinin algılanma şeklinin, yolsuzluk algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu görülmektedir (Tablo 4/II). Cezaların yeterli olduğu şeklindeki algı arttıkça yolsuzluk algısı zayıflamaktadır. Diğer bir ifade ile cezaların yeterli olduğunu düşünenler, ülkedeki yolsuzluk düzeyini diğer gruplara göre daha düşük algılamaktadır.

3.3. Ekonomik Faktörler ve Yolsuzluk Algısı

Kamu kuruluşlarının işlev ve kararları bireyler için ekonomik değer taşıyor veya ekonomik fırsatlar yaratıyorsa yolsuzluğa konu olma olasılığı da atmaktadır (Berkman, 1983:42). Bu yönüyle ekonomik faktörler ile yolsuzluk algısı arasındaki istatistiksel ilişki de merak konusu olmaktadır. Yaptığımız araştırmada ekonomik faktör olarak gelir düzeyi, subjektif vergi yükü ve kamusal harcamalar kullanılmıştır.

Regresyon analizi sonuçlarına göre; mükelleflerin gelir düzeyi beyanları ile yolsuzluk algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak, mükelleflerin subjektif vergi yükleri ve kamusal harcamaları algılama şekilleri ile yolsuzluk algıları arasında istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Vergi adaleti ve vergilemede etkinlik, subjektif vergi yükünü önemli ölçüde etkileyen faktörlerdendir. Bu nedenle özellikle kamusal düzeydeki yolsuzluk olaylarının algılanmasında subjektif vergi yükü etken bir faktör olarak kabul edilmektedir (Tanzi ve Davoodi, 2000:15). Mükelleflerin ödedikleri vergi nedeniyle duydukları vergi tazyikini ölçmek için ankete

katılanlara, “Ödediğim vergiyi ağır buluyorum” ifadesine katılma düzeyleri sorulmuş, böylece mükelleflerin sübjektif vergi yükleri belirlenmiştir. Sübjektif vergi yükünün diğer bütün değişkenlerden daha fazla bir şekilde yolsuzluk algısını etkilediği yaptığımız analizlerde görülmektedir (Tablo 4/I ve 4/II). İlişkinin yönünün pozitif olması, sübjektif vergi yükü arttıkça yolsuzluk algısının da arttığı anlamı taşımaktadır.

Kamu harcamalarının kompozisyonu ve toplumun beklentilerine uyum düzeyi, kamu ekonomisinin birçok faktörünün algılanma şekline etki etmektedir. Bu etki, yolsuzluğun kamusal harcamaları etkilemesi şeklinde görülebildiği gibi, kamusal harcamaların fonksiyonel dağılımının da yolsuzluk algısını etkilediği şeklinde görülebilmektedir. Şöyle ki, bir ülkedeki yolsuzluk düzeyinin, kamusal harcamaların toplam düzeyini etkilemediği kabul edilmekle birlikte, yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde askeri ve güvenlik harcamalarının diğer ülkelere göre daha yüksek olduğu, böylece kişi başına hissedilir kamusal harcama tutarını azalttığı ve yolsuzluğu artırdığı iddia edilmektedir (Tanzi ve Davoodi, 2000:15). Kamusal harcamaların yolsuzluk amaçlı kullanımı da söz konusu olabilmektedir. Kamu harcamasının verimli ve kolay anlaşılabilir alanlardan daha geniş ve karmaşık alanlara kaydırılması yoluyla rüşvet ve rant kollama faaliyetlerine girişmek daha kolay olmaktadır (Del Monte ve Papagni, 2001:2). Diğer taraftan, kamusal harcamaların bireylerin tercihlerine uygun olmaması durumunda, kamusal harcamalarda gerek maddi gerekse maddi olmayan kayırmacılık yapıldığı şeklindeki düşünce artmakta ve böylece toplumdaki yolsuzluk algısının arttığı kabul edilmektedir (Özsemerci, 2003: 27).

Yaptığımız araştırmada kamusal harcamaların toplumsal algısı ile yolsuzluk algısı arasında güçlü bir korelasyon olduğu görülmüştür. Analiz sonuçlarına göre, kamusal harcamalardan memnuniyetsizlik düzeyi arttıkça yolsuzluk algısı da artmaktadır.

3.4. Sosyo-Kültürel Faktörler ve Yolsuzluk Algısı

Toplumdaki yolsuzluk algısının şekillenmesinde ekonomik faktörlerin yanı sıra sosyal ve kültürel birtakım faktörlerin de etkisi bulunmaktadır. Hatta, bazı durumlarda kültürel, sosyal ve politik faktörlerin yolsuzluk üzerinde ekonomik faktörlerden daha belirleyici olduğunu ifade etmek de mümkündür (Treisman, 2000:409). Bu amaçla araştırmada siyasal iktidarın benimsenme durumu ve toplumun vergi ahlakının yolsuzluk algısı üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Siyasal iktidarın kabulü, toplumsal algıları önemli düzeyde değiştirebilecek bir olgudur. Bireyler kamusal alanda karşılaştıkları birtakım olumsuzlukları, siyasal iktidarı destekledikleri takdirde, olumsuz

algılamayabilmekte veya görmezlikten gelebilmektedirler. Yaptığımız araştırmada ankete katılanların siyasal iktidarı destekleme düzeyleri belirlenmiş ve bireylerin siyasal iktidarı destekleme düzeyleri ile yolsuzluk algıları arasında istatistiksel bir ilişki olup olmadığı regresyon modelinde test edilmiştir. Tablo 4/II'de görüldüğü gibi, ankete katılan mükelleflerin siyasal iktidarı destekleme düzeyleri arttıkça yolsuzluk algıları azalmaktadır.

Araştırmada kullanılan bir diğer sosyo-kültürel değişken de vergi ahlakıdır. Vergi ahlâkı arttıkça vergi kaçakçılığının azalacağı ampirik çalışmalarla ortaya konmuş bir gerçektir (Torgler vd. 2008:314-324). Vergi kaçakçılığı ile yolsuzluk arasında güçlü bir korelasyon olduğu da teorik olarak öngörülen ve ampirik bulgularla desteklenen bir veridir (Torgler, 2004:20). Yaptığımız araştırmada ankete katılanlara, vergi ahlak düzeylerini belirlemek amacıyla, “Hiçbir zaman vergi kaçırmam (Ort:3,7789)”, “İçinde bulunduğumuz şartlarda vergi kaçırmak bir zorunluluktur (Ort:3,0712)” ve “Ceza ödemeyeceğimi bilsem daha az vergi öderim (Ort:3,14)” soruları yöneltilerek bir endeks geliştirilmiştir (Bu faktör için Cronbach’s alpha değeri 0,67 ve ortalama 3,33’tür). Elde edilen vergi ahlak düzeyi faktörü ile yolsuzluk algısı arasında istatistiksel olarak güçlü bir korelasyon olduğu görülmektedir (Tablo 4/II). Buna göre toplumdaki vergi ahlakı arttıkça yolsuzluk algısı önemli ölçüde azalmaktadır.

SONUÇ

Yolsuzluk olgusunun özellikle gelişmekte olan ülkeler için ciddi bir sorun olarak görülmesi, bu konudaki çalışmaların da artmasına sebep olmaktadır. Bununla beraber, yolsuzluk düzeyinin net olarak tespit edilmesi mümkün olmamaktadır. Ülkelerin yolsuzluk endeksleri genellikle Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yapılan yolsuzluk algı anketleri sonucu elde edilen verilere ve yayınlanan raporlara dayanmaktadır.

Türkiye’nin bu raporlardaki skorlarına bakıldığında, yolsuzluk düzeyinin bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. Ülkemiz açısından hoş karşılanmayacak olan bu durumu ortadan kaldırmak için, özellikle kamusal alanda rastlanan ve kamuoyuna yansıyan yolsuzluk vakalarının azaltılması gerekmektedir. Ancak, yolsuzluk algısının azaltılması için yapılması gerekenler bununla sınırlı değildir. Bu bağlamda, yolsuzluk algısına etki eden faktörlerin tespit edilmesi son derece önemlidir. Bu faktörlerin tespit edilerek, yolsuzluk algı düzeyini pozitif yönde etkileyecek politikalar üretmek mümkündür.

Yaptığımız çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturan anket çalışması, Ege Bölgesi’nde yolsuzluk algı düzeyinin ve bu algıya etki eden temel faktörlerin tespit edilmesi amacıyla yürütülmüştür. Yüz yüze anket yöntemiyle yapılan araştırmadan elde edilen veriler eşliğinde yapılan analiz

sonuçlarına göre vergi mükelleflerinin yolsuzluk algı düzeyleri oldukça yüksektir. Bu algıya etki eden temel faktörlere bakıldığında kamusal harcamalar, kurumsal kalite, vergi yükü, demokrasi algısı, vergi ahlakı, şeffaflık, siyasal iktidarın algılanma şekli ve yürürlükteki ceza sisteminin ön plana çıktığı görülmektedir.

Yolsuzluk açısından oluşmuş negatif algının pozitifçe çevrilmesi, bu faktörleri dikkate alarak yürütülecek politikalara bağlıdır. Bu bağlamda, yolsuzluk algısını negatif yönde arttıran kamusal harcamalardaki savurganlığın ve sübjektif vergi yükünün azaltılması gerekmektedir. Benzer şekilde, yolsuzluğun negatif algısını azaltan kurumsal kalite, demokrasi düzeyi, vergi ahlakı, şeffaflık ve ceza sistemine karşı duyulan güvenin artırılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AKÇAY, Selçuk. (2001), *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzlukların Ekonomik Analizi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon.
- ALTUĞ, E. Figen, ÇAK, Murat, ŞEKER, Murat ve BİNGÖL, Önder. (2009), *Yerel Yönetimlerde Hizmetlerden Memnuniyet ve Yolsuzluklar, İstanbul Araştırması*, İstanbul: İSMMMOMO Yayını, No.121.
- ASIEDU, Elizabeth. (2004), “Policy Reform and Foreign Direct Investment to Africa: Absolute Progress but Relative Decline”, *Development Policy Review*, 22(1), 41-48.
- BAŞAR, Selim. (2004), “Yolsuzlukların Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkileri”, *İktisat-İşletme ve Finans*, 19 (222), 66-76.
- BERKMAN, Ümit. (1983), *Az Gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüsvet*, Ankara: TODAİE Yayını.
- BRAITHWAİTE, Valerie and AHMED, Eliza. (2005), “A Threat to Tax Morale: The Case of Australian Higher Education Policy”, *Journal of Economic Psychology*, 26, 523–540.
- ÇELEN, Mustafa. (2007), *Yolsuzluk Ekonomisi: Kamusal Bir Kötülük Olarak Yolsuzluğun Ekonomik Analizi*. İstanbul: İSMMMOMO Yayını, No. 77.

- DEL MONTE, Alfredo and PAPAGNI, Erasmo. (2001), "Public Expenditure, Corruption and Economic Growth: The Case of Italy", *European Journal of Political Economy*, 17, 1-16.
- DEMİRTAŞ, Gökhan ve AKÇAY, Selçuk. (2006), "Kurumsal Faktörlerin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerine Etkisi: Ampirik Bir Kanıt", *Gazi Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 8 (2), 15-33.
- DIAMOND, Larry and PLATTNER, M. F. (1993), *The Global Resurgence of Democracy*, Baltimore: Johns Hopkins University Pres.
- DUBIN, Jeffrey A., GRAETZ, Michael J. and WILDE, Louis L. (1990), "The Effect of Audit Rates on the Federal Individual Income Tax: 1977-1986", *National Tax Journal*, 43 (4), 395-409.
- GELİR İDARESİ BAŞKANLIĞI (2008), *İstatistikler*.
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/AIGMS/2008/TABLO_2.xls.htm (Erişim: 21/01/2010).
- HILLMAN, Arye L. (2004), "Corruption and Public Finance: An IMF Perspective", *European Journal of Polical Economy*, 20, 1067-1077.
- JOHNSTON, Michael. (1998), "Fighting Systemic Corruption: Social Foundations for Institutional Reform", M. Robinson (Ed.), *Corruption and Development*, London: Frank Cass Publisher.
- KAUFMANN, Daniel, KRAAY, Aart and MASTRUZZI, Massimo. (2007), "Governance Matters VI: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2006", Washington DC: *Policy Research Working Paper Series*, No. 4280, World Bank.
- KUGLER, Maurice, VERDIER, Thierry and ZENOU, Yves. (2005), "Organized Crime, Corruption and Punishment" *Journal of Public Economics*, 89, 1639-1663.
- LARRAIN, Felipe and TAVARES, Jose. (2004), "Does Foreign Direct Investment Decrease Corruption?", *Cuadernos De Economia*, 41 (August), 217-230.
- LAVALLEE, Mark E. (2008), "Corruption and Institutional Trust in Sub-Saharan Africa", *Transparency International, Global Corruption Report*, Cambridge: Cambridge University Press, 344-346.
- MAURO, Paolo. (1995), "Corruption and Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 110 (3), 681-712.
- MAURO, Paolo. (1998), "Corruption: Causes, Consequences and Agenda for Further Research", *Finance & Development*, March 1998, 11-14.
- MORGAN, Amanda L. (1998), "Corruption: Causes, Consequences and Policy Implications: A Literature Review", *Working Paper*, No.9, San Francisco: The Asia Foundation.

- ÖZSEMERÇİ, Kemal. (2003), *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*, Sayıştay Araştırma, İnceleme, Çeviri Dizisi, No. 27, Ankara.
- PALDAM, Martin. (2002), “The Cross-Country Pattern of Corruption: Economics, Culture and The Seesaw Dynamics”, *European Journal of Politican Economy*, 18, 215-240.
- PINTO, Ambrose. (1992), “Institutionalised Corruption”, *Economic and Political Weekly*, 27 (35) (August 1992), 1837-1838.
- POLINSKY, A. Mitchell and SHAVELL, Steven. (2001), “Corruption and Optimal Law Enforcement”, *Journal of Public Economics*, 81, 1-24.
- SAUNDERS, Mark, LEWIS, Philip and THORNHILL, Adrian. (2000), *Research Methods for Business Students*. Second Edition, Essex: Prentice Hall.
- SAYAN, İpek Ö. ve KIŞLALI, Murat. (2004), “Yolsuzluk Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma”, Ankara: *AÜ GETA Tartışma Metinleri*, No. 73, (Haziran-2004).
- ŞEKER, Murat. (2008). “Kamu Ekonomisi Açısından Rüşvet”, *İÜ İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 50. Seri, 87-104.
- TANZI, Vito and DAVOODI, H. R. (2000), “Corruption, Growth and Public Finances”, *IMF Working Paper*, No. 97/139, Washington DC.
- TORGLER, Benno. (2004), “Tax Morale, Trust and Corruption: Empirical Evidence from Transition Countries”, *CREMA Working Paper*, No: 2004/5, Basel.
- TORGLER, Benno, DEMİR, İhsan. C., MACINTYRE, Allison and SCHAFFNER, Marcus. (2008). “Causes and Consequences of Tax Morale: An Emprical Investigation”, *Economic Analysis and Policy*, 38 (2), 313-342.
- TRIESMAN, Daniel. (2000), “The Causes of Corruption: A Cross-National Study”, *Journal of Public Economics*, 76, 399-457.
- WORLD BANK (1997), *Helping Countries Control Corruption: The Role of the World Bank*, Washington DC.

AFYONKARAHİSAR İLİNİN TURİZM GELİŞİMİ VE ÇEKİCİLİKLERİ

Tourism Development and Attractions of Afyonkarahisar

*Mehmet Ali ÖZDEMİR**

*İsmail KERVANKIRAN***

ÖZET

Bu çalışmada, Afyonkarahisar ilinde turizmin geçmişten günümüze gelişim süreci ile ilin doğal ve kültürel turizm çekicilikleri değerlendirilmiştir. Afyonkarahisar turizminin gelişim süreci ile birlikte, bugünkü durumu analiz edilerek, gelecekteki turizm gelişimine katkı sağlamak amaçlanmıştır. İlin turizm çekiciliklerinin oluşumu ve gelişimi ile fiziki ve beşeri coğrafya unsurları arasında önemli bir ilişki vardır. İlin en önemli turizm çekiciliğini oluşturan termal kaynaklar, fay hatları üzerinde ve yakınında bulunmaktadır. Son yıllarda sıcak su kaynakları çevresinde termal turizm yatırımlarının arttığı görülmektedir. Bununla birlikte ilin turizminin daha iyi gelişebilmesi için, tanıtım ve pazarlamanın daha etkin yapılması, turizm ürünlerinin çeşitlendirilmesi, nitelikli tesislerin ve hizmetin artması, turizme konu olan doğal ve kültürel turizm çekiciliklerin korunması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, turizm, çevre, sürdürülebilir turizm.

ABSTRACT

This study aimed at evaluating how tourism developed from past to present, what its current situation and how it is compared with surrounding provinces in the province of Afyonkarahisar. The study also aimed at making suggestions for tourism sector in the province of Afyonkarahisar by analyzing its developments in the past and present. The number of tourism businesses in the province of Afyonkarahisar has undergone a big increase in recent years compared to surrounding provinces while the number of accommodation per night did not increase as it was expected. In order to increase the demand for tourism in the province of Afyonkarahisar, promotion and marketing should be emphasised, types of tourism products

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, aozdemir@aku.edu.tr

** Yard.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniv., Coğrafya Bölümü, ismailkervankiran@sdu.edu.tr

should be diversified, the number of high qualified tourism businesses and services should be increased and natural and cultural touristic values should be preserved.

KeyWords: Afyonkarahisar, tourism, history, sustainable tourism

GİRİŞ

İletişim ve haberleşmedeki gelişmeler, insanların eğitim düzeyinin artması, yaşam standardındaki iyileşmeler, ulaşım imkanlarının gelişmesi, boş zamanların artması, farklı kültürleri tanıma arzusu, şehir hayatının getirdiğistres gibi etkenler insanları seyahate, farklı yerlerde dinlenme isteğine yöneltmiştir. Bu da bugünkü anlamda turizm olarak adlandırdığımız olgunun doğmasına neden olmuştur.

Turizm faaliyetlerinin yakın gelecekte de hızla artacağını düşünen ülkeler ve yerel yönetimler, dış turizmle birlikte iç turizm hareketlerini de dikkate alarak turizme yapılan yatırımlarını artırmaktadırlar. Bölgeyi ziyaret eden turistlerdeki artış ile birlikte yeni alışveriş merkezleri, konaklama, lokanta, rekreasyon tesisleri, bölgedeki turizm varlıklarına uygun yatırımlar, seyahat acentaları ile birlikte bölgenin altyapı ve üstyapı düzenlemeleri de gelişecektir. Bölgeye yapılan bu yatırımlar diğer sektörleri canlandırmakta ve istihdam sağlayarak bölgedeki işsizliği önlemektedir.

Günümüz insanının en fazla gereksinimlerinden olan gezmek, görmek, dinlenmek ve tatil yapma isteğine yanıt verebilecek doğal güzelliklere, tarihsel ve kültürel kaynaklara sahip ülkemizde turizm faaliyetleri her geçen gün artmaktadır. Önceki yıllarda deniz-kum-güneş unsurlarına bağlı kıyı (deniz) turizmi ile tanınan ülkemiz, alternatif turizm türlerinin gelişmesi ile birlikte yeni turizm alanlarında da gelişme başlamıştır. Türkiye'ye gelen turist sayısı, paralelinde turizm gelirleri sürekli artış göstermektedir.

İnsanlar daimi olarak kaldıkları mekanlarda karşılayamadığı gereksinimleri gidermek amacıyla, kendileri açısından cazip olan başka yerlere giderler. Bir ürünün ya da bir bölgenin insanlar için cazip olabilmesi ve işlev görebilmesi için birtakım özellikleri taşıması gerekir. Çekici olması, ulaşılabilir olması, mal ve hizmetlerinden yararlanabileceği turizm işletmelerinin bulunması gibi söz konusu unsurlar turizm ürününü cazip hale getiren temel özellikleri oluşturmaktadır. Ayrıca festival, şenlik, kongre, fuar ve karnaval gibi etkinlikler ile bölgenin ve turizm merkezinin sahip oldukları imaj da turizm arzı içerisinde değerlendirilmektedir. Çekici ve ulaşılabilir

olmayan ve turizm işletmelerinin bulunmadığı bölgelerin turizm bölgesi olarak kabul görmesi mümkün değildir. Çekiciliği yüksek olmasına karşılık turizm merkezlerine uzak veya turizm işletmelerine ulaşmak için yeterli altyapı imkanlarının bulunmaması, o bölgedeki turistik ürünün pazarlamasını güçleştirir. Bir bölgede güzel bir mağara, şelale, farklı bir bitki türü ya da tarihi bir eser bulunabilir, ancak bu bölgenin turistik bir ürün haline gelebilmesi bu çekiciliğinin yanında ulaşım ve altyapı olanaklarının gelişmiş olmasına ve turizm işletmelerinin var olmasına bağlıdır.

Çalışma alanını olan Afyonkarahisar ilinin en önemli çekiciliklerini termal kaynaklar oluşturur ve ilde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın belirlediği dört termal turizm merkezi bulunmaktadır. Sahada termal kaynaklara bağlı yatırımlarının her geçen gün arttığı görülür. Termal kaynakların yanında, diğer doğal çekicilikler ise, yaylalar, peribacaları, göller, mağaralar oluşturmaktadır (Harita 1). Ancak bu çekiciliklerin turizm faaliyetlerinde yeteri kadar değerlendirildiği söylenemez.

Afyonkarahisar İli kültürel kaynaklar yönüyle de zengindir. Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya illerini kapsayan "*Frigya Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi*"de, Frig Vadisi diye tanımlanan ve Anadolu'nun en eski medeniyetlerinin yaşadığı ve antik kalıntıların bulunduğu arazinin en geniş bölümü Afyonkarahisar sınırları içerisinde bulunur. Ayrıca ilin, Başkomutan Meydan Muharebesi'nin yaşandığı savaş alanları, Afyonkarahisar Tarihi Evleri, kalesi, mevlevihanesi, müzeleri, festivalleri, el sanatları ve yemekleri diğer kültürel turizm çekiciliklerini oluşturur (Harita 1).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Türkiye Turizm Stratejisi- 2023 hedefleri içinde; turizm sezonunun bütün bir yıla yayılması, turizm ürününün çeşitlenmesi ve bu kapsamda öncelikli olarak belirlenen turizm türleri desteklenerek gelişmeleri bulunmaktadır. Bu amaçla sağlık turizmi ve termal turizmin 2023 hedefleri şöyle belirlenmiştir:

- "Troya, Frigya ve Afrodısyia bölgelerinin her biri termal ve kültür temalı bölgesel varış noktası olarak geliştirilecek, termal ve kültür turizmi kapasitesinin alternatif turizm türleri ile bütünleşmesi sağlanarak yakın çevredeki diğer kültürel ve doğal değerlerle de ilişkilendirilecektir.
- Jeotermal kaynakların bulunduğu bölgeler dikkate alınarak etaplamalar şeklinde tüm kaynakların değerlendirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülecektir.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca bugüne kadar ilan edilen termal turizm merkezlerine ilişkin imar planları ve revizyon imar planlama çalışmaları tamamlanacaktır.

- Avrupa’da termal turizm konusunda birinci varış noktası olması sağlanacaktır.
- Jeotermal suyun etkin bir şekilde dağıtım amacıyla belirlenen pilot bölgelerde mahalli idareler birliği ve dağıtım şirketleri kurulması yönünde çalışmalar yapılacaktır.

Jeotermal kaynak odaklı ‘Turizm Merkezi’ ve/veya “Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgesi” ilan edilebilecek alanlar belirlenerek fiziki planlarının tamamlanmasından sonra turizm yatırımcılarına tahsisi kısa bir sürede gerçekleştirilecektir”. Afyonkarahisar’ın da içinde bulunduğu illerde, Turizm Stratejisi 2023 yılı hedefleri içinde alternatif turizm türleri; sağlık turizmi - termal turizm ve kültürel turizm oluşturmaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

Turizm, dinlenme, eğlenme, görme, tanıma, sportif karşılaşmalar yapma, temsil veya konser verme, bilgi ve görgüsünü artırma gibi amaçlarla; ya da, sadece zevk için (duygusal amaçlarla) yapılan gezi (seyahate çıkma) demektir (Doğanay, 2001: 12).

Turistik destinasyonlar; “turist denilen tüketici gruba bütünleştirilmiş hizmetler sunan ve turizm ürünlerinin birleşiminden oluşmuş coğrafi bölgedir” diye tanımlanır (Buharis, 2000). Turizm coğrafyası, turizmde talep ve bunun ortaya koyduğu mekansal kalıp (turizme katılma talebinin nerede, nasıl ve niçin ortaya çıktığı), turizmde arz ve bunun mekansal özellikleri (çekicilikler, ulaşım ve konaklama kolaylıklarının nerede olduğu), turizm kaynaklarının değerlendirilmesi ile ortaya çıkan turizm alanları (turizm olgusunun nerede yer aldığı), turist hareketleri ve turist akışının yönü (destinasyonu-turistlerin nereye yöneldikleri), turizmin etkilerinin neler olduğu (etkilerin nerede ve nasıl meydana geldiği), turizm mekanlarına ilişkin modeller (çeşitli mekansal büyüklüklerdeki kıyı, dağ gibi alanların yararlanma ve daha iyi kullanmayla ilgili teorilerin neler olduğu) konuları ile kendi metodolojisi içerisinde ilgilenmektedir (Özgüç, 2007: 88).

Turizm coğrafyası doğal ve kültürel turizm varlıklarının coğrafi mekan üzerinde belirlenmesinde *dağılım ilkesi* (turistik değerlerin dağılışı, niteliksel ve niteliksel özelliklerini ifade eder), *ilgi ilkesi* (belirli bölgelerde doğal, kültürel değerlerin varlığı ve bunlar arasındaki karşılıklı etkileşim ilgi ilkesiyle açıklanır) ve *nedensellik ilkesi* (turizm coğrafyasına konu oluşturan olayların neden-sonuç ilişkileridir) doğrultusunda inceler ve bu nedenle turizm coğrafyası turizmde en etkin tanıtım ve pazarlama aracıdır (Emekli, 2001).

Turizm olayının daha geniş mekanlara yayılmaya başlaması (fiziki), gün geçtikçe daha geniş insan kitlesinin turizme katılması (beşeri) ve turizm sektörünün parasal olarak değerinin her yıl artması (ekonomik), coğrafyanın

turizm alanına ilgisini de artırmıştır. Coğrafya kendi prensiplerine göre gelişen bu olayları inceler ve turizm olayına daha geniş ölçekte bakarak, doğal, beşeri ve ekonomik ortamın bütün hatlarıyla değerlendirilmesini sağlar.

Coğrafi değişkenler turizmin gelişebilmesi için geniş bir çerçeve oluşturur. Turizm etkinlikleri bir ülkenin doğal ve kültürel coğrafyasının sahip olduğu fırsatlar ve kısıtlamalarla yakından ilişkilidir. Fiziksel coğrafya özellikleri, bir ülkedeki turizm çekiciliklerinin çeşidini, kalitesini ve dağılımını belirtmekle kalmaz, aynı zamanda o bölgeye ulaşılabilirliği ve bölge içi ulaşım olanaklarını da kontrolü altında tutar. Sözelimi coğrafi konum, bir yerde turizmin doğuşu ve gelişiminde çok önemli bir faktördür. Yine iklim ile turizm arasında sıkı bir ilişki vardır (Soykan, 2004).

Turizmde çekicilikler çok önemli bir faktördür ve coğrafi bilgilere büyük bir bağlılık gösterir (Gunn, 1988:107). Herhangi bir yerin (ya da ülkenin) turist çekebilme potansiyeli üç şeye bağlıdır: Turizmin temel unsurları ya da turizmin arz kaynakları denilen bu üç şey, çekicilikler, erişim ve konaklamadır. Çekicilikler, turizmin yer seçiminde rol oynayan coğrafi kaynaklardır ve turistlerin bir alanı ziyaret etme isteğini doğururlar (Özgüç, 2007).

Turizm arzını etkileyen en önemli faktörlerden biri olan **“çekicilikler”**; *doğal unsurlar* (coğrafi konum, jeolojik ve jeomorfolojik özellikler, iklim özellikleri, bitki örtüsü, hayvan türleri, doğal güzellikler, çağlayan ve şelaleler, adalar, nehirler, göller, denizler, deniz suyu özellikleri, kıyı tipleri, kaplıca ve şifalı sular), *sosyo-kültürel unsurlar* (gelenek ve görenekler, yemek kültürü, müze, yerel mimari yapı, tarihi yapı ve ibadet yerleri gibi kültürel varlıklar, bölgenin sosyal ve siyasal yapısı), *ekonomik unsurlar* (turistik ürünün fiyatı, alışveriş imkanları, altyapı olanakları, turizm endüstrisinin ekonomik durumu) ve *psikolojik unsurlar* (bölge halkının yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri, inançları, moda, alışkanlıklar, eğlence yerleri, sanat etkinlikleri) gibi unsurlara bağlıdır.

Turizm olayında önem taşıyan, hatta turizmin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önem taşıyan en önemli unsurlarda birisi **“turizm çekicilikleri”**dir. Bir ülke, bölge ya da yörede turistik çekim kaynağı olan iklim, bitki örtüsü, doğal güzellikler, hidrografik özellikler, termal kaynaklar, rekreasyon ve dinlenme tesisleri doğrudan doğruya coğrafyanın ilgi alanına girmektedir. Turizm faaliyetlerinin gelişimi ve turistik çekicilikleri beşeri ve fiziki coğrafyanın inceleme alanına girmektedir (Emekli, 2001).

Coğrafyanın ana konusunu mekan ve insan arasındaki ilişkiler oluşturmakta ve turizm olayı insanla ve doğal ortamla ilişkili olduğuna göre, coğrafya ile turizm arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkinin sonucu

ortaya çıkan Turizm Coğrafyası, yeryüzünün birçok bölümüne dağılmış olan turizm alanları ile bu alanların fiziki, beşeri ve ekonomik özelliklerini ortaya koymaktadır. Çalışma alanındaki turizm faaliyetleri, çevre-insan etkileşimi içerisinde değerlendirilmiştir. Turizm açısından değer taşıyan çekiciliklerin oluşumu, gelişimi, boyutu, dağılışı, türleri ve mekana etkisi coğrafyanın ve coğrafyacıların ilgisini çekmektedir. Dolayısı ile konunun coğrafi bakış açısı ile değerlendirilmesi, yorumlanması ve etkilerinin ortaya çıkarılması, turizm çalışmalarına farklı bir boyut kazandıracaktır.

1.1. Afyonkarahisar’da Turizmin Tarihsel Gelişimi

Afyonkarahisar’da turizm hareketlerinin ne zaman başladığı kesin olmamakla birlikte, bölgenin en önemli turizm varlığını oluşturan kaplıcaların çok eski dönemlerden itibaren şifa kaynağı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısı ile ilin turizm tarihinin çok eski olduğu ve ilk turizm faaliyetlerinin kaplıcalarla başladığı anlaşılmaktadır. Özellikle Gazlıgöl Kaplıcası çevresinde Afyon Müze Müdürlüğü’nce yapılan kazılardan ve çıkan bulgulardan, bu bölgede eskiden kaplıcaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaplıcaların çevrelerinde yerleşim merkezleri ve ibadethanelerin bulunması, bu alanların çok eski dönemlerden beri kullanıldığını göstermektedir.

Bizans döneminde bölgedeki kaplıcaların aktif olarak kullanıldığı, hatta bazı kaplıcaların yakınlarında kiliselerin bulunmasından dolayı eski adlarının farklı olduğu görülmektedir (Örneğin Heybeli kaplıcasının eski adı Kızıl Kilise Kaplıcası olduğu gibi).

Osmanlı döneminde ise bölgedeki kaplıcalar hem Türkler, hem de Avrupalılar tarafından sağlık amacıyla kullanılmıştır. 17. yüzyılda yaşamış meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi Seyahatname’sinde, Afyonkarahisar ve Sandıklı hamamları hakkında bilgi verir ve bu hamamlara girenlerin şifa bulduklarını söyler. 1900’lü yılların başında Falih Rıfkı Atay, Gazlıgöl’ün suyunun kimyasal özellikler bakımından Avrupa’daki suların hepsini geride bırakacağından, Gazlıgöl’e gereken önemin verilmesi gerektiğini söylemiştir (Uyan, 2001: 33).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ilde turizm yatırımlarının arttığını görmekteyiz. Ömer hamamı inşaatı tamamlanmış ve törenle açılmıştır. Ayrıca kaplıca tesislerinin yenilenmesi, ek binaların yapılması, kaplıca çevresinde otellerin inşa edilmesi ve kaplıcaların yakınlarında demiryolu hattının kurulması ile birlikte bölgeye gelen insan sayısı da artmaya başlamıştır (Görktan, 1936: 9). Bununla birlikte yine Cumhuriyetin ilk yıllarında kültürel turizm etkinlikleri yapıldığı görülmektedir. Gönçer (1935) “*Frigya abidelerine doğru bir gezinti*” yazısında öğretmenlerle birlikte Afyon’un kültürel değerlerini tanımak amacı ile güzergah belirlendiğini

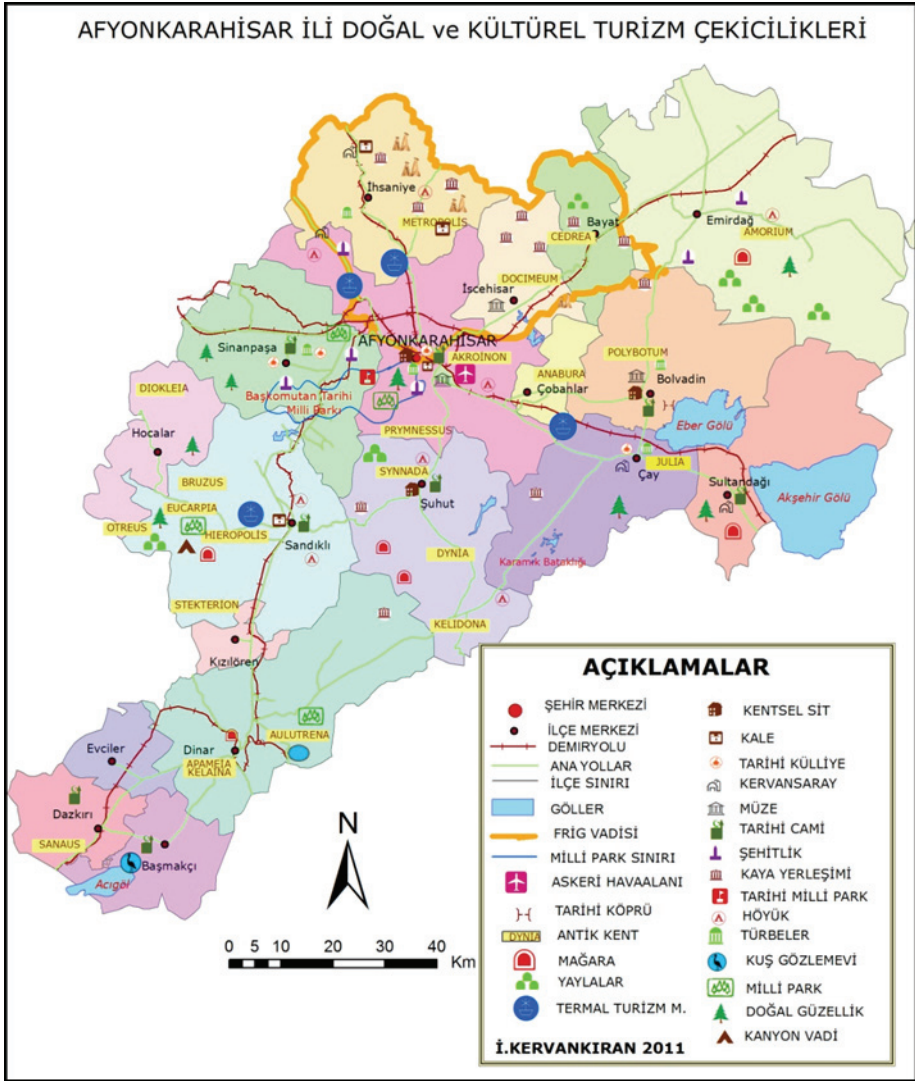
belirtmiştir. Bunun yanında Cumhuriyetin ilk yıllarında, 26-30 Ağustos tarihlerinde Kocatepe ve Çiğiltepe gibi Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın yapıldığı alanlara, Ankara'dan gelen heyetlerle birlikte her yıl ziyaretler yapılmıştır (Gönçer, 1935).

Bölgenin turizm gelişiminde değinilmesi gereken iki önemli faaliyet vardır. Bunlardan birincisi, Afyonkarahisar ve çevresinin tarihi ve kültürel varlıklarının ortaya çıkarılması için kazı çalışmalarının yapılması, ikincisi de müze oluşturma çalışmalarıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, önce Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti, daha sonra Halkevi bünyesinde 1928 yılında bir müze oluşturma ve il tarihini yazma çalışmalarına başlanmıştır. Süleyman Hilmi Gönçer ve Oğuz Günel beylerin öncülüğünde başlatılan bu çalışmalar sonucunda, bulunan eserler Taş Medrese'de depolanmıştır. 1931 yılında kurulan Müze Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür ve bölge müzesi haline gelmiştir. Çünkü o dönemde Bursa ve Konya müzeleri dışında çevrede başka müze yoktur. Uşak, Burdur, Isparta ve Aydın çevrelerinden arkeolojik, Aydın ve Kütahya çevrelerinden etnografik eserler toplanmıştır (İlslı ve Üyümez, 2008)

Afyonkarahisar ilindeki ilk turizm hareketleri genellikle iç turizme yönelik başladığı ve çevre illerden küçük gruplar halinde ya da bireysel olarak turistlerin geldiğini söylenebilir. Bunun yanında müzecilik faaliyetlerinin Cumhuriyetin ilk yıllarında başlanması, tarihi-kültürel varlıkların koruma altına alınmasına ilk örnek oluşturmaktadır. Sadece Afyonkarahisar ili değil, çevre illerdeki tarihi ve kültürel eserlerde koruma altına alınmıştır. Günümüzde Afyonkarahisar Müzesi'nin Türkiye'nin en önemli müzelerinden birisi haline gelmesinde, geçmiş dönemlerde başlayan turizm varlıklarını koruma düşüncesi etkili olmuştur.

1940-1960 yıllarında konaklama olarak şehir merkezinde bulunan iki otel, o döneme ait turizm tesislerini oluşturmaktadır. Ancak bu otellerde kaç kişinin, ne kadar süre kaldığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

1960-1980 yılları arasında ilin turizminde gelişmeler olduğu görülür. Döneme ait kaynaklar incelendiğinde, ilin turizminin gelişmesi için planlar yapılmış, hedefler belirlenmiş, geziler ve turizm güzergahları düzenlenmiş ve otel sayıları artırılmıştır. Turizm-Tanıtma Derneği 26-30 Ağustos tarihleri arasında beş gün süren Zafer Haftası şenlikleri kapsamında askeri törenler yanında, sergiler, geziler, konserler tertiplemiştir. Devam eden günlerde bu faaliyet Zafer Fuarı haline dönüştürülmüş ve günümüzde de devam etmektedir. Bu dönemde şehir merkezinde 11 otel (Emek Oteli, Sağlam Palas, Afyon Palas, İpek, Turunç, Kalın, Nur, Gönen, Konak, Uzun ve Şafak Otelleri) ve 2 turistik lokanta (İkbal ve Emek Lokantası) bulunmaktadır.

Harita 1: Afyonkarahisar İlinin Doğal ve Kültürel Turizm Çekicilikleri

1980 sonrasında ilin turizmde önemli gelişmeler olmuştur. Bu tarihten sonra kaplıcalardaki klasik hamamların yakınında, turistik tesis sayısında artış gözlenmektedir. Kaplıcalardaki hamalar restore edilerek daha fazla kullanışlı hale getirilmiş ve bu tesislerin yanına yeni hamamlar, havuzlar ve çamur banyoları eklenerek kapasiteleri artırılmıştır. Ömer-Gecek, Gazlıgöl ve Sandıklı-Hüdaî Kaplıcalarında, Afyonkarahisar Valiliği İl Özel İdaresi ve belediyelerin katkılarıyla turistik tesislerin artmaya

başlaması, bölgeye olan talebi de artırmıştır. Ülkemizde son yıllarda alternatif turizm türlerinden olan termal turizmin öneminin gittikçe artması, termal kaynaklar yönüyle zengin potansiyele sahip Afyonkarahisar'da özellikle 2000'den sonra termal turistik tesislerin artışına neden olmuştur.

Afyonkarahisar'daki dört önemli kaplıca alanı, 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca, 06.01.2005 tarih ve 25692 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve Gazlıgöl, Ömer-Gecek, Sandıklı-Hüdaî ve Bolvadin Heybeli Kaplıca alanları "**Turizm Merkezi**" ilan edilmiştir. Bu alanların turizm merkezi ilan edilmesi ile birlikte, il içerisinde ve il dışından bölgeye olan yatırımlar artmış ve termal turizm ile birlikte kültürel turizm planlamaları da yapılmaya başlanmıştır.

1.2. Afyonkarahisar'ın Doğal Çekicilikleri

Afyonkarahisar ilinde turizmin günümüze kadar gelişiminde en önemli etken doğal çekicilikler oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde en önde gelen doğal çekicilik ise termal kaynaklardır. Peribacaları, göller, yaylalar, milli parklar, mağaralar diğer doğal çekicilikleri oluşturan unsurlardır (Harita 1).

Afyonkarahisar'ın doğal turizm çekicikleri şunlardır:

Termal Kaynaklar, eski çağlardan beri varlığı bilinen, birçok medeniyetin yüzyıllardır şifalı su ve kaplıca olarak kullandığı ve 2005 yılında termal turizm merkezleri olarak kabul edilen, ilin en önemli turizm çekicilikleridir. Afyonkarahisar'daki termal turizm merkezleri ve ildeki turizm faaliyetlerinin temelini oluşturan kaplıca alanları ile fay hatları arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Bölgede N-S ve NW-SE doğrultusunda uzanan fay hatları üzerinde (Ardos, 1978) ve yakınında, termal turizm merkezleri ve termal turizm işletmelerinin varlığı bunun kanıtıdır.

Afyonkarahisar ilinde Gazlıgöl, Ömer – Gecek, Bolvadin-Heybeli ve Sandıklı-Hüdaî kaplıcaları olmak üzere 4 adet kaplıca olup, bunların tamamı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca "Turizm Merkezi" ilan edilmiştir (Harita 1).

Gazlıgöl Termal Turizm Merkezi, Afyonkarahisar şehir merkezinin 22 km. kuzeyinde, İhsaniye İlçesi sınırları içerisinde bulunur (Harita 1). Türkiye'nin en eski kaplıcalarından biridir (Foto 1). Romatizma, kadın hastalıkları ve cilt rahatsızlıkları gibi bazı hastalıkların tedavisi için tavsiye edilmektedir. Gazlıgöl Termal Turizm Merkezi'nde belediye belgeli, 9 villa, 4 apart daire, 9 otel, 5 pansiyonda, toplam 1.830 yatak kapasitesi ile gelen ziyaretçilere hizmet verilmektedir. Bunun yanında Gazlıgöl termal alanında 2000'den sonra hızla artan özel sektörün ve kooperatiflerin yaptırdığı termal villalar bulunmaktadır. Ancak bu villaların bir kısmı yeterli altyapı tamamlanmadan inşa edilmektedir. Bazı tesislerde ise kaçak sondaj ile

termal su çıkarılması, sahanın turizm geleceği açısından sorun oluşturmaktadır.

Ömer-Gecek Termal Turizm Merkezi, Afyon-Kütahya yolu üzerinde, Afyonkarahisar şehir merkezine 15 kilometre uzaklıkta olup (Foto 2), yıllardır hizmet veren şifalı kaplıcalarımızdandır (Harita 1). İlin termal turizminin gelişiminde ve modern bir görünüm kazanmasında bu alanda yapılan yatırımların önemi büyüktür. Ömer ve Gecek kaplıca suyu birçok hastalıkların tedavisinde kullanılır, özellikle romatizmal hastalıklar, solunum yolu hastalıkları, deri hastalıkları, kadın hastalıkları, beslenme bozuklukları, kemik ve kireçlenme rahatsızlıkları, ortopedik rahatsızlıklar, sinir ve kas yorgunluklarına iyi gelmektedir. Ömer-Gecek Termal Turizm Merkezi'nde belediye belgeli, 49 villa, 20 apart daire, 35 odalı 1 otel, 45 devremülk ile toplam 450 yatak kapasitesi ve turizm işletme belgeli 5 yıldızlı 4 termal otelin ve 2 yıldızlı 1 otel toplam 2.490 yatak kapasitesi ile gelen ziyaretçilere hizmet verilmektedir. Ömer-Gecek termal havzasından beslenen Thermal Resort Oruçoğlu Oteli 624, İkbal Otel 604, Korel Termal Otel 780, Anemon Afyon Oteli 390 yatak kapasitesi ile yurt içi ve yurt dışından gelen ziyaretçilere hizmet veren 5 yıldızlı otellerdir. Bu oteller klasik hamam işletmeciliğinden farklı daha modern tesislerdir. Uzman doktorlar yönetiminde SPA merkezlerine gelen ziyaretçilere belirli programlar dahilinde hizmet verilmektedir. SPA merkezlerinde Türk hamamı, termal havuzlar, yüzme havuzları, sauna, jakuzi, buhar banyoları, kuaför, masaj odaları, bitki banyoları (aroma terapi), çamur banyoları, yosunlu çamur ve kil bakımı, cilt ve vücut bakımları ile zayıflama üniteleri hizmet vermektedir. Kongre turizmine imkan sağlayan tesisler, son yıllarda Afyonkarahisar'ın termal turizminin tanıtımına önemli katkı yapmaktadır.

Foto 1: Gazlıgöl Kaplıcası

Foto 2: Ömer Kaplıcası

Bolvadin-Heybeli Termal Turizm Merkezi, Afyon şehir merkezine 30 km. mesafede Afyonkarahisar-Konya karayolu üzerinde bulunmaktadır

(Harita 1). Eskiden “Kızılkilise” diye anılırken, günümüzde “Heybeli Kaplıcası” olarak bilinmektedir. Kaplıca suyu romatizmal, metabolizmal, sindirim, kadın ve cilt hastalıkları, eklem sertliği, kronik ağrılar, egzema ve bel ağrılarının tedavisinde kullanılmaktadır. Heybeli Termal Turizm Merkezi’nde belediye belgeli 74 apart daire, 60 halk tipi daire, 25 odalı 1 otelde, toplam 650 yatak kapasitesi ile gelen ziyaretçilere hizmet verilmektedir.

Sandıklı-Hüdaî Termal Turizm Merkezi, Afyonkarahisar-Antalya karayolu üzerinde Sandıklı ilçe merkezinin yakınında bulunmaktadır (Harita 1). Çok eski dönemlerden beri kullanılan bir kaplıcadır. Kaplıcanın, termal tedavi üniteleri arasında gerek kapasite gerekse uygulanan tedavi ve etkinliği yönünden önemli yer tutar. Ayrıca çamur banyolarının bulunması da kaplıcadaki çekiciliği artırmaktadır. Çamur ve su banyolarının her türlü romatizma, nevralji, kırık ve çıkık, çocuk felçleri, kadın hastalıkları, siyatik ve mialji için yararlı olduğu uzmanlar tarafından tespit edilmiştir. Kaplıca, Türkiye’de değeri ve turizm potansiyeli açısından yeni anlaşılmaya başlamıştır. Kaplıcaya olan talep gün geçtikçe artmakta ve kaplıca modern tesislerin ilave edilmesi ile ülkemizin önemli tatil ve tedavi merkezi haline gelmiştir. Sandıklı – Hüdaî Termal Turizm Merkezi’nde belediye belgeli, 12 lüks apart, 6 villa, 271 apart daire, 84 banyosuz daire, 132 ve 34 odalı 2 otelde toplam 2.047 yatak kapasitesi ve turizm işletme belgeli 5 yıldızlı 1 termal otelde 380 yatak kapasitesi ile gelen ziyaretçilere hizmet verilmektedir.

Afyonkarahisar ilinin termal kaynakları hem potansiyel olarak, hem de içerdiği mineraller bakımından, önemli kaynaklar olmasına karşın, henüz marka haline geldiği söylenemez. Bunun için bölgedeki termal turizmi geliştirmek için, Türkiye’de ve dünyada marka haline getirmek için daha kapsamlı master planlarının yapılmasına ihtiyaç vardır. Dünyadaki örneklerinden yola çıkılarak, tedaviye yönelik kür merkezleri, konaklama tesisleri ile eğlenme ve dinlenmeye yönelik rekreasyon ünitelerini kapsayan, daha konforlu ve kompleks yapıların çevresinde, gelen ziyaretçilerin günde birkaç saat süren kür merkezleri ve havuz faaliyetlerinden arta kalan zamanlarını, yürüyüş ve koşu gibi sportif aktiviteleri ile çevrede eğlenmelerini ve dinlenmelerini sağlayan yeşil alanların oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Temiz ve güzel ortam, sakin çevre ve yeşillikler içerisinde doğal mekanların oluşturulması, ilin turizmin geliştirilmesini sağlayacaktır.

Dağlık Alanlar, yüksekliği 1.600 metre ile 2600 metre arasında değişir ve bunların bir bölümü volkanik oluşumludur (Yılmaz, 2004). İlin yüzölçümünün yaklaşık yarısını dağlık arazi oluşturmaktadır (%47,5). Bu dağlar içerisinde en önemli olanları şunlardır: Sultan Dağları (2.531 m.), Akdağ (2.446 m.), Karakuş Dağları (2.350 m.), Emirdağları (2.307 m.), Kumalar Dağı (2.247 m.), Ahır Dağı (1.915 m.). Bu dağlar içerisinde eko-

turizm olanakları bakımından en uygun olanı Sandıklı İlçesi'nde bulunan Akdağ'dır. Akdağ 2000 yılında Orman Bakanlığı'nca Tabiat Parkı ilan edilmiştir. Bununla birlikte bölgede termal kaynaklara yakın (Örneğin, Hüdei Kaplıcasına yakın Akdağ gibi) dağlarda, dağ ve doğa yürüyüşü, ekoturizm, yabani hayvan izleme, kuş gözlemciliği, gibi farklı turizm aktiviteleri gerçekleştirilebilir. Böylelikle turizm ürünü çeşitlenmiş ve gelen insanların doğayla buluşmalarına imkan sağlanmış olacaktır.

Akdağ (Tokalı) Kanyonu, Afyon'un Sandıklı ilçesi ile Denizli'nin Çivril ilçesinin tam sınır bölgesinde bulunan Akdağ Kanyonu, kuş uçuşu 12 kilometrelik bir uzunluğa sahiptir (Yüksel, 1995). Akdağ Kanyonu, Orman Bakanlığı, Millî Parklar ve Av-Yaban Hayatı Genel Müdürlüğüne, "Yaban Hayatını Koruma Alanı" ilan edilmiştir. Ulaşım imkanlarının zor olduğundan ve belirli bir yerden sonra yürüyerek gidildiğinden dolayı macera turizmi açısından çekicilik oluşturmaktadır.

Göller, Afyonkarahisar ve çevresinin güney kesiminde, Batı Toroslar Kuşağı'na yakın yerlerde yoğunlaşmıştır. Bölgenin jeomorfolojik yapısından dolayı sularını denizlere ulaştıramadığından, göllerin tamamı kapalı havza özelliği göstermektedir. Akşehir Gölü, Eber Gölü, Karakuyu Gölü, Karamık Gölü ve Acıgöl en önemli göllerdir (Harita 1). Afyonkarahisar ilinde Acıgöl, Karakuyu Gölü, Eber Gölü gibi sulak alanlar kuş gözlemciliği açısından avantajlı alanlardır. Başmakçı ilçesinde bulunan "Acı Göl"e Kuş Gözetleme Kulesi yapılması ile birlikte ziyaretçilerin hizmetine sunulmuştur. Afyonkarahisar ve çevresinde bulunan göllerden turizm yönünden yararlanılmasa da, rekreasyonel faaliyet alanları olarak kullanılmaktadır. Göllerin havzalarından gelen suların yetersiz olması, uygulanan yanlış politikalar ve bilinçli ve bilinçsizce göllerin kirlenmesi, ekolojik dengesinin bozulmasına, bölgeye gelen göçmen kuşların azalmasına ve bazı göllerin kuruma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.

Peribacaları, dağlık Frigya bölgesindeki hem doğal güzellikleri hem de yakın zamana kadar günümüz insanın yerleşimine sahne olması nedeniyle yöredeki ilgi çekici yapılar arasında yer alıyor (Özdemir ve Şenkul 2010). Afyonkarahisar Valiliği'ce oluşturulan "Turizm Kuşağı" içerisinde, İscehisar İlçesi Seydiler Kasabası'ndan başlayıp (Foto 3), İhsaniye İlçesi Döğer Kasabası'na (Foto 4) kadar uzanan geniş coğrafyada peribacaları şekillerine rastlanılmaktadır (Harita 1). İhsaniye, İscehisar ve Bayat ilçelerinde yoğun olarak bulunan peribacalarının oluşumunda, sel rejimli akarsuların hafif eğimli arazideki volkanik tüfleri, zamanla aşındırması etkili olmuştur. İnsan eli değmeden şekillenen doğal anıtlar olan peribacaları ile birlikte, insanların şekillendirdiği kayaların bulunduğu antik yerleşmelerin bir arada bulunması, bu bölgede önemli bir çekicilik oluşturmaktadır. Bu çekiciliğin turizm faaliyetlerinde kullanılabilmesi bazı faktörlere bağlıdır. Bunlar içerisinde en önemlisi ise ulaşım imkanlarının geliştirilmesidir.

İhsaniye, Döğer ve Bayramaliler’de yollarda iyileştirmeler yapılmış, ancak yollar yağmur suları ile birlikte tekrar bozulmaktadır. Özellikle yazın yolların aşırı tozlu olması, ayrıca ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılayacak tuvalet, dinlenme yerleri gibi yapıların eksikliği, bölgeye gelen ziyaretçileri zor durumda bırakmaktadır. Bölgenin turizme kazandırılması ve doğal anıtların korunması için yerel halkın desteğine ihtiyaç vardır.

Mağaralar, ulaşım olanaklarının yetersizliğinden dolayı turizm faaliyetlerinde kullanılamamaktadır. Afyonkarahisar ili sınırları içerisinde büyüklü küçüklü birçok mağara bulunmaktadır (Harita 1). Bunlar içerisinde en önemli olanları; Kurtini Mağarası, Dipevler/İnsuyu Mağarası, Suçikan Mağarası, Buzluk Mağarası, Balcam Mağarası, Karacamal ve Dipsiz Mağarası’dır.

Foto 3: Seydiler Peribacaları

Foto 4: Döğer Peribacaları

Yaylalar, çalışma alanındaki yüksek dağlık kesimlerde, özellikle Emirdağ, Sandıklı, Sultandağı, Bayat, İscehisar ve Şuhut gibi ilçelerde bulunmaktadır (Harita 1) ve iklim ve bitki örtüsünün uygunluğundan dolayı çoğunlukla bu alanlarda hayvancılık yapılmaktadır. Bununla birlikte yaylalar şenliklerin ve festivallerin yapılmasından dolayı turizm açısından önemli doğal çekiciliklerdir. Sandıklı’da bulunan Kocayayla farklı bitki ve hayvan türlerini barındırması dolayısı ile eko-turizm olanakları geniş bir mekandır.

Milli Parklar, Afyonkarahisar turizminde son yıllarda aktif olarak kullanılmakla birlikte beklenilenin çok altındadır. İlk olarak ilan edilen milli park, 1981 yılında 35.500 ha. alan kaplayan Başkomutan Tarihi Milli Parkı’dır. Daha sonra Akdağ Tabiat Parkı 29.06.2000 tarihinde ve 26 Ağustos Tabiat Parkı 03.04.2008 tarihinde tabiat parkı olarak ilan edilmiştir.

Afyonkarahisar ilinin toplam korunan alanı 673 km²'dir ve korunan alanların ilin yüzölçümüne oranı ise % 4.70'dir. Çalışma alanımızın Türkiye'deki korunan alanların oranının üzerinde olduğu ancak yine de bunun yeterli olmadığı düşüncesindeyiz. Türkiye'nin korunan alanların toplam yüzölçümü 33.532 km² iken, çalışma alanımızın 673 km²'dir. Yani Afyonkarahisar'ın korunan alanlar toplamı, Türkiye'nin toplam korunan alanlar toplamının % 2'dir.

1.3. Afyonkarahisar'ın Kültürel Çekicilikleri

Afyonkarahisar ili kültürel çekicilikler yönüyle zengin bir konumda bulunur (Harita 1). Farklı milletlerin birçok devlet kurduğu Anadolu'da, muhtelif medeniyetlere ait tarihî ve kültürel kalıntıların bir bölümü de Afyonkarahisar'da bulunmaktadır. Afyonkarahisar'daki kültürel çekicilikleri Hitit, Frig, Lidya, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemi eserleri oluşturmaktadır. Afyonkarahisar ilinin en önemli kültürel turizm çekiciliğini Frig Vadisi oluşturur. Bunun yanında geleneksel Afyonkarahisar evleri, el ve halı işlemleri, mutfak kültürü, yakın tarihi olayların geçtiği ve Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı en önemli alan olan Başkomutanlık Tarihi Milli Park'ı, Konya'dan sonra ikinci derecede öneme sahip olan mevlevihanesi, ilin çeşitli bölgelerinde gerçekleştirilen fuarlar, festivaller, şenlikler ilin kültürel turizm çekiciliklerini oluşturmaktadır (Harita 1).

Afyonkarahisar'ın başlıca kültürel turizm çekicilikleri şunlardır:

Frig Vadisi, Afyonkarahisar, Eskişehir ve Kütahya il sınırları içerisinde ve Afyonkarahisar şehrinin kuzeyinde yer alır (Harita 1). Frig kültürünü yansıtan kaya yerleşmelerinin (Koca İner, Memeç, Göynüş, Urumkuş, Kırkinler, Seydiler, Kırkmerdiven, Ayazini vs.) ve kaya anıtlarının (Kapıkaya, Aslankaya, Aslantaş, Yılantaş, Maltaş) en önemli örneklerini bu bölgede görmekteyiz (Foto 5).

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın (2007) Türkiye Turizm Stratejisi-2023'de, öncelikli olarak Türkiye'de dört bölge için termal turizm master planı hazırlanması hedeflenmekte ve bu dört bölge içinde "*Frigya Kültür ve Termal Turizm Gelişim Bölgesi*" bulunmaktadır. Afyonkarahisar, Eskişehir, Kütahya ve Uşak illerini kapsayan bölgede kültür ve termal turizme dayalı olarak turizmin geliştirilmesi hedeflenmektedir:

- Frigya turizm bölgesi önemli bir doğa ve kültür turizmi potansiyeline sahiptir. Kültür turizmine yönelik bu potansiyel, kazı, restorasyon, alan düzenlemeleri ve benzeri çalışmalarla turizme kazandırılacaktır.
- Bölgenin diğer turizm türleri ile entegrasyonu sağlanacak ve Frigya Turizm Gelişim Bölgesi'nde, ulaşım bağlantılarının çeşitlendirilmesi

ve niteliklerinin yükseltilmesine yönelik çalışmalar yapılarak büyük çaplı “*Termal Turizm Kentleri*” gerçekleştirilecektir.

- Bölgenin orta ve uzun vadede termal turizmde ülkemizin ve dünyanın en önemli turizm bölgesi olması için Kütahya –Altıntaş’a havaalanı önerisi yer almaktadır. Bölgede, mevcut konaklama kapasitesinin termal, kültür ve eko-turizme yönelik yapılacak planlama ve uygulamalarla artırılacaktır.

Frigya bölgesi zengin turistik ve kültürel değerlere sahip olmasına rağmen, bir turistik destinasyon olarak algılanması istenilen düzeyde değildir. Son birkaç yılda Turizm Bakanlığı’nın öncülüğünde bölgenin turizm açısından geliştirilebilmesi amacıyla çeşitli projeler yürütülmektedir. Bu aşamada, bölgenin gelişiminin planlı ve sürdürülebilir bir bakış açısıyla ele alınmasında bölgeye yönelik olarak yapılan çeşitli çalışmaların katkısının olacağı düşünülmektedir (Kozak ve Yılmaz, 2010).

Foto 5: Frig Vadisi’nde Antik Yapılar ve Yerleşmeler

Frig Vadisi, “*İkinci Kapadokya*” olarak anılmasına karşın turizmden yeterince pay alamıyor. Bölge, kültür, sağlık turizmi açısından oldukça dikkate değer birçok tarihi, doğal ve kültürel kaynağa sahip olmasına karşın, bu değerlerini henüz yeterince turizme açabilmiş değil. Konaklama olanaklarının azlığı, tanıtım eksikliği, turizm kaynaklarının yeterince korunamaması, alt ve üst yapılarda birçok eksiklik bölgenin önemli eksikliklerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Afyon, Eskişehir ve Kütahya’da valilikler, belediyeler, çeşitli meslek örgütleri ve üniversiteler nezdinde bu sorunların giderilmesine yönelik çok ciddi çalışmalar da yürütülmektedir (TÜRSAB, 2010).

Frig Vadisi’ndeki doğal ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik acil yapılması gereken, özellikle kültürel değer taşıyan anıtların yağmur, kar, rüzgar gibi doğal tahribata karşı üzerinin çatı ile örtülmesi ve kaçak kazı gibi beşeri tahribata karşı ise tel örgü ile örülmesidir.

Antik Kentler ve Höyükler, Afyonkarahisar ilinde Eski Tunç, Frig, Roma ve Türk dönemlerini yansıtan kültürel turizm çekicilikleridir. Sandıklı ve Şuhut ilçe merkezleri ile Emirdağ Hisarköy M.Ö. 3000, Karahisar M.Ö. 1500, Dinar M.Ö. 500 yıllarından itibaren sürekli yerleşim yerleri olmuştur. Bu günkü Şuhut, Dinar, İncehisar ve Hisarköy gibi birkaç büyük antik kent dışında, köy ve kasaba türü harabeler ile mezar veya mezarlıklar, hemen hemen her yerde karşımıza çıkmaktadır (İlaslı ve Üyümez, 2008). Dinar (Apameia), Şuhut (Synnada), İhsaniye (Metropolis), Emirdağ (Amorium), Sandıklı (Hierapolis) vs. ilin önemli antik kentleridir. Kusura höyüğü (Sandıklı) ilin en eski höyüklerden biridir (Harita 1).

Kervansaraylar ve Kaleler, yönüyle de il zengindir. Bunda ilin geçmişte önemli ticaret yolları üzerinde bulunması etkili olmuştur. Ancak bu tarihi yapılar korunamadığından bir kısmı yok olmuş, bir kısmı tahribe uğradığından kendi haline terk edilmiştir. Afyonkarahisar ilindeki kervansarayların bazıları, özellikle 2000'den sonra onarım yapılmış ve günümüzde ziyaret edilen mekanlar haline getirilmiştir. Bunlar; Sultandağı, Çay, Eğret (Anıtkaya) ve Döğer kervansaraylarıdır. *Afyonkarahisar Kalesi*, volkanik kayalardan trakit özelliği gösterir ve Afyonkarahisar şehrinin bu bölgede kurulması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Kale Afyonkarahisar ile özdeşleşmiş ve Afyonkarahisar şehrinin en önemli simgelerinden birini oluşturmaktadır. 1999 yılından itibaren başlayan restorasyon çalışmalarında surların, burçların ve merdivenlerin onarımı yapılmıştır. Kale yüksek ve çıkması zor olmasına rağmen, Afyonkarahisar'a gelen turistlerin en fazla ziyaret ettiği mekanlardandır.

Camiler, Türbeler ve Külliye, inanç turizmi açısından önemli mekanlardır. Bu eserlerin çoğu Selçuklu ve Osmanlı dönemine ait eserlerdir. Kurulduğu dönemde vakıflar bünyesinde kurulmuş ve gelişmiş, günümüze kadar bazıları ulaşmış, bazıları ise tahrip olmuştur. Bunlar içerisinde; Ulu Cami, İmaret Cami ve Mevlevi (Türbe) Cami, Kadınana Türbesi, Mevlevi Türbesi, İmaret Külliyesi ve Çay Külliyesi en önemli olanlarıdır.

Afyonkarahisar Mevlevihanesi, Mevlevilik kültüründe, Konya Mevlevihanesi'nden sonra ikinci sırada yer alır. Bundan dolayı gerek şehir içi, gerekse şehir dışından ziyaret edilen önemli mekanlardan biridir. Hatta Afyonkarahisar'ın inanç turizmi olarak en fazla çekiciliği olan yerdir. En son 2008 yılında onarım yapılan caminin dışındaki matbah ve derviş odaları müze olarak düzenlenmiştir ve şehir dışından gelenler tarafından ziyaret edilmektedir (İlgar, 2008).

Tarihi Afyonkarahisar Evleri, Afyonkarahisar şehir merkezi ve ilçelerinde yaygın bir şekilde bulunmaktadır (Harita 1). Kendine özgü sokak-mahalle yapısı ve meskenleri vardır. Evlerin yapı malzemesi genellikle ahşap ve kerpiçtir. Şehir merkezinde geleneksel evlerin bulunduğu kesim, ilk yerleşimin olduğu kale çevresidir. Kentsel Sit alanı içerisindeki konutların

bir kısmı restore edilmiş olup, çevreden ve il dışından gelenler tarafından ziyaret edilmektedir. Afyon Kalesi'ne çıkan turistler şehir merkezine doğru ilerlerken Afyonkarahisar Tarihi Evleri'ni de ziyaret etmektedirler. Bu alandaki bazı konaklar (Örneğin Mihrioğlu Konağı, Şehitoğlu Konağı gibi) turizme açılmıştır ve gelen ziyaretçilerin dinlenebileceği ve Afyonkarahisar yöresine özgü yemekleri yiyebileceği, turistik tesisler haline getirilmiştir.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Tarihi Milli Parkı (Savaş Alanları Turizmi), Kocatepe ve Dumlupınar olmak üzere iki kısım halinde kurulmuştur (Harita 1). Tarihi Milli Park içerisinde 10 adet şehitlik ve anıt bulunmaktadır. 2000 yılında 1. Derecede Tarihi Sit alanı ilan edilen milli parktaki anıt ve şehitliklerin 4'ü Afyonkarahisar ili sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ancak bölgedeki turizm ürün çeşitlendirmesi açısından alternatif turizm türü olan alanda yeterli bilincin oluşmadığı bir gerçektir. Bununla birlikte son yıllarda gerçekleştirilen Zafer Yürüyüşü etkinliği, bölgenin tanınması açısından önemlidir.

Büyük Taarruz'un cereyan ettiği coğrafyanın yerinde incelenmesi, Zafer Müzesi, Kocatepe Anıtı ve Zafer Anıtı gibi mekanların ve eserlerin görülmesi, Büyük Taarruz Şehitliği yanında savaşın gidişatına etki eden Yüzbaşı Agah Efendi ve Albay Reşat Çiğiltepe gibi şahsiyetlerin şehitliklerinin gezilmesi, Atatürk'ün liderlik ve komutanlık vasıflarının anlaşılması açısından "*Zafer Yürüyüşü*" son derece önem kazanmaktadır. Ayrıca, Zafer Yürüyüşünün, şehrin turizm potansiyeline önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Yürüyüş etkinliği her yıl, katılım ve heyecanı artarak devam etmektedir (Şahin, 2008).

Afyonkarahisar Müzeleri, Afyonkarahisar ilinin diğer önemli kültürel çekiciliklerinden biridir. Afyonkarahisar ilinde günümüzde faaliyette olan müzeler; Afyon Müzesi, Zafer Müzesi, Bolvadin Müzesi, Sandıklı-Hüdaî Açık hava Müzesi, İncehisar Açık Hava Müzesi ve Afyonkarahisar Mevlana Müzesi'dir. Afyonkarahisar ilinde müzecilik Cumhuriyet'in ilk yılları ile birlikte başlamış ve günümüze kadar binlerce eser toplanmıştır. Türkiye'nin en fazla tarihi ve kültürel eser sayısına sahip müzelerinden biri olmasına karşın, fiziki yetersizlikten dolayı 45.000'e yakın eserin sadece 5.000'e yakını sergilenmektedir. Afyonkarahisar Müzesi'nin bulunduğu bina yetersiz kaldığından yeni bir müze binasının yapımına 2011 yılında başlanmıştır. Yapılacak yeni müze binası modern müze anlayışına uygun, antik eserlerin sergilenmesi yanında, eğitim, sanat ve sosyal etkinliklerin yapılacağı bir mekan olacaktır.

Geleneksel turizm faaliyetlerinin yanında, yerel değerler taşıyan, kendine özgü özellikleri olan ve ziyaretçiler açısından çekicilik oluşturan yöresel yemekler, folklorik değerler, giysiler, el sanatları, gelenekler ve düğünler gibi etkinlikler ve yöreye özgü ürünlerin tanıtılması amacı ile şehir merkezi ve çevre yerleşim alanlarında kaymak, lokum, sucuk, mermer, kiraz

festivalleri, fuarlar ve şenliklerinin diğer kültürel turizm çekiciliklerini oluşturmaktadır.

SONUÇ

Afyonkarahisar ilinin, doğal ve kültürel turizm çekicilikleri yönüyle zengin olduğu görülmektedir. N-S ve NW-SE doğrultusunda uzanan fay hatları boyunca çıkan termal kaynaklar, çalışma alanının en önemli turizm çekiciliklerini oluşturmaktadır. İlde termal turizm kaynakları yanında kültürel turizm, eko-turizm, inanç turizmi, spor turizmi, kongre turizmi, yayla turizmi, savaş alanları turizmi gibi farklı turizm türlerine kaynak oluşturacak doğal ve kültürel turizm çekicilikleri bulunmaktadır.

Çalışma alanında termal kaynakların dışında diğer turizm çekiciliklerinin turizmde yeteri kadar kullanılmadığı görülmektedir. Bu çekiciliklerin turizmde kullanılamamasında; ulaşım imkanlarının yetersiz olması, turistlerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak tesislerin olmaması (WC gibi), yeteri kadar bilinmemesi ve korunmadığından dolayı tahrip olmaları etkili olmaktadır.

Bununla birlikte Afyonkarahisar ili gelecekte özellikle termal turizm yönüyle Türkiye'nin önde gelen merkezlerinden birisi olmaya adaydır. Bölgede son yıllarda yapılan yatırımlar ve özellikle il dışından gelen özel sektör temsilcilerinin bölgeye olan ilgisi bunun önemli bir göstergesidir. Bölgedeki kaynakların potansiyelinin tespit edilip taşıma kapasitesinin belirlenerek, buna göre altyapı (elektrik, su, iletişim, ulaşım olanakları, v.b.) ve üstyapı (turistik tesisler, aktivite, alışveriş olanakları v.b) yatırımların planlanması, bölgedeki turizmin geleceği açısından gereklidir.

Afyonkarahisar'ın turizminin daha fazla gelişmesi için, tanıtım ve pazarlamanın daha etkin yapılması, termal turizme destek olacak alternatif ürünlerinin turizme kazandırılması, nitelikli işletmelerin artışı ile birlikte nitelikli eleman ve nitelikli hizmet anlayışının da artması, doğal ve kültürel kaynakların korunmasına konusunda şimdiden önlemlerin alınması, altyapı ve çevre düzenlemelerinin yapılması, termal turizmin "marka" olması için AR-GE çalışmalarının artırılması ve Afyonkarahisar turizmini bir bütün halinde ele alıp, "turizm master planı"nın günümüz şartlarına uygun olarak güncellenmesi, daha etkin ve verimli hale getirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Afyonkarahisar İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2011), Turizm Çekicilikleri, Tesis Sayıları, Konaklayan ve Geceleyen Kişi Sayıları Verileri.

- ARDOS, Mehmet (1978), *Afyonkarahisar Bölgesinin Jeomorfolojisi*, İ.Ü. Edeb. Fak. Yayınları No: 2418, Coğrafya Enst. Yayınları No: 97, İstanbul.
- BAYTOK, Ahmet; SOYBALI, H. Hüseyin. ve EMİR, Oktay. (2007), *5084 sayılı kanunun Afyon Ömer –Gecek Bölgesindeki Termal Konaklama İşletme Yatırımlarının Gelişimine Etkisi*. I. Ulusal Türkiye Turizmi Kongresi 7-8 Eylül 2007, Sakarya Üniversitesi Karasu MYO.
- BUHALIS, Dimitrios. (2000), “Marketing the Competitive Destination of the Future”, *Tourism Management*, 21 (1).
- DOĞANAY, Hayati. (2001), *Türkiye Turizm Coğrafyası*, Konya: Çizgi Yayınları.
- DOĞANER, Suna. (2001), *Türkiye Turizm Coğrafyası*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- EMEKLİ, Gözde. (2001), *Bergama'nın Turizm Coğrafyası ve Turizmin Sosyo- Ekonomik Etkileri*, İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.
- EMEKLİ, Gözde; İbrahimov, A. ve Soykan, Füsün. (2006), “Türkiye’de Küreselleşmeye Coğrafi Yaklaşımlar ve Türkiye”. *Ege Coğr. Derg.*, Sayı:15.
- EMİR, Oktay; SOYBALI, H.Hüseyin. ve BAYTOK, A. (2008), *Afyonkarahisar’da Termal Turizm Potansiyeli ve Geleceğe İlişkin Beklentiler*. 24-25 Nisan 2008 Afyonkarahisar: Termal ve Maden Suları Konferansı, Bildiriler Kitabı.
- GÖNÇER, Süleyman. (1935), “Frigya Abidelerine Doğru Bir Gezinti”, *Taşpınar Dergisi* 28, Afyon: Doğan Basımevi.
- GÖNÇER, Süleyman. (1971), *Afyon İli Tarihi*, İzmir: Karınca Matbaacılık.
- GÖRKAN, B. (1936), “Afyon Kaplıcaları”, *Taşpınar Dergisi* 42, Afyon: Doğan Basımevi.
- GUNN, Clare, A. (1988), *Tourism Planning*, Second Edition, New York: Taylor & Francis.
- İLASLI, Ahmet ve ÜYÜMEZ, Mevlüt. (2008), *Afyonkarahisar Müzeleri ve Ören Yerleri*, Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- İLGAR, Yusuf, (2008), *Karahisar-ı Sahib Sultani Divani Mevlevihanesi ve Mevlevi Meşhurları*, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Belediyesi Yayınları, No:14.
- KERVANKIRAN, İsmail. 2011, *Afyonkarahisar İlinin Başlıca Doğal, Kültürel ve Tarihi Kaynaklarının Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar.

- KOZAK, Meryem A. ve Yılmaz, Esra Gül. (2010), “Otel Yöneticilerinin İç Girişimcilik Algılamaları: Frigya Bölgesi Örneği”, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, Bahar: 85-97.
- ÖZDEMİR, Mehmet Ali ve ŞENKUL, Çetin. (2010), “Tüfler İçerisinde Geçen Hayatlar”, *Bilim Teknik Dergisi*, Eylül Sayısı.
- ÖZGÜÇ, Nazmiye. (2007), *Turizm Coğrafyası*, İstanbul: Çantay Kitabevi.
- SOYKAN, Füsün. (2004), *Kırsal Alanların Turizm Potansiyelinin Saptanması ve Şirince Köyü'ne (İzmir) Uygulanması*, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- ŞAHİN, Gürsoy. (2008), “Son Yıllarda Canlılık Kazanan Kocatepe Zafer Yürüyüşü ve Önemi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 2.
- Taşpınar Dergisi, (1968), *Afyon İli'nde Turizm*, Afyon: Töyko Matbaası.
- TÜRSAB, (2010), Raporlar ve İstatistik Veriler. (<http://www.tursab.org.tr> 04.08.2011).
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2007), *Türkiye Turizm Stratejisi 2023*, Eylem Planı 2007-2013. (<http://www.kultur.gov.tr>) Ankara.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2007), “*Turizm İstatistikleri*”, www.turizm.gov.tr/turizm-istatistikleri, (20.08.2011).
- UYAN, Muzaffer. (2001), *Anılarda Afyonkarahisar*, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniv. Yayınları.
- YILMAZ, Özer. (2004), “Afyon İli Genel Coğrafya Özellikleri,” Afyon Valiliği, *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyon: Afyon Valiliği, Yayın No:21.
- YÜKSEL, İbrahim. (1995), *Afyonkarahisar'ın Gizli Kalmış Doğa Harikaları*, IV. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, Afyonkarahisar: Afyon Belediyesi Yay:7.
- YÜKSEL, İbrahim. (2005), *Afyonkarahisar'da Canlanan Tarih*, Afyonkarahisar: Afyonkarahisar Valiliği, Yayın No:23.

HATAY MESELESİNİN ÇÖZÜMÜ ESNASINDA BAŞBAKAN CELÂL BAYAR'IN FAALİYETLERİ

The Activities of Prime Minister Celal Bayar during the Solution of Hatay Issue

*Ayşe AYDIN**

ÖZET

Misak-ı Millî sınırları içerisinde yer alan ancak Ankara İtilâfnâmesi ve Lozan Antlaşması'yla bu sınırların dışında kalan Hatay, 1936 yılından itibaren Türkiye'nin dış politikada birinci derecede önemli meselesi haline gelmiştir. Başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere önce İsmet İnönü daha sonra da Celâl Bayar hükümetleri bu mesele ile meşgul olmuşlardır. Dönemin şartlarını çok iyi değerlendiren Türkiye, uluslararası hukuk yolu ve diplomasi ile millî davası olan Hatay meselesini çözüme ulaştırmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Celâl Bayar, Hatay, Ankara İtilâfnâmesi, Lozan Antlaşması

ABSTRACT

Hatay located within the borders of National Pact even though has been accepted outside of these borders with Ankara Agreement and Lausanne Treaty had become the foremost issue in foreign policy of Turkey since 1936. Primarily president Atatürk, afterwards Ismet Pasha, especially the governments of Celal Bayar also concerned with this issue. Turkey which strongly evaluates the conditions of periods has succeeded to solve the national issue of Hatay with international law and diplomacy.

Key Words: Atatürk, Celal Bayar, Hatay Issue, Ankara Agreement, Lausanne Treaty.

* Öğr. Grv., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.
aydin_konya@yahoo.com.tr

GİRİŞ

Millî Mücadele döneminde, nüfus çoğunluğunun Türk olmasından dolayı İskenderun Sancağı Misak-ı Millî sınırları içerisinde idi (Öztürk, 1981:127). Fakat 1921'de Türkiye'nin Fransa ile yaptığı Ankara İtilâfnâmesi ile birtakım özerk haklar ile Suriye sınırı içerisinde kalmıştı (Pehlivanlı vd, 2001:36). 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 3. maddesinde İskenderun Sancağı'nın durumu Ankara İtilâfnâmesi'ni teyid etmiştir (Soysal, 1984:977). Buna rağmen Suriye sınırı ile ilgili bazı meseleleri çözebilmek için Eylül 1925'te bir sınır komisyonu kurulmuşsa da bu komisyon sınır meselesini halledememiştir.

Daha sonraki dönemlerde Fransa ve Türkiye temsilcileri aralarında 18 Şubat 1926'da bir anlaşma imzalayarak sınırlar belirlendi (Oran, 2005:281-283; Tünay, 1986:457). Bu anlaşmayla da İskenderun Sancağı, Suriye Devleti içerisinde idarî ve malî özerkliğini devam ettirdi. 3 Şubat 1930'da taraflar arasında imzalanan Türk-Fransız Dostluk ve Hakem Antlaşması'yla Suriye sınırı son halini aldı (Pehlivanlı vd, 2001:36-40; Dilan, 1988:137).

1. CUMHURBAŞKANI ATATÜRK'ÜN HATAY MESELESİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI VE DÖNEMİN HÜKÜMETİNİN FAALİYETLERİ

Avrupa'da, 1935 yılından itibaren meydana gelen gelişmelere paralel olarak Ortadoğu ve Akdeniz'in güvenliği tehdit altına girince, Türkiye, Fransa ve İngiltere ile birlikte bölgede ortak çözümden yana oldu.

Atatürk, 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra Lozan'dan geriye kalan son mesele olan İskenderun sancağı meselesine yöneldi. Çünkü bu dönemde Türkiye dış politikada önceye nazaran rahat bir konuma ulaşmış, ayrıca Avrupa'daki gelişmeler de sancak meselesinin çözümü konusunda Türkiye için elverişli bir siyasî ortam hazırlamıştır.

1936 yılında Suriye'de Fransız mandasına karşı meydana gelen tepkiler üzerine 9 Eylül 1936'da, Suriye ile Fransa arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmanın 3. maddesiyle, İskenderun sancağı konusundaki Ankara İtilâfnâmesi'ni uygulama hakkı Suriye'ye bırakıldı (Gönlübol-Sar, 1996:127). Bu da sancağın haklarını tehlikeye düşürdü. Türkiye bu antlaşmaya tepki göstererek sancakta Türk yönetimi dışında bir rejim tanımayacağını ilan etti (Cumhuriyet 3 Ocak 1938; Ada, 2005:107; Pehlivanlı vd, 2001:48; Dilan, 1988:138; Sönmezoğlu, 2004:119). İsmet İnönü hükümeti, hemen Dışişleri Bakanlığını harekete geçirdi ve 26 Eylül 1936'da Bakan Tevfik Rüştü Aras, Milletler Cemiyeti'nde, sancak meselesi hakkında Fransa'ya ikili görüşme teklifinde bulundu (Oran, 2005:283).

Fransa ise bu konuda tek yetkilinin Suriye olduğunu belirterek bu görüşmelere Suriye hükümetinin de katılması gerektiğini bildirdi (Pehlivanlı vd, 2001:48). Ayrıca İsmet Paşa hükümetinin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Milletler Cemiyeti'nde, Türkiye'nin güneyinde yapılmakta olan değişikliklerden Türkiye'nin bilgilendirilmesini ve bu konuyla resmen ilgilenildiğinin mesajını ilettiler (Gönlübol-Sar, 1996:128; Melek, 1991:29). Bütün bunların yanında Türkiye, Fransa'nın Suriye ile yaptığı antlaşmanın bir benzerinin de sancak Türkleri ile yapılması gerektiğini belirtti (Akşin, 1991:187; Erkin, 1987:86; Kurat, 266).

Sancak meselesinin çözüme kavuşturulması ile ilgili bu çalışmalarla birlikte Türkiye, 9 Ekim 1936'da, Fransa'ya bir nota göndererek sancakla ilgili isteklerini bildirdi (Gönlübol-Sar, 1996:128; Mazıcı, 1996:87; Tünay, 1986:458). Hemen arkasından Cumhurbaşkanı Atatürk, 1 Kasım 1936'da TBMM'nin açılış konuşmasında bu konuyu dile getirerek sancak meselesine verilen önemi ve bu konudaki kararlılığı bir kez daha ortaya koydu (Sönmezoğlu, 2004:120; Dilan, 1998:139; Sökmen, 1992:98). Cumhurbaşkanı, bu mesele üzerinde ciddiyetle durulmasını ve sancağın gerçek sahiplerinin Türkler olduğunu vurgulamıştır (TBMMZC: 4-7). Atatürk 2 Kasım 1936'da İstanbul'da bulunan İskenderun-Antakya Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirdi (Sökmen, 1992:95-96).

Fransa, Türkiye'nin 9 Ekim tarihli notasına 10 Kasım 1936'da cevap vererek; İskenderun sancağına bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak demek olacağını, mandater devlet olarak buna yetkisinin bulunmadığını, sadece sancağın özerkliğinin korunup geliştirilebileceğini belirtti (Aydın Tarihi, Kasım 1936; Soyak, 2010:535). Bu ilk notalardan sonra da devam eden Fransa ve Türkiye arasındaki karşılıklı notalardan herhangi bir sonuç alınmadı. Fransa konuyu Milletler Cemiyeti'ne taşıyarak orada Türkiye ile uzlaşma yollarını aramayı kendi politikası için daha uygun gördü. Türkiye Fransa'nın teklifini 27 Kasım 1936'da, TBMM'de yapılan toplantıda görüşerek, sancak meselesindeki haklılığının verdiği güvenle tereddütsüz kabul etti (Armaoğlu, 1991:348-349; Sönmezoğlu, 2004:120; Soyak, 2010:541).

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 8 Aralık 1936'da müracaat ederek, İskenderun sancağı konusunda Türk-Fransız anlaşmazlığının, özgürlükleri tehdit altında bulunan sancak halkının güvenliği hakkında alınacak tedbirlerin 14 Aralık'ta olağanüstü bir toplantıda görüşülmesini talep etti (Pehlivanlı vd, 2001:52-53; Melek, 1991:35-36).

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin 14 Aralık'taki toplantısında Fransa ve Türkiye sancak konusundaki görüşlerini bildirdiler. Milletler Cemiyeti Konseyi görüşmeler sonucunda sancağa, İsveçli Sandler 'in rapörtörlüğünde üç kişilik bir gözlemci grubu göndermeye karar verdi. Gözlemci grup 31

Aralık 1936'da, sancağa ulaştı (Aydın Tarihi, Aralık 1936; Gönlübol-Sar, 1996:129; Sönmezoğlu, 2004:122; Tekin, 2000:222).

Ayrıca Türk Dışişleri Bakanı Paris'e giderek Fransa Dışişleri Bakanı ile ikili görüşmede bulundu ama bu görüşme sonuçsuz kaldı.

Atatürk, 7 Ocak 1937'de güneye doğru sivil ve askerî danışmanlarıyla bir seyahate çıktı (Armaoğlu, 1991:349; Soyak, 2010:573-576). Atatürk'ün seyahate çıkması Fransa'yı telaşlandırdı ve Cenevre'de yeniden görüşmeler başladı. Taraflar hükümetlerinin görüşlerini tekrar eden konuşmalar yaptılar ve görüşmeler 26 Ocak'ta sona erdi. 27 Ocak'ta da Sandler Raporu, konseyde oy birliği ile kabul edildi (Aydın Tarihi, Ocak 1937; Sönmezoğlu, 2004:123; Dilan, 1998:140; Tekin, 2000:222; Mazıcı, 1996:88; Melek, 1991:37). Sandler raporuna Suriye ve Türkiye tepki gösterdi. Milletler Cemiyeti, Sandler raporuna uygun olarak beş kişilik bir uzmanlar komitesi oluşturdu. Komite sancağın statüsünü ve anayasasını hazırladı. Hazırlanan metin 29 Mayıs 1937 'de konseyde oy birliği ile kabul edildi. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin, sancakla ilgili oybirliği ile 29 Mayıs 1937'de kabul ettiği kararla; sancağa yeni bir statü ve anayasa verilmesini ile ilgili idi (Sönmezoğlu, 2004:124; Mazıcı, 1996:88; Melek, 1991:38, Soyak, 2010:608) Bu kararla İskenderun sancağına ayrı bir siyasi varlık konumu verildi. Ayrıca bu anlaşmayla sancağın millî bütünlüğü garanti altına alınarak Türkiye-Suriye sınırı netleştirildi (Gönlübol-Sar; 1996:131; Armaoğlu, 1991:349).

Fransa ve Türkiye arasında imzalanan 29 Mayıs tarihli antlaşma TBMM'de 12 Haziran 1937'de onaylandı. Ancak Başbakan İsmet İnönü Suriye'deki gelişmelerden duyduğu endişeleri dile getirdi (Oran, 2005:285).

2. CELAL BAYAR'IN BAŞBAKANLIĞA GETİRİLMESİ VE HATAY MESELESİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Atatürk'ün Hatay meselesindeki kararlı tutumu ve uyguladığı politika Başbakan İsmet İnönü ile fikir ayrılığına düşmesine sebep oldu. Celal Bayar ise Atatürk'ün bu konudaki politikasına tam destek veriyordu. Ayrıca Bayar'ın ekonomi alanındaki başarıları ve çalışmaları Atatürk tarafından takip ve takdir edilmekteydi (Şenşekerci, 2000:155). Bu durum İnönü'nün yerine Bayar'ın başbakanlığa atanmasındaki en önemli hususlardan biri oldu (Turan, 2000:120; Uyar, 1999:335). İsmet İnönü'nün başbakanlıktan ayrılması iki aşamalı oldu. İlk aşamada İnönü bir buçuk aylık bir izine ayrıldı ve yerine Celâl Bayar'ın vekâlet edeceği Anadolu Ajansı vasıtasıyla kamuoyuna duyuruldu. İnönü bir buçuk aylık izin süresinin dolmasını beklemeden istifa etti.

Celâl Bayar 25 Ekim 1937'de asaleten başbakanlığa ve vekâleten CHP genel başkanlığına atandı (Giritlioğlu, 1965:127; Karpaz, 1996:76;

Mazıcı, 1996:41) ve 1 Kasım 1937'de göreve başladı (Sanal, 1995:25). Bayar hükümet programını mecliste açıklarken Atatürk'ün dış politikadaki; "yurtta sulh cihanda sulh" prensibinin kendi hükümetleri için de geçerli olduğunu belirterek bu konuda cumhurbaşkanı ile hem fikir olduklarını bir kez daha dile getirdi (Mazıcı, 1996:44).

Hatay meselesi Milletler Cemiyeti'ne götürülünce, cemiyet Hatay'a iç işlerinde bağımsız, dış işlerinde Suriye'ye bağlı özel bir statü verdi (Mazıcı, 1996:88).

Türkiye 3 Aralık 1937'de Fransa'ya bir nota verdi. 14 Aralık 1937'de Hatay meselesi dolayısıyla güney sınırında tedbir alındı ve akabinde meselenin halledilmesi için Ankara'da Fransa ile görüşmeler başladı (Cumhuriyet, 18 Aralık 1937). 19 Aralık 1937'de Suriye başbakanı Cemil Mürdüm yanında Suriye'nin tanınmış ailelerinden ve ülkede söz sahibi olan Emir Adil Aslan ile birlikte Türkiye'ye geldi (Cumhuriyet, 20 Aralık 1937). Mürdüm önce Başbakan Bayar ile daha sonra da Cumhurbaşkanı Atatürk ile Hatay meselesini görüşerek Türkiye'den ayrılmıştır (Cumhuriyet, 23 Aralık 1937; Şakir, 1952:147). Hatay meselesinin bir an önce çözüme kavuşturulması için çalışmalarına hız verildi. 25 Aralık 1937'de Ankara'da, Gaziantep'in kurtuluş günü kutlandı. Bu kutlama Fransa'ya bir mesaj niteliğindedeydi (Cumhuriyet, 26 Aralık 1937). 29 Aralık'ta da Türkiye, Fransa ile 1930'da imzalamış olduğu dostluk antlaşmasını iptal ettiğini Fransa'ya bildirdi (Soyal, 1988:92-93).

1938 yılı başından itibaren Avrupa'da uluslararası ilişkiler giderek gerginleşmeye özellikle de Almanya ve İtalya'nın barışı tehdit eden tutumları belirginleşmeye başlamıştı. Berlin-Roma mihverinin Avrupa'da ağırlığını gittikçe hissettirmesi, antirevizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını da arttırmıştı. Bu gergin durum karşısında Fransa, Ortadoğu'nun en güçlü devleti olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltme ihtiyacı duydu. Dolayısıyla Avrupa'da savaş tehlikesinin yaklaşması, sancak konusunda yapılan görüşmelerde Fransa'nın daha esnek davranmaya başlamasında etkili oldu. Türk ve Fransız dışişleri bakanları 30 Ocak 1938'de Paris'te bir görüşme yaptı. Türk Dışişleri Bakanı fesh edilen antlaşmanın yerine yeni bir antlaşmanın yapılabileceğini ima etti. Ayrıca Türkiye'nin itirazını dikkate alan Milletler Cemiyeti Konseyi 31 Ocak'ta seçim yönetmeliğinde gerekli düzenlemelerin yapılmasına karar verdi ve seçim komitesi 7 Mart'ta gerekli düzenlemeleri tamamladı (Gönlübol-Sar, 1996:131). Milletler Cemiyeti'nin aldığı karar doğrultusunda sancakta Nisan ayında yapılması gereken seçimler 3 Mayıs 1938'de Milletler Cemiyeti seçim komisyonu gözetiminde başladı (Soyak, 2010:610-611). Seçimler esnasında Milletler Cemiyeti temsilcilerinin tavırları Türk-Fransız İlişkilerini yeniden gerginleştirdi (Aydın Tarihi, Mayıs 1938; Melek, 1991:44-45).

Bütün bu gelişmeler üzerine Cumhurbaşkanı Atatürk, sağlığı oldukça bozuk olmasına rağmen Adana ve Mersin civarına resmî bir ziyarette bulundu. Ayrıca sınıra 30 bin kişilik bir kuvvet yığıldı. Başbakan Bayar verdiği bir direktifle, sınırdaki askerî birliklerin takviye edilerek Hatay sınırı üzerinde harekete hazır hale getirilmesini istedi.

15 Nisan 1938'de, Milletler Cemiyeti'nin aldığı karar gereğince Hatay'da seçim yapılacaktı. Fakat Fransa Hatay'da yaşayan Arapları, Türkler aleyhinde kışkırtmaya başladı. Bunun üzerine Celâl Bayar Hükümeti ve CHP grubu birer toplantı yaparak Türk topluluğu zararına hükümler içeren bu yönetmeliğe sancakta 1937 sözleşmeleriyle ortak sorumluluk üstlenmiş bir devlet olarak sert bir biçimde karşı çıktı. Hatay'ın antlaşmalardan doğan haklarının korunması için Fransa'ya nota verdi (Mazıcı, 1996:88-89). Ayrıca daha önce yapılmış Suriye ile Türkiye arasındaki dostluk antlaşması da fesh edildi.

16 Mayıs 1938'de, Bayar'ın başkanlığında yapılan Bakanlar Kurulu toplantısına Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da katıldı (Cumhuriyet, 17 Mayıs 1938). Başbakan Bayar, 18 Mayıs'ta da CHP Meclis grubunu toplayarak Hatay meselesinde gelinen son durum hakkında bilgi verdi ve şunları söyledi;

“Türk lehine her tarafta verilen coşkuyu zor ve şiddetle durdurmak, Hatay halkını tehdit ve süngü altında kendi emellerine alet etmek için manda yönetiminin bilgi ve hoşgörüsüyle, Hatay'da Türklere yapılan kötü işlemden ve Hatay'da Türkler arasında bozgunculuk yaratabilmek için ortaya atılan türlü marifetten partiyi zamanında bilgilendirmeyi görev bildiğimi söylemekle birlikte olayların gelişmesi hakkında davasından emin olan insanlara uyumlu olmalarını salık veririm,” (Cumhuriyet, 19 Mayıs 1938) diyerek sağduyulu hareket edilmesi gerektiğini vurguladı.

Bu arada Cumhurbaşkanı Atatürk, Hatay meselesinin çözümü için belirlediği politikasının bir parçası niteliğinde olan Mersin ziyaretini gerçekleştirdi ve burada askerî geçit töreni düzenlendi. Bu arada Avrupa'da Hatay meselesinin en kritik müzakereleri yapılmaktaydı. Atatürk Mersin'den Dolmabahçe sarayına döndü. Başbakan Bayar da Cumhurbaşkanı ile görüşmek için İstanbul'a gitti. 31 Mayıs'ta Bayar günün büyük bir bölümünü cumhurbaşkanının yanında geçirdi (Cumhuriyet, 1 Haziran 1938). Görüşmeler sonrasında alınan karar gereğince Hatay meselesini müzakere etmek için Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığında bir heyet, Fransız heyeti ile görüşmeye gönderildi.

Başbakan Celâl Bayar, 5 Haziran'da Hatay'dan gelen Türk heyeti ile görüştü. 16 Haziran'da Cumhurbaşkanı Atatürk, Başbakan Bayar ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Savorana yatında gelişmelerle ilgili bir görüşme yaptılar. Başbakan Bayar Hatay meselesinin bir an önce çözüme

kavuşması için İstanbul'da kalarak cumhurbaşkanı ile görüşmelerde bulundu (Aydın Tarihi, Haziran 1938; Cumhuriyet, 20 Haziran 1938).

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün hastalığından dolayı Bakanlar Kurulu 20 Haziran 1938'de Savorana'da toplandı. Atatürk'ün başkanlığındaki bu toplantıya Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da katıldı. Bakanlar kurulunun bu olağanüstü toplantısı dört buçuk saat sürdü. Toplantı sonunda Başbakan Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve bakanlar Ankara'ya hareket ettiler. Bu toplantıda Hatay meselesi ile ilgili oldukça önemli kararlar alındı. Gazetecilerin soruları üzerine Bayar; "Hatay meselesini sekiz on güne kadar iyi bir suretle halledeceğiz..." diyerek Türk ordusunun Hatay'a girebileceğinin mesajını verdi (Cumhuriyet, 21 Haziran 1938).

21 Haziran'da, Bayar hükümeti Milletler Cemiyeti'ne bir nota vererek, Hatay'a gönderilen komisyon ile her türlü münasebeti kestiğini bildirdi. Hükümet, Milletler Cemiyeti'nin kendi tüzüğünde olan tarafsızlık ilkesini çiğnediğini beyan etti. Böyle oldukça sert bir tavır takınılmasının gerekçesi ise Hatay'daki Türklere ağır baskı ve saldırıların yapılması, mallarının yağma edilmesi olmuştur. Aynı gün Başbakan Bayar CHP meclis grubunda da bir konuşma yaparak Hatay meselesinin son safhalarını anlattı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin her yıl Haziran ayı sonunda tatile girdiğini belirterek, o hafta içinde Hatay meselesi hakkında kat'i beyanatta bulunabilecek vaziyette olmazsa, meselenin gelişimine göre, Fransa ile aramızda mevcut antlaşmaları yürürlükten kaldırmak ve durumun gerektirdiği tedbirleri almak hususunda TBMM'den güvenoyu isteyeceğini belirtti (Cumhuriyet, 22 Haziran 1938).

Başbakan Bayar, bu söylemi ile her an savaş kararı alınabileceğini ima etmiştir. 23 Haziran'dan itibaren de Hatay'a askerî harekât için hazırlanılmaya başlanmıştır.

Başbakan Bayar, 29 Haziran 1938'de, TBMM'de Hatay meselesi hakkında yaptığı konuşmada;

"Hatay her şeyden evvel tekrar ederim ki Türk'tür. Ve Hatay, ekseriyetler kültürü ile Türk kalacaktır. Hatay daha millî müdafaa ve mücadele esnasında bizimle yan yana, omuz omuza, istiklâlî için mücadele ve mücadele etmiş bir vatan parçasıdır... Böyle bir halkı bırakamayız. Bu Türkiye'nin ancak yapamayacağı bir iştir. Biz meseleyi, dostâne bir şekilde halletmek prensibinden ilham alarak, Antakya'daki heyetimize, son talimatı vermiş bulunuyoruz. Diğer taraf da aynı ilham ve prensiple hareket ettikleri takdirde bu davanın, yani askerî müzakerenin, iyi bir suretle biteceğini ümit etmek caizdir. Hatay davamızın mesut bir tarzda halledilmesi ve Fransızlarla çok çetin bir imtihan geçirmekte olan dostluğumuzun mahfuz kalması için - ki bunu her iki taraf da istemektedir- askerî müzakerelerin evvel emirde itilaf

ile neticelenmesini zaruri addetmekteyiz... Eğer davamızı dostâne bir şekilde halletmek imkânı bulursak herkesten evvel biz sevineceğiz. Şurası muhakkaktır ki, Hatay'ı Türk ekseriyet içerisinde bir hükümet kurmuş ve Türk kültürü ile idare olunur bir halde görmekle hallolunabilir,” diyerek Hatay meselesinin çözüme kavuşturulması için de TBMM'den her türlü tedbiri alabilmek konusunda yetki ve güvenoyu istemiştir (Şakir, 1952:152; Soyak, 2010:614). Celâl Bayar, Hatay meselesinin bir an önce çözüme kavuşturulabilmesi için kişisel girişim ve katkılarını da dahil etmeyi ihmal etmemiştir.

Türk Hükümeti'nin kararlı tutumu sonucunda 1 Temmuz 1938'de Türk-Fransız Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; Türkiye, Hatay'da askerî güvenlik tedbirleri alma hakkını elde etmiştir (Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981:626-627). Bu antlaşmanın hemen arkasından 3 Temmuz 1938'de Hatay'da General Asım Gündüz ile Fransız General Huntziger arasında askerî antlaşma imzalandı (Aydın Tarihi, Temmuz 1939). Bu antlaşmayla Hatay'ın toprak bütünlüğü ile siyasi statüsünün iki devlet tarafından korunması, bu amaçla da her iki devletin Hatay'a askerî kuvvet göndermesi esası kabul ediliyordu.

Ayrıca aynı gün Fransa ile Türkiye arasında Türk –Fransız Dostluk Antlaşması da imzalandı. Antlaşmanın içeriği değerlendirildiğinde Fransa'nın Türk askerî kuvvetlerinin Hatay'a girmesine karşılık burayı Türkiye'nin ilhak etmesini önlemeye çalıştığını görmekteyiz. 4 Temmuz'da da Türk ordusu Hatay'a girdi (Armaoğlu, 1991:350; Mazıcı, 1996:89; Dilan, 1998:142; Melek, 1991:54-58).

Hatay'da yapılan seçimler sonucunda 2 Eylül 1938'de meclis toplanarak Tayfur Sökmen cumhurbaşkanlığına seçildi (Aydın Tarihi, Eylül 1938; Gönlübol-Sar, 1996:132-133). Hatay Meclisinin toplanması üzerine Atatürk, başbakana telgraf göndererek hükümetini bu konudaki başarısından dolayı tebrik etti:(Cumhuriyet , 4 Eylül 1938).

Başvekil Celâl Bayar-Ankara

“Bugün Hatay Millet Meclisi'nin açılma ve devlet reisi intihabı ve bu suretle Hatay Devleti'nin teessüs ettiğine hariciyeden verilen malumat üzerine muttali oldum. Cumhuriyet hükümetinin bu muvaffakiyetini tebrik ederim.”

K. Atatürk

Başbakan Bayar'ın Atatürk'ün telgrafına verdiği cevap şöyledir:(Cumhuriyet , 4 Eylül 1938).

“Yüksek sevk ve idarenizle büyük ulusumuzun bir hizmetinde ulu şefimizin iltifat ve kutlamalarına erişmek gibi bizim için düşünülebilen en büyük mutluluğa ulaştırdığınız Cumhuriyet Hükümetinin, yürekte gelen

minnet ve şükranlarını arzeder, sonsuz bağlılıklarım ile en derin saygılarımın lütfen kabul buyrulmasını istirham ederim.”

Celâl Bayar

Başbakan Bayar, 16 Eylül 1938'de Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da katıldığı Bakanlar Kurulunu toplayarak Hatay'a hareket edecek özel birliklerden oluşan askerler ve sayıları ile ilgili bir karar alındı. Ulaşımın sağlanması için de Ekim ayında, Etrüks vapuru hükümet tarafından Hatay hattına tahsis edildi (Oran, 2005:288).

Cumhurbaşkanı Atatürk rahatsız olduğu için kendisi tarafından hazırlatılan TBMM'nin açılış konuşmasını Başbakan Celâl Bayar yaptı. Atatürk bu son TBMM açılış konuşmasında da yine Hatay meselesinin çözüme kavuşturulmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdi (Sökmen, 1992:109). Eylül 1938'de bağımsız olan Hatay devleti bir yıl kadar sonra 29 Haziran 1939'da yapılan son toplantıda oybirliği ile Türkiye'ye katılma kararı aldı. (Aydın Tarihi, Haziran 1939). Türkiye, 7 Temmuz 1939 'da çıkarılan bir kanunla Hatay'ın topraklarına katılmasını kesinleştirdi. Fransız kuvvetleri de Hatay'ı terk etti.

SONUÇ

Türkiye Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan ancak Lozan 'da çözüme ulaştırılmadığı Hatay meselesini Milletler Cemiyeti bünyesinde görüştü. II. Dünya Savaşı öncesinde batılı devletlerin kendi güvenlikleri için Türkiye 'ye duyduğu gereksinimi oldukça iyi değerlendirir.

Türkiye uluslararası hukuk yolu ile hak arama ve elde etme tecrübesini Hatay konusunda çok iyi değerlendirdi. Bu dönemde henüz genç bir devlet olmasına rağmen millî menfaatlerini uluslararası hukuk yolu ve barışçı yollarla çözüme yoluna gitti. Ayrıca Türkiye bu konudaki kararlı tavrı ve Avrupa konjonktüründeki hızlı değişimler, Fransa'nın başlangıçtaki politikasından uzaklaşıp uzlaşmacı bir tavır içerisine girmesinde etkili oldu. Türkiye'nin Hatay meselesinin çözümünde gösterdiği kararlı tutumu uluslararası ilişkilerde nüfuzunu ve itibarını da arttırdı.

KAYNAKÇA

- ADA, Serhan (2005), *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- AKŞİN, Abdülhâh (1991), *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: TTK.
- ARMAOĞLU, Fahir (1991), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- BOZDAĞ, İsmet (1986), *Celâl Bayar*, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- DİLAN, Hasan Berke (1998), *Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939)*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ERKİN, Feridun Cemal (1987), *Dış İşlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Cilt: I, Ankara: TTK.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Cem SAR (1996), *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GİRİTLİOĞLU, Fahir (1965), *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, Ankara:
- KARPAT, Kemal (1996), *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları.
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası, 1923-1973", *Bellekten*, Cilt: XXXIX, Sayı: 154, s. 265-285.
- MAZICI, Nurşen (1996), *Celâl Bayar Başbakanlık Dönemi 1937-1939*, İstanbul: Der Yayınları.
- MELEK, Abdurrahman (1991), *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Ankara: TTK.
- ORAN, Baskın (2005), *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÖZTÜRK, Kazım (1981), *Atatürk'ün TBMM Açık ve Gizli Oturumlardaki Konuşmaları*, Cilt: I, Ankara.
- PEHLİVANLI, Hamit-Yusuf SARINAY-Hüsametdin YILDIRIM (2001), *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Ankara: Asam Yayınları.
- SANAL, Türker (1995), *Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti*, Ankara.
- SOYAK, Hasan Rıza (2010), *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SOYSAL, İsmail, "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)", *Bellekten*, Cilt: XLII, Sayı: 188, Ankara 1984, s. 959-1044.
- SOYSAL, İsmail, "Hatay Sorunu ve Türk Fransız İlişkileri (1936 -1936)", *Bellekten*, Cilt: XLIX, Sayı: 193, Ankara 1988, s. 70-110
- SÖKMEN, Tayfur (1992), *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Ankara: TTK.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2004), *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.
- ŞAKİR, Ziya (1952), *Celâl Bayar Hayatı ve Eserleri*, İstanbul.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan (2000), *Türk Devriminde Celâl Bayar (1918-1960)*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem V, Cilt: XIII.
- TEKİN, Mehmet (2000), *Hatay Tarihi*, Ankara.

- TUNÇAY, Mete (1976), “Hatay Sorunu ve TBMM”, *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976*, Ankara, s. 249-282.
- TURAN, Şerafettin (2000), *İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TÜNAY, Bekir (1986), “Atatürk ve Hatay”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 5, s. 449-461.
- UYAR, Hakkı (1999), *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, İstanbul: Boyut Kitaplar.
- Aydın Tarihi*, Kasım 1936.
- Aydın Tarihi*, Aralık 1936.
- Aydın Tarihi*, Ocak 1937.
- Aydın Tarihi*, Mayıs 1938.
- Aydın Tarihi*, Haziran 1938.
- Aydın Tarihi*, Eylül 1938.
- Aydın Tarihi*, Haziran 1939.
- Aydın Tarihi*, Temmuz 1939.
- Aydın Tarihi*, Temmuz 1939.
- Cumhuriyet, 18 Aralık 1937.
- Cumhuriyet, 20 Aralık 1937.
- Cumhuriyet, 23 Aralık 1937.
- Cumhuriyet, 3 Ocak 1938.
- Cumhuriyet, 17 Mayıs 1938.
- Cumhuriyet, 19 Mayıs 1938.
- Cumhuriyet, 1 Haziran 1938.
- Cumhuriyet, 20 Haziran 1938.
- Cumhuriyet, 21 Haziran 1938 .
- Cumhuriyet, 22 Haziran 1938.
- Cumhuriyet, 4 Eylül 1938.

EDREMIT KÖRFEZİ'NDEKİ KONAKLAMA İŞLETMELERİ ÇALIŞANLARININ İŞ MOTİVASYON DÜZEYLERİNİN DEMOGRAFİK VE MESLEKİ ÖZELLİKLERE GÖRE İNCELENMESİ

**Employees' Level of Work Motivation in Accommodation
Establishments in Edremit Bay in accordance with their Demographic
and Professional Characteristics**

*Hayrettin ERTAN**

*İsmet KAYA***

ÖZET

Dünya sektörler sıralamasında dördüncü sırada bulunan turizm sektöründe istihdam edilen çalışan sayısı dünyadaki toplam istihdamın %7,6'sını oluşturmaktadır. Önemli bir istihdam etkisi sağlayan bu sektörde yer alan işletmeler için doğal olarak çalışan verimliliği ile ilgili araştırmalar giderek daha önem kazanmaya başlamıştır. Çalışan verimliliğini etkileyen çeşitli faktörler içinde çalışanların motivasyonları ön plana çıkmaktadır. Zira, iş motivasyonunun yüksek olduğu işletmelerde çalışanların iş tatmini ve performansları daha yüksek, devamsızlık ve işgücü devir oranları gibi olumsuz faktörler ise daha düşük olmaktadır. Bu durum, yüksek işgücü devrine sahip konaklama işletmeleri için konuyu daha da önemli hale getirmektedir. Bu çalışmada Edremit Körfezi'nde bulunan 1, 2, 3, ve 4 yıldızlı 24 otelde çalışan 107 personel üzerinde anket çalışması yapılarak, işgörenlerin motivasyonlarının demografik ve meslekî özelliklerine bağlı olarak etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır. Elde edilen bulgular, konaklama işletmelerinde çalışanların iş motivasyonlarının demografik ve meslekî özelliklerine bağlı olarak değişmediğini ortaya koymaktadır. Çalışmada istatistiksel araç olarak varyans analizi ve bağımsız t-testi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Motivasyonu, İçsel Motivasyon, Dışsal Motivasyon, Demografik Değişkenler, Meslekî Değişkenler.

ABSTRACT

The number of employees working in the tourism sector, which is ranked at fourth in the world, is accounted to % 7,6 of the total employment

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Dinar Meslek Yüksekokulu, hertan@aku.edu.tr

** Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye Meslek Yüksekokulu, ikaya@balikesir.edu.tr

of the world. Needless to say that, researches related to staff productivity have been getting more significance for establishments in the sector which have important contributions to employment. Motivation of staff looms large between factors affecting staff productivity. This is because that establishments with high staff motivation have higher employee performance and job satisfaction and lower levels of negative factors such as absenteeism and labor turnover. This situation makes the issue more important for establishments with high turnover rates. In the study, questionnaires were applied to 107 permanent employees in 24 accommodation establishments existing in Edremit Bay to examine whether demographic characteristics affect motivation of staff working 1, 2, 3, and 4 star hotels in Edremit Bay. Findings showed that job motivations of staff weren't affected by their demographic characteristics. Variance analyses and independent t-test were used as a statistical mean in the study.

Key Words: Work Motivation, Intrinsic Motivation, Extrinsic Motivation, Demographic Variables, Professional Variables.

GİRİŞ

Konaklama işletmelerinde çalışanların zekâ, iş bilgisi, yetenek ve zaman yönetimi becerisi gibi vasıflara sahip olması gerekir; ancak yeterli motivasyon faktörü olmadan çalışanların kariyerlerinde ilerlemeleri mümkün değildir (Chiang ve Jang, 2008: 313). Dolayısı ile konaklama işletmelerinde çalışanların devamlılığının sağlanması ve kariyerlerinde ilerleme elde edebilmeleri için yeterince motive edilmeleri gerekmektedir. Konaklama sektöründe çalışma koşullarının ağır olması, işletmelerin haftanın yedi günü günde 24 saat açık olması ve dolayısıyla hizmetin kesintisiz verilmesi, çalışanların üzerinde strese ve yorgunluğa neden olmaktadır. Bu durum, hem çalışanların iş motivasyonlarını hem de hizmetten yararlanan müşteri memnuniyetini olumsuz etkilemektedir.

Yapılan literatür araştırmasında Edremit Körfezi'nde yer alan konaklama işletmelerindeki çalışanların iş motivasyon düzeylerini belirlemeye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Türk turizm sektöründe konaklama işletmelerinde çalışanın iş motivasyon ve iş tatmin düzeylerini ve bunları etkileyen ya da belirleyen faktörler üzerine yapılan çalışmalar genellikle Ankara, İzmir, İstanbul gibi büyük şehirler ile Antalya, Muğla, Nevşehir gibi popüler turistik merkezlerde gerçekleştirilmiştir (Ağca ve Ertan, 2008; Alkış ve Öztürk, 2009; Toker, 2007; Üngüren ve Doğan, 2010; Ünlüönen vd., 2007). Yapılan çalışmalarda ele alınan konaklama

işletmeleri ise üç, dört ya da beş yıldızlı oteller olmuştur. Bir ve iki yıldızlı otelleri içeren çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma, otel personelinin motivasyonu konusunda Edremit Körfezi'nde bir ilki teşkil ederken, Türk turizm sektöründe bir ve iki yıldızlı otelleri de içeren ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Çalışmada öncelikle iş motivasyonu kavramı ile ilgili çeşitli açıklamalar yapılmış ve konunun konaklama işletmeleri açısından önemi ele alınmıştır. Daha sonra, Edremit Körfezi'nde yer alan konaklama işletmelerinde daimî kadrodaki çalışanlar arasında yapılan iş motivasyonu ile ilgili anket sonuçları değerlendirilmiş ve çeşitli önerilere yer verilmiştir.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

İş motivasyonu ile ilgili yaklaşımların tarihi, genellikle ücretin temel motive edici faktör olduğunu belirten Taylor, Gilbert ve Gantt'ın yaptığı çalışmalara kadar uzanmaktadır (Parsons ve Broadbridge, 2006: 122). İş motivasyonu ile ilgili önemli kilometre taşlarını oluşturan başlıca çalışmalar Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi, Herzberg'in İki-Etmen Teorisi, Vroom'un Beklenti Teorisi, Adams'ın Eşitlik Teorisi ve Skinner'in Pekiştirme Teorisidir (Alkış ve Öztürk, 2009: 215).

Motivasyon kelimesi Latince “motive” kelimesinden uyarlanmış olup, kavramla ilgili çok çeşitli tanımlar ve teoriler mevcuttur. Motivasyon kavramı “insanı harekete geçiren ve bu hareketlerin yönlerini belirleyen his ve düşünceler” olarak tanımlanmıştır (Örücü ve Kanbur, 2008: 86). Bir diğer ifadeyle “insanların faaliyet ve çabalarını harekete geçiren ve sürekliliklerini sağlayan güçler” motivasyondur. (Öğüt vd., 2004: 286). Kavramın bazen spesifik çalışma alanlarına göre, yapılan faaliyeti yansıtacak şekilde tanımlandığı da görülmektedir. Örneğin güvenli gıda üretim sürecinde çalışanlarla ilgili olarak motivasyon kavramı “çalışanların güvenli gıda üretim faaliyetlerini takip etmelerini sağlayan güç” olarak tanımlanmıştır (Ellis vd., 2010: 2065).

Çalışanların davranışlarını inceleyen ekonomik modeller genellikle insanların işi sevmediğini varsayar, dolayısı ile çalışanların gayret göstermesi için işverenler çeşitli motivasyon araçlarını sağlamak zorundadırlar (Delfgaauw ve Dur, 2007: 605). Bir davranışı yerine getirmeye motive olmak, kişinin başarılı bir performans sergilemesinde kritik bir öneme sahiptir (Diclemente vd., 2008: 26).

Bir çalışmada, çalışanları motive etmek için kullanılan motivasyon araçlarının ekonomik, psiko-sosyal ve örgütsel/yönetsel araçlar olarak üç grupta ele alındığı görülmektedir. Ücret artışı ve çeşitli parasal teşvikler ekonomik araçlar kapsamında yer alırken, çalışmada bağımsızlık, sosyal statü, yetki devri, takdir edilme vb. düşünce ve uygulamalar psikolojik-sosyal araçlar olarak kullanılmaktadır. Amaç birliği, eğitim, iş güvencesi,

işle ilgili şartlar, terfi, kariyer vb uygulamalar ise örgütsel ve yönetsel motivasyon araçlarını oluşturmaktadır (Ölçer, 2005: 3).

Bir başka çalışmada, örgütlerde motivasyonun kişisel ihtiyaçlar, içsel ve dışsal motivasyon ve temel psikolojik ihtiyaçlar olmak üzere üç temel ilke tarafından yönetildiği ileri sürülmektedir (Raghuvanshi, 2002: 374).

İşletmelerde çalışanların iş motivasyonlarını etkileyen faktörler genellikle “içsel” ve “dışsal” motivasyon faktörleri ile açıklanmaya çalışılmaktadır (Dündar vd., 2007: 107). İçsel motivasyon bir işi iyi yapmak arzusundan kaynaklanırken, dışsal motivasyon ücret ya da promosyon gibi dış etkenler sonucu ortaya çıkar ve her iki tip motivasyon da kişinin performansını etkileyebilir (Dündar vd., 2007: 109; Ross and Boles, 1994: 159).

Herhangi bir dayatma olmaksızın kişinin kendi davranış performansını ifade eden içsel motivasyonla ilişkili olarak işte ilerleme, gelişme ve sorumluluk gibi kavramlar aynı zamanda temel motive edici faktörlerdir. İçsel motivasyon ile kişisel gereksinimler ise temel psikolojik ihtiyaçları oluşturmaktadır (Raghuvanshi, 2002: 374).

Diğer taraftan motivasyon faktörlerinin hangilerinin daha önemli olduğu hususu işgörenlere ve yöneticilere göre değişebilmektedir. Kovach’ın 1995 yılında yaptığı araştırmaya göre, iş motivasyonunu etkileyen 10 faktörün önem sırası işgörenler ve yöneticiler tarafından farklı değerlendirilmiştir. İşgörenlere göre ilgi çekici bir iş, yapılan işin takdir edilmesi ve kararlara katılma faktörleri ilk üç sırada yer alırken, yöneticiler bunları sırasıyla 5, 8 ve 10.uncu sırada göstermişlerdir. Yöneticilere göre iyi bir ücret, iş güvencesi ve terfi ve yükselme imkanları ilk üç önemli motivasyon faktörleridir. Bunların işgörenlere göre sıralaması ise sırasıyla 5, 4 ve 6 olmuştur (Ölçer, 2005: 5).

2. KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE İŞ MOTİVASYONUN ÖNEMİ

Konaklama işletmeleri insan gücüne dayanan emeğin yoğun olarak kullanıldığı bir alt sektördür. Hizmeti veren kişiler ile hizmeti alan müşteriler çoğu zaman yüz yüze gelmekte, hizmet ve tüketim, çalışanlar ile müşteriler arasında etki ve tepki aynı anda gerçekleşmektedir. Çalışanın psikolojik durumu müşteriye doğrudan yansımaktadır. Yeterince iyi motive edilmemiş bir çalışan işine tam olarak kendini veremeyeceği için bu durumdan hem çalışanın iş performansı hem de hizmeti alan müşteri olumsuz etkilenecektir. Çalışanlardan maksimum verimliliği ve performansı sağlamak için uygun motivasyon araçlarının optimum bir şekilde kullanılması gerekir. Çalışanların iş motivasyonu ile verimlilik, bağlılık, iş tatmini, işte kalma ve

tükenmişlik düzeyleri arasında önemli ilişkilerin varlığını gösteren bulgular vardır (Lee-Ross, 2005: 225). Örneğin, bir çalışmada, içsel motivasyonun tükenmişlik ve işe yaramama duygularında azalmaya neden olurken, iş tatmini ile duygusal örgütsel bağlılığı yükselttiği görülmüştür (Karatepe ve Uludag, 2007: 646).

Konaklama işletmelerindeki çalışanlarla ilgili sorunlar arasında düşük ücret ve iş güvenliği, sınırlı eğitim ve gelişme fırsatları ve yüksek çalışan devir oranları başta gelmektedir. İşten ayrılma oranlarının yüksek olmasının nedenleri arasında ise düşük tazminat, yetersiz fayda, kötü çalışma koşulları, çalışanların morallerinin ve işe yönelik davranışlarının zayıf olması ve yetersiz istihdam gibi faktörler yer almaktadır (Silva, 2006: 317; Karatepe ve Uludag, 2007: 647).

İş motivasyonu faktörünün iş performansını artırırken, işgücü devir oranını azalttığı saptanmıştır (Brenda ve Sockelb, 2001; Karanlı ve İskender, 2009; Kuruüzüm vd., 2010; Tzeng, 2002; Yıldız ve diğerleri, 2009). İş motivasyonuna etki eden faktörler ile iş başarısı arasında doğrusal bir ilişki olduğu pek çok araştırmada ortaya konmuştur (Karakaya ve Ay, 2007: 57).

3. METODOLOJİ

3.1 Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı bu otellerdeki çalışanların iş motivasyon düzeylerini belirlemek ve iş motivasyon düzeylerinin demografik ve meslekî özelliklerine göre değişip değişmediğini tespit etmektir. Çalışma sonuçları en çok hiç kuşkusuz bölgede yer alan işletme sahiplerine, insan kaynakları uzmanlarına ve çalışanlara yarayacaktır. Özellikle işverenler çalışanlarının iş motivasyonu düzeyi konusunda bilgi sahibi olacaklar, ne tür motivasyon araçlarını kullanacaklarına dair karar verebilecek duruma geleceklerdir.

3.2 Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Balıkesir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün verilerine göre, 2011 yılında Ayvalık'ta 18, Burhaniye'de 3 ve Edremit'te 13 adet olmak üzere Körfez'de toplam 34 adet turizm belgeli otel işletmesi faaliyette bulunmaktadır. Araştırmanın evrenini Edremit Körfezi'nde yer alan turizm belgeli 34 adet otel işletmesinde çalışan 209 kadrolu çalışan oluşturmaktadır.

Çalışmada örnekleme yöntemi olarak tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden “kararsal örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Örneklemeye bir yıldızlı otel işletmelerinden sekiz kişi, iki yıldızlı otel işletmelerinden 25 kişi, üç yıldızlı otel işletmelerinden 75 kişi ve dört yıldızlı otel işletmelerinden 49 kişi olmak üzere toplam 157 kişi dâhil edilmiştir. Ancak, bazı çalışanların motivasyon anketine cevap vermediği ya da eksik cevap

verdiği görülmüştür. Bunların çıkarılmasıyla 107 anket değerlendirmeye alınmıştır. Bu rakam toplam 34 işletmede çalışan 209 daimi personelin %51'ine karşılık gelmektedir.

3.3 Araştırmanın Hipotezleri

Çalışanların iş motivasyon düzeylerini belirlemek ve demografik ve meslekî özelliklerine bağlı olarak değişip değişmediğini tespit etmek ve uygulama bölümünde de test edilmek amacıyla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Çalışanların iş motivasyonları demografik özelliklerine bağlı olarak değişir.

H2: Çalışanların iş motivasyonları meslekî özelliklerine bağlı olarak değişir.

H3: Çalışanların iş motivasyonları çalıştıkları otelin niteliğine bağlı olarak değişir.

3.4 Veri Toplama Yöntemi ve Veri Analizinde Kullanılan Testler

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmıştır. Cevap verenlerin ifadelerine ne derecede katıldıklarını belirlemek için “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” ifadelerinden oluşan beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ankete cevap verenlerin demografik ve meslekî özellikleri ile ilgili bilgiler, ikinci bölümde de iş motivasyonu ile ilgili sorular yer almaktadır. Dündar vd. (2007), motivasyon araçlarının çalışanların iş motivasyonu üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik olarak, Mottaz (1985), Brislin vd., (2005), Mahaney ve Lederer (2006)'in çalışmalarında kullandıkları ölçekleri temel alarak yeni bir ölçek oluşturmuşlardır. Dündar vd. (2007)'nin kullandıkları ölçek, iş motivasyonu ölçeği olarak kullanılmıştır.

4. BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

4.1 Ankete Cevap Verenlerin Demografik ve Meslekî Özellikleri

Kontrol değişkenlerine ilişkin istatistiksel sonuçlar Tablo 1'de verilmiştir.

Buna göre, ankete cevap verenlerin neredeyse yarısı bayandır. Turizm sektörü, özelliği itibariyle bayanların da yoğun olarak istihdam edildiği bir sektördür. Aynı şekilde, genç nüfusun oranı da bu sektörde yüksektir. Ankete cevap verenlerin % 77,3'ü 35 yaş ve altında yer

almaktadır. Ankete cevap verenlerin % 63'ü bekârdır. Lisans ve üzeri eğitim alanların oranı % 18,6'dır. İşgörenlerin oranı % 51,9'dur. Cevap verenlerin % 69,1'inin mevcut işyerlerinde 5 yıldan daha az bir zamandır çalıştıkları anlaşılmaktadır. Cevap verenlerin yarısının 5 yıl ve altında bir iş deneyimine sahip olduğu görülmektedir. Çalışanların % 35'i, daha önce en az dört işyeri değiştirmiştir.

Tablo 1: Ankete Cevap Verenlerin Demografik ve Meslekî Özellikleri

	Cinsiyet		Yaş Aralığı						
	Kadın	Erkek	15-21	22-28	29-35	36-42	49+		
Sayı	45	61	18	42	22	15	9		
%	42,5	57,5	17,0	39,6	20,7	14,2	8,5		
	Eğitim				Medenî Durum				
	İlköğretim	Lise	Önlisans	Lisans +	Bekâr	Evli			
Sayı	22	46	19	20	62	37			
%	20,6	43,0	17,8	18,6	63,0	37,0			
	Çalışılan Bölüm					Unvan			
	Önbüro	Katlar	Restoran	Mutfak	Diğer	İşgören	Şef	Müdür	
Sayı	29	18	17	13	23	55	14	37	
%	29,0	18,0	17,0	13,0	23,0	51,9	13,2	34,9	
	Kıdem (Yıl)				İş Tecrübesi (Yıl)				
	0-1	1-5	6-10	11 +	0-1	1-5	6-10	11-15	16 +
Sayı	30	44	19	14	13	41	27	11	15
%	28,0	41,1	17,8	13,1	12,1	38,3	25,2	10,4	14,0
	İşyeri Sayısı				Otelin Niteliği				
	1	2	3	4+	*	**	***	****	
Sayı	22	21	25	37	6	18	42	41	
%	21,0	20,0	24,0	35,0	5,6	16,8	39,3	38,3	

4.2. İş Motivasyonu Genel Düzeyi

Tablo 2'de görüldüğü gibi, çalışanların iş motivasyonu genel düzeyi 3,87'dir. İş motivasyonu düzeylerinin çok yüksek olmamakla beraber, yüksek olduğu söylenebilir. İçsel motivasyon düzeylerinin (4,12) dışsal motivasyon düzeylerinden (3,62) daha yüksek olduğu görülmektedir.

İçsel motivasyon düzeyini (4,12) belirleyen konular; başarı, sorumluluk, takdir edilme, işin değerli olması, yetki, işin saygın olması, itibar, karar alma hakkı gibi Herzberg'in İkili Faktör Teorisi'nde motivasyon faktörleri içinde yer alır.

Dışsal motivasyon düzeyi (3,62), daha çok yönetimin uygulamaları ile ilgilidir. Çalışanların izin talepleri, fizikî şartlar, ikramlar, araç-gereçler, mesai arkadaşları ile ve yöneticilerle ilişkiler, eğitim imkânları, firma imajı, terfi imkânları, sorun çözmede yardımcı olunması, ödül ve ücret, işletmeye bağlılık gibi Herzberg'in İkili Faktör Teorisi'nde hijyen faktörleri içinde yer almaktadır. Yöneticiler ifade edilen hususlarda iyileştirmeler yapmalıdırlar.

Tablo 2. İş Motivasyonu ile İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

	İçsel Motivasyon	Dışsal Motivasyon	İŞ MOTİVASYONU
AO	4,12	3,62	3,87
SS	0,75	0,73	0,68

AO=Aritmetik ortalama

SS=Standart sapma

1=Çok düşük; 2=Düşük; 3=Orta; 4=Yüksek; 5=Çok yüksek

4.3. Hipotez Testleri (İş Motivasyonunun Kontrol Değişkenlerine Bağlı Olarak Değişmesi)

“Çalışanların iş motivasyonları demografik özelliklerine bağlı olarak değişir” H1 hipotezi, “Çalışanların iş motivasyonları meslekî özelliklerine bağlı olarak değişir” H2 hipotezi ve “Çalışanların iş motivasyonları çalıştıkları otelin niteliğine bağlı olarak değişir” olan H3 hipotezi test edilmiştir.

Tablo 3. Çalışanların İş Motivasyonlarının Kontrol Değişkenlerine Bağlı Olarak Değişmesi

<u>Kontrol Değişkenleri</u>	<u>p Anlam Düzeyi</u>	<u>Kontrol Değişkenleri</u>	<u>P Anlam Düzeyi</u>
Cinsiyet	0,819	Unvan	0,152
Yaş	0,058	İşletmedeki Kıdem	0,229
Eğitim	0,527	İş Tecrübesi	0,292
Medenî Durum	0,544	İşyeri Sayısı	0,388
Bölüm	0,060	Otelin Niteliği	0,135

Çalışanların iş motivasyonlarının demografik ve meslekî özelliklerine bağlı olarak değişip değişmediğini belirlemek için

“Independent-Samples T Test”, “One-Way Anova” ve “K Independent Samples” testleri uygulanmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 3’de özet olarak verilmiştir. Herbir grupta yer alan örneklem sayısına bağlı olarak, parametrik ve parametrik olmayan testler seçilmiştir. Parametrik olmayan testlerde Kruskal Wallis değerleri dikkate alınmıştır.

Herbir değişken için $p > 0,05$ olduğundan, çalışanların iş motivasyonlarının demografik ve meslekî özelliklerine bağlı olarak değişmediği anlaşılmaktadır. H1, H2 ve H3 hipotezleri kabul edilmemiştir.

SONUÇ

Edremit Körfezi’ndeki otellerde 107 çalışan üzerinde yapılan araştırmada (ana kütleinin %51’i), çalışanların iş motivasyon düzeyleri saptanmış ve bu düzeylerin demografik ve meslekî özelliklerine ve otelin niteliğine bağlı olarak değişip değişmediği incelenmiştir. Çalışanların iş motivasyonu genel düzeylerinin iyi olduğu söylenebilir (3,87). Ancak, içsel motivasyon düzeylerinin (4,12) dışsal motivasyon düzeylerinden (3,62) daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çalışanların içsel motivasyon düzeyleri çok yüksek olmamakla beraber yine de ortalamanın üzerindedir. Çalışanlar, genellikle yaptıkları işte başarılı olduklarını, yeterli sorumluluk verildiğini, iş arkadaşlarının kendilerine olumlu davrandıklarını, işlerinin anlamlı ve değerli bir iş olduğunu, yeterli yetkiye sahip olduklarını, işlerinin saygın bir iş olduğunu, kendilerinin önemli bir çalışan olduklarını, yaptıkları işlerle ilgili karar alma haklarının olduğunu, yöneticilerin kendilerine olumlu davrandıklarını düşünmektedirler.

Çalışanların dışsal motivasyon düzeylerinin çok yüksek olmadığı görülmüştür (3,62). Yöneticilerin çalışanların dışsal motivasyonlarını arttırıcı çalışmalar üzerinde durmaları gerekmektedir. Bunun için, yöneticilerin çalışanların izin taleplerini daha çok dikkate almaları, fizikî çalışma ortamlarını iyileştirmeleri, ücretsiz yemek-çay-kahve imkânlarını sunmaları, işte gereken ekipmanı sağlamaları, diğer çalışanlarla dostane ilişkileri geliştirici aktiviteleri organize etmeleri, hizmet-içi eğitime önem vermeleri, çalışanlara yönelik halkla ilişkilere daha çok önem vermeleri, çalışanlarla ilişkilerini yeniden gözden geçirmeleri ve daha olumlu yaklaşımlara çalışmaları, örgüt içi atamalara daha çok önem vermeleri, terfi olanaklarını arttırmaları, performans dayalı ücret ve ödül sistemini kurmaları, çalışanların birbirleri ile dostane ilişkiler kurmalarını desteklemeleri, çalışanların emekli oluncaya kadar işyerlerinde çalışabilecekleri imkânı sağlamaları ve cârî ücret düzeyinin üzerinde ücretler belirlemeye dikkat etmeleri önerilmektedir.

Çalışanların iş motivasyon düzeyleri belirlendikten sonra, iş motivasyonlarının demografik ve mesleki özelliklere bağlı olarak değişip değişmediğini araştırmak için bağımsız t testi ve varyans analizi yapılmıştır. Çalışanların iş motivasyonlarının demografik ve mesleki özelliklerine ve çalıştıkları otelin niteliğine bağlı olarak değişmediği saptanmıştır. Bir diğer deyişle, Edremit Körfezi'ndeki otellerde çalışanların cinsiyetleri, yaşları, eğitim düzeyleri, medenî durumları, çalıştıkları bölümleri, unvanları, işletmedeki çalışma süreleri, iş tecrübeleri, mevcut işyerininin kaçınıcı işyeri olduğu ve çalıştıkları otelin niteliği, onların iş motivasyonları üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmamaktadır.

Bununla birlikte, başka çalışmalarda bazı demografik değişkenlerin çalışanların iş motivasyonları ve işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı farklılıklar oluşturduğu görülmüştür. Örneğin, Tzeng (2002) tarafından Tayvan'da hemşireler üzerinde yapılan bir çalışmada, genel iş tatmininin, genel iş memnuniyetinin, ücret ve terfi tatmininin, kurumsallaşmanın, eğitim düzeyinin ve yaşlarının hemşirelerin işten ayrılma niyetleri üzerinde anlamlı belirleyiciler olduğu saptanmıştır (Tzeng, 2002:867-878).

Lundberg ve arkadaşlarının, ağırlama ve turizm sektöründe mevsimlik çalışan işgören örnekleminin motivasyonunu anlamak hedefini taşıyan araştırmalarında, Herzberg'in İki-Faktör Teorisi'ni destekleyen bulgulara rastlanmıştır. Daha yüksek ihtiyacın "kendini kanıtlama-doyurma ihtiyaçları" olduğu, ücret düzeyi gibi sıradan ihtiyaçların sonradan geldiği görülmüştür (Lundberg, Gudmundson ve Andersson, 2009:890-899).

Toode ve arkadaşlarının, hemşirelerin motivasyonlarını belirleyen faktörler üzerinde yaptıkları bir araştırmada, iş motivasyonunu beş faktör grubunun belirlediği saptanmıştır: (1) İş-yeri özellikleri, (2) çalışma şartları, (3) kişisel özellikler, (4) bireysel üstünlükler ve (5) içsel psikolojik durumlar (Toode, Routasalo ve Suominen, 2011: 246-257).

Şirket içinde eğitim programlarının çalışanların içsel motivasyonları üzerindeki etkisinin araştırıldığı bir başka çalışmada, eğitim programlarının çalışanların içsel motivasyonlarını arttırdığı görülmüştür (Salmela-Aro, Mutanen and Vuori, 2012: 67-75).

İsviçre'de proje müdürlerinin motivasyonları üzerine yapılan bir çalışmada, 47 maddeden oluşan motivasyon faktör envanteri altı motivasyon boyutunda ele alınmıştır: (1) Kişiler arası etkileşim, (2) görev, (3) genel çalışma şartları, (4) güçlendirme-yetkilendirme, (5) kişisel gelişme ve (6) ücret. Bulgular, ücret ile ilgili faktörlerin en düşük öneme sahip motivatör olduğunu göstermiştir (Seiler vd., 2012:60-72).

İstanbul'da 12 küresel bankada çalışan 116 banka işgöreni üzerinde yapılan bir çalışmada, ödül yönetim sistemi ile işgören performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesine çalışılmıştır. Ayrıca, ilgili bir faktör

olarak motivasyonun rolü üzerinde de durulmuştur. Araştırma sonucunda, hem içsel hem de dışsal motivasyonun işgören performansı üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca, dışsal motivasyonun finansal ödül değişkenleri ile ve içsel motivasyonun da finansal olmayan ödül değişkenleri ile açıklandığı saptanmıştır (Güngör, 2011: 1510-1520).

Örneğimizde, çalışanların içsel motivasyon düzeylerinin dışsal motivasyon düzeylerinden daha yüksek olmasına karşılık yine de istenen seviyede olmadığı söylenebilir. Yöneticilerin bu düzeyleri arttırmak için çalışmalar yapmaları çalışanların motivasyonlarının artmasına hizmet edecektir. İş motivasyonu yüksek olan çalışanların iş performanslarının ve örgütsel bağlılıklarının yüksek olacağı ve işten ayrılma yüzdelerinin düşük olacağı beklenir.

Çalışma gerek finansal gerekse de zamanla ilgili kısıtlar nedeniyle Edremit Körfezi ile sınırlı tutulmuştur. Çalışmada ana kütleinin %51'ine ulaşmak çok büyük bir avantaj olmakla beraber çalışmanın yapıldığı dönemde bölgede bulunan 2 adet 5 yıldızlı otelden anketlerin yanıtlanmaması çalışmanın eksik yönlerinden birisini oluşturmaktadır. Özellikle Edremit Körfezi'nde otellerdeki çalışanlarla ilgili gerek motivasyon konusu üzerine gerekse de motivasyonla yakından ilgili örgütsel bağlılık, iş tatmini, iş performansı vb. konularda hiçbir çalışma mevcut değildir. Makale bu açıdan Edremit Körfezi'nde yer alan konaklama işletmeleri personeli üzerine gelecekte yapılacak çalışmalara ışık tutacak bilgiye sahiptir. Gelecek çalışmalarda beş yıldızlı otellerden de anketlere yanıt alınması verilerin daha sağlıklı değerlendirilmesine yol açacaktır. Diğer taraftan çalışmanın belirli dönemler itibarı ile aynı bölgede tekrar edilerek elde edilen sonuçların geçmiş çalışmalarla kıyaslanması ve mevcut durumda değişiklik olup olmadığı test edilmelidir.

KAYNAKÇA

- ALKIŞ Hüseyin ve ÖZTÜRK, Yüksel. (2009), "Otel İşletmelerinde Motivasyon Faktörleri Üzerine Bir Araştırma", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, (28), ss. 212-236.
- BRENDA, L. Maka and SOCKELB, Hy. (2001), "A Conformatory Factor Analysis of IS Employee Motivation and Retention", *Information & Management*, (38), pp.265-276.
- BRISLIN, Richard W., KABIGTING, Florencio, MACNAB, Brent, ZUKIS, Bob, WORTHLEY, Reginald (2005), "Evolving Perceptions of Japanese Workplace Motivation", *International Journal of Cross Cultural Management*, 5, (1), pp.87-103.

- CHIANG, Chun-Fang and JANG (SHAWN), SooCheong. (2008), “ An Expectancy Theory Model for Hotel Employee Motivation”, *International Journal of Hospitality Management*, 27, pp. 313-322.
- DELFGAAUW, Josse and DUR, Robert. (2007), “Signalling and Screening of Workers’ Motivation”, *Journal of Economic Behaviour & Organization*, 62, pp.605-624.
- DICLEMENTE, Carlo. C.; NIDECKER, Melissa and BELLACK, Alan S. (2008), “Motivation and the Stages of Change Among Individuals with Severe Mental Illness and Substance Abuse Disorders” *Journal of Substance Abuse Treatment*, 34, (1), pp. 25-35.
- DÜNDAR, Süleyman; ÖZUTKU, Hatice ve TAŞPINAR, Fatih. (2007), “İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), ss.105-119.
- ELLIS, Jason D.; ARENDT Susan W.; STROHBEHN, Catherine H.; MEYER, Janell and PAEZ, Paola. (2010), “Varying Influences of Motivation Factors on Employees’ Likelihood to Perform Safe Food Handling Practices Because of demographic Differences, *Journal of Food Protection*, 73, (11), pp. 2065-2071.
- GÜNGÖR, Pınar (2011). “The Relationship between Reward Management System and Employee Performance with the Mediating Role of Motivation: A Quantitative Study on Global Banks”, 7th International Strategic Management Conference, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, (24), pp. 1510–1520.
- KARAKAYA, Abdullah ve AY, Ferda A. (2007), “çalışanların Motivasyonunu Etkileyen Faktörler: Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 31, (1), 2007, ss. 57.
- KARATEPE, Osman M. and ULUDAG, Orhan. (2007), “Conflict, Exhaustion, and Motivation: A Study of Frontline Employees in Northern Cyprus Hotels, *International Journal of Hospitality Management*, (26), pp. 645-665.
- KARSLI, Mehmet D. and İSKENDER, Hale. (2009), “To Examine The Effect of The Motivation Provided by The Administration on The Job Satisfaction of Teachers and Their Institutional Commitment”, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, (1), pp.2252–2257.
- KURUÜZÜM, Ayşe; IRMAK, Sezgin ve ÇETİN, Emre İ. (2010), “İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Bilig*, (53), ss. 187.

- LEE-ROSS, Darren. (2005), "Perceived Job Characteristics and Internal Work Motivation", *Journal of Management Development*, 24, (3), pp. 253-266.
- LUNDBERG, Christine, GUDMUNDSON, Anna, ANDERSSON, Tommy, D. (2009). "Herzberg's Two-Factor Theory of Work Motivation Tested Empirically on Seasonal Workers in Hospitality and Tourism", *Tourism Management*, (30), pp. 890-899.
- MAHANEY C. Robert ve LEDERER Albert L. (2006), "The Effect of Intrinsic and Extrinsic Rewards for Developers on Information Systems Project Success", *Project Management Journal*, 37, (4), pp.42-54.
- MOTTAZ J. Clifford (1985), "The Relative Importance of Intrinsic and Extrinsic Rewards as Determinants of Work Satisfaction", *The Sociological Quarterly*, 26, (3), pp. 365-385.
- ÖĞÜT, Adem; AKGEMCİ, Tahir ve DEMİRSEL, M. Tahir. (2004), "Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Bağlamında Örgütlerde İşgören Motivasyonu Süreci", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12), ss. 277-290.
- ÖLÇER, Ferit. (2005), "Departmanlı Mağazalarda Motivasyon Üzerine Bir Araştırma", *Erciyeş Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (25), ss.1-26.
- ÖRÜCÜ, Edip ve KANBUR, Aysun. (2008), "Örgütsel-Yönetimsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Hizmet ve Endüstri İşletmesi Örneği", *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi*, 15, (1), ss.85-97.
- PARSONS, Elizabeth and BROADBRIDGE, Adelina. (2006), "Job Motivation and Satisfaction: Unpacking the Key Factors For Charity Shop Managers", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 13, pp.121-131.
- RAGHUVANSHI, Vs. (2002), "Improvement in Malaria Services in An Urban Setting: Role of Staff Motivation", *Public Health*, 116, pp.374-378.
- ROSS, Lawrence E. and BOLES, James S. (1994), "Exploring the Influence of Workplace Relationships on Work-Related Attitudes and Behaviours in the Hospitality Work Environment", *Int. J. Hospitality Management*, 13, (2), pp. 155-171.
- SALMELA-ARO, Katariina, MUTANEN, Pertti, VUORI, Jukka (2012). "Promoting Career Preparedness and Intrinsic Work-Goal Motivation: RCT Intervention", *Journal of Vocational Behavior*, (80), pp. 67-75.

- SEILER, Stefan, LENT, Bogdan, PINKOWSKA, Malgorzata, PINAZZA, Melanie (2012). "An Integrated Model of Factors Influencing Project Managers' Motivation —Findings from a Swiss Survey", *International Journal of Project Management* (30), pp. 60–72.
- SILVA, Paula. (2006), "Effects of Disposition on Hospitality Employee Job Satisfaction and Commitment", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18, (4), pp. 317-328.
- TOODE, Kristi, ROUTASALO, Pirkko, SUOMINEN, Tarja (2011). "Work Motivation of Nurses: A Literature Review", *International Journal of Nursing Studies* (48), pp. 246–257.
- TZENG, Huey-Ming. (2002), "The Influence of Nurses' Working Motivation and Job Satisfaction on Intention to Quit: An Empirical Investigation in Taiwan", *International Journal of Nursing Studies*, 39, pp. 867-878.
- YILDIZ, Zeki, AYHAN, Sevgi ve ERDOĞMUŞ, Şenol. (2009), "The Impact of Nurses' Motivation to Work, Job Satisfaction, and Sociodemographic Characteristics on Intention to Quit Their Current Job: An empirical study in Turkey", *Applied Nursing Research*, 22, pp. 113-118.

ORGAN BAĞIŞINA SOSYAL PAZARLAMA YAKLAŞIMI: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN ORGAN BAĞIŞINA İLİŞKİN TUTUM VE NİYETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*Social Marketing Approach to Organ Donation: A Research on the
Attitudes and Intentions of University Students about Organ Donation*

*Hasan Hüseyin Ceylan**

*Serdar Aydın***

ÖZET

Bu çalışmada organ bağışısı sosyal pazarlama perspektifinden ele alınmıştır. Planlı Davranışlar Kuramı temel alınarak oluşturulan çalışma modeli, üniversite öğrencileri örnekleminde analiz edilmiştir. Çalışma modeline, planlı davranışlar kuramında bulunmayan, ancak organ bağışısında önemli bir faktör olarak kabul edilen algılanan risk değişkeni eklenmiştir. Çalışma modelinin analizi, modelin bir bütün olarak değerlendirilebildiği yapısal eşitlik modellemesi ile Lisrel 8.51 programında gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda; modelde yer alan bütün yollar anlamlı ve bir bütün olarak modelin kabul edilebilirliğini gösteren uyum iyiliği değerleri, kabul edilebilir değerlerin üzerinde bulunmuştur. Analiz sonuçlarına göre, organ bağışısına ilişkin davranışsal kontrol arttıkça algılanan risk azalmaktadır. Çalışmada ayrıca algılanan riskin, tutum ve öznel normu olumsuz; tutum ve öznel normun, niyeti olumlu olarak etkilediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Pazarlama, Organ Bağışısı, Planlı Davranışlar Kuramı, Yapısal Eşitlik Modellemesi.

ABSTRACT

This study explores organ donation from social marketing perspective. The study model based on the Theory of Planned Behavior was analyzed in a sample of university students. The variable of risk, not originally included in the Theory of Planned Behavior but a significant factor in organ donation, was also added to the model. The analysis of the study model was performed on Lisrel 8.51 by using structural equation which enables the holistic assessment of the model. The analysis revealed

* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, hasanhuseyin.ceylan@usak.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, serdar.aydin@usak.edu.tr

that all paths in the model were meaningful and the goodness of fit values, which illustrate the overall acceptability of the model, were above acceptable levels. The results indicated that as behavioral control on organ donation increases, perceived risk decreases. The results also revealed that perceived risk negatively affects attitude and subjective norm, and attitude and subjective norm positively affect intention of organ donation.

Keywords: Social Marketing, Organ Donation, the Theory of Planned Behavior, Structural Equation Modeling.

GİRİŞ

Dünyada pek çok ülke; uyuşturucu kullanımı, salgın hastalıklar ve yoksulluk gibi farklı sosyal sorunlar ile karşı karşıyadırlar. Ülkelerin karşı karşıya bulunduğu bu sosyal sorunların çözümü sosyal değişim ile mümkün olmaktadır. Ancak sosyal değişimi amaçlayan sosyal kampanyalar (Eser ve Özdoğan, 2006: 3) harcanan yoğun çaba ve ayrılan kaynağa rağmen her zaman beklenen başarıyı sağlayamamaktadır. Başarısızlığın nedeni olan eksiklikler ve yanlışlıklar genellikle düzeltilebilir özellik taşımaktadır. Kimi zaman doğru hedef kitlenin belirlenmemiş olması, kimi zaman mesajların hedef kitle için doğru olmayışı, kimi zaman da doğru iletişim kanallarının kullanılmayışı başarısızlık sebebi olabilmektedir. Ancak, amaç ve metodları doğru yaklaşımla belirlenmesi, sosyal kampanyaların başarı şansını artırmaktadır (Kotler ve Roberto, 1989: 5). Kotler ve Zaltman (1971) tarafından ilk olarak “sosyal pazarlama” olarak isimlendirilen bu yaklaşım, günümüze kadar gerek akademik çevrelerde gerekse uygulamada yaygın olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada ülkelerin yaşadığı sosyal problemlerin en önemlilerinden biri olan organ bağışında yaşanan yetersizlik, sosyal pazarlama perspektifinden ele alınmıştır. Bu amaçla ilk olarak sosyal pazarlama yaklaşımının organ bağışına uyarlanmasına ilişkin kavramsal çerçeve ortaya konulmuş ve daha sonra planlı davranışlar kuramı temel alınarak oluşturulan çalışma modeli üniversite öğrencileri örneğinde yapısal eşitlik modellemesi ile analiz edilmiştir.

1. SOSYAL PAZARLAMA VE ORGAN BAĞIŞI

1.1. Sosyal Pazarlama

Geleneksel pazarlamanın değişim teorisine (Kotler vd., 1999: 10) dayandırılan sosyal pazarlama, Kotler ve Zaltman (1971) tarafından şu

şekilde tanımlanmıştır: “ürün planlama, fiyatlama, iletişim, dağıtım ve pazarlama araştırmalarını kapsayan ve sosyal fikirlerin kabul edilirliliğini artıracığı varsayılan programların tasarım, uygulama ve kontrolüdür.”

Kotler ve Zaltman tarafından yapılan tanıma bazı eleştiriler getiren Andraesen (1994: 110) ise sosyal pazarlamayı “Geleneksel pazarlama ilke ve yöntemlerinin; hedef kitlenin ve içinde bulunduğu toplumun refahı iyileştirecek gönüllü davranışları etkilemek amacıyla tasarlanmış programlara uyarlanması” olarak tanımlamıştır.

Sosyal pazarlama anlayışının ortaya çıkışından önce de sosyal problemlerin çözümüne dönük sosyal kampanyalar vardı. Ancak sosyal pazarlamayı, daha önceleri uygulanan izlenime dayalı sosyal değişim çabalarından ayıran temel farklılık, araştırmadır. Uygun yapılmış bir araştırma, sosyal pazarlamanın temelini oluşturmaktadır. Araştırma sayesinde, hedef benimseyicilerin tutum, inanış, davranış, istek ve ihtiyaçları ile pazarlanacak sosyal ürünün özellikleri belirlenerek başarılı bir sosyal değişim kampanyası için gerekli temel adımlar atılabilmektedir (Kotler ve Roberto, 1989: 62).

Andraesen (1994: 112), başarılı bir sosyal pazarlama için gerekli olan kriterleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Program yöneticileri eyleme geçmeden önce, hedef kitlenin ihtiyaç, istek, algı ve mevcut davranış kalıplarını, yapacakları kapsamlı araştırmalarla belirlemelidirler. Sosyal pazarlama yöneticileri bu konuda varsayımlarla hareket etmemelidirler.

2. Pazar bölümlendirilmeli ve daha sonra tanımlanan her bir pazar bölümünün özelliklerine uygun bütçe ve stratejiler belirlenmelidir.

3. Sosyal pazarlama programı, pazarlama karmasının bütün unsurlarını içermelidir. Çünkü çoğu uygulamacı, yaptığı sosyal reklâmlarla sosyal pazarlama yaptığını zannetmekte ve başarısız olmaktadır.

1.2. Organ Bağışı

Dünyada İlk böbrek naklinin gerçekleştiği 1954 yılından bu yana (United Network for Organ Sharing [UNOS], 2011) tıbbi ve teknolojik gelişmeler sayesinde organ naklinde yüksek başarı oranlarına ulaşılmıştır. Organ nakli ile hastaların daha uzun ve kalite yaşama kavuşması, organ nakline olan talebi günden güne artırmaktadır. Ancak donör sayısındaki artış bu talebi karşılamaktan oldukça uzaktır (Sirois vd., 2005: 207). Organ temininde yaşanan sıkıntılar nedeniyle bekleme listesindeki pek çok hasta organ nakli gerçekleşmeden yaşamını kaybetmektedir (Mossialos, 2008)

Nitekim UNOS’un verilerine göre ABD’de organ bekleyen hasta sayısı 2012 ocak ayı itibarıyla 122,356’e ulaşmıştır. Donör sayısı ise 1995

yılında 8,559 iken, 2011 yılında ekim ayı itibariyle sadece 11,720 olmuştur. 2011 yılı donör sayısının 6,783'ü kadavra donör iken 4,937'sini canlı donör oluşturmaktadır.

Türkiye, organ nakli konusunda yaklaşık 20 yıllık bir gecikme yaşamış ve ilk organ nakli, canlı donörden böbrek nakli şeklinde 1975 yılında Hacettepe Üniversitesi hastanesinde gerçekleştirilmiştir. İlk kadavrik donörden nakil ise, henüz kadavradan organ temini ilgili yasal düzenlemelerin olmaması nedeniyle Eurotrasplant tarafından sağlanan böbrek ile gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili mevzuattaki boşluklar 1979 yılında giderilerek organ bağışında yerel kaynaklar kullanılmaya başlanmıştır (Karakayalı ve Haberal, 2005: 2905-2906).

Türkiyede organ bekleyen hasta sayısı ve organ bağışı oranları oldukça kötü bir tablo ortaya koymaktadır. Türk Nefroloji Derneğine (2011) göre Türkiye'de diyaliz uygulanan böbrek hastası sayısı 60.000 civarında ve bu sayı her yıl % 10 oranında artmaktadır. Buna karşılık Sağlık Bakanlığı verilerine göre 2008 yılında milyonda 3,4 olan kadavradan donör sayısı, 2010 yılında milyonda 3'e düşmüştür. 2010 yılında kadavradan gerçekleşen nakil sayısı 246 iken canlı donörlerden gerçekleşen nakil sayısı 2593 olmuştur. 2010 yılında beyin ölümü gerçekleştiği halde ailelerinden izin alınamaması nedeniyle nakil için değerlendirilemeyen donör adayı sayısı 764 olarak gerçekleşmiştir.

Yukarıdaki rakamlarda da görüldüğü gibi Türkiye'de canlıdan organ nakli sayısı, kadavradan organ nakline göre oldukça fazladır. Ancak istenilen kadavrik donörlerin oransal olarak canlı donörlerden daha fazla olmasıdır. Bunun en temel nedeni; Sander ve Millere'in (2005: 154) ifade ettiği gibi, canlı donörlerin aksine kadavrik donörlerden çoklu organ alımının mümkün olmasıdır.

2. SOSYAL PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDEN ORGAN BAĞIŞI

Organ bağışına ilişkin sosyal pazarlama kampanyaları, bireylerin organ bağışçısı olma kararlarını nasıl verdiklerine ilişkin teorik modeller üzerine oturmaktadır. Bu modellerde organ bağışlama niyeti üzerine; bilgi, tutum, değer, sosyal normlar, kanaatler, demografik özelliklerin etkileri ve bağış kartı alma davranışı üzerine niyet ve aile bireyleri ile organ bağışını konuşmanın etkileri araştırılmıştır. Bu araştırmalar, pazar bölümlendirme ve doğru sosyal pazarlama karmasının oluşturulmasına katkı sağlamışlardır (Harrison vd., 2008: 36).

Sosyal pazarlama perspektifinden organ bağışı ele alındığında, geleneksel pazarlama karmasından farklılıkları mutlaka göz önünde

tutulmalıdır. Bu bağlamda sosyal pazarlama karması aşağıdaki gibi ortaya konabilir:

Ürün

Diğer bazı sosyal pazarlama kampanyalarında somut ürünler de sosyal ürün olarak değerlendirilebilirken organ bağışı pazarlamasında ürün, nakil yapılacak organlar değil, organ bağışlama davranışdır (Protas, 1983: 279). Morgan ve Miller (2002: 165) organ bağışçılarının öldükten sonra alınmak üzere organlarını bağışlayarak kazanabilecekleri somut faydaların olmadığını ifade ettikten sonra organ bağışının, yardımseverlikle ve merhamet duygularının sonucu gerçekleşen bir davranış olduğunu belirtmişlerdir. Bu yüzden organ bağışının pazarlanmasında sosyal ürünün, hedef kitlenin yardımseverlik yönüne hitap edecek şekilde tasarlanması gerekmektedir (Lwin vd., 2002: 74).

Fiyat

Farklı boyutları olsa da sosyal pazarlama bağlamında ele alındığında fiyatın; sosyal, psikolojik, fiziksel ve zaman maliyeti yönü daha fazla ön plana çıkmaktadır (Kotler ve Roberto, 1989: 181). Organ bağışı özelinde tüketicinin katlanacağı maliyetler ekonomik olmayan maliyetlerdir. Her ne kadar Morgan ve Miller (2002: 165) organ bağışı yapanların, öldükten sonra organları alınacağı için kaybedecekleri çok fazla şeyin olmadığını ifade etseler de Reubsat vd., (2001: 388) yaptıkları çalışmada insanları, organ bağışı ile ilgili olumlu tutumlarına rağmen bağışçı olmaktan alıkoyan temel nedenin organ bağışına ilişkin kaygı ve korkuları olduğunu tespit etmişlerdir. Çoğu zaman temelsiz olan bu kaygı ve korkular nedeniyle organ bağış oranları istenilen düzeyde gerçekleşmemektedir.

Tutundurma

Yukarıda ifade edildiği gibi organ bağışı kampanyalarında insanların organ bağışı ile ilgili kaygı ve korkuları önemli engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla organ bağışı ile ilgili tutundurma faaliyetlerinde, çoğu zaman temelsiz olan bu kaygı ve korkuları giderici yaklaşımın benimsenmesiyle daha başarılı sonuçlar üretilebilecektir (Falomir vd., 2011: 15). Nitekim Winkel'in (1984), kitlesel iletişimin, organ bağışı üzerine etkisini araştırdığı çalışmada, kampanyalarda organ bağışı hakkındaki yanlış bilgi ve kanaatleri gidermeye dönük mesajların, organ bağışının olumlu sonuçları ile ilgili mesajlardan daha etkili olduğu sonucuna varmıştır. Ancak yazılı ve görüntülü medyanın daha çok organ bağışı ile ilgili olumsuz haberleri verme

eğiliminde olması insanların kaygı ve korkularını daha da pekiştirebilmektedir (Harrison vd., 2008: 61).

Dağıtım

Kotler vd., (1999: 110) dağıtımı; İşletmelerin, ürünleri müşterileri için ulaşılabılır kılma faaliyetleri olarak tanımlamaktadır. Ancak organ bağışında pazarlanacak olan ürün, somut özelliğe sahip olmayan organ bağışlama davranışı olduğu için dağıtım kavramı daha farklı ele alınmak zorundadır. Organ bağış gibi soyut sosyal ürünlerin dağıtımında medya, en önemli dağıtım kanalı olarak kabul edilmektedir. Sosyal ürünün dağıtımında hangi medya türünün kullanılacağını, sosyal ürünün ve hedef kitlenin özellikleri belirlemektedir. Kanal seçiminde, kitlesel ve spesifik medya ile kişilerarası iletişim kanallarının doğru bileşimi, dağıtım fonksiyonunda etkinlik sağlanabilmesi için önemlidir (Kotler ve Roberto, 1989: 167-169). Sirois vd., (2005: 207) gençlerin organ bağış kararlarını etkileyen faktörleri inceledikleri çalışmada, organ bağışına ilişkin bilginin % 48,9 oranında aileden, % 31,4 oranında medyadan, % 26,3 oranında okuldan % 19 oranında arkadaşlarından ve % 13 motorlu araçlar bölümünden alındığını tespit etmiştir. Bu rakamlar organ bağışında özellikle gençler için kitlesel medya kadar kişiler arası iletişim kanallarının önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

3. ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZLERİ

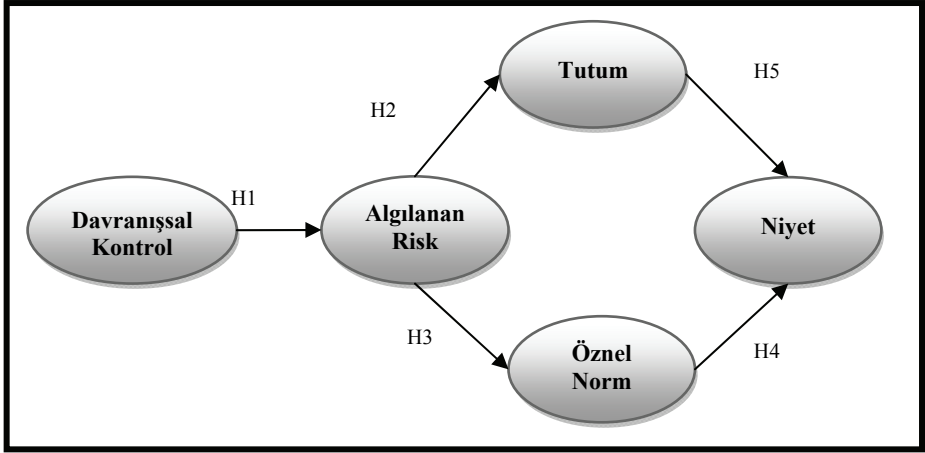
Araştırma modeli, diğerk pek çok organ bağış modeli gibi Planlı Davranışlar Kuramı temel alınarak oluşturulmuştur. Bununla beraber çalışma modeli, gerek Planlı Davranışlar Kuramı'ndan gerekse diğerk organ bağış modellerinden, modelde yer alan faktörler ve bunlar arasında öngörülen ilişkiler bakımından farklılık göstermektedir.

Ajzen, (1991: 189) Planlı Davranışlar Kuramı'nı esas alan 16 çalışmadan biri hariç hepsinin tutum ile niyet arasında anlamlı bir ilişki tespit ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte pazarlamacılar için müşterilerin ne yapacakları kadar niçin yaptıklarını bilmek önemlidir. Bu bilgiye ulaşmak, tutum ve tutumu oluşturan faktörlerin bilinmesiyle mümkün olabilmektedir (Schiffman ve Kanuk, 1994).

İnsanların herhangi bir davranışa karşı tutumunu, o davranışına gerçekleştirmeye ilişkin inanışları belirlemektedir. Sahip olunan inanışlara göre, gerçekleştirilecek davranışın sonuçlarını olumlu veya olumsuz olarak değerlendirebilmektedir. Olumlu sonuç beklentisi olumlu tutuma, olumsuz sonuç beklentisi olumsuz tutuma neden olmaktadır (Ajzen ve Fishbein, 1980: 65). Nitekim algılanan riskin, organ bağışlama tutum ve niyeti üzerine etkisi, yapılan çalışmalarda ortaya konulmuştur (Mostafa, 2010: 106;

Morgan vd., 2008: 654). Bu nedenle çalışma modelinde algılanan risk, tutumun öncülü olarak çalışmaya dahil edilmişlerdir.

Yukarıda ifade edilen öngörüler ışığında çalışma modeli Şekil 1’de görüldüğü gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1. Organ bağışına İlişkin Çalışma Modeli

4. ÇALIŞMA MODELİNDE YER ALAN FAKTÖRLER

Algılanan Davranışsal Kontrol

Planlı Davranışlar Kuramında niyetin öncüllerinden biri olarak modelde yer alan algılanan davranışsal kontrol, ilgili davranışı gerçekleştirmeye dönük algılanan zorluk olarak tanımlanmaktadır (Ajzen, 2002: 665-667).

Algılanan davranışsal kontrolün, organ bağışına ilişkin oluşturulan modellerde de yer aldığı görülmektedir. Örneğin Kaça vd., (2009), yaptıkları çalışmada algılanan davranışsal kontrolü, Planlı Davranış Kuramına uygun olarak önce niyetin öncülü olarak, daha sonrada tutum ve öznel norm ile niyet arasında aracı faktör olarak değerlendirmişlerdir.

H1: Algılanan davranışsal kontrol ile algılanan risk arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

Algılanan Risk

Belirli bir davranışa karşı geliştirilen tutum, kişilerin o davranışın sonuçlarına ilişkin olumlu yada olumsuz değerlendirmelerine göre belirlenmektedir. Gerçekleştirilecek davranışın olumsuz sonuçlarının, olumlu sonuçlarında daha fazla olacağına olan inanç, ilgili davranışa karşı olumsuz tutum geliştirilmesine neden olacaktır (Ajzen ve Fishbein, 1980: 6).

Konuyu pazarlama bağlamında ele almak gerekirse; pazarlamanın görevi, algılanan faydayı maksimize ederken, algılanan maliyeti minimize etmektir. Çünkü satın alma, tüketicinin ürüne ilişkin fayda algısının maliyet algısını aşmasıyla mümkün olmaktadır (Kotler ve Andreasen, 1996: 111).

Çoğu zaman yanlış inanış ve yanlış ve/veya eksik bilginin neden olduğu organ bağışına ilişkin korku ve kaygıları, sosyal pazarlama karmasında fiyat'ın karşılığı olarak değerlendirmek mümkündür. İnsanların organ bağışına ilişkin risk alguları artıça organ bağışlama niyet ve davranışı olumsuz yönde etkilenmektedir.

İnsanların Organ bağışına ilişkin algıladıkları riskleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Morgan ve Miller, 2002: 172; Hyde ve White, 2010: 180):

- ✓ Beyin ölümü gerçekleşmiş insanların gerçekten ölmüş olmayabilecekleri ve geri kurtarılmalarının mümkün olduğu
- ✓ Beyin ölümü gerçekleşmeden organları almak için ölmüş gibi işlem yapmak
- ✓ Organ bağışının ölümü düşündürmesi
- ✓ Organ bağışının ailelerine ek hastane masrafları ve uğraş yüklemesi
- ✓ Organlarının yasadışı alınıp satılabileceği
- ✓ Organ bağışından sonra gerekli cenaze merasiminin yapılmayabileceği
- ✓ Organları alınanların, öldükten sonra eksik organla dirilebileceği
- ✓ Organ alıcısının kendi hata ve ihmalleriyle organ ihtiyacı duyması ve nakledilen organın değerini bilmemesi
- ✓ Organın, işlediği suçlarla diğer insanlara zarar vermiş birine nakledilmesi

Mostafa (2001: 6910) organ bağışına ilişkin yaptığı kümeleme çalışmasında; organ bağışçısı olmayanlar ve organ bağışına gönülsüz olanlar olarak isimlendirdiği kümelerin, en yüksek algılanan risk değerlerine ve en düşük organ bağış niyetlerine sahip olduğunu bulmuştur.

H2: Algılanan risk ile tutum arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Algılanan risk ile Öznel Norm arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki vardır.

Öznel Norm:

“Kişinin, belirli bir davranışın kendisi için önemli olan diğer insanlar tarafından onaylanıp onaylanmayacağı ile ilgili algısı” (Falomir vd., 2011: 2) olarak tanımlanan sübjektif normun, kişinin diğerlerinin düşüncesi ile ilgili

algısı ve onlara uyma isteğinin derecesi olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Örneğin, kişiler kendileri için önemli olan insanların organ bağışlamaları konusunda olumlu bir tavra sahip olduklarını düşünüyorsa ve bu konuda onlara uyma istekleri yüksekse kişinin organ bağışlama niyeti de yüksek olmaktadır (Feeley, 2007: 257).

H4: Öznel norm ile niyet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Tutum:

Tutum, kişinin herhangi bir nesneyi olumlu veya olumsuz değerlendirme eğilimi olarak tanımlanmaktadır (Assael,1993: 263). Bu eğilim, öğrenilmiş ve tutarlıdır. Kişiler tutumlarını, doğrudan yaşadıkları deneyim, başka kişilerden ve medyadan aldıkları bilgilerle öğrenerek oluşturmaktadırlar. Herhangi bir marka ürünü beğendiğini söyleyen kişinin, o ürüne ihtiyaç duyduğunda beğendiği markayı alması, tutumla davranış arasındaki tutarlığının bir göstergesidir. Ancak bazen içinde bulunulan koşullar nedeniyle tutumla uyumsuz davranılması tutumun değiştiği anlamına gelmez (Schiffman ve Kanuk, 1994: 240).

Organ bağışına ilişkin yapılan pek çok çalışmada organ bağışlama niyeti ile tutumu arasında olumlu ilişki saptanmıştır (Lwin vd., 2002: 73; Morgan ve Miller, 2002: 173).

H5: Tutum ile niyet arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Niyet

Niyet davranışının en yakın ve önemli belirleyicilerinden biri olarak kabul edilir. Eğer niyetin doğru ölçümü yapılmış ise ilgili davranış yüksek doğrulukla tahmin edilebilir. Ancak niyetten davranışın doğru tahmin edilebilmesi, niyet ile davranış arasındaki; zaman, hedef ve koşullar bağlamındaki uyuma ile mümkün olmaktadır. Örneğin bir sene sonra araba alma niyetinde olan bir kişinin 6 ay sonra araba alma davranışını göstermesini beklenemez. Aynı şekilde belirli bir marka araba satın alma niyetinde olan kişinin diğer bir marka araba alması beklenemez (Ajzen ve Fishbein, 1980, ss. 42-43).

Organ bağışına ilişkin pek çok çalışmada da niyet, davranışın çoğu zaman tek, bazen de en önemli belirleyicilerinden biri olarak ele alınmıştır (Horton, 1991; Morgan vd., 2002).

5. MATERYAL VE YÖNTEM

5.1. Yapısal Eşitlik Modellemesi:

Çok değişkenli analiz yöntemlerinin tersine, teorik modelin bir bütün olarak değerlendirilmesine imkan vermesi yapısal eşitlik modellemesinin; sosyal, teknik ve tıbbi pek çok alanda yapılan araştırmalarda yaygın olarak kullanılmasına neden olmuştur. Teorik modelde yer alan bütün ilişkileri eş zamanlı değerlendirebilmenin yanında, ölçüm hatalarını dikkate alması ve örtük değişkenler içermesi, yapısal eşitlik modellemesini üstün kılan diğer özelliklerdir (Raykov ve Marcoulides, 2006: 1).

Araştırmacı tarafından oluşturulan teorik modelin, örneklemden elde edilen verilerle ne oranda desteklendiğinin araştırıldığı yapısal eşitlik modellemesinde, örtük ve gözlenen değişkenler olmak üzere iki değişken türü yer almaktadır (Schumacker ve Lomax, 2004: 2-3). Örtük değişkenler, doğrudan ölçülemeyen, birbirleriyle ilişki gözlenen değişkenler seti aracılığıyla ölçülebilen değişkenlerdir. Örneğin, kan basıncı, zeka, kişilik, endişe ve satın alma davranışı gibi değişkenler örtük değişkenlerdir (Lee, 2007: 1).

Yapısal eşitlik modellemesi içerisinde ölçüm modeli ve yapısal model olmak üzere iki model yer almaktadır. Ölçme modeli, örtük değişkenler ile açıkladıkları gözlenen değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklarken yapısal model, örtük değişkenlerin birbirleriyle ilgili ilişkilerini ortaya koymaktadır (Grace, 2006: 83).

5.2. Örneklem

Üniversite öğrencileri, yaşları ve eğitim durumları nedeniyle organ bağışi kampanyaların en önemli hedef pazarlarından biridir. Bu nedenle çalışma evreni, Uşak Üniversitesinde öğrenim gören üniversite öğrencileri olarak belirlenmiştir. Çalışmanın örneklemini, fakülte öğrencilerinden tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen 500 öğrenci oluşturmaktadır. Yüzyüze anket uygulaması sonrasında eksik ve hatalı doldurulan anketler elenerek toplam 473 anket, analiz için değerlendirmeye alınmıştır. Örnekleme 285 kız, 188 erkek öğrenci yer almaktadır. Çalışmaya katılan öğrencilerden 11'i ailesinde organ bekleyen biri olduğunu ifade ederken, 13'ü organ bağışında bulunduğunu ifade etmiştir.

5.3. Ölçekler

Tablo 1'de çalışmada kullanılan ölçekler ve kaynakları verilmiştir. Çalışmada yer alan ölçeklerin hepsinde 5'li likert tipi maddeler kullanılmıştır. Ölçeklerin Türkçeye çevirisinde çift çeviri yöntemi kullanılmıştır (McGorry, 2000: 76). Bu amaçla, her iki dilde yeterlilikleri yüksek iki akademisyenden biri tarafından Türkçeye çevrilen orijinal

ölçekler, diğer akademisyen tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiş ve orijinal ölçekle İngilizceye çevrilen ölçek karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucu gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra ölçekler tekrar türkçeye çevrilerek son hali verilmiştir. Ölçeklerin iç tutarlılığına ilişkin güvenilirlik değerleri, yapısal eşitlik modellemesine özgü güvenilirlik değerleri ile birlikte Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Ölçekler ve Kaynakları

ÖLÇEK	KAYNAK
Algılanan Davranışsal Kontrol	Lee (2009)
Öznel Norm	Viki vd., (2006)
Niyet	Mostafa (2010)
Tutum	Morgan ve Miller (2002)
Algılanan Risk	Morgan vd., (2008)

6. ANALİZ VE BULGULAR

Yapısal eşitlik modellemesinde, oluşturulan modelin analizine geçmeden önce modelde kullanılacak olan ölçeklerin faktör yapılarının incelenmesi önemlidir. Bu incelemede modelde yer alan faktörlerin birbirinden ne ölçüde ayrıştığına bakılır. Bu amaçla bütün değişkenler oblik rotasyon yöntemiyle açımlayıcı faktör analizine sokulurlar. Oblik rotasyon, faktörler arası korelasyona izin verdiği için tercih edilmektedir. Analiz sonucu elde edilen sonuçlar ayrılma geçerliliğinin bir kanıtı olarak değerlendirilebilmektedir (Şimşek, 2007: 126).

Tablo 2. Oblik Rotasyon Yöntemiyle Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

	1	2	3	4	5
N1	,855				
N2	,745				
N3	,694				
N4	,572				
DK1		-,866			
DK2		-,773			
DK3		-,627			
T1			-,924		
T2			-,775		
T3			-,771		
AR1				,887	
AR2				,849	
AR3				,605	

OZ1	-,816
OZ2	-,774
OZ3	-,774

N: Niyet; **DK:** Davranışsal Kontrol; **T:** Tutum; **AR:** Algılanan Risk; **OZ:** Özel Norm

Çalışmada yer alan toplam beş ölçeğe ait maddelere SPSS 18 programında Oblik rotasyon yöntemiyle açımlayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz sonucu birden fazla faktörde yüksek faktör yüküne sahip olan algılanan risk ölçeğine ait bir madde ölçekten çıkarılmıştır. Bu işlemten sonra analiz tekrarlandığında Tablo 2'deki sonuçlara ulaşılmıştır. Bu sonuçlar faktörlerin birbirinden ayrıştığını göstermektedir.

Yapısal modelin analizine geçmeden modelde yer alan ölçeklerin yeterli düzeyde güvenilirlik ve geçerliliğe sahip olduğunun ortaya konulması gerekir. Modelde kullanılan her bir ölçek için iç tutarlılık değerlerinin verilmesi gerekir. İç tutarlılık için en yaygın kullanılan değer Cronbach α değeridir. Ancak bunun dışında yapısal eşitlik modellemesine özgü güvenilirlik ve geçerlilik hesaplamaları yapılabilmektedir (Şimşek, 2007: 18). Bunlardan biri yapı güvenirliliğidir. Denklem 1'de de görüldüğü gibi yapı güvenirliliği değeri; her bir ölçek için faktör yükleri toplamının karesinin, faktör yükleri toplamının karesi ile hata varyansları toplamının toplamına bölünmesi ile elde edilmektedir (Fornell ve Larcker, 1981: 45).

$$\frac{\left(\sum_{i=1}^p \lambda_{yi} \right)^2}{\left(\sum_{i=1}^p \lambda_{yi} \right)^2 + \sum_{i=1}^p Var(\varepsilon_i)} \quad (1)$$

Hesaplama sonucu elde edilen yapı güvenirliliği değerin 0,5'den büyük olması beklenmektedir. Güvenirlilik aynı zamanda yakınsama geçerliliğinin de bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir. Yakınsama geçerliliğinin bir diğer göstergesi de yüksek faktör yükü değerleridir. Faktör yüklerinin en az 0,5, ideal olarak ise 0,7 ve daha yüksek olması gerekir (Hair vd., 2006, 777).

Yapısal eşitlik modellemesinde ölçme ve yapısal modelin ayrı ayrı analiz edilmesi önerilmektedir. İki aşamalı yöntem olarak ifade edilen bu yöntemde, önce ölçme modeli analiz edilmektedir. Ölçme modelinde iyi uyum iyiliği değerleri elde edildikten veya gerekiyorsa düzeltmeler yapıldıktan sonra yapısal modelin analizine geçilmektedir (Kline, 2005: 216).

Ölçme modeli, örtük değişkenler arası tüm ilişkilere izin verildiği için tam tanımlanmış bir modeldir. Bütün parametrelerin hesaplandığı ölçme

modelinde yeterli uyum iyiliği değerleri elde edilemiyorsa daha az parametrenin hesaplanacağı yapısal modelin daha iyi uyum iyiliği değerleri üretmesi beklenemez. Çünkü modele eklenecek her ek ilişki uyum iyiliği değerlerinde artışa neden olmaktadır (Şimşek, 2007: 64-66).

Oluşturulan çalışma modelinin analizinde Lisrel 8,51 programı kullanılmıştır. Modelin analizinde iki aşamalı yöntem tercih edilmiştir. Dolayısıyla ilk olarak ölçme modeli analiz edilmiştir. Bu amaçla Lisrel programında örtük değişkenlerin kendi gözlenen değişkenlerini yordadağı varsayımına dayalı olarak oluşturulan komut dosyası (syntax) çalıştırılmıştır. Ölçme modelinde davranışsal kontrol, algılanan risk, tutum, öznel norm ve niyet olmak üzere toplam beş örtük değişken analize sokulmuştur. Analiz sonucunda davranışsal kontrol örtük değişkeninde yer alan bir madde 0,5'den daha düşük faktör yüküne sahip olduğu için ölçekten çıkarılmış ve analiz tekrar çalıştırılmıştır. Analiz sonucu elde edilen standardize edilmiş yol katsayıları ve hata varyanslarından, Denklem 1 kullanılarak her bir ölçüğe ait yapı güvenirliği değerleri elde edilmiştir. Tablo 3'te görüldüğü gibi bütün ölçeklere ait yapı güvenirliği değerleri alt sınır olan 0,5'in ve Cronbach α değerleri de algılanan davranışsal kontrol dışında 0,7'nin üzerinde bulunmuştur. Algılanan davranışsal kontrol ölçeği de 0,7'ye oldukça yakındır.

Tablo 3. Modelde Yer Alan Ölçeklere ait Güvenirlik Değerleri

Ölçekler	Güvenirlik (Cronbach α)	Yapı güvenirliği
Algılanan Davranışsal Kontrol	0,66	0,67
Öznel Norm	0,73	0,73
Niyet	0,77	0,78
Tutum	0,78	0,79
Algılanan Risk	0,72	0,74

Modelde yer alan ölçeklerin güvenirlik ve geçerliliklerin kontrolünden sonra ölçme modelinin değerlendirilmesine geçilmiştir. Bu aşamada ilk olarak örtük değişkenlerden gözlenen değişkenlere giden yolların istatistiksel olarak anlamlılığına bakılır. Bu amaçla ilgili yollara ait t değerleri dikkate alınır. Bu değer standardize edilmemiş parametre değerlerinin standart hataya bölümüyle elde edilmektedir. Bir yolun anlamlı olabilmesi için 0,05 anlamlılık düzeyinde t değerinin 1,96'den yüksek olması gerekmektedir (Randall ve Lomax, 2004: 70). Lisrel programı anlamlı olmayan yolları kırmızı renkte göstermektedir. Çalışmanın ölçme modelinde bütün t değerleri, 1,96'nın üzerinde bulunmuştur.

Ölçme modelinde ikinci olarak modelin bir bütün olarak değerlendirildiği uyum iyiliği indekslerine bakılır. Ancak üretilen çok sayıda uyum iyiliği değerinden hangilerinin kullanıcağı konusunda kesin görüş birliği yoktur. Bununla birlikte yapısal eşitlik modellemesine ilişkin literatür incelendiğinde asgari olarak rapor edilmesi gereken uyum iyiliği değerleri ve referans aralıkları Tablo 4’de verilmiştir (Kline, 2005: 134; Engel vd., 2003: 52).

Tablo 4. Uyum İyiliği İndeksleri ve Referans Aralıkları

Uyum İyiliği indeksleri	İyi Uyum İyiliği Değeri	Kabul edilebilir Uyum İyiliği değeri
X2/df	$0 \leq X2/df \leq 2$	$2 < X2/df \leq 3$
RMSEA	$0 \leq RMSEA \leq 0,5$	$.5 < RMSEA \leq .8$
Comparative Fit Index (CFI)	$.97 \leq CFI \leq 1.00$	$.95 \leq CFI < .97$
Standardized RMR	$0 \leq SRMR \leq .05$	$.05 < SRMR \leq .10$
Goodness of Fit Index (GFI)	$.95 \leq GFI \leq 1.00$	$.90 \leq GFI < .95$
Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)	$.90 \leq AGFI \leq 1.00,$	$.85 \leq AGFI < .90$

Kaynak: Engel vd., 2003

Ölçme modelinin analizi sonucunda uyum iyiliği değerleri; X2/df: 2,41, RMSEA: 0,055, Comparative Fit Index (CFI): 0,96, Standardized RMR: 0,044, Goodness of Fit Index (GFI): 0,95, Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI): 0,94 şeklinde bulunmuştur. Bu değerler Tablo 3’te verilen kabul edilebilir değerlerin üzerindedir. Bu sonuçlardan ölçme modelinin dataya iyi uyum gösterdiği söylenebilir.

Ölçme modelinde herhangi bir problem olmadığı görüldükten sonra iki aşamalı yöntemin ikinci aşaması olan yapısal modelin analizine geçilmiştir. Bu aşamada ölçme modelinde kullanılan komut dosyasına, çalışma modelinde öngörülen örtük değişkenler arası ilişkileri içeren tanımlamalar ilave edilerek komut dosyası çalıştırılmıştır. Analize ilişkin sonuçlar Tablo 5 ve Şekil 2’te verilmiştir.

Ölçme modelinde olduğu gibi yapısal modelde de ilk olarak modelde yer alan yolların hesaplanan parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıklarının kontrolü, t değerlerine bakılarak gerçekleştirilmiştir. Tablo 5’de sol sütunlarda ölçme modeline ilişkin t ve R^2 değerleri görülmektedir. Örtük değişkenlerden gözlenen değişkenlere olan yolların hepsinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Örtük değişkenlerin ilk gözlenen değişkenlerine ait t değerinin bulunmama nedeni, bu değişkenlerin Lisrel programı tarafından referans değişkeni olarak belirlenmesidir. Örtük değişkenler bir ölçme birimine sahip olmadıkları için örtük değişkenler için ortak bir ölçme birimi tanımlamak gerekir. Bu tanımlama, her bir örtük

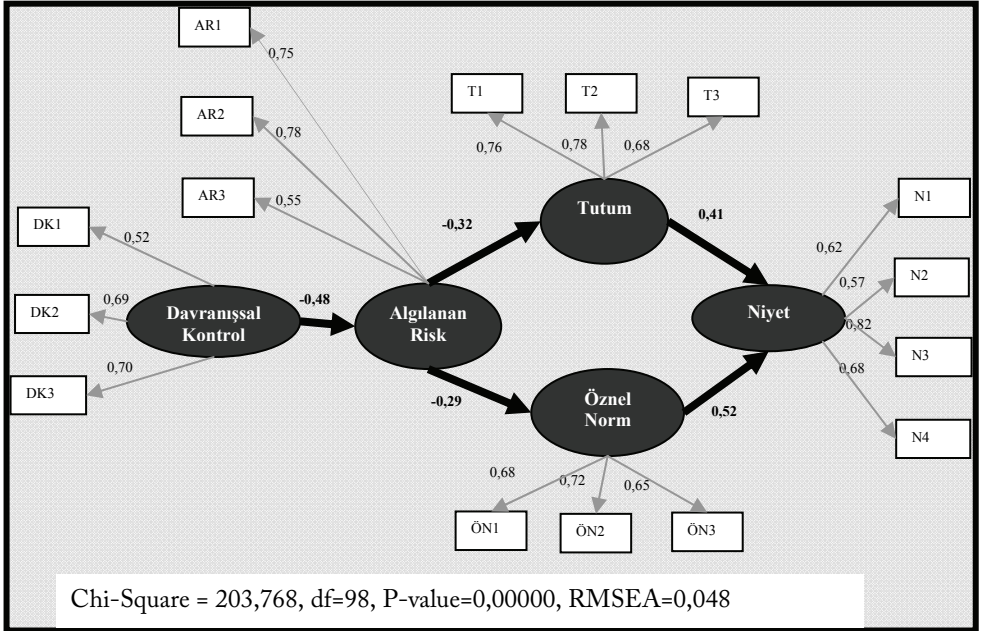
değişken için bir gözlenen değişkenin faktör yükünün 1'e eşitlenmesi ile gerçekleştirilebilir. Faktör yükü 1'e eşitlenen bu değişkenler referans değişken olarak isimlendirilirler (Randall ve Lomax, 2004: 217). Tablo 5'deki sonuçlara göre niyet örtük değişkeni en fazla varyansı, % 68 ile N3 gözlenen değişkeninde açıklamıştır. Davranışsal kontrol ise % 49 ile DK3 gözlenen değişkeninde, tutum % 61 ile T2 gözlenen değişkeninde, algılanan risk % 62 ile AR2 gözlenen değişkeninde ve öznel norm % 52 ile OZ2 gözlenen değişkeninde en fazla varyansı açıklamışlardır.

Tablo 5'de sağdaki sütunlarda yapısal modele ilişkin *t* ve R² değerleri görülmektedir. Örtük değişkenler arası ilişkileri gösteren bütün yollara ait *t* değerlerinin kritik değer olan 1,96'ın üzerinde olduğu görülmektedir. Yapısal eşitliklere ilişkin R² değerlerinden; algılanan risk'in tutumdaki varyansın % 10'unu, tutum ve öznel normun birlikte niyet'teki varyansın % 47'sini, davranışsal kontrolün algılanan risk'teki varyansın % 23'ünü ve algılanan risk'in öznel norm'daki varyansın % 8'ini açıkladığını görülmektedir.

Tablo 5. Yapısal Modele ilişkin *t* ve R² Değerleri

Ölçme Modeline ilişkin Değerler				Yapısal Modele ilişkin Değerler	<i>t</i> değeri
Örtük Değişken	Gözlenen Değişken	<i>t</i> değeri	R ²		
Niyet	N1	—	0,38	Davranışsal Kontrol – Algılanan Risk	-7,53
	N2	9,93	0,32	Algılanan Risk – Öznel Norm	-4,58
	N3	12,42	0,68	Algılanan Risk – Tutum	-5,36
	N4	11,33	0,46	Tutum – Niyet	6,96
Davranışsal Kontrol	DK1	10,13	0,28	Öznel Norm – Niyet	7,62
	DK2	13,04	0,47		
	DK3	13,21	0,49		R ²
Tutum	T1	—	0,57	Tutum = - 0.32*Risk, Errorvar.= 0.90	0.10
	T2	13,51	0,61	Niyet = 0.41*Tutum + 0.52*Oznel, Errorvar.= 0.53	0.47
	T3	12,73	0,47	Risk = - 0.48*Kontrol, Errorvar.= 0.77	0.23
Algılanan Risk	AR1	—	0,56	Oznel = - 0.29*Risk, Errorvar.= 0.92	0.08
	AR2	12,08	0,62		
	AR3	10,07	0,30		
Öznel Norm	OZ1	—	0,47		
	OZ2	11,08	0,52		
	OZ3	10,64	0,42		

Örtük değişkenler arası ilişkilerin standardize yol katsayıları Şekil 2’de görülmektedir. Buna göre standardize yol katsayıları; davranışsal kontrol ile algılanan risk arasında -0,48, algılanan risk ile tutum arasında -0,32, algılanan risk ile öznel norm arasında -0,29, öznel norm ile niyet arasında 0,52, tutum ile niyet arasında 0,41 olarak bulunmuştur. Kline (2005: 122), standardize yol katsayılarının değerlendirilmesinde 0,1’den küçük olan değerlerin küçük etki, 0,3 civarında olan değerlerin orta etki ve 0,5’den büyük olan değerlerin güçlü etki olarak yorumlanabileceğini ifade etmiştir. Bu kriterler dikkate alındığında davranışsal kontrol ve algılanan risk ile öznel norm ve niyet arasındaki ilişkilerin güçlü olduğu görülmektedir. Diğer örtük değişkenler arasındaki ilişkiler de orta düzeyde bulunmuştur. Ancak aralarındaki standardize yol katsayısının negatif değerli oluşu davranışsal kontrol ile algılanan risk arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğunu ortaya koymaktadır. Kısaca davranışsal kontrol arttıkça algılanan riskin azaldığı söylenebilir. Aynı şekilde algılanan risk ile tutum ve öznel norm arasındaki ilişkiler de ters yönlüdür. Bir başka deyişle algılanan risk arttıkça tutum ve öznel norm olumsuz etkilenmektedir. Tutum ve öznel norm ile niyet arasındaki ilişkiler ise olumlu ve oldukça güçlü bulunmuştur.

Şekil 2. Çalışma Modeline ait standardize Yol Katsayıları

Modelin bir bütün olarak verilere uyum gösterip göstermediğinin belirlenmesi için uyum iyiliği değerlerine bakılmıştır. Modelin uyum iyiliği

değerleri Tablo 6’te görüldüğü gibidir. Bu değerlerin, Tablo 3’teki referans değerler dikkate alındığında kabul edilebilir değerlerin üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Çalışma Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Uyum İyiliği	Değerler
Chi-Square	210,75
df (Serbestlik Derecesi)	99
X ² /df	2,12
P-value	0,00000
RMSEA	0,049
Comparative Fit Index (CFI)	0.95
Standardized RMR	0.062
Goodness of Fit Index (GFI)	0.95
Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI)	0.93

Şekil 2’teki yol katsayıları, çalışmanın bütün hipotezlerinin doğrulandığını göstermektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Organ bağışını artırmaya dönük geleneksel yaklaşımların sorunun çözümüne yeterli katkıyı sağlamadığı ortadadır. Bütün çabalara rağmen organ bağışındaki yetersizlik bir sorun olmaya devam etmektedir. Pek çok sosyal problemde olduğu gibi organ bağışında da sorunun çözümü için pazarlama ilke ve yöntemlerinin kullanılması önerilmektedir. Pazarlama ilke ve yöntemlerinin sosyal problemlerin çözümünde kullanılması sosyal pazarlama olarak ifade edilmektedir.

Bu çalışmada organ bağışı sosyal pazarlama perspektifinden ele alınmıştır. Pazarlamanın temel fonksiyonları olan ürün, fiyat, tutundurma ve dağıtım organ bağışına uyarlanarak ele alınmıştır. Sosyal pazarlama perspektifinden organ bağışında ürün, organ bağışlama davranışıdır. Fiyat, insanların organ bağışında katlanmak zorunda kalacakları sosyal, psikolojik, fiziksel ve zaman ile ilgili maliyetlerdir. Organ bağışında pazarlananın bir davranış olması nedeniyle tutundurma ve dağıtım fonksiyonları kimi zaman iç içe geçebilmektedir. Organ bağışında, tutundurma ve dağıtım fonksiyonlarının yerine getirilmesinde kitlesel iletişimin kanallarının yanında bireysel iletişim kanalları da önemli yer tutmaktadır.

Literatürde organ bağışına ilişkin çok farklı modeller yer almaktadır. Diğer pek çok organ bağışına ilişkin çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da Planlı Davranışlar Kuramı esas alınmıştır. Planlı Davranışlar Kuramı'nda kişilerin davranışsal niyetleri üzerinde tutum, öznel norm ve davranışsal kontrol'ün etkisi tanımlanmaktadır. Ancak organ bağışına ilişkin yapılan çalışmalarda kişileri organ bağışını yapmaktan alıkoymayan önemli engellerden biri olarak risk algıları ortaya konmuştur. Bundan dolayı algılanan risk bir faktör olarak çalışma modeline dahil edilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda çalışma modelinin dışsal değişkeni olan davranışsal kontrol ile algılanan risk arasında ters yönlü ilişki belirlenmiştir. İnsanların algılanan davranışsal kontrolü artıkça organ bağışına ilişkin algıladıkları risk azalmaktadır. Dolayısıyla kişilerin davranışsal kontrolleri artırılarak risk algıları azaltılabilir.

Ancak Harrison vd., (2008) tarafından ifade edildiği gibi kitle iletişim araçlarının organ bağışını ele alma tarzları organ bağışına ilişkin korkuları artırmaktadır. Gerek haber olarak gerekse film ve dizilerde organ bağışını sansasyonel tarzda ele alınmaktadır. Bu da insanların organ bağışına ilişkin risk algılarını artırmaktadır.

Ajzen ve Fishbein (1980: 65), olumsuz sonuç beklentisi olumsuz tutuma neden olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim çalışma modelinde olumsuz sonuç beklentisinin karşılığı olan risk algısı, tutumun ve öznel normun öncülü olarak tanımlanmıştır. Analiz sonucunda algılanan riskin düzeyi artıkça hem organ bağışına ilişkin tutum hem de öznel norm olumsuz etkilenmektedir. Bu sonuç, Mostafa (2010) ve Morgan vd., (2008)'nin sonuçları ile uyumludur.

Çalışmada, niyet üzerinde en büyük etkiye öznel normun sahip olduğu görülmüştür. Bu sonuç, Morgan ve Miller (2002)'in sonuçları ile uyumludur. Dolayısıyla organ bağışını bireysel bir karar olarak değil, özellikle ailelerin içinde bulunduğu bir grup kararı olarak düşünmek daha doğru bir değerlendirme olacaktır. Konunun bu bağlamda ele alınması, ailelerin beyin ölümü gerçekleşmiş çocuklarının organlarını bağışlamalarını kolaylaştırmaktadır. Çünkü Smith vd., (2004) tarafından da belirtildiği gibi ölen yakınlarının sağ iken organ bağışını konusunda olumlu tutumu olduğunu bilen ailelerin, yakınlarının organlarını bağışlama oranları daha yüksek olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AJZEN, Icek. (1991), “The Theory of Planned Behavior”, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179 – 211.
- AJZEN, Icek. (2002), “Perceived Behavioral Control, Self – Efficacy, Locus of Control, and the Theory of Planned Behavior”, *Journal of Applied Social Psychology*, 32(4), 665 – 683.
- AJZEN, Icek. and FISHBEIN, Martin. (1980), *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice – Hall.
- ANDREASEN, Alan R. (1994), “Social Marketing: Its Definition and Domain”, *Journal of Public Policy & Marketing*, 13(1), 108 – 114.
- ASSAEL, Henry. (1993), *Marketing: Principles and Strategy*. Orlando: The Dryden Pres.
- BARON, Reuben. M. and KENNY, David A. (1986), “The Moderator – Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Consideration”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173 – 1182.
- ENGEL, Karin. S.; MOOSBRUGGER, Helfried. and MÜLLER, Hans. (2003), “Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures”, *Methods of Psychological Research Online*, Vol.8 (2), 23 – 74.
- FALOMIR, Pichastor. J. M.; BERENT, Juan A. and PEREIRA, Andrea. (2011), “Social Psychological Factors of Post-Mortem Organ Donation: A Theoretical Review of Determinants and Promotion Strategies”, *Health Psychology Review*, 1 – 46.
- FEELEY, Thomas. H. (2007), “College Students’ Knowledge, Attitudes, and Behaviors Regarding Organ Donation: An Integrated Review of the Literature”, *Journal of Applied Social Psychology*, 37(2), 243 – 271.
- FORNELL, Claes. and LARCKER, David. F. (1981), “Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error”, *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39 – 50.
- GRACE, James. B. (2006), *Structural Equation Modeling and Natural Systems*, Cambridge, UK: Cambridge University Pres.
- HAIR, Joseph F.; BLACK, William; ANDERSON, Rolph; BABIN, Barry and TAHTAM, Ronald. (2006), *Multivariate Data Analysis With Readings*, London: Mcmillan Book Company.
- HARRISON, Tyler. R.; MORGAN, Susan and CHEWNING, Lisa. (2008), “The Challenges of Social Marketing of Organ Donation: News and

- Entertainment Coverage of Donation and Transplantation”, *Health Marketing Quarterly*, 25(1), 33 – 65.
- HORTON, Raymond. L. (1991), “Marketing the Concept of Becoming a Potential Organ Donor”, *Marketing Health Services*, 11 (3), 36 – 45.
- HYDE, Melissa K. and WHITE, Katherine. (2010), “Exploring Donation Decisions: Beliefs and Preferences for Organ Donation in Australia”, *Death Studies*, 34 (2), 172 – 185.
- KAÇA, Gülin; AMADO, Sonia, KIKICI, İpek; CILASIN, Sibel; DAĞ, Elif; LEYLEK, İncefer vd. (2009), “Organ Bağışına Yönelik Tutumların Planlı Davranış Kuramı Çerçevesinde İncelenmesi”, *Türk Psikoloji Dergisi*, 24 (64), 78 – 91.
- KLIN, Rex B. (2005), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, New York: The Guilford Press.
- KOTLER, Philip and ZALTMAN, Gerald. (1971), “Social Marketing: An Approach to Planned Social Change”. *Journal of Marketing*, 35(3), 3–12.
- KOTLER, Philip; ARMSTRONG, Gary; SAUNDERS, John A. and WONG, Veronica. (1999), *Principles of marketing*. New Jersey: Prentice Hall Europe.
- KOTLER, Philip and ANDREASEN, Alan R. (1996), *Strategic Marketing for Nonprofit Organization*. New Jersey: Prentice Hall.
- KOTLER, Philip and ROBERTO, Eduardo. (1989), *Social Marketing: Strategies for Changing Public Behavior*. New York: The Free Press.
- LEE, Ming C. (2009), “Factors Influencing the Adoption of Internet Banking: An Integration of TAM and TPB with Perceived Risk and Perceived Benefit”, *Electronic Commerce Research and Applications*, 8, 130–141.
- LEE, S. Yum. (2007), *Structural Equation Modeling a Bayesian Approach*. England: John Wiley & Sons Ltd.
- LWIN, May O.; WILLIAMS, Jerome D. and LAN, Luh L. (2002), “Social Marketing Initiatives: National Kidney Foundation's Organ Donation Programs in Singapore”, *Journal of Public Policy & Marketing*, 21, (1), 66 – 77.
- MACKINNON, David P. (2008), *Introduction to Statistical Mediation Analysis*. New York: Taylor & Francis Group.
- MCGORRY, Susan Y. (2000), “Measurement in a Cross – Cultural Environment: Survey Translation Issues”, *Qualitative Market Research*, 3 (2), 74 – 81.

- MORGAN, Susan. E.; MILLER, Jenny and ARASARATNAM, Lily A. (2002), "Signing Cards, Saving Lives: An Evaluation of the Worksite Organ Donation Promotion Project", *Communication Monographs*, 69 (3), 253 – 273.
- MORGAN, Susan. E, STEPHENSON, Michael and HARRISON, Tyler R. (2008), "Facts Versus 'Feelings' How Rational is the Decision to Become an Organ Donor?", *Journal of Health Psychology* 13(5), 644 – 658.
- MORGAN, Susan E. and MILLER, Jenny. (2002), "Communicating About Gifts of Life: The Effect of Knowledge, Attitudes, and Altruism on Behavior and Behavioral Intentions Regarding Organ Donation", *Journal of Applied Communication Research*, 30 (2), 163 – 178.
- MOSSIALOS, Elias; COSTA-FONT, Joan and RUDISILL, Caroline. (2008), "Does Organ Donation Legislation Affect Individuals' Willingness to Donate Their Own or Their Relative's Organs? Evidence Form European Union Survey Data", *MC Health Services Research*, 8(48).
- MOSTAFA, Mohamed M. (2001), "A Psycho – Cognitive Segmentation of Organ Donors in Egypt Using Kohonen's Self – Organizing Maps", *Expert Systems with Applications*, 38, 6906 – 6915.
- MOSTAFA, Mohamed M.(2010), "Altruistic, Cognitive and Attitudinal Determinants of Organ Donation Intention in Egypt: A Social Marketing Perspective", *Health Marketing Quarterly*, 27(1), 97 – 115.
- PROTTAS, Jeffrey M. (1983), "Encouraging Altruism: Public Attitudes and the Marketing of Organ Donation", *Health and Society*, 61(2), 278 – 306.
- RANDALL, E. Schumacker and LOMAX, Richard (2004), *A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- RAYKOV, Tenko and MARCOULIDES, George A. (2006), *A First Course in Structural Equation Modeling (2th. Ed.)*, Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- REUBSAET, Astrid; BORNE, Bart V. D.; BRUG, Johanned; PRUYN, Jean and HOO, Hans V. (2001), "Determinants of the Intention of Dutch Adolescents to Register as Organ Donors", *Social Science & Medicine*, 53, 383 – 392.
- Sağlık Bakanlığı Bilgi Edinme Servisi (2010), *2010 Organ Nakli Güncel İstatistikleri*.
- SCHIFFMAN, Leon and KANUK, Leslie (1994), *Consumer Behavior*. New Jersey, USA: Prentice-Hall.

- SCHUMACKER, Randall E. and LOMAX, Richard G. (2004), A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling (2th. Ed.). Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- ŞİMŞEK, Ömer. F. (2007), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş (Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları)*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- SIROIS, Brian C.; SEARS, Samuel F. and MARHEFKA, Stephanie. (2005), "Do New Drivers Equal New Donors? An Examination of Factors Influencing Organ Donation Attitudes and Behaviors in Adolescents", *Journal of Behavioral Medicine*, 28 (2), 201 – 212.
- SMITH, Sandi W.; KOPFMAN, Jenifer E.; LINDSEY, Lisa L. M.; YOO, Jina and MORRISON, Kelly (2004), "Encouraging Family Discussion on the Decision to Donate Organs: The Role of the Willingness to Communicate Scale", *Health Communication*, 16(3), 333 – 346.
- Türk Nefroloji Derneği. (2011), "Basın bildirisi", http://www.tsn.org.tr/pdf/basin_bildirisi.pdf (Erişim: 24.01.2012)
- United Network for Organ Sharing. (2011), "Organ Procurement and Transplantation Network". <http://optn.transplant.hrsa.gov/latestData/rptData.asp> (Erişim: 24.01.2012)
- VIKI, G. Tendayi; CULMER, Michelle J.; ELLER, Anja and ABRAMS, Dominic. (2006), "Race and Willingness to Cooperate with the Police: The Roles of Quality of Contact, Attitudes Towards the Behavior and Subjective Norms", *British Journal of Social Psychology*, 45, 285 – 302.
- WINKEL, Frans W. (1984), "Public Communication on Doorcards: A Comparison of Persuasive Styles". *Social Science and Medicine*, 19, 957 – 963.

2008 KÜRESEL KRİZİNİN YAYILMA SÜRECİ VE ETKİLERİ: SEÇİLMİŞ ÜLKELER İÇİN EKONOMETRİK BİR ANALİZ

*Spillover Process and Effects of 2008 Global Crisis: An Econometric
Analysis for Selected Countries*

İsmet GÖÇER*
Abdullah ÖZDEMİR**

*“Böylesi ekonomik kriz, ancak yüzyılda bir görülür”
Alan Greenspan¹*

ÖZET

Küresel ekonomik kriz, Amerika Birleşik Devletleri ipotekli konut piyasasında, 2007 yılı ortalarında başlamıştır. Türev ürünler aracılığıyla tüm finansal sektörü etkisi altına almış, kısa sürede dünya geneline yayılarak, bütün ülkeleri derinden etkilemiştir.

Bu çalışmada, son ekonomik krizin nedenleri, yayılma süreci ve seçilmiş ülke ekonomileri üzerine olan etkileri, 1980-2010 dönemi verileri kullanılarak, Engle-Granger (1987) eş-bütünleşme yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; ülkelerin ekonomik büyümelerini en çok, özel tüketim harcamaları etkilemektedir. Krizin etkisi negatif ve istatistikî olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Kriz, Yayılma Süreci, Etkileri.

ABSTRACT

Global economic crisis started in USA mortgage market in mid-2007. Through derivative products market the crisis has deeply affected the entire financial sector, spread throughout the world in a short time, and affected every country deeply.

In this study, the causes, spillover process and the effects of the last economic crisis on the selected countries have been analyzed by using 1980-2010 data via Engle-Granger co-integration method. According to the results of analysis; the growth of countries is mostly affected by private

* Adnan Menderes Üniversitesi Öğretim Elemanı ve İİBF İktisat Bölümü Doktora Öğrencisi.
igocer@adu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Eski FED Başkanı.

consumption expenditure. Effect of the crisis is negative and statistically significant.

Key Words: Global Crisis, Spillover Process, Effects.

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşmenin en yoğun olduğu alan, finans piyasalarıdır (McCarthy ve Steindel, 2006). Sermayenin bu özelliği, gelişmekte olan ülkeler için bir takım fırsatları ve riskleri de beraberinde getirmektedir. Teknolojik yenilikler ve ekonomik entegrasyonlarla hızlanan küreselleşme süreci, ülkelerden birinde meydana gelen krizin, kısa sürede diğer ülkeleri de etkilemesine neden olmaktadır. Mal, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı açısından dünya piyasalarıyla entegre olmuş her ülke ekonomisi, dış piyasalardaki gelişmelerin olumlu veya olumsuz etkileriyle karşı karşıya kalacaktır (Kibritçioğlu, 2010).

Son küresel ekonomik kriz, 2007 yılı ortalarında, ABD ipotekli konut piyasasında başlamış, türev ürünler aracılığıyla önce finans sektörünü, ardından reel sektörü etkisi altına almıştır. Türkiye ekonomisi, 1994 ve 2001 krizlerinde mali sektör yönünden etkilenmiş olmasına rağmen, 2008 küresel ekonomi krizi doğrudan reel sektörü etkilemiştir (Ünal ve Kaya, 2009).

2008 ekonomik krizi, finans temelli bir krizdir. Amerika Birleşik Devletleri'nde, bankaların yanlış kredi uygulamaları ve konut piyasasında dağıtılan kredilerin geri dönmesinde yaşanan sıkıntılar, krizin temelini oluşturmuştur (Özatay, 2009: 22). ABD'nin 4. büyük yatırım bankası olan Lehman Brothers'ın 600 milyar dolar borçla iflas ederek batmasıyla birlikte, etkisi dünya geneline yayılmaya başlayarak, bütün ülkeleri derinden etkileyen kriz, 1929 Büyük Buhranından sonra, dünyanın yaşadığı en büyük kriz olarak kabul edilmektedir.

Krizlerin nedenlerinin ve yayılma mekanizmalarının bilinmesi, yaşanabilecek yeni krizlere karşı alınması gereken önlemler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı; 2008 krizinin nedenlerini ve yayılma sürecini gözden geçirdikten sonra, seçilmiş ülkelerin ekonomik büyümelerine etkilerini, ekonometrik olarak analiz etmektir.

1. KRİZİN NEDENLERİ VE YAYILMA SÜRECİ

2000'li yılların başlarında ABD ekonomisini yaşamakta olduğu durgunluktan çıkarabilmek için, ABD Merkez Bankası FED, faiz oranlarında

indirime gitme kararı almış ve faizleri Mayıs 2000-Haziran 2003 arasında %6.5 seviyesinden %1 seviyesine kadar düşürmüştür. Bu şekilde tüketim arttırılarak, ekonomiyi canlandırılmak amaçlanmıştır. Faiz indirimleri, konut kredisi kullanımlarını hızla arttırmıştır. Bu kez gayrimenkul fiyatları aşırı derece artmaya başlamış, evlerinin değerlendirildiğini gören gayrimenkul sahipleri, ikinci-üçüncü evlerini almaya başlamış, bunun için bankalardan yüksek miktarlarda kredi kullanmıştır. Önceden konut kredilerinin büyük kısmı, yüksek kaliteli müşterilere (prime mortgage) verilirken, zaman içinde krediler daha düşük kaliteli müşterilere (subprime mortgage²) de verilmeye başlanmıştır. 2008 yılı ortasında ABD’de subprime mortgage kredilerinin hacmi 1.5 trilyon dolara kadar yükselmiştir. ABD’de faizler geçmişte son derece düşük düzeylerde olduğundan, subprime mortgage kredilerini kullanan düşük gelirli kişiler, çoğunlukla değişken faizli kredileri tercih etmiştir. FED’in 2004’ten sonra faizleri tekrar arttırmaya başlaması, bu kişilerin aldıkları kredileri geri ödeyememesine neden olmuştur (Eğilmez, 2009: 66).

Kriz öncesi dönemde konut kredisi kullandıran bankalar, bu kredilere dayanarak türev finansal araçlar düzenleyip, bunları piyasaya sürerek, kendilerine yeni fonlar sağlamışlardır. 2008 küresel krizin oluşmasının temelinde, emlak fiyatlarının aşırı değerlendirilmesinin yanı sıra, bu kredilere dayanılarak yapılan türev işlemleri de bulunmaktadır (Bocutoğlu ve Ekinci, 2009). Türev ürünler, şirketlerin başka işlemlerden doğan risklerinin, alış veriş konu edebilmesini sağlayan sözleşmelerdir. Bu sözleşmeler, mortgage kredisini veren kuruluşun, kredinin geri ödenmemesi riskini üçüncü kişilere, örneğin hedge fonlara³ devretmesine yaramaktadır. Riski devreden kredi kuruluşları, çok daha büyük risklere girmiş ve bu yeni kredilerle, doğal olarak türev ürünler piyasası çıg gibi büyümüştür. 2007 yılında, ABD’de kullanılan konut kredisi ve bu kredilere bağlı türev ürünlerin toplam büyüklüğü, 10 trilyon dolara ulaşmış ve bu haliyle dünyanın en büyük kredi piyasasını oluşturmuştur.

ABD’de bankacılık sistemi denetleniyorken, “gölge bankacılık” da denilen türev piyasaları ve hedge fonlar, finans piyasasının hacminin artması hatırına denetlenmemiştir (Özatat, 2009: 63). Türev araçların değeri, bağlı oldukları konut değerinin çok üstüne çıkmış, reel değerinden kopmuştur.

² **Subprime mortgage**; birinci kalite kredibiliteye sahip olmayan kişilere verilen konut kredisi, eşik altı kredi. Bu kişilerin özellikleri: a) Borçları için yapacakları anapara ve faiz ödemelerinin gelirlerine oranı %50’den yüksek olması b) Geçmişte aldıkları kredileri ödeyemedikleri için mahkemeye düşmüş olmaları c) Son bir yıl içinde ödemelerini en az 30 gün aksatmış olmalarıdır (Özatat,2009:102).

³ **Hedge Fon**: Riskten korunma fonları. Bu fonlara, spekülatif işlemlere cesurca giriştikleri için “haydut fon” veya sadece zenginlerin bu fonlara ortak olabiliyor olmasından dolayı “zengin fonu” da denilmektedir.

Buna kredi balonu da denilmektedir. Başlangıçta riski devretmeye yarayan ve bu anlamda sistemde bir sigorta işlevi gören türev ürünler, giderek kendileri birer risk unsuru olmaya başlamıştır. Sorunu yaratan şey, bu türev ürünlerinin kişiler ve finansal kuruluşlar arasında elden ele inanılmaz bir hızda el değiştirmesi olmuştur. Türev ürünlerinin Avrupa bankalarına satılmasıyla, kriz Avrupa'ya da sıçramıştır.

ABD'deki ev fiyatlarının gelişmesini ölçen Case-Shiller endeksine göre; ABD'deki ev fiyatları 2007 sonunda en yüksek noktasına ulaştıktan sonra, hızlı bir düşüş göstermeye başlamıştır (Altuğ, 2009). Kredi ile ev almış olan kişiler, ellerindeki konutları satarak bankalara olan borçlarını ödeme şansını da kaybetmiştir. Benzer şekilde bankalar, haczettikleri evleri satarak verdikleri kredileri kurtaramaz olmuştur. Bu durum, bankalarda toksik madde adı verilen, ödenememiş kredi miktarını arttırmış, bankaların likidite ve finansman sıkıntısı yaşamalarına neden olmuştur.

Kriz öncesi dönemde türev ürünlerin en çok toplandığı banka Lehman Brothers'tır. Konut fiyatları hızla düşüp, mortgage kredilerinin ödenememe riski ortaya çıktığında, Lehman Brothers batma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir. Hükümet ve FED'in bu bankayı kurtaramayacaklarını açıklamalarının ardından, Lehman Brothers'tan alacaklı konumunda bulunan bütün bankalar için büyük risk algısı ortaya çıkmıştır. Bu kez, bu bankalardan alacaklı olan kişiler, bir an önce paralarını çekmek istemişler (bank run), bu durumda ilgili bankalar iyice zor duruma düşmüşlerdir. 2008 yılı ortalarında, ABD yönetimi, önce krize karşı sessiz kalmış ve finans devi 158 yıllık Lehman Brothers, 15 Eylül 2008'de iflas etmiştir. Hemen arkasından Genaral Motors, Citigroup, AIG, Merrill Lynch ve Morgan Stanley gibi büyük şirketlerin iflas sinyalleri vermeleri üzerine, ABD hükümeti, 850 milyar dolarlık bir kurtarma paketini senatodan geçirmiş ve bu tutarı piyasaya sürmüştür (Timeline, 2011).

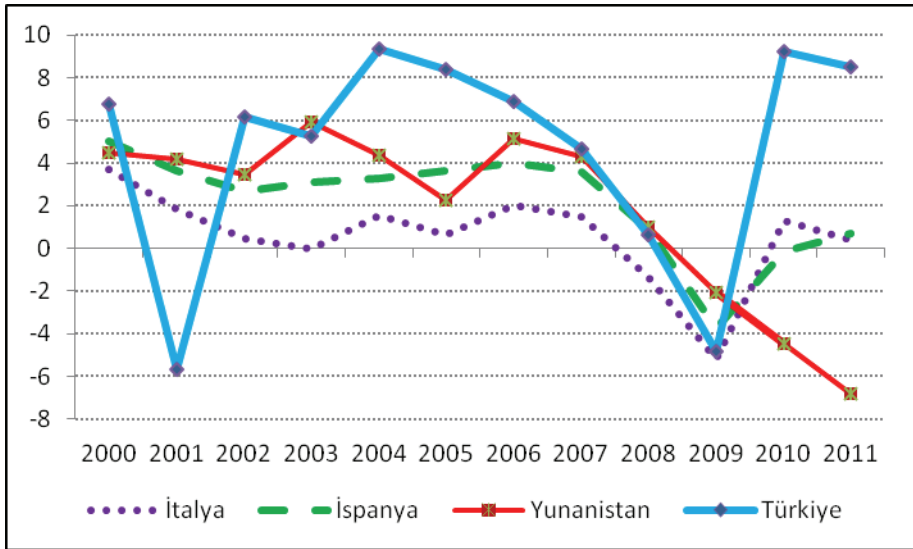
2008 krizinin diğer bir nedeni de son dönemde ABD ekonomisinin çok yüksek düzeyde cari açık veriyor olmasıdır. ABD'de cari açığın oluşmasının nedeni, artan yatırım talebinin, iç tasarruflar tarafından karşılanamamasıdır. Büyüyen ABD ekonomisinde, artan taleple birlikte ithalatın da artması sonucu, ülkenin cari açığı hızla artmaya başlamıştır. ABD'nin cari işlemler açığı 2005 yılında 805 milyar dolar (GSYİH'nın % 5.9'u), 2006 yılında 812 milyar dolar (GSYİH'nın % 6'sı) ve 2007 yılında ise 738 milyar dolar (GSYİH'nın % 5.1'i)⁴ olarak gerçekleşmiştir. Bu da ABD ekonomisini krizlere karşı daha kırılğan bir hale getirmiştir.

⁴ Değerler, www.worldbank.org'tan alınmıştır. 2011 yılı sonu itibarıyla ABD'nin cari işlemler açığı 473 milyar dolar olup, GSYİH'sına oranı 3.1'e gerilemiştir.

2. KRİZİN ETKİLERİ

Dünya genelinde yaşanan likidite ve güven problemleri, doğrudan yabancı yatırımları ve portföy yatırımlarının önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur (Ünal ve Kaya, 2009). Yükselen piyasa ekonomilerine yönelik özel sektör kaynaklı sermaye girişleri, 2007 yılında 1.2 trilyon dolardan, 2009 yılında 0.4 trilyon dolara gerilemiştir (IIF, 2010). Uluslararası sermayenin kaynağı olan ülkelerde sorunlar çıktığında, bunun gelişmekte olan ülkeleri de etkileyeceği korkusu, gelişmekte olan ülkelerdeki uluslararası sermayenin hızla ülkeyi terk etmesine ve yeni yatırım gelmemesine yol açmıştır. Bu durum, finans eksikliği yaşayan gelişmekte olan ülkelerin, krizden daha çok etkilenmesine neden olmuştur⁵.

Grafik 1. Ekonomik Büyüme Oranları (%)

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF World Economic Outlook Database, April 2012.

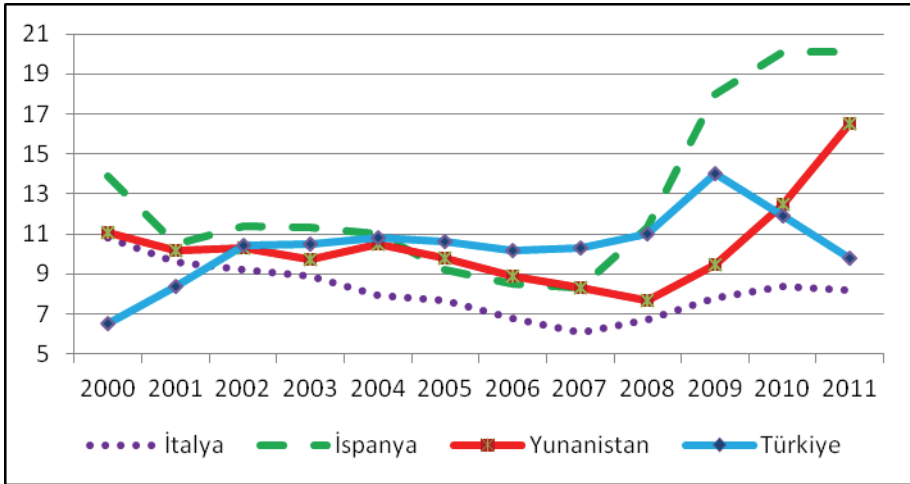
Ayrıca gelişmiş ülkelerde büyümenin düşmesi, talebin gerilemesine yol açmış, gelişmekte olan ülkelere yapılan ithalat azalmıştır. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin, ihracatlarının azalmasına ve ekonomilerinin küçülmesine yol açmıştır. Ekonomik olarak küçülmeye başlayan ülkelere, işsizlik hızla artmıştır. İşsizliğin artması, iç talebi düşürmüş ve ekonomik

⁵ Ayrıca son zamanlarda hızla büyüyen bazı ekonomilerin, yabancı sermayeye (sıcak para) daha az bağımlı olan ekonomiler olduğu görülmektedir (Rodrik, 2012). Buradan hareketle, ülkelerin cari açıklarını portföy yatırımlarıyla finanse etmekten vazgeçip, kontrolsüz sıcak para girişlerine yönelik gerekli düzenlemeleri yapmaları, onları finansal krizlere karşı daha dirençli hale getirecektir.

kriz derinleşmeye başlamıştır. Kriz Türkiye ekonomisini de sermaye girişi ve ihracat kanallarından etkilemiştir (Somel, 2009).

Krizlerin dünyada meydana getirmiş olduğu etkilerin görülebilmesi amacıyla, krizden en çok etkilendiği düşünülen ve benzer özellikler taşıyan dört ülke için, aşağıdaki grafikler hazırlanmıştır. Grafik 1, ekonomik büyümelerdeki değişimleri göstermektedir.

Grafik 1'e göre; kriz sonrası dönemde en fazla ekonomik küçülme Türkiye'de yaşanmıştır. Kriz sonrası dönemde ise en fazla büyüme oranı, yine Türkiye için söz konusu olmuştur. Türkiye 2010 yılında %9.2; 2011 yılında % 8.5 büyüme oranı ile Çin'den sonra dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi durumundadır. Bu durum Türkiye'de krizin etkilerinin büyük oranda ortadan kalktığı konusunda fikir vericidir. Yunanistan ekonomisi kriz döneminde önemli oranda gelir kaybına uğramış ve hala küçülmeye devam etmektedir. 2011'de de ekonomisi %6.8 küçülmüştür. 2009'da diğer ülkelerde de büyüme oranı düşmüş, ancak 2010'da tekrar toparlanma başlamıştır. Ülkelerin işsizlik oranlarının değişimi, Grafik 2'de yer almaktadır.

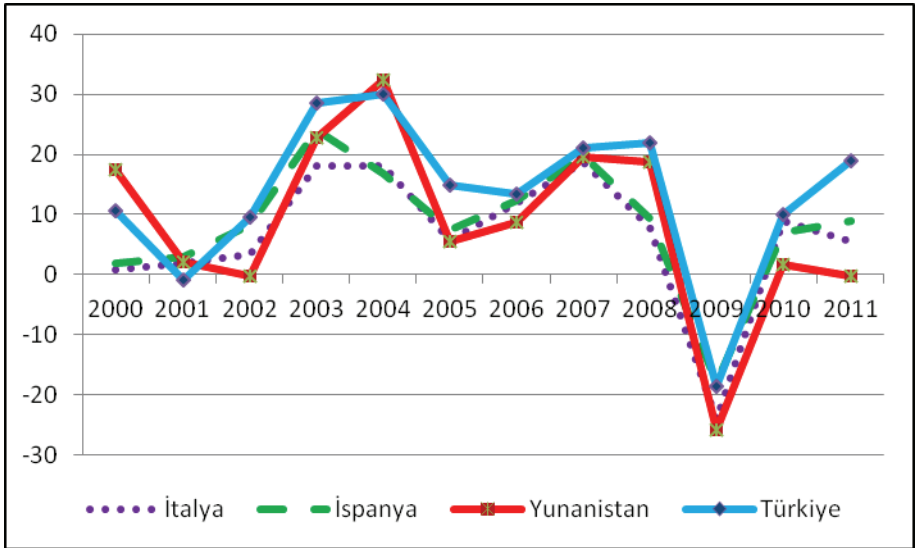
Grafik 2. İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF World Economic Outlook Database, April 2012.

Grafik 2'den de görüldüğü gibi, 2008 krizinden sonra, en fazla işsizliğin yaşandığı ülke İspanya olmuştur. Bu ülkeyi Türkiye izlemiştir. Ancak 2011 yıl sonu itibarıyla Türkiye'de işsizlik oranları %9.8'e gerilerken, İspanya'da hala yüksektir. Yunanistan'da ise işsizlik oranları hızla artmaya devam etmektedir.

Türkiye’de kriz öncesinde % 10 civarında olan işsizlik oranları, Şubat 2009’da % 16,1’e kadar yükseltmiştir. Kriz döneminde işsizlik oranlarının yüksek olmasında, kriz nedeniyle işten çıkarılanlarla birlikte, önceden ev işleriyle meşgul olan kadınların iş aramaya başlamasının da etkisi vardır (Aydemir, 2010). Türkiye’de işsizlik oranları 2010’da 11.9’a ve Eylül 2011’de 8.8’e düşmüştür. Bu yönüyle Türkiye, kriz sonrasında işsizliği azaltma konusunda en başarılı ülkelerden biri olmuştur.

Ülkelerin ihracat rakamlarının yüzde değişimi Grafik 3’de yer almaktadır.

Grafik 3. İhracat (Yıllık % Değişme)

Kaynak: Dünya Bankası ve IMF World Economic Outlook Database, April 2012.

Grafik 3’ten de görüldüğü gibi, küresel kriz, bütün ülkelerin ihracatını önemli ölçüde azaltmıştır. Kriz sonrası dönemde ise başta Türkiye olmak üzere, ülkelerin ihracatında artışlar yaşanmıştır. Ancak Yunanistan, ihracat artışında da iyi bir performans sergileyememiştir.

Krizin Türkiye’yi derinden etkilemesinin bir nedeni de kriz öncesinde ihracatın % 72’lik kısmının, Avrupa ve ABD’ye yapıyor olmasıdır. Krizle birlikte bu ülkelerde yaşanan talep daralması, Türkiye’nin ihracatını ve üretimini derinden etkilemiştir. Çünkü bu ülkelerde ekonomi durgunluğa girip, reel gelirlerinin düşmeye başlamasıyla birlikte, bu ülkelerin ithalat talebi, dolayısıyla Türkiye’nin de ihracatı 2009’da %22 düşüş göstermiştir. 2008 Ekonomik Krizinin etkisiyle, dünya ticareti % 12 gerileme göstermiş, dünya ekonomisinde bir talep daralması yaşanmıştır

(Hepaktan, 2010). Türkiye de bu daralmadan olumsuz etkilenmiş ve ürettiği mallarını satamaz hale gelmiştir. Bunun üzerine, fabrikalar üretime ara vermeye ve işçi çıkarmaya başlamışlardır. Bu kez de iç talep düşmüş, işçi çıkartmalar artmış, kriz daha derinden hissedilmeye başlanmıştır.

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Ekonomik krizlerin ülke ekonomileri üzerine etkilerini incelemeye yönelik olarak yapılan yerli ve yabancı çalışmaların büyük çoğunluğu, krizin oluşum sürecinin incelenmesi ve etkilerinin tablolar yardımıyla değerlendirilmesi biçimindedir. Çalışmalardaki ortak nokta; ekonomik krizin ülkelerin makroekonomik büyüklüklerini önemli ölçüde etkilediğidir. Az sayıdaki ampirik çalışmada, genellikle döviz kuru ve ihracatta meydana gelen değişmelerin, GSYİH üzerindeki etkileri incelenmiş ve kriz genellikle kukla değişkenle modele dahil edilmiştir. Bu çalışmaların kısa bir özeti, yapılış tarihi sırasına göre aşağıda verilmiştir.

Bordo vd. (2001), krizlerin makroekonomik etkilerini 21 ülkeye ait 1880-1997 dönemi verilerini kullanarak, panel veri yöntemiyle incelemiştir. Krizlerin; para, banka ve ikiz krizler olarak gruplandırıldığı çalışmada, ülkelerin milli gelirlerindeki kaybın, para krizlerinde ortalama % 5.9 bankacılık krizlerinde % 6.2 ve ikiz krizlerde ise % 18.6 olduğunu, krizlerin ortalama sürelerinin ise para krizlerinde 2.1 bankacılık krizlerinde 2.6 ve ikiz krizlerde ise 3.8 yıl olduğunu bulmuştur.

Reinhart ve Rogoff (2008), 1899–2001 döneminde dünyanın farklı ülkelerinde yaşanan 14 büyük bankacılık krizini, panel veri yöntemiyle incelemiştir. Krizlerde ülke milli gelirleri ortalama %9.3 oranında azalmış, işsizlik ortalama %7 oranında artmış ve krizlerin ortalama süresi 1.9 yıl olarak bulunmuştur. Krizlerin işsizlik oranları üzerindeki etkisinin ise yaklaşık 4.8 yıla yayılmış olduğu tespit edilmiştir.

Gençtürk (2009), finansal kriz dönemlerinde makroekonomik faktörlerin hisse senedi fiyatlarına etkisini, 1992-2006 dönemi verileriyle, çoklu doğrusal regresyon yöntemiyle analiz etmiş ve TÜFE'deki bir birimlik artışın, İMKB endeksini 2.2 birim azalttığını görmüştür.

Weeks (2009), 2008 krizinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Sierra Leone için incelemiş, krizi kukla değişkenle modele dâhil etmiş ve analiz sonucunda ekonomik büyümeyi; ihracatın ve kamu harcamalarının %19, ithalatın ise %37.8 etkilediğini, krizin etkisinin negatif ve istatistiki olarak anlamlı olduğunu belirlemiştir.

Blanchard vd. (2010), ihracat ve dış borcun, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Rusya, Letonya ve Şili'ye ait 1996Q1-2009Q2 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiş ve bu ülkelerde ihracatın %1 düşmesinin

ekonomik büyümeyi %0.09 azalttığını, dış borcun %1 artmasının da ekonomik büyümeyi % 0.31 oranında azalttığını tespit etmiştir.

Uygur (2010), Türkiye’de krizlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelediği çalışmasında; 1994 krizinin 14 ay, 1998 ve 2001 krizlerinin 15 ay süreyle etkili olduğunu belirtmiştir.

Özdemir ve Göçer (2011), Türkiye’de krizlerin makroekonomik değişkenler üzerindeki etki düzeyini ve etki süresini, 1988–2011 dönemi aylık verileriyle, VAR yöntemiyle incelemiş, krizlerin etkisinin ortalama iki yıl sürdüğünü tespit etmiştir.

Berberoğlu (2011), 2008 krizinin AB ülkeleri ve Türkiye üzerindeki etkilerini, 2006-2008 dönemi verileriyle, kümeleme yöntemiyle analiz etmiş ve Türkiye’nin, AB ülkelerinden, ekonomik durumu iyi olmayanlarla aynı kümede yer aldığını tespit etmiştir.

4. AMPİRİK ANALİZ

4.1. Yöntem

Seriler arasındaki eş-bütünleşme, uzun ve kısa dönem ilişkileri, Engle ve Granger (1987) yöntemiyle analiz edilmiştir⁶. Bu yöntemde, iki veya daha fazla iktisadi değişkene ait seriler durağan olmasalar bile, bunların doğrusal bir birleşiminin durağan olabileceği ifade edilmiştir (Engle ve Granger, 1987). Uzun dönem ilişkisi olarak da tanımlanabilen bu doğrusal birleşim, eş-bütünleşme denklemi olarak adlandırılmaktadır. Durağan olmayan değişkenler arasındaki her hangi bir denge ilişkisi, onların stokastik trendlerinin ilişkili olmasını sağlayarak; eş-bütünleşmelerini zorunlu kılmakta ve birbirleriyle bağımlı şekilde hareket etmelerini sağlamaktadır. Ancak, uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenlerin dinamik davranışları, denge ilişkisinden bazı sapmalar gösterebilmektedir. Bu, eş-bütünleşmiş değişkenlerin temel bir özelliği olup, kısa dönem dinamiği üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Johnston ve Dinardo, 1997). Bu süreçle ortaya çıkan dinamik model, hata düzeltme modeli (error correction model) olarak adlandırılmaktadır. Hata düzeltme modelinde, hata düzeltme teriminin katsayısının negatif ve istatistikî olarak anlamlı çıkması istenir. Bu durum, uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında, kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığını ve serilerin tekrar uzun dönem denge değerine yakınsadığını gösterir. Katsayının pozitif olması ise, serilerin biri üzerine gelen bir şokun, etkisinin sönmediğini ve serilerin denge

⁶ Farklı ülkeler ait veriler, panel veri analizi yöntemi ile de incelenebilirdi. Ancak, krizin ülke ekonomilerine olan etkileri, ayrı ayrı görülmek istendiği için, bu yöntem tercih edilmiştir.

değerinden uzaklaştığını ifade etmektedir (Enders, 1995: 356; Vogelvang, 2005: 265).

Eş-bütünleşme ve hata düzeltme modelleriyle yapılacak bir analiz, şu aşamalardan oluşur (Enders, 1995: 365-366): İlk olarak değişkenlerin bütünleşme (durağanlık) derecesi belirlenir. Bu yöntemin en önemli kısıtı, analize dâhil edilecek bütün serilerin, düzey değerlerinde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında durağan hale gelmesi gerekliliğidir (Engle-Granger, 1987). Sonra serilerin düzey değerleriyle, uzun dönem regresyonu tahmin edilir. Uzun dönem modeli aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 X_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Sonra, uzun dönem regresyonuna ait hata terimleri serisi elde edilip, bu seriye ADF (Augmented Dickey Fuller) durağanlık testi yapılır. Durağanlık testinden elde edilen ADF test istatistiği ve uzun dönem ilişkisinden elde edilen CRDW (Cointegration Regression Durbin-Watson) test değerleri, Engle ve Granger (1987) tablo değerleriyle karşılaştırılır. Elde edilen test değerleri, tablo değerlerinden büyük olduğunda, seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilir. Son olarak, durağan hale getirilmiş serilerle, hata düzeltme modeli oluşturulur. Hata düzeltme modeli, aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 EC_{t-1} + \alpha_2 \Delta X_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Bu model, aynı zamanda kısa dönem ilişkisini de vermektedir. Burada EC_{t-1} hata düzeltme terimidir.

4.2. Veri Seti

Bu çalışmada, dünya geneli ve krizden en çok etkilendiği düşünülen Yunanistan, İtalya, İspanya ve Türkiye'ye ait, 1980-2010 dönemi⁷, yıllık gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH = Y), özel tüketim (C), özel yatırımlar (I), kamu harcamaları (G) ve net ihracat (NX) verileri kullanılmıştır. 2008 krizi, kukla değişkenle (K) modele dâhil edilmiştir. Veriler, IMF (www.imf.org), Dünya Bankası (www.worldbank.org) ve UNCTAD'tan (www.unctad.org), yıllık yüzde değişim olarak alınmıştır.

⁷ Ülkelerin ekonomik büyümesinde, bu kadar süre, çok uzundur. Çünkü bu zaman diliminde, ülkeler yapısal değişimler yaşayabilmektedir. Ancak, uluslararası veri kaynaklarında, aylık veya üç aylık verilere ulaşılamadığı ve ekonometrik analizin sağlıklı olabilmesi için veri sayısının az olmaması gerektiği için, bu zaman aralığı kullanılmıştır. Aynı veri kaynaklarında 1960 sonrasında verileri bulunuyor olmasına karşılık, süreyazarlar tarafından, daha fazla yapısal kırılma içermemesi için, kısa tutulmuştur.

4.3. Model

Analizde, açık ekonomide Keynesyen milli gelir fonksiyonu temel alınarak diğer değişkenlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu model Weeks (2009) ve az farklılıkla Bordo vd. (2009) tarafından da kullanılan bir modeldir. Çalışmanın matematik modeli:

$$Y = C + FDI + G + NX \quad (3)$$

Biçiminde olup, bu ifade, ekonometrik modele dönüştürüldüğünde:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 C_t + \alpha_2 FDI_t + \alpha_3 G_t + \alpha_4 NX_t + \alpha_5 K + \varepsilon_t \quad (4)$$

elde edilmiştir.

4.4. Durağanlık Testleri

Bir zaman serisinin durağan olabilmesi için ortalaması ile varyansının zaman içinde değişmemesi ve iki dönem arasındaki kovaryansının, bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması gerekir (Gujarati, 1999: 713). Durağan olmayan zaman serileriyle tahmin edilen modellerde sahte regresyon sorunuyla karşılaşılması nedeniyle (Granger ve Newbold, 1974), elde edilen sonuçlar gerçek ilişkiyi yansıtmaz. Böyle bir durumda t ve F testleri geçerliliğini kaybeder.

Bu çalışmada serilerin durağanlıkları, ADF ve PP testleri kullanılarak incelenmiştir. Dickey-Fuller (DF) testi, üç denkleme dayalı olarak yapılabilmektedir:

$$\begin{aligned} \text{Yalın hali} \quad \Delta Y_t &= \gamma Y_{t-1} + u_t \\ \text{Sabit terimli hali} \quad \Delta Y_t &= \alpha_0 + \gamma Y_{t-1} + u_t \\ \text{Sabit terimli ve trendli hali} \quad \Delta Y_t &= \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (5)$$

Bu testlerin sonucunda elde edilen DF istatistikleri, Mac Kinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılarak; sıfır hipotezi ($H_0: \gamma=0$), alternatif hipoteze karşı ($H_1: \gamma \neq 0$) test edilmektedir. Sıfır hipotezi; serinin durağan olmama durumunu, yani birim köke sahip olduğunu, alternatif hipotez ise; serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Hata terimi (u_t) içsel bağıntılı olduğunda, denklem (5) şu şekilde yeniden düzenlenir:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \gamma Y_{t-1} + \beta_1 \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (6)$$

Burada, m ; gecikme uzunluğunu, Δ ; fark operatörünü belirtmektedir. Gecikme uzunluğu, içsel bağımsız modelin elde edilmesine bağlıdır. Bu şekilde yapılan test genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller: ADF) testi olarak bilinmektedir. ADF testi ile elde edilen sonuçlar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: ADF Test Sonuçları

		<i>Y</i>	<i>C</i>	<i>I</i>	<i>G</i>	<i>NX</i>
İspanya	Düzyey	-3.11	-2.32	-2.77	-2.94	-3.60
	1. Fark	-4.97	-5.39	-4.40	-3.96	-6.40
İtalya	Düzyey	-2.72	-3.14	-2.68	-2.38	-3.22
	1. Fark	-4.14	-6.49	-5.13	-6.73	-8.04
Yunanistan	Düzyey	-1.87	-1.15	-3.09	-2.76	-1.63
	1. Fark	-4.33	-5.14	-6.18	-4.61	-4.93
Türkiye	Düzyey	-1.64	-2.82	-0.96	-1.05	-3.24
	1. Fark	-8.56	-5.63	-9.67	-9.85	-5.29

Not: Test istatistiği olarak Akaike bilgi ölçütü (Akaike information criterion: AIC) kullanılmıştır. %1 anlamlılık düzeyi için Mac Kinnon (1996) kritik değeri: -3.76'dır.

Tablo 1'deki sonuçlara bakıldığında, serilerin düzeyde durağan olmayıp, birinci farkının durağan hale geldikleri, yani $I(1)$ oldukları görülmektedir. Yapılacak olan Engle-Granger analizi, serilerin durağanlık derecesine duyarlı olduğu için, çalışma Phillips-Perron (PP) (1988) birim kök testiyle genişletilmiştir. PP testi, özellikle trend içeren serilerde, ADF testinden daha güçlüdür (Perron, 1990). Bu testte MA (Moving Average: Hareketli Ortalama) sürecinin kullanılmaya başlanması, trend durağanlık kavramının testinin daha güçlü yapılmasına imkân sağlamıştır (Peron, 1990). ADF testi, hata terimlerinin istatistikî olarak bağımsız olduklarını ve sabit varyansa sahip olduklarını varsaymaktadır. Phillips ve Perron (1988), hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımı genişletmiş ve parametrik olmayan bir birim kök testi geliştirmiştir. PP testi, yine Dickey-Fuller testindeki denklemleri kullanmakta, ancak denklemdeki, bir önceki terime ait parametrenin τ istatistiğinde, parametrik olmayan düzeltme yaparak, ardışık içsel bağımlılık sorununu çözmektedir. PP testi ADF ile aynı kritik değerleri kullanmaktadır. PP testi sonuçları, Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1 ve 2'ye göre, seriler düzey değerlerinde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında, %1 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelmiştir. Yani seriler $I(1)$ 'dir. Bu durumda seriler arasındaki eş-bütünleşme analizi Engle-Granger yöntemiyle yapılabilecektir.

Tablo 2: PP Test Sonuçları

		<i>Y</i>	<i>C</i>	<i>I</i>	<i>G</i>	<i>NX</i>
İspanya	Düzyey	-2.38	-2.32	-2.20	-2.81	-3.24
	1. Fark	-4.94	-5.40	-4.38	-7.72	-28.58
İtalya	Düzyey	-2.72	-3.27	-2.64	-2.30	-1.95
	1. Fark	-8.27	-6.56	-6.44	-6.87	-13.42
Yunanistan	Düzyey	-2.22	-1.28	-3.17	-2.64	-1.95
	1. Fark	-6.89	-5.09	-9.50	-5.58	-4.93
Türkiye	Düzyey	-3.32	-2.73	-1.30	-2.71	-2.67
	1. Fark	-12.64	-15.72	-9.42	-13.28	-4.95

Not: Tahmin metodu olarak Barlett-Kernel yöntemi kullanılmıştır. %1 anlamlılık düzeyi için Mac Kinnon (1996) kritik değeri: -3.76'dır.

4.5. Uzun Dönem Analizi

Uzun dönem analizi serilerin düzey değerleriyle gerçekleştirilmektedir. Uzun dönem modelinin bu çalışmaya uyarlanmış şekli aşağıdadır:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 C_t + \alpha_2 I_t + \alpha_3 G_t + \alpha_4 NX_t + \alpha_5 K + \varepsilon_t \tag{7}$$

Analize dâhil edilen ülkeler için ayrı ayrı uzun dönem modelleri, EKK ile tahmin edilmiş ve sonuçlar, Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Uzun Dönem Analizi

	İtalya	İspanya	Yunanistan	Türkiye
Özel Tüketim	0.71 [3.98]	0.98 [9.90]	0.97 [4.68]	0.96 [8.16]
Yatırım	0.03 [1.20]	0.09 [4.98]	0.029 [0.78]	0.011 [0.88]
Kamu Harcamaları	0.23 [2.17]	0.30 [3.81]	0.102 [1.12]	0.020 [0.155]
Net İhracat	0.002 [0.33]	0.007 [0.02]	0.018 [1.09]	0.001 [1.06]
Kukla Değişken	-2.87 [-3.86]	-1.48 [-2.34]	-2.45 [-1.66]	-0.87 [-0.48]
Sabit	0.63	0.267	-0.28	-0.63
\bar{R}^2	75	0.92	52	0.84
CRDW	1.64	1.36	1.91	2.29
F	19.06	76.04	7.71	24.45

Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde; dünya genelinde ülke ekonomilerini en çok, özel tüketim harcamalarının etkilediği görülmektedir. Bu nedenle son kriz döneminde, ülkeler iç talebi canlı tutabilmek için, halkı tüketime teşvik etmişler, reklam yapmışlar⁸, para arzını artırmışlar, bankaları kredi vermeye teşvik etmişler ve vergi indirimleri uygulamışlardır. Bu tahmin sonuçlarına göre; özel tüketim harcamaları %10 arttırıldığında ekonomik büyüme; İtalya'da %7, İspanya'da %9.8, Yunanistan'da %9.7 ve Türkiye'de %9.6 oranında artacaktır. Özel yatırım harcamaları İspanya'da ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistikî olarak anlamlı düzeyde, diğer ülkelerde ise pozitif fakat istatistikî olarak anlamsız düzeyde etkilemiştir. Kamu harcamaları ekonomik büyümeyi İtalya ve İspanya'da pozitif ve anlamlı düzeyde, Yunanistan ve Türkiye'de ise pozitif ancak istatistikî olarak anlamsız düzeyde etkilemiştir. Net ihracat, ekonomik büyümeyi pozitif, ancak istatistikî olarak anlamsız düzeyde etkilemiştir. Krizin bütün ülke ekonomilerine etkisi negatif olup, etki düzeyi ve etkinin anlamlılık derecesi farklılıklar göstermiştir. Elde edilen sonuçlar, Weeks (2009) ile uyumludur. Krizden en çok etkilenen ülkelerin sırasıyla; İtalya, Yunanistan ve İspanya olduğu görülmüştür.

4.6. Eş-Bütünleşme İlişkisi

Ülkelere ait uzun dönem analizlerinden, hata terimi serileri elde edilmiş, bu serilere ADF ve CRDW testleri uygulanmıştır. Hesaplanan test istatistikleri, mutlak değer olarak, tablodaki kritik değerlerden büyük olduğunda, seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığına karar verilmektedir. Test sonuçları ve Engle-Granger (1987) kritik değerleri, Tablo 4'te verilmiştir.

4: Eş-Bütünleşme İlişkisi

	ADF _{hes}	ADF _{tab}	CRDW _{hes}	DW _{tab}	Karar
İtalya	-7.19	-3.77	1.98	0.511	Var
İspanya	-3.82	-3.77	1.60	0.511	Var
Yunanistan	-6.44	-3.77	2.00	0.511	Var
Türkiye	-5.37	-3.77	1.96	0.511	Var

Not: Kritik tablo değerleri, Engle-Granger, 1987: 269 Tablo II'den alınmıştır.

Tablo 4 incelendiğinde, ülke serileri arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle, ülke serileri uzun dönemde birlikte hareket etmekte olduğu ve bu serilerle yapılacak analizlerin sahte regresyon içermeyeceği belirlenmiştir. Seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisi tespit edildiği için, kısa dönem analizine geçilebileceğine karar verilmiştir.

⁸ “Bir çiçek alın, ekonomiye can verin” reklamlarını hatırlayınız.

4.7. Kısa Dönem Analizi

Kısa dönem analizi, hata düzeltme modeli ile gerçekleştirilmiştir. Modelin bu çalışmaya uyarlanmış biçimi aşağıdadır:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 EC_{t-1} + \alpha_2 \Delta C_t + \alpha_3 \Delta I_t + \alpha_4 \Delta G_t + \alpha_5 \Delta NX_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

Burada Δ ; serilerin bir derece farkının alındığını ifade etmektedir. EC_{t-1} ise hata düzeltme terimi olup, uzun dönem analizinden elde edilen hata terimi serisinin bir dönem gecikmesidir. Bu terimin işaretinin negatif ve istatistiki olarak anlamlı olması; uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığını ve serilerin tekrar uzun dönem denge düzeyine yakınsadıklarını ifade etmektedir (Tarı, 2008). Kısa dönem analizi durağan serilerle yapılmakta olup, bu tahminlerde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmaması gerekmektedir (Gujarati, 1999: 146). Bu nedenle kısa dönem analizinde, otokorelasyon sorununun varlığı, Durbin-Watson testine göre daha hassas bir test olan Breusch-Godfrey Serial Correlation yöntemiyle test edilmiştir. Her bir ülke için ayrı ayrı kısa dönem hata düzeltme modelleri, EKK ile tahmin edilmiş ve sonuçlar, Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5: Kısa Dönem Analizi

	İtalya	İspanya	Yunanistan	Türkiye
EC_{t-1}	-0.95 [-5.37]	-0.56 [-2.32]	-0.84 [-4.02]	-0.92 [-3.14]
ΔC	0.44 [2.53]	0.74 [0.13]	0.57 [2.76]	0.57 [5.90]
ΔI	0.18 [5.10]	0.09 [3.23]	0.05 [1.83]	0.03 [2.18]
ΔG	0.19 [1.96]	0.16 [2.57]	0.09 [1.66]	0.045 [0.62]
ΔNX	0.001 [0.26]	0.001 [0.57]	0.006 [0.65]	0.13 [4.83]
Sabit	0.13	0.023	-0.05	0.128
\bar{R}^2	0.85	0.86	0.48	0.95
F	35.66	38.73	6.46	97.04
LM	0.18	0.19	0.69	0.63
WH	0.80	0.055	0.37	0.30

Not: LM: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM testi olasılık değerini, WH: White Heteroskedasticity değişen varyans testi olasılık değerini ifade etmektedir. Bu değerler 0.05’ten büyük olduğunda, modelde ilgili sorunun olmadığı kabul edilmektedir.

Tablo 5'teki sonuçlar incelendiğinde, hata düzeltme terimlerinin katsayılarının negatif ve istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçtan hareketle; uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalktığı ve serilerin tekrar uzun dönem denge değerine yakınsadığı görülmüştür. Yani, ülke ekonomisine kısa dönemde gelen bir şokun etkisi, uzun dönemde ortadan kalkmaktadır.

Kısa dönemde de ekonomik büyümeyi en çok etkileyen değişken, özel tüketim harcamaları olmuştur. Özel yatırım harcamalarının etkisi, kısa dönemde daha yüksek ve daha anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçtan hareketle, özel yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin, yatırımın gerçekleştirildiği dönemde daha yüksek olduğu söylenebilir. Kamu harcamalarının etkisi de kısa dönemde daha yüksek çıkmıştır. Özel yatırım harcamalarına benzer şekilde, kamu harcamalarının da ekonomik büyümeye etkisinin, yatırımın gerçekleştirildiği dönemde daha net biçimde ortaya çıktığı söylenebilir. Net ihracatın etkisi sadece Türkiye'de anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçta özellikle son yıllarda Türkiye'nin artan ihracatının etkisinin olabileceği düşünülmüştür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada; öncelikle 2008 küresel krizinin yayılma süreci incelenmiştir. Ardından krizin Türkiye, İtalya, İspanya ve Yunanistan ekonomilerine olan etkileri grafikler yardımıyla incelenmiştir. Sonra da krizin ilgili ülke ekonomik büyümeleri üzerindeki etkileri, 1980-2010 dönemi verileri kullanılarak, Engle-Granger (1987) eş-bütünleşme yöntemiyle analiz edilmiştir. Ülke ekonomileri üzerine gelen şokların etkisinin zamanla ortadan kalkıp kalkmadığını görebilmek için, bu yöntem tercih edilmiştir. Kriz, analizde kukla değişkenle temsil edilmiştir. Her bir ülkedeki durumu detaylı olarak görebilmek için, ayrı ayrı regresyon tahminleri yapılmıştır.

Uzun dönem analizinde; söz konusu ülkelerin ekonomik büyümelerini en çok özel tüketim harcamalarının etkilediği görülmüştür. Özel yatırım harcamaları İspanya'da ekonomik büyümeyi pozitif ve istatistikî olarak anlamlı düzeyde, diğer ülkelerde ise pozitif fakat istatistikî olarak anlamsız düzeyde etkilemiştir. Kamu harcamaları ekonomik büyümeyi İtalya ve İspanya'da pozitif ve anlamlı düzeyde, Yunanistan ve Türkiye'de ise pozitif ancak istatistikî olarak anlamsız düzeyde etkilemiştir. Net ihracat, ekonomik büyümeyi pozitif ancak istatistikî olarak anlamsız düzeyde etkilemiştir. Krizin bütün ülke ekonomilerine etkisi negatif olup, etki düzeyi ve etkinin anlamlılık derecesi farklılıklar göstermiştir. Elde edilen sonuçlar, Weeks (2009) ile uyumludur. Krizden en çok etkilenen ülkelerin sırasıyla; İtalya, Yunanistan ve İspanya olduğu görülmüştür.

Eş-bütünleşme analizinde; ülke serileri arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle, ülke serilerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Bu serilerle yapılacak analizler, sahte regresyonlar içermeyecektir.

Kısa dönem analizinde; hata düzeltme terimlerinin katsayılarının negatif ve istatistikî olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçtan hareketle; uzun dönemde birlikte hareket eden seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmalar ortadan kalkmakta ve seriler tekrar uzun dönem denge değerine yakınsamaktadır. Değişkenlerden biri üzerine gelen bir şokun etkisi, uzun dönemde ortadan kalkacaktır.

Kısa dönemde de ekonomik büyümeyi en çok etkileyen değişken, özel tüketim harcamaları olmuştur. Özel yatırım ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, kısa dönemde, uzun döneme göre daha yüksek ve istatistikî olarak daha anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçtan hareketle, özel yatırım ve kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin, yatırımın gerçekleştirildiği dönemde daha yüksek olduğu söylenebilir. Net ihracatın etkisi sadece Türkiye’de anlamlı çıkmıştır. Bunda özellikle son yıllarda Türkiye’nin artan ihracatının etkisinin olduğu düşünülebilir.

Bu çalışmanın ampirik bulgularına dayanılarak; 2008 küresel ekonomi krizinin, söz konusu ülke ekonomilerini negatif etkilediği, ülke ekonomik büyümelerinin özel tüketim harcamalarına çok duyarlı olduğu, karar alıcıların; uzun dönemde ülkelerinin ekonomik büyümelerini sağlayabilmek için, özel tüketimi canlı tutmaya özen göstermeleri gerektiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ALTUĞ, Sumru. (2009), “Kriz, Dünya ve Türkiye”, *Tisk Akademi*, Özel Sayı – II.
- AYDEMİR, Burhan. (2010), “Kriz Sonrası İstihdam Sorunları ve Yapılan Düzenlemeler: Türkiye Örneği”, *Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması-Uluslararası Sempozyum V*, 27-29 Mayıs, *Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF*.
- BERBEROĞLU, B. (2011), 2008 Global Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği’ndeki Etkilerinin Kümeleme Analizi ile İncelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), ss. 105–130.
- BLANCHARD, O. J., FARUQEE, H., DAS, M., FORBES, K. J. and TESAR L. L. (2010), The Initial Impact of the Crisis on Emerging Market Countries. *Brookings Papers on Economic Activity*, Spring, pp. 263-323

- BOCUTOĞLU, Ersan ve EKİNCİ, Aykut. (2009), "Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası", *Maliye Dergisi*, Sayı. 156.
- BORDO, Michael, EICHENGREEN, B., KLINGEBIEL, D. and MARTINEZ-PERIA, M. S. (2001), Is the Crisis Problem Growing More Severe? *Economic Policy*, 32, pp. 53-82.
- BORDO, Michael, CHRISTOPHER, M. Meissner and STUCKLER, David. (2009), "Foreign Currency Debt, Financial Crises and Economic Growth: A Long Run View", *International Economics Conference*.
- DICKEY, D. and FULLER, W. A. (1979), "Distribution of the Estimates For Autoregressive Time Series With a Unit Root", *Journal of the American Statistical Association*, no:74, pp. 427-431.
- EĞİLMEZ, Mahfi. (2009), *Küresel Finans Krizi*, Remzi Yayıncılık, 5. Basım, Ankara.
- ENDERS, Wolter. (1995), *Applied Econometric Time Series*, 1 rd Edition, Wiley, New York.
- ENGLE, Robert and GRANGER, C. W. J. (1987), "Co-Integration and Error Correction: Representation, estimation and Testing", *Econometrica*, no: 55(2), pp. 251-276.
- GENÇTÜRK, M., DALĞAR H. ve YILMAZ T. (2011), Finansal Krizlerin İşletmelerin Finansman Kararlarına Etkileri: İMKB'de İşlem Gören İşletmeler Üzerinde Bir Araştırma. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), ss. 187-207.
- GRANGER, C. W. J. and NEWBOLD, P. (1974), "Spurious Regressions in Econometrics." *Journal of Econometrics*, no:2(2), pp. 111-120.
- GUJARATI, D. N. (1999), *Basic Econometrics*, Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, 3 rd edition, İstanbul.
- HEPAKTAN, Erdem. (2010), "2008 Ekonomik Krizinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Yansımaları", *Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması-Uluslararası Sempozyum V*, 27-29 Mayıs, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF.
- IIF. (2010), "Capital Flows to Emerging Economies," *Institute of International Finance*, Washington DC.
- JOHNSTON, J. and DINARDO, J. (1997), *Econometric Methods*, Fourth Edition, McGraw-Hill Companies, United States.
- KİBRİTÇİOĞLU, Aykut. (2010), "Effects of Global Financial Crisis on Turkey", *International Conference on The Social Market Economy and its Perception in Islam*, Konrad Adenauer Foundation, Faculty of Divinity, Ankara University, in Ankara on September 23-24.

- MCCARTHY, Jonathan and STEINDEL, Charles. (2006), "Housing Activity, Home Values, and Consumer Spending", *Proceedings*, Federal Reserve Bank of Chicago, pp. 78-89.
- MACKINNON, J. G. (1996), "Numerical Distribution Functions For Unit Root and Cointegration Tests", *Journal of Applied Econometrics*, 11, pp. 601-618.
- ÖZATAY, Fatih. (2009), *Finansal Krizler ve Türkiye*, Doğan Kitap, 1. Basım, İstanbul.
- ÖZDEMİR, Abdullah ve GÖÇER, İsmet. (2011), "Türkiye’de Krizlerin Makroekonomik Değişkenlere Etkileri: VAR Analizi", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 48(560), ss. 57- 72.
- PHILIPS, P.C.B. and PERRON, P. (1988), "Testing For a Unit Root in Time Series Regression", *Biomètrika*, 75 (2), pp. 336-346.
- PERRON, P. (1990), "Testing For a Unit Root in a Time Series With a Changing Mean", *Journal of Business & Economic Statistics*, no: 8(2), pp. 153-162.
- REINHART C. R. and ROGOFF K. S. (2008), "The Aftermath of Financial Crisis", *American Economic Association, San Fransisco*, <http://www.economics.harvard.edu/files/faculty/51_Aftermath.pdf>, (23.04.2012).
- RODRİK, Dani. (2012), "The Turkish Economy After the Global Financial Crisis", *Ekonomi-tek*, 1(1), pp. 41-61.
- SOMEL, Cem. (2009), "İktisadi Buhran ve Sermaye Birikimi", *Tes-İş Dergisi*, Mart.
- TARI, Recep. (2008), *Ekonometri*, Avcı Ofset, 5. Baskı, İstanbul.
- TIMELINE. (2011), <http://timeline.stlouisfed.org/pdf/CrisisTimeline.pdf>, (10.04.2012)
- UYGUR, Ercan. (2010), "The Global Crisis and the Turkish Economy", *Third World Network 131 Jalan Macalister 10400 Penang, Malaysia*.
- ÜNAL, Ali ve KAYA, Hüseyin. (2009), "Küresel Kriz ve Türkiye", *Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi*, İstanbul.
- VOGELVANG, Ben. (2005), *Econometrics : Theory and Applications With Eviews*, Pearson Addison Wesley.
- WEEKS, J. (2009), The Impact of The Global Financial Crisis on The Economy of Sierra Leone. *A Report For Undp Freetown and the Ministry of Finance And Economic Development*. Republic of Sierra Leone. Country Study. 18, September.

www.ekonomi.gov.tr

www.imf.org

www.worldbank.org

www.unctad.org

ÖLÇEK EKONOMİLERİ, ÜRÜN FARKLILAŞTIRMA VE TİCARET YAPISI

Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade

*Paul Krugman**

*Tercüme: Ali Polat***

ÖZET

Uluslararası iktisat teorisi içinde yer alan standart teoriler ülkeler arasındaki yoğun ticareti ve farklılaştırılmış ürünlerin çift yönlü ticaretini açıklamakta yeterli gözükmemektedir. Bu makalenin konusu, konvansiyonel standart modellerle açıklanamayan bazı hususları açıklayabilecek bir model tasarımıdır.

Model sonucunda ülkelerin iç piyasaları için ne üretiyorlarsa bunu ihraç ettiklerini ve bunun da nedenleri olduğunu görülmektedir. Buna ek olarak, yapılan model çalışması sonucunda bazı genel kabullerin de terkedilmesi gerektiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ölçek Ekonomileri, Ürün Farklılaştırma, Ticaret Yapısı.

ABSTRACT

Standard theories within international economy does not appear to be adequate in explaining the extensive trade among the industrial countries or two-way exchanges of differentiated products. The main focus of this paper is to design a model that can explain some issues that have not been explained by standard models.

As a result of this model it was seen that countries export what they have home markets for and there is some justification for this idea. In addition to that, attempted model resulted that some general acceptances must be abandoned.

Key Words: Scale Economies, Product Differentiation, Pattern of Trade.

* Yale Üniversitesi ve Massachusetts Teknoloji Enstitüsü.

** Dr., Kral Suud Üniversitesi, apolat@hotmail.com.

GİRİŞ

Uluslararası ticaretin gerçek yapısını açıklamada, karşılaştırmalı maliyet teorisinin yeterliliği hakkında uzun süredir ciddi şüpheler bulunmaktadır. Standart teori açısından ne endüstrileşmiş ülkeler arasındaki yoğun ticaret, ne de farklılaştırılmış ürünlerin çift yönlü ticaretinin yaygınlığı çok anlamlı olmamaktadır. Netice itibarıyla, birçok insan ticaretin analizi için yeni bir çerçevenin gerektiği sonucuna varmıştır¹. Bu çerçevenin temel unsurları –ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırma imkanları ve eksik rekabet- Bela Balassa, Herbert Grubel (1967,1970) ve Irving Kravis gibi yazarlarca tartışılmış ve uzun yıllardan beri de tartışılmaktadır. Bu çalışmada bu elementleri de içine alan basit bir formel analiz sunacak ve daha konvansiyonel modellerle ele alınamayacak bazı konular üzerine bu analiz ile nasıl ışık tutulabileceğini göstereceğim. Bunlar, özellikle, benzer faktör donanımlarına sahip ekonomiler arasındaki ticaretin nedenleri ve ihracatın teşvikinde büyük iç piyasanın rolünü içermektedir.

Firmaların ürünlerini maliyetsiz bir şekilde farklılaştırabildikleri ve üretimde ölçek ekonomilerinin olduğu model, bu çalışmanın temel modelidir. Avinash Dixit ve Joseph Stiglitz'in son zamanlardaki çalışmasından türetilen bu modelde denge, Chamberlinian tekelleri rekabet şeklini alır: her firma biraz monopol gücüne sahiptir ancak piyasaya giriş monopol kârını sıfıra çeker. Bu şekildeki eksik rekabetçi iki ekonominin ticaretine müsaade edildiğinde, bu iki ekonomi aynı faktör donanımlarına, teknolojiye ve zevklere sahip olsalar da artan getiriler ticaretin oluşmasını ve bu ticareten kazanç üretilmesini sağlar. Bu temel ticaret modeli I'inci Bölüm'de sunulmuştur. Bu model başka bir yerde geliştirdiğim model ile yakından ilişkilidir ancak bu çalışmada, daha sonraki bölümlerde analizi kolaylaştırmak için, bir şekilde daha sınırlayıcı bir talep formülasyonu kullanılmıştır.

Çalışmanın kalan kısmı ise temel modelin iki uzantısı ile ilgilidir. II. Bölüm'de ulaşım maliyetlerinin etkisini inceledim ve diğer şeyler sabit olduğunda daha büyük iç piyasaları olan ülkelerin daha yüksek ücret oranları olduğunu gösterdim. Daha sonra III. Bölüm ise “iç piyasa”nın ticaret yapısı üzerine etkisi ile ilgilidir. Bu bölüm ise, ülkelerin, görece olarak geniş iç piyasaları olan malları ihraç eğiliminde olduğu şeklindeki genel argümanla ilgili formel bir gerekçe sunmaktadır.

¹ Karşılaştırmalı maliyet çerçevesinde dünya ticaretinin gerçek yapısını açıklamadaki zorlukları ortaya koyan bir çalışma Gary Hufbauer ve John Chilas'ın çalışmasıdır.

Bu çalışmanın genelleştirme niyeti yoktur. Sunulan modeller, fayda ve maliyet hakkında oldukça sınırlayıcı varsayımlara bağlıdır. Sıradan modellerle basit bir şekilde ele alınamayacak uluslararası ticaret konuları ile ilgili olarak bu çalışmanın bazı faydalı kavrayışlar sunması beklenmektedir.

1. Temel Model

1.1. Model'in Varsayımları

Simetrik olarak talebi oluşturan potansiyel malların sayısının çok olduğu varsayılmaktadır. Özellikle, ekonomideki tüm bireylerin aynı fayda fonksiyonuna sahip olduğunu varsaydık.

$$(1) \quad U = \sum_i c_i^\theta \quad 0 < \theta < 1$$

Burada c_i , i 'inci malın tüketimidir. Ürünlerin potansiyel aralığından daha küçük olsa da gerçekte üretilen malların sayısı, n , çok olarak varsayılacaktır².

Üretim faktörü olarak sadece emeğin olduğu varsayılacaktır. Tüm mallar aynı maliyet fonksiyonu ile üretilecektir.

$$(2) \quad l_i = \alpha + \beta x_i \quad \alpha, \beta > 0 \\ i = 1, \dots, n$$

Burada l_i , i 'nci malın üretiminde kullanılan emektir ve x_i bu malın çıktısıdır. Diğer bir deyişle, sabit bir maliyet ve değişken marjinal maliyet varsaymaktayım. Ortalama maliyet, azalan oranlarda olsa da, çıktının tüm düzeylerinde azalmaktadır.

Her malın çıktısı bireysel tüketimlerin toplamına eşit olmalıdır. Eğer bireyleri çalışanlardan ayırabilseydik, çıktı emek gücü kadar temsili bireylerin tüketimine eşit olmalıydı.

$$(3) \quad x_i = Lc_i \quad i = 1, \dots, n$$

Tam istihdamın olduğunu varsayıyoruz, bu şekilde toplam emek gücü üretimde kullanılan emek tarafından tüketilmelidir.

$$(4) \quad L = \sum_{i=1}^n (\alpha + \beta x_i)$$

² Tam titizlik için potansiyel ürünlerin devamlı ve aralıksız bir şekilde olduğu kavramını kullanmamız gerekmektedir.

Sonuç olarak, firmaların kârlarını maksimize ettiklerini ancak firma girişi ve çıkışların serbest olduğunu, bu şekilde de kâr dengesinin daima sıfır olacağını varsaydık.

1.2. Kapalı bir Ekonomide Denge

Şimdi sunmuş olduğumuz tanımlanan varsayımlarla kapalı bir ekonomideki dengeyi analiz etmeye başlayabiliriz. Analiz üç aşamada gerçekleşecektir. İlk önce talep fonksiyonunu elde etmek için tüketici davranışlarını analiz edeceğim. Daha sonra verilen firma sayısı çerçevesinde firmaların kâr maksimizasyon davranışları elde edilmiştir. Nihayet, firmaların denge sayısını belirlemek için serbest giriş varsayımı kullanılmıştır.

Talebin özel yapısı firmalar arasındaki stratejik karşılıklı bağımlılığı ortadan kaldırdığı için eksik rekabete rağmen tüm önemli noktalarda modelin dengesi sabittir ve Chamberlinian yaklaşımının burada faydalı olmasının nedeni de budur. Firmalar ürünlerini maliyetsiz bir şekilde farklılaştırabilecekleri ve tüm ürünlerde simetrik bir şekilde talebe dahil edileceği için iki firma aynı ürünü hiç bir zaman üretmek istemeyecek, her ürün sadece bir firma tarafından üretilecektir. Aynı zamanda üretilen malların sayısı fazla ise, talep edilen herhangi bir malın fiyatının diğer herhangi bir mala olan etkisi ihmal edilebilecektir. Sonuç olarak her bir firma diğer firmanın davranışları üzerine kendi eylemlerinin etkilerini gözardı edebilir, oligopol belirsizlikleri bu şekilde ortadan kaldırabilir.

Bütçe kısıtlarına bağlı olan bir bireyin (1)'i maksimize ettiğini varsayalım. Bu maksimizasyon probleminin birinci sıra çözümü şu şekilde olacaktır.

$$(5) \quad \theta c_i^{\theta-1} = \lambda p_i \quad i = 1, \dots, n$$

Burada p_i i 'nci malın fiyatı ve λ bütçe kısıtındaki gölge fiyat, yani gelirin marjinal maliyetidir. Tüm bireyler benzer olduğu için (5) i 'nci malın talep eğrisini, yani bu malı üreten tek firmanın karşı karşıya olduğu talep eğrisi, göstermek için yeniden düzenlenebilir.

$$(6) \quad p_i = \theta \lambda^{-1} (x_i/L)^{\theta-1} \quad i = 1, \dots, n$$

Üretilen çok sayıda malın olması durumunda herhangi bir firmanın fiyatlama kararı gelirin marjinal faydası üzerinde ihmal edilebilir bir etkiye sahip olacaktır. Bu durumda (6) her firmanın $1/(1-\theta)$ düzeyin esnekliği olan bir talep eğrisi ile karşı karşıya olduğu anlamına gelmekte ve burada kâr maksimizasyonu sağlayan fiyat ise olmaktadır. Burada w ücret oranını ifade ederken fiyatlar ve ücretler herhangi bir (genel!) birim ile tanımlanabilir. θ , β

ve w tüm firmalarda aynı olduğundan tüm mallar için fiyatlar da aynıdır ve kısaca tüm i 'ler için $p=p_i$ kabul edebiliriz.

$$(7) \quad p_i = \theta^{-1} \beta w \quad i = 1, \dots, n$$

Fayda ve maliyet ile ilgili verilen özel varsayımlarla fiyat p çıktıdan bağımsızdır (bu özel varsayımları yapmanın nedeni de budur). Ancak, kârlılığı belirlemek için çıktıya bakmak zorundayız. i malını üreten firmanın kârları şu şekildedir.

$$(8) \quad \pi_i = p x_i - \{\alpha + \beta x_i\} w \quad i = 1, \dots, n$$

Eğer kârlar pozitif ise, gelirin marjinal faydasının artmasına ve kârların sıfıra düşünceye kadar devam etmesine neden olacak şekilde yeni firmalar girecektir. $\Pi=0$ olduğu denge durumunda temsili bir firmanın çıktısı şu şekildedir:

$$(9) \quad x_i = \alpha / (p/w - \beta) = \alpha \theta / \beta (1 - \theta) \\ i = 1, \dots, n$$

Bu şekilde her firma için çıktı sıfır-kâr şartında belirlenmektedir. Yine, α , β ve θ tüm firmalarda aynı olduğundan tüm mallar için fiyatlar da aynıdır ve kısaca tüm i 'ler için $x=x_i$ kabul edebiliriz.

Sonuç olarak, tam istihdam şartlarını kullanarak üretilen malların sayısını belirleyebiliriz. (4) ve (9)'dan elimize geçecektir.

$$(10) \quad n = \frac{L}{\alpha + \beta x} = \frac{L(1 - \theta)}{\alpha}$$

1.3. Ticaretin Etkileri

Sıfır ulaşım maliyeti ile bir ülkenin aynı türdeki diğer bir ülke ile serbest ticareti değerlendirdiğini varsayalım. Konuyu daha açık kılmak için ülkelerin aynı zevk ve teknolojiye sahip olduğunu varsayalım. Tek faktörlü bir dünyada bulunduğumuz için faktör donanımları arasında bir farklılık da olamayacaktır. Bu durumda ne olacaktır?

Bu modelde ticaret için konvansiyonel sebeplerden hiçbiri bulunmamakta, buna rağmen, hem ticaret hem de bu ticarettten kazançlar olmaktadır. Ticaret gerçekleşecektir, çünkü; artan getirilerin var olduğu durumda her malın tek bir firma tarafından üretilmesindeki nedenlerden dolayı, her mal (yani her farklılaştırılmış ürün) sadece tek bir ülkede üretilecektir. Dünya ekonomisi, her bireye daha geniş seçim imkanları

sağlayacak şekilde, her bir ülkenin tek başına yapacağından daha fazla çeşitlilikle mal üreteceğinden ticaretle kazançlar olacaktır.

Dünya ekonomisinin dengesini kolaylıkla tanımlayabiliriz. Ülkelerin durumlarındaki simetri, her ülkenin aynı ücret oranını, ve ülkelerden birinde üretilen malın fiyatının diğerinde de aynı olmasını sağlayacaktır. Her ülkede üretilen malların sayısı tam istihdam şartı ile belirlenebilir.

$$(11) \quad n = L(1 - \theta) / \alpha; \quad n^* = L^*(1 - \theta) / \alpha$$

Burada L^* ikinci ülkedeki emek gücü ve n^* orada üretilen malların sayısıdır.

Bireyler (1) fayda fonksiyonunu hâlâ maksimize edecekler, ancak harcamaların kendi ülkelerinde üretilen hem n mallarına hem de yabancı ülkede üretilen n^* mallarına yayacaklardır. Artan seçim olanakları nedeni ile “reel ücret” w/p (yani temsili mal açısından ücret oranı) aynı kalmasına rağmen refah artacaktır. Problemlerdeki simetri de aynı zamanda ticari akışı belirlememize imkan tanıyacaktır. Bireylerin kendi ülkelerinde gelirlerinin $n^*/(n+n^*)$ kısmını yabancı mallara harcayacağı açıkken, yabancılar da gelirlerinin $n/(n+n^*)$ kısmını diğer ülke ürünlerine harcayacaktır. Böylece yerli ülkenin ithalat değeri ücret birimleri ile ifade edildiğinde $Ln^*/(n+n^*) = LL^*/(L+L^*)$ dir. Bu ise yabancı ülke ithalatının değerini eşitlemekte ve aynı ücret oranlarındaki iki ülkenin ödemeler dengesinin de aynı olacağını teyit etmektedir.

Ancak burada ticaretin *hacmi* belirli iken ticaretin *yönü* –hangi ülkenin hangi malları üreteceği- belirli değildir. Belirsizlik, ticaretin ölçek ekonomilerinin sonucu olduğu bu modelin genel bir karakteri gibi gözükmektedir. Bu modelin çalışmada ele alınan faydalı özelliklerinden birisi, farklılaştırılmış ürün gruplarından birisini kimin ürettiğinin önemli hiç bir şeye bağlı olmamasıdır. Bir belirsizlik vardır ancak önemli değildir. Bu sonuç daha az özel sayılabilecek modellerde de geçerlidir.

Sonuç olarak, bu modeldeki ticaretin etkilerinin garip bir özelliğini de belirtmeliyim. Hem ticaretten önce hem de sonra (9) denklemi devam etmektedir, yani, ticaretin üretim ölçeği üzerine bir etkisi bulunmamaktadır ve ticaretten elde edilen kazançlar sadece artan ürün farklılaştırmasından elde edilmektedir. Bu yetersiz bir sonuçtur. Başka bir çalışmada geliştirdiğim biraz daha farklı bir modelde ticaret, çeşitlilikte artışa neden olduğu kadar üretim ölçeğinde de artışa neden olmaktadır³. Ancak bu model

³ Ölçekte bir artış elde etmek için firmaların sayısı arttıkça her bir firmanın karşılaştığı talebin daha elastik olduğunu varsaymak zorundayız ancak bu modelde talebin esnekliği sabit kalmaktadır. Ürün çeşitliliği arttığında talep esnekliğinin de artması, ürünler daha iyi bir şekilde çeşitlendirildikçe biri diğerini daha iyi ikame edeceğinden dolayı, makul gözükmektedir. Hem ölçekte hem de çeşitlilikteki bir artış muhtemelen “normal” durumdur.

çalışması çok zor bir model olduğundan, bazı gerçekliklerden vazgeçmek kontrol edilebilir bir model elde etmeye değmiştir.

2. Ulaşım Maliyetleri

Bu bölümde bazı ulaşım maliyetlerinin olduğu bir model geliştirdim. Her ne kadar asıl sonuç, - diğer şeyler sabit olduğunda büyük ülke daha yüksek ücret oranlarına sahip olacaktır- bir derece sürpriz olsa da bu bölüm kendi başına ilginç bir bölüm değildir. Ancak bu bölümün asıl amacı bir sonraki bölümde iç piyasanın etkilerinin analizi için temel hazırlamaktır. (Bu etkiler sadece ulaşım maliyetlerinin olması durumunda açıkça ortaya çıkmaktadır.) Acentaların davranışlarını tanımlayarak başlayıp daha sonra denge analizi yapacağım.

2.1. Bireysel Davranış

Bölüm I'de analiz edilen türden, belli bir maliyet ile ticaret yapabilen iki ülkeli bir dünya olduğunu varsayalım. Ulaşım maliyetleri “buzdağı” türü olarak varsayılacaktır yani taşıma için yüklemesi yapılan mallardan sadece g kısmı ulaşırken $1-g$ kısmı taşımada kaybolmaktadır. Bu, aşağıda da görüleceği üzere büyük bir basitleştirici varsayımdır.

Bir birey, kendi ülkesinde üretilen n ürünleri ve yurtdışında üretilen n^* ürünleri arasında bir seçim yapacaktır. İç piyasadaki bir ürünün fiyatı p , üreticiden alınan aynı olacaktır. Ancak yabancı ürünler, üretici fiyatından daha pahalı olacaktır; eğer yabancı firmalar p^* fiyatı uygularsa, diğer ülke tüketicileri *c.i.f* fiyatı ödemek zorunda olacaklardır; $p^{\wedge} = p^*/g$. Benzer şekilde, yerli ürünlerin yabancı alıcıları da $p^{\wedge} = p/g$ ödeyeceklerdir.

Genel olarak bakıldığında, farklı ülkelerin mallarını alan tüketiciler için fiyatlar aynı olmayacağından, her bir iç piyasa malının tüketiminden ithalat malı tüketimi farklı olacaktır. Örneğin, yerli ülkede oturanlar, faydalarını maksimum kılmak için tükettikleri her temsili iç piyasa mal birimi için $(p/p^{\wedge})^{1/(1-\theta)}$ birim temsili ithalat malı tüketeceklerdir.

Dünya dengesini belirlemek için sadece tüketime bakılması yeterli değildir, taşıma esnasında kayba uğrayan malların miktarını da hesaba katmalıyız. Eğer yerli ülkede oturan bir tüketici bir birim yabancı mal tüketirse, bunun birleştirilmiş direk ve dolaylı talebi $1/g$ birimdir. Toplam talebi belirlemek için mukimlerin toplam talep oranı olan her bir iç piyasa ürününün talebine karşı gelen yabancı ürünü bilmemiz gerekmektedir. Bu oranı göstermek üzere σ ve diğer ülke oranı için σ^* ‘yı belirlediğimizde şu şekilde gösterebiliriz.

Ancak sabit esneklik çalışılması çok daha kolay olup bu çalışmada kullanmamın nedeni de budur.

$$(12) \quad \sigma = (p/p^*)^{1/(1-\theta)} g^{\theta/(1-\theta)}$$

$$\sigma^* = (p/p^*)^{-1/(1-\theta)} g^{\theta/(1-\theta)}$$

Her bireyin toplam talep yapısı, harcamalarının ücretine eşit olması gerekliliğinden elde edilebilir. Yani, yerli ülkede $(np + \sigma n^* p^*)d = w$ sahip oluruz ki burada d , temsili iç piyasa ve aynı şekilde yabancı ülke malının tüketimidir.

Bu bireylerin davranışı firmaların davranışını analiz etmekte kullanılabilir. Dikkat edilecek önemli nokta, herhangi bir firma için *ihracatın* talep esnekliği $1/(1-\theta)$ dir ki bu da *iç* talep esnekliği ile aynıdır. Bu şekilde firmaların fiyatlama politikası üzerine ulaşım maliyetlerinin bir etkisi bulunmamaktadır. Bölüm 1'deki analiz daha önceki gibi yapılabilir ve herhangi bir ülkedeki bir firmanın çıktısı veya firma sayısına ulaşım maliyetlerinin bir etkisinin olmadığı gösterilebilir.

Bu şartları tekrar yazdığımızda elde ederiz.

$$(13) \quad p = w\beta/\theta; p^* = w^*\beta/\theta$$

$$n = L(1-\theta)/\alpha; n^* = L^*(1-\theta)/\alpha$$

Ulaşım maliyetlerinin ortaya çıkarılmasının Bölüm 1'in sonuçlarını değiştireceği tek olasılık her iki ülkede ücretlerin eşit olmamasıdır, firmaların sayısı ve büyüklüğü etkilenmeyecektir. Bu güçlü sonuç, ulaşım maliyetlerinin varsayılan şekline bağlıdır ve aynı zamanda varsayılan şeklin ne kadar özel ve kullanışlı olduğunu da göstermektedir.

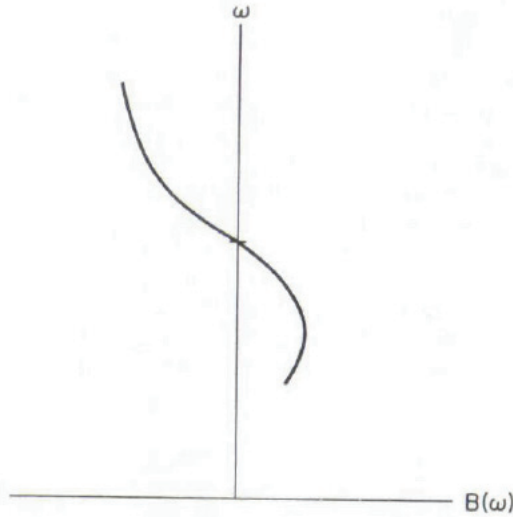
2.2. Dengenin Belirlenmesi

Çalışmış olduğumuz model çok güçlü bir yapıya sahiptir, o kadar güçlü ki ulaşım maliyetleri, ülkelerde üretilen malların, n ve n^* , ne sayısına ne de ücretlerle ilgili fiyatlara, p/w ve p^*/w^* , bir etkide bulunmamaktadır. Etkilenebilecek tek değişken nispi ücret oranı $w/w^* = \omega$ dir ki artık bire eşit olmak durumunda değildir.

Birbirine denk olan üç piyasa temizleme şartından birine bakarak ω 'yi belirleyebiliriz. (i) yerli piyasa emeği için arz ve talebin eşitliği, (ii) yabancı ülke piyasası emeği için arz ve talebin eşitliği, (iii) ödemeler dengesi. Ödemeler dengesi ile çalışmak en kolay yol olacaktır. Modelin diğer denklikleri ile (12) yi birleştirirsek, yerli ülkenin ödemeler dengesinin *diğer ülkenin ücret birimleri* ile ölçüldüğü gösterilebilir.

$$(14) \quad B = \frac{\sigma^* n \omega}{\sigma^* n + n^*} L^* - \frac{\sigma n^*}{n + \sigma n^*} \omega L$$

$$= \omega L L^* \left[\frac{\sigma^*}{\sigma^* L + L^*} - \frac{\sigma}{L + \sigma L^*} \right]$$

Şekil 1

σ ve σ^* , her ikisi de $p/p^* = \omega$ 'nin fonksiyonları olduğundan, $B=0$ şartı, nispi ücretlerin belirlenmesinde kullanılabilir. $B(\omega)$ fonksiyonu Şekil 1'de gösterilmiştir. Nispi ücret ω , (4) 'de yer alan ifadenin sıfır olduğu ve ticaretin dengede olduğu durumdur. σ , ω 'nin artan bir fonksiyonu ve σ^* , ω 'nin azalan bir fonksiyonu olduğu için, sadece ve sadece ω ω' 'den büyük(küçük) olduğunda $B(\omega)$ negatif (pozitif) olacaktır ve bu da ω nin nispi ücretlerin tek dengesidir.

Bu sonucu basit bir öneri getirmek için kullanabiliriz: *diğer şeyler sabit kaldığında, ülke ne kadar büyük ise o kadar yüksek ücret olacaktır.* Bunu anlamak amacıyla, $\omega=1$ için $B(\omega)$ 'yi hesaplamak zorunda olduğumuzu varsayalım. Bu durumda $\sigma = \sigma^* < 1$ e sahip oluruz.

Ödemeler dengesi için ifade şu şekle indirilir:

$$(14') \quad B = L L^* \left[\frac{1}{\sigma L + L^*} - \frac{1}{L + \sigma L^*} \right]$$

Ancak (14'), eğer $L > L^*$ ise pozitif olacaktır, eğer $L < L^*$ ise negatif olacaktır. Bu denge nispi ücret olan ω 'nin $L > L^*$ ise birden büyük, eğer $L > L^*$ ise birden küçük olacağı anlamına gelmektedir.

Bu ilginç bir sonuçtur. Ölçek ekonomileri ile şekillenmiş bir dünyada büyük ekonomilerdeki işçilerin, iç piyasanın daha büyük olması nedeni ile daha iyi durumda olması beklenebilir. Ancak bu modelde, dünyanın diğer kısımlarındaki işçilerle daha iyi dış ticaret hadlerinin olduğu ikincil bir fayda şekli vardır. Dikkatli bir şekilde bakıldığında bu sezgisel olarak anlamlı olmaktadır. Eğer üretim maliyetleri her iki ülkede de aynı olsaydı, büyük piyasaların yakınında üretmek her zaman için daha kârlı olur, bu şekilde ulaşım maliyetleri minimize edilirdi. Her iki ülkede de işgücünü istihdamda tutmak için, bu avantaj ücret farklılığı ile telafi edilmelidir.

3. Ticaretin Yapısı Üzerine “İç Piyasa” Etkileri

Mallar için başka bir yerde talep olsa bile, hem ulaşım maliyetleri hem artan getirilerle şekillenen bir dünyada, bir malın üretiminin o malın en büyük piyasada üretilmesi için açık bir teşvik olacaktır. Sebep ise kısaca; üretimin bir yerde konsantre olması ile firma ölçek ekonomileri gerçekleştirilirken büyük piyasalara yakın yerleşme ile de firma ulaşım maliyetlerini minimize etmesidir. Bu husus-ticaret teorisinden daha çok lokasyon teorisinde vurgulanmaktadır-, ülkelerin görece olarak daha büyük iç piyasaya sahip oldukları ürün türlerini ihraç eğiliminde oldukları şeklindeki genel argümanın temelidir. Bu argümanın tamamen artan getirilere bağlı olduğuna dikkat edilmelidir; azalan getirilerin olduğu bir dünyada bir malın iç talebi ihracattan daha çok ithalat eğiliminde olacaktır. Artan getirilerin dışsal ekonomiler şeklini aldığı modellerde bu husus açıkça ortaya çıkmamaktadır. (bnz. W.M. Corden). Bu çalışmada geliştirilen yaklaşımın en büyük katkılarından biri, yaklaşımın kullanımının iç piyasa için basit formel bir izah sağlamasıdır.

Basit kapalı ekonomi modelini, içinde iki endüstrinin (her bir endüstride farklılaştırılmış birçok ürün) olduğu bir model şeklinde geliştirerek başlayacağım. Daha sonra basit bir örnekle, bu türden iki ülkenin ticareti ile, görece olarak daha büyük talebi olan endüstrisi için her bir ülkenin net ihracatçı olacağını göstereceğim. Sonuç olarak ise bazı konular ve genel hususlar tartışılacaktır.

3.1. İki Endüstrili Ekonomi

Bölüm I'de kapalı bir ekonomiyi analiz ederek başladık. *alfa* ve *beta* şeklinde iki ürün sınıfı ve her sınıfta bir çok potansiyel ürün olduğunu varsayalım. Bir üst çizgi *beta* ürünlerini *alfa* ürünlerinden ayıracaktır.

Örneğin, ilk sınıfta yer alan ürünler c_1, \dots, c_n olarak ifade edilirken ikinci sınıftakiler $\hat{c}_1, \dots, \hat{c}_n$ olarak ifade edilecektir.

Nüfus yapısında iki grubun varlığı ile bu iki sınıf ürünün talebinin artacağı varsayılacaktır⁴. Sadece *alfa* ürünlerinin tüketiminden faydalanan L üyeli bir grup ve sadece *beta* ürünlerinin faydasından oluşan \tilde{L} üyeli diğer bir grup olacaktır. İki sınıfın üyeleri ile temsil edilen fayda fonksiyonu şu şekilde yazılabilir.

$$(15) \quad U = \sum_i c_i^\theta; \quad \tilde{U} = \sum_j \tilde{c}_j^\theta \quad 0 < \theta < 1$$

Basitleştirmek amacıyla sadece fayda fonksiyonunun değil aynı zamanda θ parametresinin de her iki grup için aynı olduğu varsayılır.

Maliyet tarafından, iki ürün çeşidinin aynı maliyet fonksiyonuna sahip olduğu varsayılacaktır.

$$(16) \quad \begin{aligned} l_i &= \alpha + \beta x_i & i &= 1, \dots, n \\ \tilde{l}_j &= \alpha + \beta \tilde{x}_j & j &= 1, \dots, \tilde{n} \end{aligned}$$

Burada, l_i, \tilde{l}_j her bir sınıftaki tipik ürünlerin üretiminde kullanılan emek ve x_i, \tilde{x}_j malların toplam çıktısıdır. Şimdi, talep şartı nüfus oranlarına bağlıdır. (3) teki analogi ile ye sahip oluruz.

$$(17) \quad \begin{aligned} x_i &= Lc_i & i &= 1, \dots, n \\ \tilde{x}_j &= \tilde{L}\tilde{c}_j & j &= 1, \dots, \tilde{n} \end{aligned}$$

Ancak, tüm ekonomiye uygulanacak tam istihdam şartı şöyle olacaktır:

$$(18) \quad \sum_{i=1}^n l_i + \sum_{j=1}^{\tilde{n}} \tilde{l}_j = L + \tilde{L}$$

Nihayet kârları sıfıra indirgeyen serbest girişi varsaymaya devam ediyoruz. Hemen açıkça görüleceği üzere (15)-(18)'de tanımlanan ekonomiler (1)-(4)'te tanımlanan ekonomilere çok benzerdir.

Sınıflardan herhangi birine ait temsili malların çıktıları ve fiyatları ve toplam üretim sayısı $n + \tilde{n}$ sanki tüm mallar tek bir endüstriye ait gibi belirlenir. Bölüm I'in sonuçlarına yapmak zorunda olduğumuz tek değişiklik toplam üretimin iki endüstriye bölünmesidir. Bunu yapmanın basit bir yolu

⁴ Diğer bir alternatif ise her iki tür mal içinde aynı zevki taşıyan, benzer insanlara sahip olmaktır. Sonuçlar benzerdir. Aslında, her bir endüstri sabit bir harcama yaparsa, aynı olacaktır.

ise her bir endüstrinin satışlarının nüfustaki uygun grubun gelirine eşit olmasıdır.

$$(19) \quad np_x = wL; \quad \bar{n}\bar{p}\bar{x} = \bar{w}\bar{L}$$

Endüstrilerden herhangi birindeki ürünlerin fiyat ve çıktılarının aynı olması gibi iki grubunda ücretleri eşit olmak zorundadır. Bu ise sonucu $n/\bar{n} = L/\bar{L}$ şeklinde kısaltır; çıktı değerlerindeki endüstrilerin payları nüfustaki iki demografik grubun paylarına eşit olur. Bu geliştirilmiş model, ekonominin kapalı olarak alındığı Bölüm I'de geliştirilen modelden açık bir şekilde önemsiz farklılıklara sahiptir. Ancak, bu şekildeki iki ekonominin ticaretine izin verildiğinde devamı ilginç sonuçlar vermektedir.

3.2. Talep ve Ticaret Yapısı: Basit Bir Örnek

İç piyasanın rolünün açık bir şekilde belirlediği iki endüstrili iki ülke arasındaki ticaret örneğini göz önüne alarak başlayabiliriz. Tanımlanan şekilde iki ülkenin olduğunu ve bunların Bölüm II'de analizi yapılan ulaşım maliyetleri ile ticaret yaptıklarını varsayalım.

Yerli ülkede, nüfusun bir bölümü f , *alfa* ürünlerinin tüketicisi olacaktır. Yapacağım önemli bir basitleştirme diğer ülkenin, yerli ülkenin bir *ayna görüntüsü* olacaktır. İşgüçleri eşit olarak varsayılacak ve böylece olacak fakat, yabancı ülkede nüfus payları ters şekilde olacağından elde edilecektir.

$$(20) \quad L + \bar{L} = L^* + \bar{L}^* = \bar{L}$$

$$(21) \quad L = f\bar{L}; \quad L^* = (1-f)\bar{L}$$

Eğer f yarıdan daha fazla ise bu durumda *alfa* endüstrisinin ürünleri için yerli ülke daha büyük bir iç piyasaya sahip olacaktır, f yarıdan daha küçük ise tersi gerçekleşecektir. Bu durumda çok basit bir iç piyasa önerisi vardır: *eğer $f > 0.5$ ise yerli ülke ilk endüstrinin ürünlerinin net ihracatçısı olacaktır.* Bu önerinin doğru olduğu görülmektedir.

Bunu gösterirken ilk adımda dikkat edilecek husus, tamamen simetrik bir dünyada olduğumuzdur; yani, tüm malların fiyatları ve çıktıları eşit olduğu gibi ücret oranları da eşit olacaktır. (Örnek bu amaç için oluşturulmuştur.) Bunu, ithal edilen ürün talebinin yerli ürün talebine olan oranının her iki ülkede de aynı olması takip etmektedir.

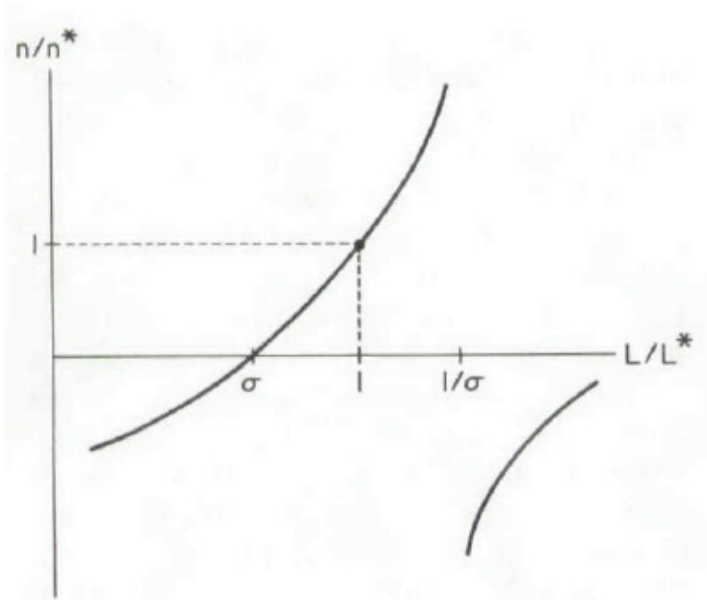
$$(22) \quad \sigma = \sigma^* = g^{\theta/(1-\theta)} < 1$$

Daha sonra üretim yapısını belirlemeyi arzu etmekteyiz. Bir endüstrideki mallara yapılan harcamalar bu mallar için yerli ve yabancıların harcamalarının toplamından oluşmaktadır, böylece ifadeyi şu şekilde yazabiliriz.

$$(23) \quad np_x = \frac{n}{n + \sigma n^*} wL + \frac{\sigma n}{\sigma n + n^*} wL^*$$

$$n^* p_x = \frac{\sigma n^*}{n + \sigma n^*} wL + \frac{n^*}{\sigma n + n^*} wL^*$$

Burada p , fiyatı ve X çıktısı iki ülkede de aynıdır. Her bir ülkede üretilen ürünlerin görece sayısını belirlemek için (23)'ü n/n^* kullanabiliriz.

Şekil 2

Bunu görmek için *geçici olarak alfa* endüstrisindeki bazı ürünlerin her iki ülkede de üretildiğini varsayalım, yani, $n > 0$, $n^* > 0$. Daha sonra (23) teki denklemi sırası ile n ve n^* ile böler ve şunu elde etmek için yeniden düzenleriz:

$$(24) \quad L/L^* = (n + \sigma n^*) / (\sigma n + n^*)$$

Bu da, aşağıdakini elde etmek için yeniden düzenlenir.

$$(25) \quad n/n^* = \frac{L/L^* - \sigma}{1 - \sigma L/L^*}$$

Şekil 2, (25)'in ilişkisini gösterir. Eğer $L/L^*=1$ ise o zaman n/n^* da öyledir; yani; iki ülkenin talep yapıları aynı ise bekleneceği üzere, bunların üretim yapıları da aynı olacaktır. *alfa* ürünleri için ülkelerden birinin iç piyasa görece büyüklüğü artarsa o zaman, L/L^* , $\sigma < L/L^* > 1/ \sigma$ aralığında oldukça, yerli piyasanın da üretimi artacaktır.

Bu aralık dışında, (25)'in anlamsız sonuçlar verdiği görülmektedir. Ancak, hatırlanacağı üzere (24)'ün türevi n ve n^* 'in her ikisinin birlikte sıfır olmadığı şeklindeki geçici varsayım yapılmıştı. Açıkça, eğer L/L^* , σ ve $1/ \sigma$ aralığının dışında olursa, bu varsayım geçerli değildir. Şeklin önerdiği husus eğer $L/L^* \sigma, n=0$ 'dan küçükse yerli piyasa tamamen beta ürünlerinde uzmanlaşacak ve *alfa* ürünlerini üretmeyecektir (yabancı ülke de sadece *alfa* ürünlerini üretecektir.) Bunun tersi şekilde, eğer $L/L^* \sigma, n=0$ 'dan büyükse, tam tersi bir uzmanlaşma yapısına sahip oluruz.

Kolaylıkla göstereceğimiz gibi bu çözüm aslında bir dengedir. Yerli ülkenin *alfa* ürünleri üretmediğini ve bir firmanın tek bir ürünü üretmeye kalktığını varsayalım. Bu firmanın kârı maksimize eden f.o.b fiyatı yabancı firmanınki ile aynı olacaktır. Ancak satışları aşağıdaki oran kadar düşük olacaktır.

$$\frac{\sigma^{-1}L + \sigma L^*}{L + L^*} < 1$$

Bu şekilde firma rekabet edemeyecektir.

Bu bize iç piyasanın etkileri ile ilgili ilk sonucumuzu verir. Bu sonuç her iki ülke yeterli farklılaştırılmış zevke sahip ise her biri daha geniş iç piyasaya sahip endüstride uzmanlaşacaktır. Aynı zamanda her birinin uzmanlaştığı mallar sınıfında net ihracatçı olacağı açıktır. Bu şekilde, ihracatın yapısının iç piyasa tarafından belirlendiği fikri tamamiyle teyit edilmiş oldu.

Uzmanlaşmanın hangi şartlar altında tamamlanmayacağı ile ilgili de aydınlatıcı bazı sonuçlar aldık. Eğer *alfa* malları için iç piyasanın görece büyüklüğü $\sigma = g^{\theta/(1-\theta)}$ olduğunda σ ile $1/ \sigma$, aralığında kalırsa, eksik uzmanlaşma ve iki ürün sınıfı arasında iki kollu bir ticaret olacaktır. Değişken maliyetlerin sabit maliyetlere oranı olan $\theta/(1-\theta)$ 'in dengede olduğu durumda, g ulaşım maliyetlerini ölçer⁵, bu da, ölçek ekonomilerinin öneminin bir göstergesidir. Bu şekilde, ölçek ekonomilerinin daha az önemli

⁵ $\beta x/\alpha = \theta/(1-\theta)$ elde etmek için (9) denklemini yeniden düzenlenip görülebilir.

olduğu ve ulaşım maliyetlerinin daha yüksek olduğu durumlarda eksik uzmanlaşma olasılığının daha fazla olduğunu gösterdik.

Uzmanlaşmanın eksik olduğu durumda ticaretin yapısı ile ilgili bu özel örnekten son bir sonuç daha çıkarabiliriz. Bu örnekte, her iki ülke de her iki sınıfın ürünlerini (fakat aynı ürünler değil) hem ithal hem de ihraç edecektir. Fakat, ülkelerden birinin iç piyasası *alfa* ürünleri için daha büyük ise, bu ülke *alfa* sınıfında *net* ihracatçı olacak ve diğer sınıflarda net ithalatçı olacaktır. Bunu görmek için yerli ülkenin *alfa* ürünleri için ticaret dengesini şu şekilde yazabiliriz.

$$\begin{aligned}
 (26) \quad B_\alpha &= \frac{\sigma n}{\sigma n + n^*} wL^* - \frac{\sigma n^*}{n + \sigma n^*} wL \\
 &= wL^* \left[\frac{\sigma n}{\sigma n + n^*} - \frac{\sigma n^*}{n + \sigma n^*} \frac{L}{L^*} \right] \\
 &= \frac{\sigma wL^*}{\sigma n + n^*} [n - n^*]
 \end{aligned}$$

Burada (24) ü görece emek arzını ortadan kaldırmak için kullandık. Bu denklem, bize, ticaret dengesinin göstergesinin, yerli ülkede üretilen *alfa* ürünlerinin sayısının yurtdışında üretilenlerin sayısından az ya da çok olmasına bağlı olduğunu gösterir. Ancak, zaten görmüş olduğumuz üzere n/n^* , L/L^* 'in uygun aralıkta artan bir fonksiyonudur. Bu durumda, uzmanlaşma tam olmasa bile, *alfa-türü* ürünler için daha büyük iç piyasası olan ülke bu malların net ihracatçısı olacaktır.

3.3. Genelleştirmeler ve Kapsam

Şimdi yapmış olduğumuz analiz, ülkelerin iç piyasaları için neye sahiplerse bunları ihraç ettikleri görüşününün bazı nedenleri olduğunu göstermektedir. Ancak, varılan sonuçlar, konuları olabildiğinde basitleştirmek için oluşturulan özel bir örnekle ulaşılmıştır. Bir sonraki sorumuz ise bu sonuçların hangi kapsama kadar genelleştirilebileceğidir.

Genelleştirmenin elde edileceği yollardan birisi “ayna görüntü” varsayımını terketmektir: modelin tüm varsayımlarını tutarak ülkelerin talep yapılarının ve nüfusunun değişkenliğine izin verebiliriz. Bu durumda, her ne kadar üretilenler daha karmaşık olsa da temel iç piyasa sonuçlarının değişmediği gösterilebilir. Her ülke, görece olarak daha büyük talebe sahip olduğu malların endüstrisinde net ihracatçı olacaktır. Fark ise ücretlerin genel anlamda eşit olmaması şeklinde olacaktır, özellikle, her iki ürün türü için de piyasaları küçük olan ülkeler bu dezavantajlarını daha düşük ücretlerle dengelemek zorunda kalacaktır.

Belki daha da ilginç olan başka bir genelleştirme endüstriler arasındaki simetri varsayımının terk edilmesi olacaktır. Pratik kimselerce yapılacak bazı argümanların anlamlı olmasını arzu edebiliriz. Örneğin, üretimleri ölçek ekonomileri ile şekillenen büyük ülkelerin bu malların üretim ve ihracatında bir avantajlarının olacağı doğrudur. Bu açıklama bazen Amerika Birleşik Devletlerinin uçak ihracatındaki durumu için verilmektedir.

Endüstriler arasındaki asimetrimin etkilerinin genel bir analizini aşırı derecede ilerletebiliriz. Ancak, diğer özel bir örneği ele alarak bazı şeyler öğrenebiliriz. *alfa* ürününün son analizimizdeki ile aynı olduğunu varsayalım, ancak, *beta* ürünlerinin üretimi mükemmel rekabet ve ölçeğe göre *sabit* getiri ile nitelendirilsin. Basitleştirmek amacı ile *beta* ürünlerinin maliyetsiz bir şekilde nakledilebileceğini varsayalım.

Bu durumda *beta* ürünlerinin ticaret imkanının ücret oranlarının eşitliğini sağlayacağı hemen açıkça belirecektir. Fakat, bu aynı zamanda yukarıda B Bölümünde belirtilen analizin *alfa* endüstrisine uygulanabileceği anlamına gelmektedir.

Bu endüstrilerin ürünleri için hangi ülke daha büyük piyasaya sahipse *alfa* ürünlerinin net ihracatçısı ve *beta* ürünlerinin net ithalatçısı olacaktır. Özellikle, iki ülkede aynı talep kompozisyonuna sahip ise, ölçek ekonomilerine göre üretimi yapan daha büyük ülke bu ürünlerin net ihracatçısı olacaktır.

Bu bölümdeki analizler kesinlikten ziyade açıkça kışkırtıcıdır. Çok yoğun bir şekilde, özel durumların analizine ve çok özel varsayımlara dayanmaktadır. Ancak analiz, artan getirilerin varlığında, ülkelerin daha büyük iç piyasaya sahip olduğu malları ihraç etme eğiliminde oldukları fikrini teyit eder gözükmektedir. Ve ticaretin yapısı ile ilgili çıkarımlar Seffan Linder, Grubel (1970) ve diğerleri tarafından öne sürülen çıkarımlarla aynıdır.

KAYNAKÇA

- BALASSA, Bela. (1967), *Trade Liberalization Among Industrial Countries*, New York .
- CORDEN, W. M.(1970), "A Note on Economies of Scale, the Size of the Domestic Market and the Pattern of Trade," in I. A. McDougall and R. H. Snape, eds.. *Studies in International Economics*, Amsterdam.
- DIXIT, A. and STIGLITZ, J. (1977), "Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity," *Amer. Econ. Rev.*, 06, 67, 297-308.

- GRUBEL, H. (1967), "Intra-Industry Specialization and the Pattern of Trade." *Can. J. Econ.*, 08, 33, 374-388.
- GRUBEL, H. (1970), "The Theory of Intra-Industry Trade," in I. A. McDougall and R. H Snape, eds.. *Studies in International Economics*, Amsterdam 1970.
- HUFBAUER, G. and CHILAS, J. (1974), "Specialization by Industrial Countries: Extent and Consequences," in Herbert Giersch, ed., *The International Division of Labor*, Tübingen.
- KRAVIS, I. (1971), "The Current Case for Import Limitations," in *United States Economic Policy in an Interdependent World, Commission on International Trade and Investment Policy*, Washington.
- KRUGMAN, P. (1979), "Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade," *J. Int. Econ.*, 11, 9, 469-80.
- LINDER, Steffan. (1961), *An Essay on Trade and Transformation*, New York.

